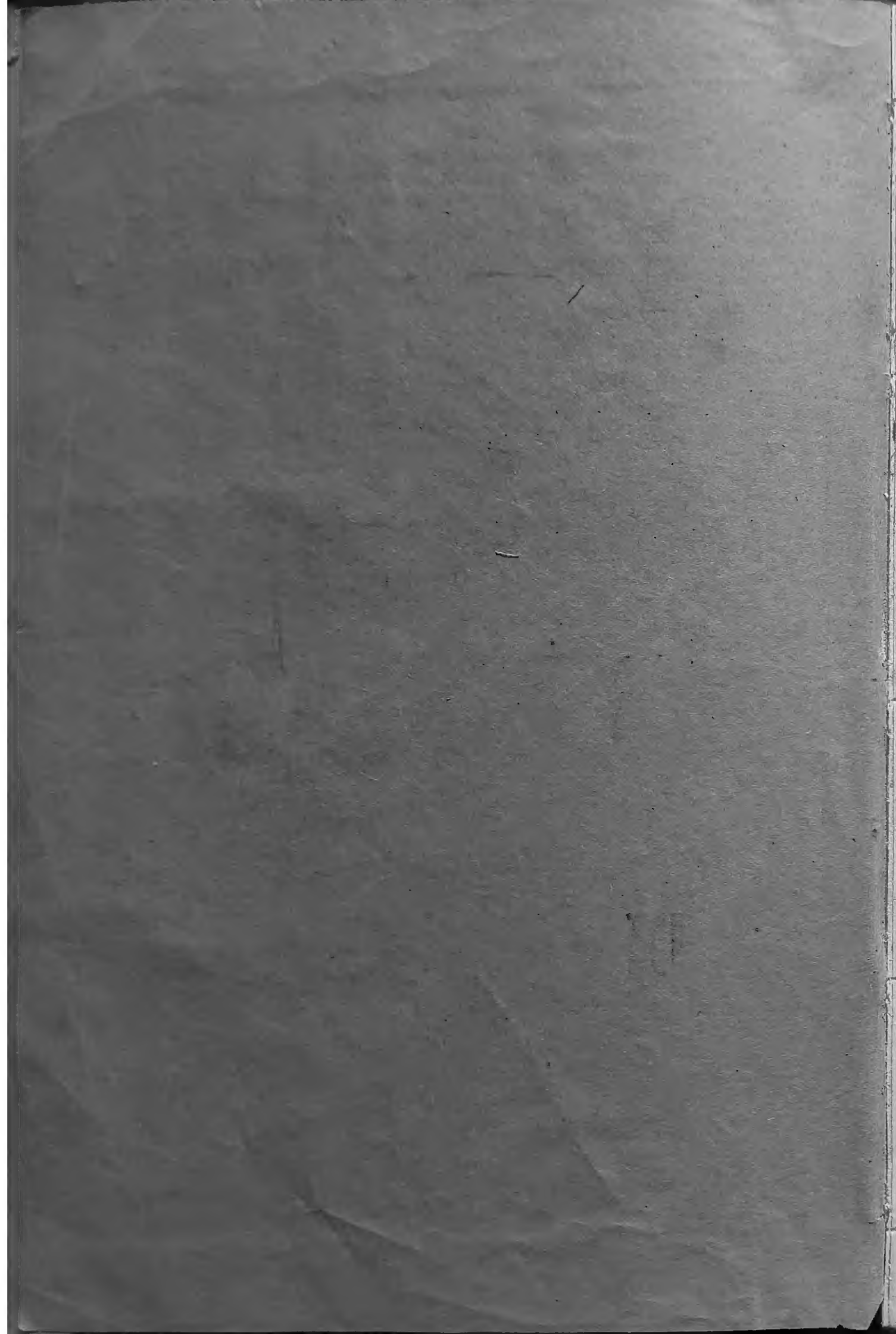

I 5

Ivan Plakavice
theolog.
1884

Jovan Čelaković

HISTORIJA

starozavjetne

OBJAVE BOŽJE.

Predavao:

Dr IVEKOVIC.

U ZAGREBU. 1880.

ALPHABETIC

9415176804612

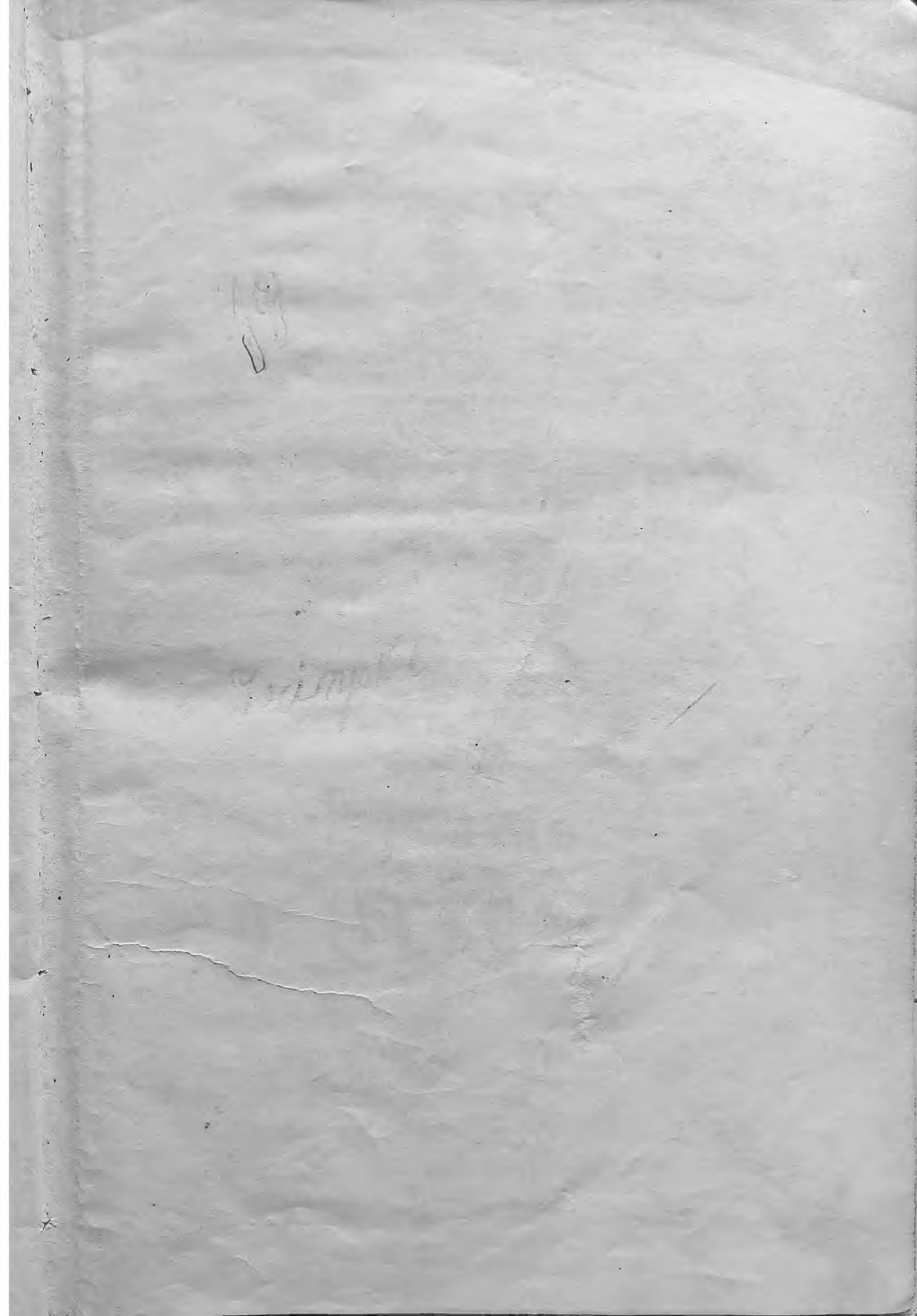
0312131313

D-58.678

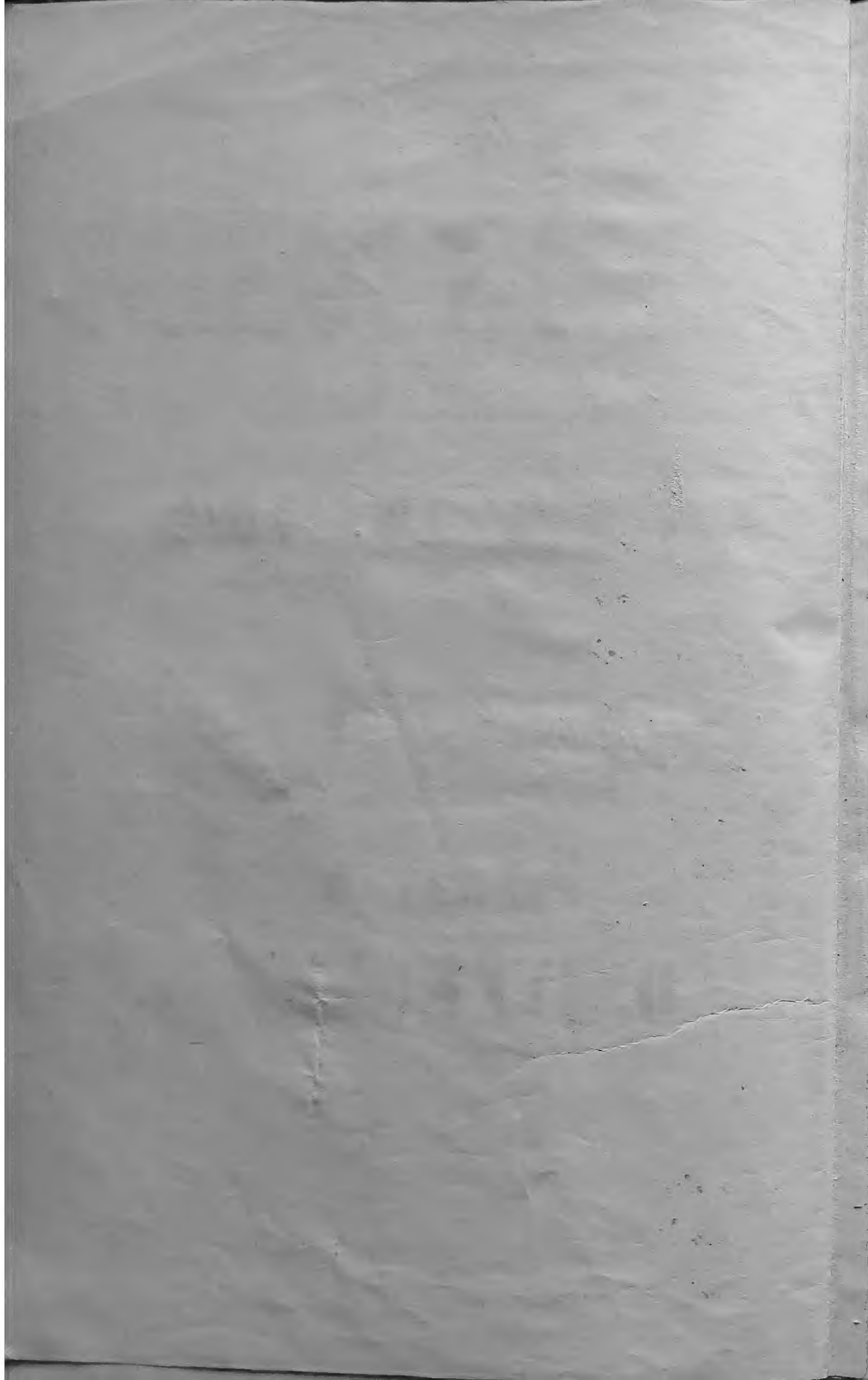
0512131313

DE LERKOTIC

W. JACOBSON

Pristup.

§. I. Što je objava? Što je historija objave Božje i kako se dieli?

1. Kad nam Bog kojim god načinom očituje sebe ili djela svoja ili volju svoju, kažemo, da nam se objavljuje. Što, že nam se pak Bog objavljuje na dva načina: na naraon način, očitujuć nam se svigdje i svagda u svijetu svućnom i u svijesti našoj, ili na vhunaraon način, očitujuć u prilog vjere i zakonu soopštva, djela i zapo jedi svoje neposredno, i posredno, u određeno vrijeme, i na prorjetnu mjestu nekim gluđem napose. Što nam Bog jaolja naraonim načinom spada u obseg, u kraljestvo naraoni ili ti prirode, pa što se u tom kra jestvu znatnije događa, to pripovjeda sojetoona histo rija; a što nam Bog očituje načinom vhunaraonim, spada u obseg u kraljestvo milosti, te znatnije događaji je u tom kraljestvu posredno historija objave Božje, koja se zove sveta historija, jer joj je svet predmet, ili ti materija (sadržina početak, redstvo, zanka) i jevor ili ti forma (sv. pismo ili ti biblija). Što premda se sv. historija posredno od sojetoone, osobito u

tom, što Bog u svoj radi upravlja i neporedno, a u počinu, upravlja i poredno, sa svojim činjenjima se u mnogom podudara, razlika: jedna i druga stvora se na zemlji i stvora se na gde. Stoga je volja Božja, da jedna drugu potpomaže i popunja: sveta historija valja čitost ljudski da posveti i preobrazi, te bude kao duhovni košac u svojoj duši; svjetovna pak treba plodove svojega naravnoga razvoja da obrati na korist historiji svetaj; Buduć glavni izvor za historiju objave Božje biblija, neki ovu historiju nazivljuju i "historijom biblijske objave ili historijom biblijskom"; nu čini se, da taj narav nije potpun, jer za historiju objave Božje nije nam izvor samo biblija, osim toga je historiji biblijskoj razumijeva se obično neznatno, popularno pripovijedanje zgodâ, što se nalaze u bibliji.

2. Objava je Božja postajala i razvijala se; drugije se Bog očitovao patriarhom, drugije opet za Mojsija, drugije napokon pre "kojin svojega jedinorodjenoga", zato ima objava Božja svoju historiju, jer sve, što postaje, i razvija se, može biti predmet historiji. Historija dakle objave Božje pripovijeda početak razvoja: snatnje zgodne objave B. o d stvorenja svijeta pa sve do onda, kad je utjelovljeni Sin Božji dovršio spasonosno djelo. Iz toga vidimo, da se historija kraljevstva B. mišuje pod konac prvoga vijeka p. H., kad je naine dovršena objava Božja i ispunjena.

za onjaj, biblija; tamuča, in kakor toga počine hi-
storija skrivna.

3. Prvo zavešče Božjemu na svetu. svetu temelj je
zavešče - ugovor / diatichy, testamentum, foedus / ki je
Bog ugovoril najprej s izbranim narodom, da
sacruva obljavo, in poslije s celim ljudskim rodom
preko Sina svojega. Sin, našega Isusa Krista
koga ga potrdili smo s svojim prelivenom za mnoge
radi vstopanja v njih. Mat. 26, 28.

Stara je Prva Božja redovita kraljevstva milosti,
kraljevstva milosti, in sicer od Očca kad se je
izumilo sveto, (Gal. 3, 24. ἐκ τούτου οὐκ ἐστὶν ἡμεῖς ὑπὸ τῷ νόμῳ
poris), in se deli na dve: na kraljevstvo Božje pri-
jele, in na kraljevstvo Kristova, ili na stari zavešče (anti-
quum testamentum), zavešče zakonski (foedus legale)
in na kraljevstvo Božje poslije dolazka Kristova ili ti
na novi zavešče (novum testamentum). zavešče evan-
gelijski, zavešče milostni (foedus evangelicum, foedus
gratie). Stari zavešče imenuje se takođe jednost-
nični zakon, a novi milost. Stari zavešče je
priprava novomu (Gal. 3, 24. ὁ νόμος οὗτος ἡμεῖς ὑποτάσσεται
τῷ νόμῳ, ὑποτάσσεται, ὑποτάσσεται) a novi objasna s tani Ovega
njegovost obaju zavešča, preliče je ipak as in, in ga
stari uimni: "Novum in Vetere latet, et Vetere in Novo
patet". Novum diči se i historija o čave. Božje in
dvoj na historiji objave Božje starozavetne in na
historiji objave Božje novozavetne. Stara je in

vidna, premda u jednoj i drugoj historiji radi Bog i čovjek, samo što se u svetoj historiji više izstavlja djelatnost Božja, a u svjetovnoj čovječja. 5. Historiju starozavjetnu dielimo na tri doba:

I. doba od stvorenja sveta do Mojsija obisje obćenitu historiju ljudskoga roda, nu koja ima posebnu svrhu, da pripravlja zarod spasavajući, te prelazi na posebnu historiju puka Izraelškoga.

II. doba od Mojsija do robstva Babilonskoga, obisje posebnu historiju puka Izraelškoga, ali koja ima obćenitu svrhu, da za sav ljudski rod pravu vjeru sačuva do dolazka Messijina.

III. doba od robstva Babilonskoga do rođenja Isusova, pripovieda kako su se brane partikulari na Lidovskoga učile i tim put kriš obcij svjetskoj i. I. giji t.j. kazuje prielaz posebne historije Izraelške na obćenitu. Iako doba dielise opet u više raznih perioda.

I. II. Izvori za historiju starozavjetnu a) prvoga reda.

1. Izvori, iz kojih upamo historiju starozavjetnu objave Božje, jedni su prvoga a drugi drugoga reda. Izvori prvoga reda jesu sv. knjige Staroga zavjeta koje buduću Bogom nadahnuti i iz njim proizvod objave Božje, sačinjavaju bitnu diel. u istu. I. slo

... koja su ona, koja su, na koje se moraju knjige
... koje uzimati i o običajima, i o ...
... historiji, i o ...
... knjige koja je ...
... je li knjiga do sada ...
... na koje je jezik ...

Bogom su pak nadahnute one knjige, koje crkva
katolička drži za bogoduhne (Bogom nadahnu-
te, i te koje ona stavlja u kanon.

Primjedba. Grčka riječ kanon znači pravu bati-
nu, po tom u običaj pravilo, kojim se stvari budu-
ćine, budu moralne nadešavaju; odatle sv. Irenej
(† 202.) (adv. haer. IV. 35. 4) i Tertullijan († 220. praeser.
ep. 34.) nauč Bogom objavljeni i u crkvi čuvani za-
vu: καὶ ὅτι τῆς ἀληθείας, τῆς πίστεως, τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἐκ-
κλησιαστικῆς ἡλικίας ili samo τὸν κανὼν, regularn verita-
tis, fidei, ecclesiae, ecclesiasticum, jer nauč Bogom
objavljeni a crkvi najčuvani valja da budu li-
dem pravilo za život, i budu da sv. pismo sadrži-
va nauč Bogom objavljen, i no se zove canon veri-
tatis. Nu već počivši oti Origena († 253.) (in Jos. hom.
16. 6: Libellus non habetur in canone) po kanonu
... se obično zbirka i li ti imenik, i kao knjige
... bogoduhnih ili ti biblijskih, zajedno su nam te
knjige pravilo za vjeru i za život, a drugo takva zbir-
ka zakonitom oblašću ...
... po kojem mogu ... knjige ...

nesvetih, naravno, pđarobavskih. Knjige u kanonu nadeležane su, ne se kanonske (κανονικοί, κανονισμός, canonici), naravno, to su kanonske knjige staroga zavjeta, one su, koje napisane prije dolaska Kristova, najprije je sinagoga, a poslije je, koja, držala za svete, i bogoduke.

2. Koncilij Tridentski objavio je, da su knjige, cijele, sa svimi svojim čestmi, kako se nalaze u starom latinskom prievu, de Valgata prievanom, valja, matrici za svete i kanonske. — Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina synodus (kao koncilij sess. IV. in Decreto de canonicis scripturis) . . . . . omnes libros tam veteris quam novi testamenti, quum utriusque unus Deus sit auctor, ... pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur. . . . . Sunt vero infra scripti Testamenti veteris: quatuorque Moysi id est: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Josuae, Judicum, Ruth, quatuor Regum, duo Paralipomenon, Esdrae primus et secundus, qui dicitur Nehemias, Tobias, Judith, Esther, Job, Psalterium Davidicum, centum quinquaginta psalmorum, Parabola, Ecclesiastes, Canticum Canticum, Sapientia, Ecclesiasticus, Isaia, Jeremias cum Baruch, Ezechiel, Daniel, duodecim minores prophetae, id est: Osea, Joël, Amos, Abdias, Jonas,

Michaeas, i Iakum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, i Malachias, dvoj Machabaeorum primus et secundus. . . . . Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis non suscepit; . . . . anathema sit; Vatikanski je koncil oву odluku samo ponovio veći (in sess. III. cap. 2.): Veteris et Novi Testamenti libri . . . . . prout in ejusdem (Tridentini) Concilii decreto recensetur . . . . . pro sacris et canonicis suscipiendi sunt.

3. Synod Tridentski u svojem dekretu oве knjige bex i katoličke, kako se nalaze u Vulgati, za svete i kanonske proglašuje, kada dakle katolici bogoslopci u školi čine katoličku medju prokanonskim i drugokanonskim knjigami (libri proto- et deuterocanonici), akaprem ta ova katolička nisu znali u staro doba, nego su ju poeli tek protestanti; čine to oni samo kratko reći, a ne kao da bi veću uglednost podjelio ali knjigam prokanonskim nego li drugokanonskim, jer kako rekasmo, koncilij minimalo ne katoličku je ovih knjiga od onih, gaim toga knjige drugokanonske peama su znamenite, što čine nuždan most sa staro začet na nov začet, te bi bex njih bila šteta u potpunom inače ustroju objave Božje.

Knjige drugokanonske u starom začetu su: proročstvo Ba-
ruhoovo, knjiga Tobijina, knjiga Judithina, dvie knjige eta-
kabejske, knjiga Eklezika (liber Ecclesiasticus), knji-
ga mudrosti i odlomci u knjizi Esdrasovoj 10, 4-16, 24
i u Danielovoj 3, 24-90; glave 13 i 14. Sve druge
knjige ovu se prvokanonske. Kako se mogli bismo kanati,
da je razlika medju prvo i drugokanonskim knjigami i
vremenu, kad su one, a kada ove pisane za kanonske;
to jest one knjige, kojim u glednosti kanonskoj nije ni-
kad niko sumnjao, jesu prvokanonske, kao ti kanon-
ske progarada, a knjige, kojim kanonska uglednost
nije bila soagda i sigdje i pismana, nego se je ovoj
sumnjalo, pa se tek u vremenom od svih crkava prihva-
tila, ovu se drugokanonske tj. kanoti kanonske dru-
gogarada. Sve protestanti jibacuju iz kanona i navi-
lju apokrifnim.

4. Da su knjige st. začetja svete, ili ti Bogom nadahnute, kao
što je u javno pynad Tricentisti u navedenom dekretu dokazujemo
A). je 10. pisma.

a). Valja najprije saslušati pisce njihove, što kažu u poslanici, nji-
hovu, a oni ne rieko, kažu, da pišu po nadahu Božjem. Tako II. pismo. 14, 14:
Dixit Dominus ad prophetas: scribe hoc ob monumentum in libro. Jer 30, 2:
Scribe tibi omnia verba, quae locutus sum ad te, in libro. Dan. 12, 4:
Fol. 2.

Tu autem Daniel claudere sermones et signa librum. Fla.

Art. 2, 2 (kao Gospodin) rebe visum et explana eum super ta-
bulas. (Vamo, spadaju: ona, mjesta sv. pisma u kojih se ka-
že, da su knjige biblijske pisali proroci ili ti ljudi Bogom nadahnu-
ti, kao I. Paral. 29, 29; II. Paral. 26, 22; ali gdje pisci su, vele,
da u ime Božje besjede, da duh Božji pogih besjedi, itd.
Tutina navedena mjesta govore samo o nekih djelovih knjiga st. zavj-
et, nu što se kaže samo o nekih djelovih sv. pisma, pracom pismo, na
sv. knjige st. zavj-eta, jer synagoga nije činila, nikakove xarlike me-
đu knjigama, ona je sve shvaćala obćenitimi imenom sv. knjiga.
Ep. I. Matk. 12, 9: Habentes solutos sacros libros, qui sunt in mani-
bus vestris. Nekoji pisci st. 2. bili su podanici Božji, dokazavši to
neanrednimi djeli, pa kako i pisanje knjige spada u to poslanstvo,
pisali su ih u ime i po nalogu Božjem. Da su sv. knjige st. zavj. Bogom
nadahnete, bilo je obćenito mišljenje u Židova; tako Josip Fla.
vije svjedoči, da su Židovi sv. knjige svoje, budući bile pravedno sa-
božandoene pisanne (δικαίως θεῶν πεπιόειρηται), i da Božje sa-
povj-eti. (Θεῶν δόγματα) bili gotovo muke i svaku vrstu smrti
podrieti, što da nebi nikad Greci, ma im sv. knjige propale, kad ih
smatraju, da su čovječjom voljom napisane. To isto doznajemo od Fi-
lona (Vita Moys. l. 2). -

b). Ove obćenite djere u Židova nisu ~~Christ~~ Gospodin i a-
postoli polijali; pače su ju potvrdili. Jer Christ, ne sa-

mo odu iz knjiga st. zavjeta vadi svoje dočanje i strah za bo-
 žansko svoje proslavljanje (Mat. 11, 3-7; 22, 43. Marko 9, 12.
 Luk. 4, 17 vs. 24, 25; 27, 44-46; 18, 31; Jv. 5, 39. 46.), besjede svoje odan-
 le potvrđuje i kao božanstvene istine dokazuje (Mat. 15, 3-6,
 22, 31-32; Mark. 7, 9, 13. Luk. 16, 39.), i uvjerava, da neće nestati
 ti jedne jote ili jedne crtenje iz zakona, dok se sve ne izvrši
 (Mat. 5, 18.), da sve treba da se izvrši, što je za njega pisano u
 zakonu, koje je u i u prorocima i u psalmima (Luk. 24, 44), da
 se pismo ne može ukinuti (Jv. 10, 35.), nego i u grihom ove
 knjige naprosto zakonom, pismom, slovi duha svetoga ili
 govorom Božjim (Mat. 15, 3-6, 22, 43. Luk. 4, 21. Jv. 10, 35.) Ta-
 ko se i apostoli knjigami st. zavjetnim služe kao svetimi.
 Sv. Pav. apost. u posl. II. Timot. 3, 15. 16 govoreći o knjiga
 st. zavjetnih veli: Omnis scriptura divinitus inspira-
 ta utilis est ad docendum ili kako ima tekst grčki:
 πάντα γραφή θεοπνευμάτος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν. Go-
 vori tudie apostol o pismu st. zavjeta, koje je bilo Timo-
 theju poznato od mladosti: et quia ab infantia sacras
 literas nosti, quae te possunt instruere ad salutem etc.
 Dakle je cielo pismo st. zavjeta bogoduhovno i korisno za
 naučavanje. Sv. pak Petar II. 1, 20, 21 kaže: Omnis proph-
 etia scripturae propria interpretatione non fit. Non enim
 voluntate humana allata est aliqua propheta, sed
 Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homi-
 nes. =

B. Iz usmenoga predavanja.

a) Budući da je Krist ukinuo odredio za čuvanje i za

temačnu. objavljeno nauka i sv. knjiga, i kućni da je ona dobila nasljedstvo apostolsko, valja da je dobro znala naravi i broj knjiga sv. pisma. Ckva je pak vazda, pognavala i učila, da su knjige sv. pisma Bogom nadahnute. To razabiramo iz neprestane porabe ckvene, jer ckva knjige sv. pisma upotrebljava kao svete kod službe Božje kod naučavanja vjernih, kod pobijanja krivovjerna kod određivanja nauka u koncilij; iako ckvenje sv. pisma smatrala vazda kao haeres i nepravdu duhu sv. nanesenu, nijekala također, da se u sv. pismu ikakav krivinauk nalazi.

b) To potvrđuju i svjedočanstva svetih otaca. Sv. Flavije Rimski († 101) (Epist. ad Cor.) kaže: Pogledajte u pisma istinite riječi duha svetoga. Tajite ništa nije nepravedno, ništa krivo u njim pisano. Sv. Justin († 166) tako poštije sv. pismo, ter se neusudjuje ni kazati ili pomisliti, da pismo sebi protuslovi; kaže, da su Mojsije i prooroci pisali po nadahu duha svetoga. Athenagora († 180) primjećuje, da se je duh sv. služio proorocima, kao da svinac piše na svinju. Sv. Irenej († 202) veli: Rectissime scientes, quia scripturae perfectae sunt, quippe a verbo Dei et spiritus eius dictae. Pač sv. Irenej je učio, da je prvi otac sedamdesetorice predilaca Bogom nadahnute i istine pojedinih reči, što su i drugi gđeknji otci držali. Flavije Aleksandrijski († 220) kaže: Usta Gospodinja, Duh sv. gđeknji pisma. Tertulijan († 220) sv. knjige

sv. otcu Božje, zašto veli, da su Bogom nadahnuti i
da pripadaju Duhu svetom. Origen ne kaže sam
nego baš dokazuje (u djelu; de principiis l. 4), da je sv.
pismo bogoduhovno, i to dokazivanje dokanča svim rije-
či: Pošto smo na brzo dokazali, da su sv. pisma Bo-
gom nadahnuti, treba da razpravimo o načinu,
kako da se čitaju. Predugo bi trajalo, kad bismo htjeli
dovesti još i druge sv. otce crkvene za svjedoke našoj
tvrdnji. Dosta će biti ako samo napomenemo sv. Iva-
na Hlatistu, koji veli, da se u pismu Duhom sv.
napisanom ~~razlaže~~ najljepše blago; sv. Augustina
i sv. Gregorija Velikoga, kojim je sv. pismo epistola
omnipotentis Dei ad creaturam, napokon Theodore,
^{† 457} koji ~~mnogi~~ kaže, da jezik i ruke sv. pisaca nisu ni-
šta drugo nego pera Duha svetoga.

Da su sv. otci knjige staroga zavjeta držali za bogodu-
hovne razabirali se samo iz pojedinih riječi njihovih, ko-
je su gođešće u pismih sv. oćih kao slučajno napisali, ne-
go tako djer iz sv. Holikoga rada njihovog. Zato na-
ime, što su sv. smatrali knjigom od Boga danom,
njegovu su ~~ljepotu~~ i snagu otvoreno navodili, bilo da rieše član-
ke ipe i puitporna pitanja, bilo da pobije nauke
krivovjerske; zato su i sv. knjige tumaćima obja-
vali, braćedavci i homilijarni vjernikom razla-
gati ih je u sv. doot službe Božje čitala.

5. Gle što smo to sada naveli za dokaz tomu, da su
knjige st. zavjeta Bogom nadahnuti, moglo bi se

da dokazuje božanstvenost samo prvokanonskih knjiga st. zavjeta, a ne i drugokanonskih; zato nam valja napose dokazati, da su i drugokanonske knjige božanstvene ili ti Bogom nadahnute, premda i ovi dokazi valjati još i za božanstvenost prvokanonskih knjiga.

A. Iz sv. pisma novoga zavjeta : a) Frisci knjiga novozavjetnih često navode knjige starozavjetne po prievodu sedamdesetaričkom, pa i takova mjesta iz njih, u kojih se tekst grčki razlikuje od teksta maticina; odatle je bjelodano, ako i nisu Hrist i apostoli upravo odobrili onaj prievod, da su ga ipak držali autentičnim, dakle da su i one knjige, koje se nenalaze u bibliji hebrejskoj ali su u prievodu grčkom porinješa, ne među druge knjige, smatrali za kanonske. Ima u knjigah novozavjetnih do 350 mjesta navedenih iz knjiga starozavjetnih, pa se čini, da se od njih samo 50 mjesta nenavodi po prievodu sedamdesetaričkom. Izp. Hautesch. de locis V. T. a Paulo allegatis Lpz. 1869. Stoga sv. Augustin gledajući baš na tu porabu, naziva taj prievod od apostola odobrenim (ep. 82).

b) Ako premda se mjesta iz drugokanonskih knjiga starozavjetnih u novom zavjetu upravo ne navode - kao što se ni neke prvokanonske u njemu ne citiraju n. pr. knjiga Ludačka, Popovjednik, Gjesma nad pjesmami i. t. d. ipak se u evanđeljih i u poslanica našdje na mjesta, koja se tako podudaraju s mjesti drugo-

kanonskih knjiga, te neima sumnje, da su sv. pisci imali
ova mjesta na umu, i stoga da su drugokanonske knji-
ge, iz kojih su ta mjesta uzeta, držali za bogoduke. Izp.
Math. 27, 40. 43. sa Mudr. 2, 13. 17-18. Luk. 6, 31. sa Tob.
4, 16. Karocito sv. Pavao često navodi u svojim posla-
nicah mjesta iz knjige Ekvrenice i iz knjige Mudrosti:
Izp. Rim 1, 20. sa Mudr. 13-15; Rim 13, 1 sa Mudr. 6, 4;
Hebr. 1, 3 sa Mudr. 7, 26; II. Kor. 9, 7 sa Ekv. 35, 14. Izp.
Danko, de sacraript. p. 22.

B. Iz predanja.

a). Pri gotovo grčki i latinski, sv. otc. i ekvreni pisci iz prva
tri kršćanska vieka, iz kojih su se do danas sačuvala pisma,
navode u njih mjesta iz prvo i drugokanonskih knjiga, ne-
ćineci nikakove razlike, medju ovim i onim, i to navode
kao mjesta iz sv. pisma; k tomu oni upotrebljavaju varijante pre-
piskah, sa krivopisec. prievod grčki, sedamdesetorčki i histo-
ri i latinski; a u jednom i u drugom bile su knjige drugokanonske
pomišane sa prvokanonskim; i ti otc. i pisci jesu po imenu
sv. Klemente Rimski († 101), sv. Polykarpo († 167), Alfo-
nagora († 180), sv. Irenej (202-7), Tertullijan († 220), Kle-
mente Aleksandrijski († 220), Hipolit († 235), Origen († 253),
sv. Ciprijan († 264), sv. Viktorin Optujski (oko konca 3. vieka)
i t. d. Svjedočanstva njihova dovest ćemo napose kod pojedinih

u njez adugokanonskih, kad budemo o njih raspravljali.

G). Da su kćicani prvotni i veći i knjige drugokanonske, iduvali kao knjige svete, bogoduke, vjedoćenam takodjer slike, koje su se u katedralama i u starih rimskih basilikah sačuvala, i koje prikazuju osobe ili stvari, ne samo iz prvokanonskih (n.p. Majseja, Jona itd), nego takodjer iz drugokanonskih knjiga, kao n.p. Tobiji, Jussanu, bratcu Makabeje, itd. Tu napisih u katedralama sačuvanih nalaze se i veći i drugokanonskih knjiga. To sve vjedoči, da je sadržina tih knjiga protiv kćica, nom bila poznata, da su ih držali za svete.

Da prvimi kćicani prvotni i veći povedoše se većina grčkih, i latinskih pisaca 4. i 5. i sljedećih vijekova, slušeci je knjigami drugokan. isto tako kao i prvokanonskim. To su po imenu: kod Grka: sv. Efrema, kod Grka: Didyma Basilije, Gregorije Nyrenski, Filastrius, Cirillo, Aleksandr, i dr. kod Latina: Leon Vexonski, Laktancije, Firmik, Mateo, Ambrosije, Pavao Orosije, Paulin, Leon Vel. i dr. On pak Augustin, i braća sve knjige prvo i drugokanon. kao kanonske, veli (doctr. christ. 2, 8) Totus autem canon scripturarum his libris continetur (braćo i se sve prvo i drugokanonske knjige bez razlike). His 44 libris Testamenti Veteris terminatur auctoritas. Eusebije Caesarejski kaže da su prvokanonske knjige αὐτὰ πρὸς τοῖς τοῦ δαίμονος καὶ ἡμῶν πεπιστωμένα. δεῖναι γράφει, veli ta,

kodjer, da oí ἐκ περικοπῆς imaju samo 22 bogoduhe knji-
ge, nu cituje jednako drugokanonske knjige kako i prvo-
kanonske.

Ali, nekoji od najuglednijih otaca 4. vijeka govore, izbra-
javie knjige staroga zavjeta, posve drugčije o drugokan-
onskih, naime od grčkih otaca sv. Atanasije (F. 373)
sv. Cirila Jerusalemski (F. 378.), i sv. Gregorije Nazijanski
(F. 390.); od latinskih, sv. Hilarije Pictavienski (Pictaviensis
F. 368), Rufin (F. 410) i sv. Jeronim (F. 420). Oni sv. otc i eke-
ni pisci ili samo protokanonske izjavljuju ili samo ove
narodne kanonskim, a drugokanonske drugčije: ἀπὸ γυ-
νωσκόμενα, libri ecclesiastici; kadšto pače i ἀποκρυφά.
Nu isti ovi otc navode u svojih djelih često mjesta iz drugoka-
nonskih knjiga isto tako kao iz prvokanonskih, kadšto
narocito kao mjesta sv. pisma, dakle u praksi njih su
jednake ove i one knjige. A kad se radi o tom da se do-
zna, što je ceka u njihovom doba držala do knjiga dru-
gokanonskih, onda se valja više obratiti na njihovu
praksu, nego li na njihova pojedina mnienja, koja su po-
vih toga javili većinom samo prigodno i dvojbena. Ue-
rok pak glavni, što su pomenuti otc drugokanonske
knjige razlikovali od prvokanonskih, bio je taj, što de-
dovi nisu priimali drugokanonskih knji-
ga, nego samo prvokanonske isto su odale oni
Fol. 3.

a i odjekaj drugoplei izvodili, da se drugokanonike knji-
 ge u pečetak sa šidovi, nemožu navoditi. Tako kaže
 sam sv. Tausustin (Civ. Dei II, 20): *Adversus contradicto-*
res non tanta firmitate proferuntur, quae scripta non
sunt in canone. Udalorum. Tu karliku medju jednimi
 i drugimi knjigami bljedose pomenuti, tki istaviti joni-
 mi, nakioi: *αἱ ἀπὸ πρῶτον βιβλίων, ἀποκρυφα, libri ecclesi-*
astici; alim nije pošlo sa rukom, da voljan navio pro-
 nadju. Pa ako su u onom karlikovanju knjigam du-
 gokanonstini sbilja davali manju voljanost, što je samo
 kod gje knjih, svo prilika, to se neslaže s tradicijonalnom
 oserom crkvenom, a miti baš svojstvom dastilom pra-
 keom. Kako ovi stci i knjige drugokanonike navode
 u svojih pismih kao svete, vidit ćemo kaspraslajac o
 njih pojedinice. Ovdje da vidimo samo, što sv. Jeronim
 dxi do knjiga drugokanonstkih; jer protions i njihovi
 napvise se nanj nastlanjaju. — Sv. Jeronim in Prolo-
 go paleato jbraja knjige prvokanonstke staroga i
 knjige novoga zavjeta, pa na koncu kaže: *Quidquid*
extra hos est, intra apocrypha esse ponendum. Igitur
Sapientia, quae Vulgo Salamonis inscribitur, et Iesu filii
Sirach liber et Judith et Tobias (et Pastor), non sunt in
canone. U praefacii in libros Salamonis: Sicut
ergo Judith et Tobit et Maccabaeorum libros le-

git, quidem ecclesia, sed eos inter canonicas scripturas non recipit, sic et haec duo volumina (Eccli. et Sap.) legal ad aedificationem plebis non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam. U. praefacijs in Judith: Apud Hebraeos Judith inter apocrypha legitur, cuius auctoritas ad corroboranda illa, quae in contentionem veniunt minus idonea iudicatur. U. predgovoru k Tobiji: Librum Tobiae Hebraei de catalogo divinorum scripturarum secantes, his, quae apocrypha memorant, mancipant.

Ako promotimo te izjave sv. Jeronima o knjigah, koje su da nam daju drugokanonskim, osvedočiće čemo se, a) da svetac na gđjckijih mjestih govori o Kanonu Svirovskom, u kojem dakako nije bilo knjiga drugokanonskih, tako govori naravno u predgovoru k Judithi i u predgovoru k Tobiji, tako se imaju jamačno računjavati i vice u prologu: inter apocrypha sunt ..... non sunt in canone (sup. c. Ruf. 2, 23), dakle nekaće svojega mišljenja, nego mišljenje Svirovsko. Tako se i brani u poslanici p. Rufinu ovako: Quod refero, quid adversum Iulianae et Beli et draconis fabulas (= priповiedke) et hymnum trium puerorum, quae in Hebraico volumine non habentur, Hebraei se leant dicere, qui me eximant, stultum se

veritatem probat. Et non enim, quid ipse sentiam, sed
 quid illi contra nos dicere volent, explicavi. b). Had
 Jeronim u bedgorcu ka knjigam Solomanovim kaže: da
 crkva knjige Judithine, Tobijine i Makabjske čita
 doduše, ali ne prima, medju kanonska pisma, ondo ili sam
 sebi izostavlja, ili pak izjavljuje samo svoje posebno mnienje,
 jer nam je on sam sojedok za to, da je crkva pomenute knji-
 ge u njegovu doba držala za svete, tako o knjigi Judithinij
 veli: hunc librum synodus Nicaena in numero sancta-
 rum scripturarum legitur computasse (praef. in Judith), i
 opet: Ruth, Esther, Judith tantae gloriae sunt, ut sacris
 voluminibus nomina indiderint, o knjizi Tobijinij: Li-
 ber Tobiae, licet non habeatur in canone, tamen quia
 usurpatur ab ecclesiasticis viris, tale quid memorat (praef.
 in Jon.); O Makabejsk: Totius orbis in ecclesia Christi
 laudibus praedicantur, i o Barukovoj knjizi: Li-
 brum autem Baruch, qui apud Hebraeos non legitur
 nec habetur, praetermisimus pro his maledicta ab omni-
 bus praestolantes. c). Jeronim na mnogo mjesta na-
 vodi drugokanonske knjige kao i prvoka-
 nonske rieči: božansko pismo govori — pro-
 rok sojedoci — pismo kaže — pisano je i t. d. N. p. u
 poslanici Julijanu piše: Divina scriptura ko-

opidat: Musica in lectu importuna narratio, ove su
riječ i Ckr. 22, 6; u timaču k Jeremiji veli: Alio pro-
pheta testante: cani hominis sunt sapientia ejus, ovo je iz
Mudr. 48. Kad bi trebalo, mogli bismo takvih mjesta puno na-
vesti.

Ovakva kolebanja gđekojih ekumenih pisaca o obsegu sta-
rozaključnoga kanona čini se, bila su prvo, što su odom-
koncem 4. vijeka i početkom 5., nekogi ekumeni sabori stuo-
pili odluke. Synod Hipponski od g. 393. i keci i šesti po-
krajinski synod, synod Karthagi od god. 397. i 419. usta-
noviše isti kanon, koji poznije koncilij Trientski, tako i
papa Inocencije I. (g. 405.) u poslanici pisanoj Ekupercije
Tulustkomu. (Odluke afričkih synoda potvrdi i koncilij Tur-
lancki II. god. 692.).

Od onda prihvataju ekumeni pisci latinski i grčki sve
knjige staroga zavjeta kao svete, akuprem još i Junilij
Afrički († 560), Gregorij Veliki († 604), Isidor Sevil-
ski († 636.), Hugon a s. Caro († 1260.) i Toma Aquinski
(† 1274.), povodeći se za sv. Jeronimom za karliku među
jednini knjigami i stugimi snade. U biblijah ekvom
upotrebljivanih u srednjem vijeku nalaze se drugo kanonske
knjige pomicane među proskanonske, u knjigah bogosluž-
nih, kao u sakramentalnijih, lectionarijih i
missalij ima odlomaka sakodjck iz

drugokanonskih knjiga; svaki sabori srednjega vijeka bio je
i drugokanonske knjige medju bogodube, tako u sa-
boru Konstantinom (Konstantienski g. 1414.-1418.) izjavi Ivan
Hoyković Dubrovčanin u ime svih: *Itaque manifestis-
simum est, multos in eodem volumine contineri libros, qui
apud Iudaeos in auctoritate non habentur, sed inter apo-
cyphea computantur, qui tamen apud nos in eadem vene-
ratione et auctoritate habentur, sicut et ceteri; et hoc non
nisi ex traditione et acceptatione ecclesiae universae
huius catholicae, quibus contradicere nullo modo peccata-
citer licet.* U konciliju, koji je održavan u Firenci¹⁾ (1438-
1442.) oti sakupljeni dokazuju iz knjige Mudrosti 1. 25. 26.
izhodišnje duha sv. od sina, tako i purgatorij iz II. Mak. 12. 46.
Knjige drugokanonske nalaze se također u svih prevodih
starih i novijih, istočnih i zapadnih pomešane sa prvoka-
nonskim; u dom se napokon sa zapadnom katoličkom ekom-
plare i istočna, pače i sve one sekve kršćanske na-
istoku, koje su se od katoličke tokom vremena odvojile; ta-
ko naročito grčko-istočna pravoslavna crkva istu je kao
sv. knjige sve one, koje izbroja koncilij Firencki; pa
ostim onih još i III. i IV. knjige Edeine i III. knji-
gu Makabejku; tako n.p. u bibliji jedanoj u Moskvi
god. 1778. nalaze se sve knjige staroga zavjeta prvo-
1) ... ..

i drugokanonske i to onim redom poredane, kojim je
Vulgati, a onim njih poslije knjige Nchemijine II. odnosno
III. knjiga Eudrina, poslije II. Makabejke ima III.
Makabejska i poslije ove III. odnosno IV. Eudrina. Ni-
ti se je u tom dala ceka jednaka kartolniska smesti-
u 17. veku, kada je Carigradski patrijarh Cyrillo
Lucaris prijavio za bludne protestantske koto-
u biblije da izbaci knjige drugokanonske; jer pro-
li tomu ustao patriark Antiohijski Makarije 1671,
Neofyt 1673, i Dosithey Jerusalemski 1672; ocaj bo
sazvao synod, izjavi, da se pravim knjigam sv. pisma
imaju pribrajati i one knjige, koje je Cyrillo Luca-
ris ludo od nernanja i li pravije od zlobe prozva-
apocryphnimi, jer da je i ove stari obicaj i li pa-
cika katolicka bez sumnje predala kao dielove svetoga pisma.
U svega dosada recenoga ocedno je i bilo dano, da
je sv. synod Trientski shedio samo neprekidnu tradi-
ciju, koja sive do vremena apostolskih, kad je
odlucio: Omnes libros tam veteris, quam Novi
Testamenti, cum utriusque unus Deus sit auctor,
pari pietatis affectu ac reverentia esse suscipiendas. -
Protestanti i nevojivni setoj tradiciji, knjige drugokanonske
ili manje ciene od prvokanonskih, i li ih pa-
ce porve obacuju, a zovu
ih apocryphnimi. Martin Luther u svojem pisesu

du metnues je drugokanonске knjige medju staro i novo-
zavjetne knjige po nastaoom: Apocrypha, slab pism Delfina,
u svijet kao i. Skript, vplinsynspeltu, mudi Dof, mudi lijf
mudi pusti za. Lofna pism. - Calvin ostavio je u bibliji
god 1545. istanoj knjige drugokanonске, na svojem mjestu; ka-
snije je kolebao, što da do njih duxi? ter je objavio: Quam-
quam non is sum, qui lectionem horum librorum velim
procurum improbare. Anglikanska crkva kaže u 6. članku
svojih 39 članaka otk knjiga: „Druge pak knjige, kao što
veli Jeronim, čita do duše crkva sa primjere u čisto i ra-
strovanje dobrih običaja, ali ih neupotrebljava za potvrdjiva-
nje vjerskih nauka!“. Ku škotski presbyterijanci isbacili su
ih posvema iz kanona. Tako su te knjige bile u svih škola
u protestantskih biblijah i protestantski su ih bogoslovi
većinom upotrebljavali sve do našega doba; ako pre-
m su im već i od prije gdje koji polijali miednost historijsku,
dogmatiku i moralnu, naročito u 17. vijeku profesor Oxford-
ski Dr. Rainold u episu: Censura librorum apocrypho-
rum V. T. contra Bellarminum, praelect. XLV. p. 447.

God je pak britanike i inostrano biblijsko
društvo u Londonu 4. srpnjika 1804. časno-
valo se i hvjelo god. 1807 knjige drugo-
kanonске isbaciti iz svetoga pisma na-
stade zbog toga velika raspra medju nekatolicima.

Prvi od njih branili su 1.) da knjige, kako ih oni
zovu, apokrifne nisu dođue Bogom nadahnete,
ali da su providencijalne, Bogom k tomu određene,
da se za objašnjavanje prvokanonskih knjiga čitaju.
2.) Drugi su tvrdili, da su apokrifne po sebi obične
judske knjige; nu koristne za razjašnjavanje kanon-
skih knjiga i za bogoljubno čitanje, bili su vagda
spajane s biblijom, pa nema razloga, da se to i u
napredak ne čini. Tako naročito Bengtenberg (1819)
3. Neki su ipak dokazivali, da ne valja apokrifna si-
sti s biblijom, kad knj. nespadaju u kadima u
njih pogubnih bludnja. 4. Rationaliste napokon
odbacivši pojam nadaha Boga, uklonili su bit.
nu razliku medju kanonskim i ne kanonskim
knjigami, i pojedine apokrifne n. p. knjigu Lkve.
nisu više cijenili od gđjekojh kanonskih knjiga n. p.
od knjige Ezechije. To je britansko i inostrano
biblijsko društvo g. 1817. pokušalo, to je g. 1826-1827.
izvelo t. j. počelo izpuštati iz biblije drugokanonske
knjige. Ali kako ih protestanti zovu, apokrifne, te
su sve biblije onim društvom poslije izdane knjige,
tako i: Sveti Dismo staroga i novoga zavjeta. Pre-
sed je stari zavjet. G. Daničić; Novi zavjet pre-
sed je Vuk Stefanović Karadžić u Biogradu 1868.
Pa primjeru britanskoga biblijskoga društva za-
snovana su slična društva i drugdje, najviše
u 18. i 19. stol.

ko, rodnuća onomu glavnomu u Londonu, u
Nemačkoj, Skandinaviji, Francuskoj i Holandiji.
U Peterburgu utemeljeno bi nastojanje knjeza
Galicina 1813. rusko biblijsko društvo - od g. 1819.
mnogo razgranjeno; ono daje bibliju na 17 novih
jezika praviti i u 31 jeziku štampati; nu 1826
bi ukinuto carskim ukazom; ali još iste godine
osnovano se rusko protestantsko biblijsko društvo. I
razloga što je biblijsko društvo u Londonu počelo izpuš-
tati knjige dugokanonske, mnoge su se podružni-
ce od njega odkinule.

Doduć i pako da se ovakova biblijska društva os-
nivaju na krivom temelju, da je čitanje sv. pisma
svim ljudem bez razlike za spasenje potrebno, i bu-
dici proti propisom kat. crkve izdavaju biblije
bez tumača, pače biblije knjave i kad što g. pre-
vedene: pravedno su rim. papi biblije, od takov-
ih društava izdane, osudili, po imenu Pio VII.
29. lipnja, 1816., Leon XII. 3. svibnja, 1824., Pio VIII.
24. svib., 1829., Gregorij XVI. 15. kolovoza, 1840. i 8. svib-
nja, 1844., i Pio IX. 9. stud. 1846., a isti sv. otac pa-
pa je 8. pros., 1849. osudio još i sama biblijska
društva kao yeri pogubna. Iako čitanje sv.
pisma bez opreza crkvom katoličkom propisa-
na može zbiti yeri pogubno, svjedoči nam
sektu nazarenska. Izp. Kat. List 1871, br. 41. i 42.

§ III. Nadahnuće knjiga bi- blijskih.

Prva kat. uči, da je Bog glavni pisac, auctor
knjiga obadva zavjeta (omnes libros tam Veteris,
quam Novi Testamenti, quum utriusque unus
Deus sit auctor. . . . . pari pietatis affectu ac
reverentia suscipit et veneratur. Conc. Trid. Sess. IV.
Decret. de canonicis scripturis) da je nebesko blago
svetih knjiga Duh sv. (quodam predas (ne coeles-
tis ille ss. librorum thesaurus, quem Spiritus san-
ctus summa liberalitate hominibus tradidit ne-
glectus jaceat, statuit et decrevit Ib. Sess. V. c. 1. De
instituenda lectione s. scripturae et liberalium
artium. Decret. de Reform.). auctorom pak sv.
knjiga može se Bog samo onda zvati, ako je kako
god, igvanredno, svrhunaravno radio i pomagao
kod njihova sastavljanja ili pisanja. Ta pak po-
moć i radnja Božja kod pisanja sv. knjiga zove se
nadahnuće Božje, inspiratio divina. Po tom
je dakle nadahnuće Božje takov svrhunaravni
rad Božji oko duha pisčeva, da se on, što pisac
za onoga rada Božjega piše, može smatrati riečju
Božjom i Bog se može dijati auctorom pisma. St.
koli se da se pita: kako Bog ili Duh sv. radi oko
duha čovječjega? da li ga na pisanje potiče, kako

ad kod pisanja pomaže, udise li mu pojedine rie, ili samo stru itd. ? - istom nije u kva ništa. ²⁾ Lucila, niti se bogoslovci u svem slažu.

Počevši od Bozhesija († 1643.) dičiše obično bogoslovci nadahnucé Božjem troje:

1. Inspiratio antecedens et verbalis, kad duh čovječji samo bečje, što mu Duh Božji kaže ili udise. -

2. Inspiratio concomitans, kad Duh sv. čovjeka na pisanje potakne; pri pisanju pomaže i od pogrešaka čuva.

3. Inspiratio subsequens, kad bi tko napisao knjigu bez svrhunaravne pomoći, neka on je bi ju. Duh sv. izjavio istinitom preko crkve.

Što se tiče onoga mnienja, po kojim bi se i onako va knjiga mogla nazvati bogoduhom, koja bi napisana bila na prave čovječji način bez svrhnaravne pomoći Duha sv., ako bi pogrije Duh sv. (preko crkve) izjavio, da u njoj nema pogrešaka, ili ako bi primljena bila u kanon, pa tim uzvišena na rásť slova Božjega, to je mnienje prošije koncila Vatikanskoga nedopušteno, jer ve. li isti koncil: *Eos vero (Veteris et Novi Testamenti libros) Ecclesia pro sacris et canonicis habet, non ideo, quod sola humana industria concinasti sua deinde auctoritate sint approbati.* Pa doista

²⁾ sed quod ipsi in sancto ^{conscripti} scripti sunt. habent auctorem.

je inspiratio subsequens contradictio in adjecto,
jer ako bi knjiga napisana bila na jivre čovje.
i je naum bez ikakove pomoći Božje, ne bi moglo
i kakom nadahnućem Božjim biti ni govora, niti
bi se moglo kazati, da je Bog auctor ili glavni pi-
sac onakove knjige. Tko ne može se u svem pri-
hvatiti niti protivom pojma o nadahnućem
Božjem, tko kojim bi Duh sv. sve ono, što će pisac
pisati, priobćivao po formi i sadržini, ter bi mu
bi reći i perokazivao. Na taj način bi se dakako
Bog mogao punim pravom zvati auctor sv. pis-
ma i sv. pismo slovo Božje; nu ovakovo slovo
nadahnuće sv. pisma, "inspiratio verbalis"

ne može se prihvatiti ovih razloga:

^{onda je bila svaka riječ Božjom riječ i svaka riječ Božjom}
a) budući da prevodi sv. pisma ne mogu biti
^{ili su jednaki} u svem jednaki s matricom (izr. predgovor ka
Lukani: nam deficiunt verba hebraica, quan-
do fuerint translata ad alteram linguam),
ne bi nam oni mogli saobćiti cijele sadržine,
objave Božje; čemu se protivi poruka crkve i
izjava njena, da je prevod lat. u Vulgati au-
thentican. -

b) U knjigah nov. zavjeta često se navode mjesta
iz knjiga starozavjetnih po grčkom prievodu, a
ne po matrici, i to ne riedko slobodno, a ne reč
po reč. Tako npr. sv. Petar (djela Apost. 2, 17) na-

vodi rieči Joela proroka po privodu grickom.
c) I. pisci starozavjetni razlikuju se jezikom, slo-
gom i načinom pisanja, pa kad i o jednoj te istoj
stvari izjavljuju, izjavljaju su im različiti; tako
np. knjige Dnevnik razlikuju se i na paralel-
nih mjestih od knjiga Kraljevskih; tako i dru-
ga knjiga Makabejska od prve. A to bi bilo
nešto čudna kraj slovnooga nadahnuća (insp.
verbalis).

d) I. pisci kadšto se tako izjavljuju o svojem pi-
sanju, ter je očividno, da ne pišu tek ono, što im
Duh sv. diktuje; np. pisac II. knjige Makabej-
ske kaže (2, 24), da kušajući djelo Iasona Tyra-
enca, skratiti, nije mu to posao lakak, nego pa-
je da ga stoji mnogo znoja i nesna. I sv. Luka
veli (u Djel. Apost. 1, 3) da je sam sve izpitao, o čem
hoće da piše.

Ovoga mnijenja, da je naimne Duh sv. i same
rieči kazivao sv. piscem, bili su istina stari-
ji kat. bogoslovci, poredavši se za izjavami
nekih ekumenih otaca i pisaca; nu noviji su
ga malo ne svi napustili. Stariji protestanat-
ski bogoslovci bijahu gotovo svi za najčestni-
je slovno nadahnuće, noviji, pretvorivši se ve-
ćinom u racionaliste, poriču svako nadahnu-
će Božje.

Kloneći se ove skrajnosti tvrdimo, da je Duh sv. ova,
 koga sv. pisca potaknuo na pisanje i da ga je kod
 pisanja vodio i čuvao od svake pogreške; jer samo uz
 ova dva uvjeta može se zbilja kazati, da je Bog pla-
 ni pisac ili auctor sv. knjiga i da je sv. pismo slovo
 Božje. To je inspiratio concomitans. Nego kod ne,
 kojih česti sv. pisma, kao kod prorčkih knjiga
 i kod onih, u kojih ima objava Božjih, Duh je sv.
priobćivao i samu sadržinu pisanja, pa uz to
 kad što valjda i sam sastavak sadržine. To je
 inspiratio antecedens. Po tom dakle nema se u-
 zeti kod svake sv. knjige jednaki stupanj nada-
 hnuća Božjega; kod historijskih, pjesničkih i
 poučnih knjiga nadahnuće Bož. sastoji se u tom,
 da je Duh sv. pisca potaknuo na pisanje i kod
 pisanja ukovodio i čuvao od pogrešaka; kod pro-
 ročkih pak Duh je sv. osim svega toga pisca obja-
 vlivao i stvar, koju će pisati. Kad Duh sv. pis-
 ca na pisanje samo potiče i u pisanju pomaže,
 ne treba da pisac zna za ovu pomoć Božju; to se
 razabira iz navedenoga mjesta II. knjige Muka-
 rejske 2. 27. Ali kad Bog pisca priobćuje i stvar,
 koju će pisati, onda ga jamačno čini i sposobnim,
 da objavu B. pozna kao takovu; inače bi pisac
 mogao svoje misli ili pače blapnje izneti kao
 objave Božje.

S. IV. Knjige apokrifne i izgubljene.

Četrna knjigam kanonskim jesu knjige apokrifne, ili kako se u starih slovianskih spomenicima nazivaju, knjige lažne. Nama su sada knjige apokrifne one knjige, koje bi se budu zbog pisca, budu zbog stvari, o kojoj govore, budu zbog naslova, koji imaju na čelu, lahko mogle smatrati za svete; nu kojih crkva ne prima u kanon i to ili stoga, što se ne zna za njihovo nadahnuće Božje, ili što se u njima nalazi očividnih pogrešaka.

U tom dakle dvie su vrste apokrifnih knjiga: u I. vrsti spadaju one knjige, koje od dobrih pisaca pisane mogle bi čitaocem koristiti, ali se ne nalaze u zbirci sv. knjiga; takove su knjige III. i IV. Makabejska, Politva kralja Manassija, knjige III. i IV. bzduine, psalam 151., predgovor ka knjiži Lkvenici, pripomenak k plaću Jeremijinu i dodatci k Jobu u grickom prevodu. II. vrsta apokrifna jesu knjige, koje su rabboni, kirovrienci ili drugi ljudi sastavili, a pune su pogrešaka i tlapnja; takove su: Testamentum Adami, liber de filiabus Adami, liber poenitentiae Adae, vita Adami, Apocalypsis Adae, psalmi Adae, prophetae Adae ad filium Seth, evangelium

Kevac, Selt, liber Enochi, Mathusala, Lamech, vaticina,
 tio Noiae (sêne Noine), Cham, psalmi Melchisedechi,
 apocalypsis Abrahami, Testamentum Jacobi patriarchae
 Testamenta 12. patriarcharum, Josephi precatio, Jamnes
 et Mambres; Moysis Testamentum, secreta apocalypsis
 (Abrahami), analepsis et alia; Eldad et Medad; Sa,
 muchis liber de jure regni; Psalterium Salamonis;
 Eliae Apocalypsis, revelatio et visio; Isaiae ascensio
 et visio, Apocalypsis Sophoniae, Habacuci, Ezechielis
 et Danielis; litterae Baruchi ad 10 tribus, Apo-
 calypsis Zachariae (osca Ivanska); O apokriifa
 gdjekoje su se dosada sačuvala u latinistom, drugo
 u grčkom, nekoje u arapskom, a najviše njih u
etiopskom i staroslovienskom jeziku. U Staro-
slovienskom jeziku do sada su se oveličavajuće
 laične knjige našle: Adam, Pismo o Adamu i o
 Gveru; O ispovjedanju Evgenu; Enoch, O knjigje-
 noha, Sethova molitva, Lamech, o Melchisedeju,
 knjigi otkrivenja Avramu; Smrt Avrama, Zavjet
 dvanaestoti patriarchov, Gestvica, Eseneth (sêne
 Josipa patriarche), Moysesov zavjet, Shod Moysesov,
 Pismo Davidovo, Salomon, osudih Salomona,
 povjet o kitovrasu, psalmi Salomona, obavlje-
 nje Nije, Sofonije, Zaharije, rođenje Isaije, povjet o plaću
 Fol. 5.

svetka jeenje. (i. Jap. Bogomili i Pelaxeni od dr.
 Tr. Rukoga u X. knjizi Rada jugoslav. akademije,
 str. 248.) i Knjige od apokrifnih knjiga jesu jedno pseud-
 epigrapha t. j. lažno se pripisuju ljudem čuvenim
 u historiji i objave Božje. Nasuprot protestanti ob-
 čavaju sve knjige, što su nama apokrifne, evati
 pseudepigrapha, a apokrifne su njim naše druge
 kanonske knjige.

Knjige apokrifne starozavjetne nastale su u razdrua dva vie
ka pr. Is. i prvih vijekova po Is. Zidovi su naime držali;
 da imaju neprekidnu tajinstvenu tradiciju od Mojs-
 isa počevši, pa gdje koji njih pobitjevili bi njake re-
 ligiozne stvari i događaje svoga naroda pomie-
 šavši istine i lažni, i karivali, da te knjige sa-
 državaju samo onu tradiciju, a da im veću zna-
 menitost pribave, pripisali bi ih ljudem u hi-
 storiji staroga zavjeta znamenitim n. p. Adamu,
 Abrahamu etc. Isto tako bi gdje koji krivovjerici gle-
 dali i misljenim tobož sv. knjigami bludnje svoje
 proturiti u svet. One su knjige stoga za nas zna-
 menite, što nam u mnogom pokazuju, kakova je bila
 vjera, koje su bile nade i koja vjčanja u Zidova
 neposredno prije i poslije dolaska Is. i u nekojih kriv-
 vjeraca a pros doba kršćanstva. U ostalom

kod naučine porobe tih knjiga, valja imati na umu rie,,
 u sv. Jeronima: multa his (apocryphis) admixta vitiosa,
 et grandis esse prudentiae, aurum in luto quaerere. Ep.
 ad Laetam 12.

Od apokrifnih knjiga snatnije su 3. i 4. knjiga Estherina,
 3. i 4. knjiga Makabejska, predgovor ka knjizi Cekve,
 nice, pripomenak k plaću proroka Jeremije i do,,
 dati k Jobu u grčkom prevodu, o kojih ćemo još go,,
 voriti; zatim molitva kralja Manassija, koju Ludo,
 vi sastaviše grčki u posljednje doba pr. Is., a kasnije
 prevedoše na hebrejski; sastoji se od 15 versova,
 a nalazi se u grčkih rukopisih, kadito u dodatku k Uul,
 gati i u tako zvanih konstitucijah apostolskih 2, 22.
Psalam 151. pjesma, koju Isidor David, u pjesma nadola,,
 davi Goliatha; nalazi se na kraju psaltiera grč,,
 koga i u prevodih s njega načinjenih, navode ga sv.
Athanasije, Vigilije Tapsenski i drugi. Psaltier
Salomonov ima 18 psalama, koji se kćvo pripisu,,
 ju Salomonu, a pisani su negdje oko 63/48 prije Krista;
 jer opisuju žalostno stanje naroda Israel koga za Hykana II. i
ristobula II. i Pompeja; i prva bješe pisani hebrejski, kasnije preve,,
 dena na grčki i matrica propode; nekoč su se ovi psalmi na,,
 lazili u grčkom sv. pismu odmah poslije sv. knjiga novoga

sveta; narode se tak u davi: ednaxpnyj synossi sv. pi
 sma, i. licetor i. dominye medju antilegomena staroga sv.
 sveta. Knjiga Henochova u 108 glava govori o karnih stva-
 nih: o prietku anđelekom, o putovanjih Henohovih po
 nebu i po zemlji, o mesiji, i o budućih i nebeskih stva-
 nih kješta, čini se, da je židovski, ili aramejski 2. vie-
 ka, knje trišta pisana na obranu pravovjernoga židovstva
 proti jurecemu se hellenstvu; sačuvala se cijela u pre-
 vodu ethiofskom i u staroslovjenskom: WTOKNHΓDK,
NWXA, mnogi ju ctkveni pisci grčki i latinski narode i Ter-
 tullijan drži ju authenticnom. Poslanica Baruhova desetim
plemenima Izraelskim bješe valjda sirijski pisana od kršćan-
 skoga monaha, čini se, da je samo čest većega apokriifa.
Apocalypsis Barucha, i ove je knjige opet različita druga apokrif-
 na knjiga sačuvala u prevodu ethiofskom. Liber jubila-
 rum (inacē: ἑπτην ἡμέρας ili ἑποκάστης Μωϋσέως) pripovieda
 razne pripoviedke od stvorenja svijeta do Mojsija, i broji 50
 godina jubilejskih (50 x 49 = 2450) do dolaska u Hanaan, tu je
 knjigu po svoj prilici pisao palovstinski žid u 2. vijeku pr. Is.,
 da židovstvo brani proti hellenstvu. Ascensio ili ascentio Moysis na-
 pisana hebrejski u Palaestini malo kasnije kako je Tito razorio Je-
 rusalem. Testamenta 12 profetarum pisana su valjda svršetkom i
 ili početkom 2. vijeka po Is. grčki za židove, koji će da se obrate

na kršćanstvo; karuje zgodu i naputke 12 sinova Jakovljevih, što su umirući davali djeci svojoj. Ascensio et visio Je-
saias (Isaias); ascensio grčki pisana ad pokrštena žida u 2. vijeku, pripovieda mučeničku smrt proroka, i bila je Teitullijanu i Origenu znana; druga karuje pravišće I. sajiro na nebesa, i vidjenja njegova, Epifanije ju zove ἀναβάτικον; Jeronim spominje pod imenom ascensio, imajući gnosticnih stihija polari iz 3. vijeka.

2. Usv. pismu staroga zavjeta naovdi se više knjiga, kojih (odpada više neima, nego su se izgubile, tako II. Mojs. 21, 14 knjiga o ratovih Gospodnjih; Jos. 10, 13 knjiga pravednička (liber iustorum); III. knjiga kralj. 4, 32 tri tisuće priča Salomonovih i njegovih tisuću i pet pjevana; III. knjiga kralj. 14, 19, 29 knjiga Dneorika kraljeva Izraelovih i Judinik. I. Paral. 29, 29 knjiga Samuela vidiosa, Nathana proroka i Gada vidiosa. II. Paral. 9, 29 = knjiga etije Silonca i Isaddonavidiosa II. Mak. 2, 24 pet knjiga Jazona Cyrenca. Vita se, jesu li ove knjige bile Bogom nadahnete i kada i kako su se mogle izgubiti. Jasno je, da su bile nadahnete pre knjige, kojim su pisci bili proroci; a kada su se, i kako izgubile, nema se više. Samo možemo u obće kazati, da nam se je je onih propalih, naročito bogoduhnih knjiga sve ono, što je za pravito

čela pravougačica bile potrebne i. korisno, dovele, i,
 pak sačuvalo u evanđelju u sv. knjigah, koje još sada
 imamo, a možemo takodje kaeti sa sv. Matou tom
 (hom. 9. in Matth.): „kako nije bilo proti Božjemu promisku,
 da su se mnoge stvari od Isusa sv. po prorocih, Kristu i apo.,
 starih i učene odmah sa samim skoro glasom izgubile,
 te im nemo više, niti spomena, tako nije bilo proti Bo-
 žjemu promisku, da propadne knjige, koje su neko vreme
 već obstojale!“ Zopet (hom. 7, 3. u I. Kor.): „Bis koji
 me drago urrok, da koja od kanonskih knjiga propadne,
 nemože se to starajetko u grich upisati ili zbog negjere
 pekoviti, jer se nemože reći, da je čuvar postave nevjeraan,
 kad se ostava neima duže čuvati, nego li hoće onaj, koji je posta-
 vio, što čini Bog, kad hoće ili promislom svojim dopušta,
 da se gdjekoje od sv. knjiga izgube.“

§. V. Knjige sv. pisma sačuvala se ciele.

Znaćemo, koje knjige sačinjavaju sv. pismo staroga zavjeta, valja na-
 dalje izpitati, jesu li one do sada sačuване ciele tako, da u bitnosti niemu
 promienjene, da bi im remaine što oduvelo, te li bile knjave, ili li in se bilo,
 što bitno dodalo ili sâm tekst izkvario.

Utkakvini se izvanyini dokazom nemože podupeti mišljenje, da su

Židovi sv. pismo hodošice jekovali su bitnosti, tako da su u njemu nebi imali pravo sadržine objave Božje; pače, možemo navesti više do, kaza, da se je u bitnosti sv. pismo do danas sačuvalo, ielo.

1. Trije robitva babilonskoga niem, mogli. Hebreji hodošice i bitno jekovali, teksta; Mojsije napisao i pentateuh, zapovjedi levitom, da ga čuvaju u kćeg zavjetu; svake subote i li sedmo godi ne duži su bili svećenici; leviti na pravnike sjeica citati nara, du zakon, po Deut. 4, 18. 19. bio je i kralj duhan, imati prepis zakona Mojsijeva, poče kako je bilo zakonom određeno, da Izrael, si neprestano čamila je u prepis, Mojsijevih, jamačno je, osim pri, mjeraka potrebitih, svećenikom, levitom, bilo, i prepisa zakona Mojsijeva za privatnu porabu u porodicah hebrejskih. Buduć ovako pbenito poznata sadržina zakona Mojsijeva, nemožemo, ni pomisliti, doba, u koje bi bio mogao biti jekovaren isti zakon, a da nebi protistome tkogod ustao. Posljedovanostou knjiže Josuine, narocito gl. 24. Izraelci su poslijemiti i Mojsijevu veliku reonit po, karivali sa štovanje jedinoga pravoga Boga Jehove, koji ih je onolikim čudei izveo iz Egipta, dion po, dio i jedvašao se pustinja, uz gornjavicu, i bljeskavicu plao im zakon na Sinaju i čitavo pleme odredio, koje će bditi nad pravim ponašanjem i štovanjem Božjim. Do vremena judačkog Živis je jošte veliki diel onoga, naraštaja, koji je, na putovanje po pustinji, svojima

očina gledao čudo i čedo, izkustio, da, mu svo
sreća i spasenje stoji do vjernoga, slušanja Božje,
ga i dušnoga izvršavanja, propisa, zapovjedi (Božjih,
a nemot i odmetnutus ai) Boga da se karni.

Kad bi bio ma lko pokušao izvršiti zakon Božji
bili bi vjerni, slušaoci Božji, a naročito leviti, a me,
dju, svimi svećenici, kojim je dužnost bilo, pariti na
izvršavanje zapovjedi Božjih, ono izvršavanje
za cielo opatili, i zapisali svienje izvršenoga
pisma. Iako i jest poslije smrti Josuine, u vie,
me sudaca bilo čarova, u koje je narod Izraelski
zakon Božji zanemarivao i prestupao, nije i,
pak to zanemarivanje i prestupanje bilo
nikad sasvim obćenito, jer je i u ovo doba bi,
lo varda vjernih slušalaca Božjih, i reonitelja
za zakon. Takovi su bili, nada sve proročica Debora,
sudci i li ti, vladavci po imenu: Othoniel, Barak, i Ge-
deon, koji je idole satri i Jehovi oltar sagradio (Judgl. 6.),
a osobito Samuel, koji je, utemeljivši škole proročke, najviše ra,
sluge stekao za pravo, dobro, narodno i za vjerno slušanje Božje.
Da je lko u vieme Sudaca pokušao propačiti pisma Mojsijeva, bio bi
to za svršavanje zakona Mojsijeva zaneseći prokati i me,
dac Samuel jamačno uporio i ostao pedepao.*

* (Neki lko propustio vidjeti, prekoriti i taj klocin, kao što je prekorio i drugo prestupke, na,
koolo. Izraelstoga).

Budni pak da su i sa službu Božju odredjini Senti i Gub-
iliti vladavni imali ugled i vlast zapovjediti hitno promijen-
vanje ili isopraćivanje Knjiga Egiptijskih, i budni da i pako-
su takova isopraćivanja ne imaa nigdje ni spomena, to
ono doista jedno od najvećih, toli često ponavljanih i ponavljanih
zločinstva, nije jamaino bilo ni Kusem.

b). Poslije Izakasa od Samuela pa do Malakije zadnjega
proroka u starom zavjetu, id Božega imamo pisama. Zbog
su u neprekidnom reču Božjom poslani proroci, koji su se
oko usklađivanja prave vjere i oko ispravljanja zabluda Božjih
svoga svoga, vičući i molići, različite prestupke naroda
pače i samih svećenika i kraljeva oštro kazniti, ba tim na-
kli sebi nevjateljstva, prognošta i samu smrt. Budni
pak, što u pravnih propisih nigdje ne imaa ni spomena
o kakvom isopraćivanju petoknjžja i pravnih sv. Knjiga,
pisanih smo dočati, da se isključivanje nikad nije ni
pokušalo ili da nije barem sa rukom pošlo.

c). Ako uzmemo ratim vremena, vidi, u Božju se čest
plemena bile odvajano od kraljevine Davidove, a čini se, da
se sv. Knjige i knjižice Egiptijske nisu mogle iskriti. I
poslije odmeta, to plemena bile su barem Knjige Egiptijske
u Kraljevstvu Izraelskom sačuvane i prečuvavane do
današnje. Iako se nigdje ne spominje danci Kralja
zakonik nako pentateuk, a zakonik je bio Kraljevstvo
Izraelskom izdat, ovo nije doista drugoga, ni imati do
pentateuka. Iako bi pentateuk bio i općen u Kraljevstvu
Izraelskom, bio u zlatu dočuvan u Kraljevstvu Izraelskom,
Iz. 6.

na kako je bilo skoro oječno neprizateljstvo medju oba kraljevstva, nebi onako izopacena pentateuha u Judeji hotjeli prihvatiti, paće bi ga bili odbijali i odbacili, i nasuprot ako bi se pentateuhu ono dogodilo u Judi, ne bi ga bili onakova prihvatili u Israelu. Na celo bih bi to razlijezli gdje god historijski listi staroga zavjeta, osobito pak proroci precrvenostni žitari prave opre i neumorni borioi proti opacimam narodnim.

Povrh toga kad bi pentateuh bio izopacen, to bi se moralo vidjeti izporodica židovski tekst sa samaritanstvom, jer bi se bio sačinio izopaceni i neizopaceni tekst uz ono surevanje medju Judejima i Samaritijom; mi oba se teksta podudaraju, pa to dokazuje, da izopacivanje ma bilo i pokušano nije prošlo za rukom.

d). Kad je god. 722. Kraljevstvo Israelsko, a god. 588. Kraljevstvo Judejsko propalo, stanovnici njihovi odvedeni kao zarobljenici u Asyriju i Babiloniju, jamajno su se u sobom poneli primjeraka sv. knjige narode pentateuha; u robotu spominje se žise zakon, tako spominje Daniel (9, 11. 13, zakon Mojsija, sluga Božjega, zakon Mojsijev, Jeremija bređa braći zarobljeny zakon / II. Mlki. 24, / Josif Flavije / Antig. 11, 1 / priporieđa, da je Lym bilo po zakonu prorokstvo Isajino, po zbornicah židovskih itan u zakon. Da se u doba oto rukopisi, buduću tuču različenim mien mogli iskriviti, stvar je očividna. Kad bi to bio i pokušac izopaciti sv. knjige, ne bi to mogao poćiniti u svih tako dalekih zemljah razpršenih rukopisih.

e). Pri bi bilo teže izopaciti sve knjige prošle robotu

babilonskoga, jer, u to vrijeme razisli, su se Židovi po Egiptu, Siriji, Maloj Aziji, Grčkoj, kasnije po svih rimskih pokrajinama, nosili sa sobom, u Knjige, koji bi po subotah u sabor. nicah čitali. U 3. vijeku načinjen bi, grčki prevod sv. pisma, koji je bio, opet, u tisuće i tisuće primjeraka prepisivan. Ua ovoliku razširenost sv. knjiga nije moći ni pomisliti da bi bile jednake i običito, isopačene. Ua to bih su Makabeji bili, invari sv. knjiga (I. Mak. 1, 60; 3, 48). Oni i sav narod židovski bio je, protivio se, u roblja, gotovo za sv. svoje knjige sve nevolje i samu smrt bezizvesti radi nego bi ih izdali ili raditi što proti njim, kao što nam svjedoči Josip Flavije (u spis: Contra Apionem 1, 8) veli: „koliko stvarno imademo napram knjigam svojim, vidi se iz same stvari. Jer ako bi se je već toliko, viškova protoklo, nitko se još nije usudio dodati im što god, ni oduzeti, ni promijeniti. Nego svim nama je od sumara ro. djenja udjeljeno i proročanstvo, da ih držimo za Boga za. poviedi, uz njih da stalno priunijamo i stoji njih, ako bi trebalo smrt dragovoljno podnesmo.“

f. Jerkrat: yčienici njegovi niče ne bore židove zbog isopačenja sv. knjiga, niti ove, kako vidjesmo, dže za isti, niti i Bogom nadahnuće. Oni tula i otovo, da napromese. mo, kako bi kao ugled temeljitelji novoga zavjeta i apostolima, koji su knjige staroga zavjeta držali za isti, niti i bogoduh, kad bi im bitna sadržina bila promie. njena ili izmijenjena.

g). Polije Jerkrata prevedeno je sv. pismo u mnogo

neka i različno po celom svietu, pa svi prevodi i svi pri-
mjerni su pisma, pa u bitnom shvato se slavu; stoga i od najin-
tencijih starih kriscanskih pisaca i od novijih gotovo svi
prestavljaju, da se sidorska matica sv. pisma do danas
sacuvala cela, neisopacena.

Ali ti imu toliko dokazivanje, da sv. knjige staroga
zavjeta nisu iskrivene? Ta tko ih pažljivo samo čita,
lakše će se o tom samu uvjedočiti. Jer da su sidori u svojih
knjigah što godj mienjali, bili bi jamačno promijenili u
puna ona mjesta, u kojih se prekoravaji stordokornosti
i slobe, u kojih im se tuđe zapoviedi nalaze, u kojih im se
nako što prosiće i mnogo za njih sramotna priповieda,
paće i slabosti i opacine najsnatnijih njihovih ljudi kao
n. pr. Davida, Salomona priповiedaju se prosta, iskrena
bez nekoga iskrivavanja. To sve uvjedočava, da su se
sv. knjige u bitnom nako do danas sacuvale, kako su
isprva napisane.

Istina Bog, nekogi su oti i crkveni pisci potvarali
sidore, da su sv. pismo staroga zavjeta isopacili, mi tomu
potvaranje smatramo se razlog. Gdje koji su naimne oti i
pisci držali, da je grčki prevod sv. pisma kao takav na-
dahnut od Boga, te stoga da se posvema podudara
sa svetim pismom sidorskim; i kadje da je stari latinski
tako zvani italški prevod bio načinjen po grčkom
prevodu, držali su takodje, da i taj prevod sasvim vjerno
likovuje maticu hebrejsku. Kadje je po tom sv. Jeronim
knjige staroga zavjeta prevodio hebrejskoga na latinski,

nišli su mnogi, da je i taj prievod skoro vjeran i točan. Oni su nam, da je prievod grčki, aleksandrijski na misao, po njesta netočan, pače kriv, a tim i latinski italčki; suademo također, da i prievod Jeronimov nsa svu svoju vriednost ima i netočnosti i nedostataka. Gled bi dakle. Kršćani je njesta grčkoga ili latinskoga sv. pisma žido-
 vom dokazivali, da je čas slika Mesija u starom zavjetu obećani, a židovi proti njim iz svojega teksta ona ista njesta drugčije navodili, lahko su Kršćani došli na misao, da su židovi ona njesta isopačili. Oni sad se suade, da primjeri tobožnjih isopačivanja nisu ništa drugo nego ili drugčije prievodi, gori, bolji ili jednako dobri ili pako variante većinom nematne. Tako n. p. ako su židovi one riječi Izaje 7, 14: „Ecc virgo concipiet“ prevodili: „Ecc adolescentula concipiet“ nisu to njesta iskrivili u tekstu hebrejskom, nego su ga samo do preveli. U ostalom oni oti i pisci, koji su avali hebrejski ne potvaraju na židove isopačivanje sv. pisma, pače ih od te biede brane, tako Origen i većinom sv. Jeronim; pače i sv. Avgustin kaže: „Absit, ut prudens quispian Judaeos cuiuslibet per-
 veritatis atque malitiae tantum potuisse credat in codicibus tam multis et tam longe lateque dispersis.“ Av. S. 15, 13. A oni oti, koji židove biede s isopačivanja, kao Justin, Irenej, Ektorist, hoće tim većinom samo da kažu, da oni drugčije prevode na grčki sv. pismo, nego su prevela Iudaeodesetorica, ili si u tom bicljenju nisu dovoljni. Tako sv. Justin, koji se najviše navodi kao

sjedok za iskrenost teksta hebrejskoga, veli / u Cohort. ad
 Graeco 13: „Da se one knjige, koje pripadaju našoj vjeri,
 i sada čuvaju u Egiptu, to je djelo, nama u prilog radeci,
 ga promisliti Božjega. Jer da odnose ih iz rukve ne da-
 jimo nikoga sumnji ljudem, koji nas radi odgovara-
 ju, zahtevamo neka se donesu iz skopnice zidovskih,
 da se iz samih onih knjiga, koje se sahranjuju kod njih,
 jasno i očividno vidi, da su naši zakoni, koje su sv. lju-
 di za nauku pisali.“ Mjesto pa koje su još i u novije
 doba gdje koji držali, da su ih Židovi izopćili jest osobi-
 te ova: I. Mojs. 49, 10. נָשָׂא / Vuly.: qui mittendus est /
 da je izknoljeno, u: נָשָׂא ili נָשָׂא ; V. Mojs. 27, 4:

$\text{וְהָיָה לְךָ$ u וְהָיָה לְךָ / Garisim u Ebal: / ps. 16, 10: וְהָיָה לְךָ
 u וְהָיָה לְךָ / Sanctum tuum u: Sanctos tuos: / ps. 22, 17:
 וְהָיָה לְךָ ili וְהָיָה לְךָ / Vuly.: foderunt / u וְהָיָה לְךָ / kao lav-
 Is. 19, 18: וְהָיָה לְךָ / civitas solis / u: וְהָיָה לְךָ / civi-
 tas destructionis / i Is. 53, 8 וְהָיָה לְךָ (ei) u וְהָיָה לְךָ (eis). Nego uie-
 njaci katolicki dokazuju, kao L. Reinke / u Beiträge
 zur Erklärung des alten Testaments. Münster 1866. VII Band
 S. 317 ss. / da Židovi nisu navedenih mjesta hotimice izkinili,
 nego da su promienili razlike ili samo primične ili da se mo-
 gu odrazom kritikom lako utvrditi.

Punđa je kak hebrejsko hrisno staro i zavjeta u bitnosti
 do danas sačuvano cieto i nepovriedno, sasvim tim i u
 nj se je zavuklo manjih pogriješaka. Kao u svaku staru
 knjigu, koje i u se nemienjaju su ne sadržine njegove.
 Jer pisari, koji su tokom tolikih vjekova prepisivali tekst

hebrejski, da su mogli biti niemi, mrtvi i paralizirani, i tako ni-
 su mogli zapisati, a da im se ne postknuđu pogreške, od
 kojih su barem neke imale smisla, pa tako neispravljene
 prepisivale bi se nadalje, ter se napokon rukopisi nisu
 slagali, a čitalac nije mogao odmah razabrati, u kojem
 se rukopisu ovo ili ono mjesto čita pravo a u kojem kri-
 vo t.j. nastale su variante / *lectiones variantes*! Gledajući
 varijante sabrali su mjenjaci već kritičan broj, porediti
 stare prevode, mjesta u starinskih pisaca navedena, rukopise
 i stampana izdanja su pisma. ⁴⁵ Većina varijanta
 jesu sitnice; ne imade takvih, koje ponesto i smisao
 mjenjaju. Variante ipak nastaju na dva načina: a).
 slučajno pogreškom pisara; b). Krivim sudom pisarskim.
 Prvo slučajno mogao je pisar kod prepisivanja pogre-
 šiti, jer je n. Krivo vidio, pa je a). premjestio pismena riječi
 ili slova, np. Ezdr. 2, 46 בְּיָמָיו ; Neh. 7, 48 בְּיָמָיו ; ili je b).
 slučajno primetio zamienio, tako je zamijenjen לֹא sa בְּ ,
 בְּ sa לֹא , לֹא sa בְּ , בְּ sa לֹא , לֹא sa בְּ np. Neh 12, 3: לֹא בְּיָמָיו u v. 14
 לֹא בְּיָמָיו ; na taj način postale su mnoge i znatnije
 pogreške u brojevima, koji su se nekoć pisali pismenima,
 pa zamjenjivanjem njihovim lahko su postali oni
 ogromni brojevi, što se čitaju u knjigah historijskih. Vp.
 II. Paral. c. 13 f. Abia ima 400,000 momaka; Jeroboam
 800,000 od kojih pada ranjenih 500,000; c). ili je pismena
 riječ ili slovo ispuštio; tomu se je lahko dogodilo, ako se
 je u istoj liniji jedna riječ nalazila dva ili više puta,
 ili su se dvije linije istom riječi dotaknule / הַיּוֹדֵעַ הַזֶּה /

čuvam, aleksandrijskom ih nema.

Kada su se pisari na dasku od slobe i opako-
sti, da su pisano jačavo, nego su, najbolje, nakom, da
su poprave, usudili mienjati što god i to: 1). te se vari-
ante. namienjajuć lakšim i prirodnim boljim, ta-
ko se I. Gneo. 2, 48. mjesto $\Pi\Gamma\Delta$ u više rukopisa čita:

$\Pi\Gamma\Delta$, jer se protive na rimske ime; 2). mjesto tamni-
ja objienjajuć iz paralelnih, tako je, moćda u I. Mojs.
14, 14. došlo ime grada Sana; 3). popunjavajuć tobožnje
pravine, tako su Samaritanci kod I. Mojs. 4, 8. popu-
nili riječi: $\Pi\Gamma\Delta$ = idimo na polje; ove
riječi imadu i $\Gamma\Delta$ i Vulyata: egrediamur foras;
4). mienjajuć tekst po nekih predrasudah, tako Iud.
18, 34. mjesto $\Pi\Gamma\Delta$ čita $\Pi\Gamma\Delta$; 5). dodava-
juć što god, da se tekst objasni, tako se moćda
I. Mojs. 35, 19; 48, 7. kod Erate dodalo, da je Betlehem.

Kako valja različite variante prosuđivati, kri-
je razpoznavati se prave ili barem najprirodnije po-
vrati, to sve uči kritika biblijska.]

§. VI. Zgodbe biblijskoga hebr. teksta.

Kakovo je bio tekst hebrejski u knjiga, prije nego
su prevedene u 3. vijeku pr. Isus. na grčki jezik, malo zna-
mo, jer nemamo potrebitih sa to isprava iz onih vremena:
ni rukopisa, ni prevoda, ni citata kod tadašnjih pisaca.
Sasvim tim možemo...

napadajati, budim da su se svete knjige i on da prepisivale, da su se također u tadašnje prepise unikle grčke, kao što je uvijek još manje u svaki prepis. Čine imamo za to nekoliko dokaza u samom tekstu. Tako np. ako je IV. Elij. 2, 14 sten Eliasafom ime Reguel a u IV. Elij. 1, 14 Deguel, to se moglo dogoditi samo pogreškom pisarskom, što su namine i zamislili sa Γ tako fitua, koja se u III. Elij. 11, 14 zove $\Pi\Lambda\Gamma$ u paralelnom mjestu V. Elij. 14, 13. zove se $\Pi\Lambda\Upsilon$; mjesto, u kojem je Joana pokopana, u Jos. 24, 30 piše se $\Pi\Lambda\Upsilon$, a u Luc. 2, 9 mjesto $\Pi\Lambda\Upsilon$ stoji $\Pi\Lambda\Upsilon$. Medjutim akoprem su se već u staro doba u tiskit hebr. prikrale grčke pisarske riječi se bojati, da bi bile te grčke tolike i toliko da bi ih bilo, te bi se njimi tekst bitno promijenio i izokario. Jer ako te pogibelji nije bilo do 3. veka pr. Isus. pa do iznosašća stampe, još je manje moglo biti u ono staro doba, kad su se knjige redje prepisivale i grčke u jezik još više lakše opasale, pa je i manje vremena protieklo. - U 3. veka pr. Isus. imamo priwod grčki Aleksandrijski iliti Sedamdesetoriski, ako ga uporedimo sa sadanjsim tekstom hebrejskim, spazit ćemo raznih varlika medju njima; na iz tih varlika ne smijemo suditi, da su Sedamdesetorica, priwodili s hebrejskoga na grčki, kad onih varlika citala dugo što u tekstu nije li citamo sada mi. Jer valja znati i da je i sama priwod Aleksandrijski do nas došao dosta promien.

nyem, nakuvnjem frisarokimi grickami, te ne
moremo na celo znati, kako su Sedamdesetorica
upravo svako mjesto prevela, stoga da su oni i
točno prevodili s hebrejskoga, ne bismo još mogli
znati, što su na svakom mjestu čitali u svojem tekstu.
2. prevodnici Aleksandrijski, nernajmli podjuno.
na hebrejske slovnice, jesu su pogrešno prevodili, a
3. buduću su oni slabotnije prevodili, ne može se sigurno
znati, što su čitali u tekstu svojem. Uz sve to bit će još
mnogo i takvih razlika među sadašnjim tekstom
hebr. i prevodom Aleksandrijskim, koje su nastale
odatle, što je tekst hebrejski, kojega su se dječaci prevodila
u Aleksandrijski, imao mjesta drugije glasovne i
lekcije drugačijih, nego što se nalaze u sadašnjem
tekstu.

[O] takvim varijantama, koje se osnivaju na sta-
rinskom tekstu pa nam svjedoče, kakov bijaše ovaj
starijski tekst upotrijebljen od Sedamdesetorice, prebra-
jamo ona ispuštena, dodana, promijenjena mjesta
u prevodu Aleksandrijskom, koja se nalaze i u
drugim starih prevodima a da nisu u ove prevode
došla iz Aleksandrijskoga; i prebrajamo i ona mjesta,
koja se samo u Sedamdesetorici nalaze, ali su tako-
va da se vidi, da im se jednostavno nimalo truda ni
volji ili pogreške prevodilaca, nego u samom tekstu.
Oz toga shvati, da je tekst, koji su imali prevodnici
Aleksandrijski pri ruci, na dosta mjesta bio različit

od teksta hebrejskoga, koji nam se je do danas sa-
 čuvao, a koji se gotovo sasvim glasi s tekstom
 u kću prof. Gusa olimin; iz toga sledi da Rodjer,
 da je prevod Aleksandrijski nra sve svoje neistatke
 prema namenu za kritiku teksta (hebrejskoga/
 biblijskoga.

Ali kako je nastala razlika ona medju starijim i
 novijim tekstom hebrejskim?

Prema kritici, vako: od Mojsijevih i drugih knjiga
 bilo je mnogo preписа, od kojih nekoji dođoše u
 ruke Židovom ievan Jerusolima i Palestine živuim.
 Kod njih se je s vremenom stvorio tekst onakov, kakov
 je sa prologom služio prevodu Aleksandrijskomu
 pa i pentateuhu Samaritanskomu, kao što ćemo
 vidjeti. Drugi (pisci) preписи napisali su se u Jeru-
 solimu u rukuh svećeničkih i učenjačkih. Veliko
 stovanje, koje su u tom mjestu imali napravn sv.
 knjigam, poroka nekih knjiga kod liturgije u
 kramu, sve je to činilo Jerusolimске preписе od
 pogrešaka, koje su se pomalo nakle u preписе
 ievanpalestinske svetih knjiga. Po preписih Jeru-
 solimskih, u koje su se gđjekoje grčke već tako
 rano podrale, da su ih Židovi služali već za sve-
 tinge, nego li za prane, nastade tekst koji imade
 mo danas. Po ovih istih preписih načinjeni su
 prevodi: Agrilius, Gymnastor, izuski i Jeronimov.
 Od njih se mogu razumjeti gđjekoje razlike medju

ovih i prevodi s ječue i prevodom grčkim i tekstom Samaritanskim s druge strane.)

Glavni je Lidovom propala država i razoren hram, a oni bili lišeni i rasfruseni prosvitu svigdje bili mušeni i progonjeni, ne ota im od djedovine ništa nego sveto pismo, u njemu imadjaču su utjehu i nadu svoju. Po propisih njegovih, koliko je ikako moguće, svigdje svoje pravosti bijase im najveća briga, bronicavanje biblije jedini posao njihovih mjenjaka. Baveći se tako neprestano biblijom, opasise razlike među rukopisima na nekih mjestih, vsporedise rukopise i one razlike ili ti variante stadoše kupiti, skupljene tako variante i u vrti predane nalaze se već u

Thalmudu Jerusalemskom utavljeno u od 2. do 5. Trieka po Yusu. Evo ih: 1) **וְהָיָה** (ablatis scribaturum) / t.j. Kaze se na pet mjesta, da treba pisanje van isprustiti n.p. I. Mloj. 18, 5 mjesto **וְהָיָה** da čitaš **וְהָיָה** 2) **וְהָיָה** / correctio scribaturum / t.j. na 16 ili 18 mjestu preformira se od dvije varijante ona, koja se čini bolja n.p. I. Sam. 3, 8 **וְהָיָה** (n.p. mjesto **וְהָיָה** / manu / 3). Na 15 sumnjivih mjestih ima jedan ili više raznovrednih funkcata n.p. ps. 27, 13 **וְהָיָה** 4) **וְהָיָה** (čitaš akoprem nije napisano) / t.j. riječ isprustena, a drugdje nadjena, da je napisana na kraju lin margine: frazi treba čitati u tekstu, gdje se nalaze funkcate, vocalna pripadajuća k riječi; takvih mjes. takh linca / ima po Thalmudu . . .

sedm, n.p. II. Samu. 8. 3. u tekstu jesu samo samo-
glasna $\text{א} \text{א} \text{א}$, a na kraju $\text{א} \text{א} \text{א}$, dakle čitaj u teks-
tu $\text{א} \text{א} \text{א} \cdot 5 \text{א} \text{א} \text{א} \text{א} \text{א} \text{א} \text{א} \text{א}$ (pisano je a nema
se čitati, t.j. nič nalagica se u tekstu bez samo-
glasnik nema se čitati; po Thalmudu ima
takvih mjesta 5, n.p. II. Šraf: 5, 18 $\text{א} \text{א} \text{א}$ 6, 1 $\text{א} \text{א} \text{א} \text{א} \text{א}$
(čitaj pisano) t.j. mjesto suglasnik nepisanih u
tekstu čitaj suglasna pisana na kraju, a samo-
glasna valja uzeti izpod suglasnik pisanih u teks-
tu, takvih broje se neko 1200 n.p. često $\text{א} \text{א}$ mjesto
 $\text{א} \text{א}$ i obratno) U Thalmudu veći se nalazi također
bifeženo, koliko imade pismena, koliko riječi i ko-
liko versova u pojedinim sv. knjigah i u njihovih od-
jelcima i koja je riječ u sredini cijele knjige, a koja u
sredini pojedinoga odjeljka, tim se je načinom
hojelo sačuvati tekst od griješaka).

Ove do sada izbrojene i u Thalmudu veći pobi-
ljezine kritične oznake o tekstu hebrejskom čine
tomeš Masority, onaj zbirnik kritičnih i gramatič-
nih bilježaka o tekstu hebrejskom st. zavjeta, koje
su najprije ustmeno predavali a kasnije popisali
počevši od 6. do 10. vieka učeni ljudi osobito u
Tiberijadi. Taj zbirnik zove se $\text{מסורה} \text{א} \text{א} \text{א}$, $\text{מסורה} \text{א} \text{א} \text{א}$,
 $\text{מסורה} \text{א} \text{א} \text{א}$ ili $\text{מסורה} \text{א} \text{א} \text{א}$ predaja, traditio, נאגדה וסוד
od koriena מסורה , predade, jer drže rabbinu kao
Aben Ezra. Špinchi i drugi, da su one bilježke preda-
jima dobili u Moksija. Osci Masorezoni se, Masorethi

a tekst hebrejski, koji su obokibili znacima samoglasa, naglasaka i interpunkcija, i po ove ustanovili, zove se masoretski ili prihvaćeni tekst (textus receptus), jer su se po njemu unapriedovi rukopisi prepisivali. -

Stvari one što se nalaze u Masori, uzeće i Masoreti ili iz predaje i Talmuda i liih pronađuće. Provede razne rukopise, i liih tako stvorise svojimi proučavanjem i proučavanjem biblije, ter su a) ili onakke slovnice, exegetske i pravotone o samoglasih i znacih diakritičnih, o pisanju punom i manjkavom, o značenju nekih rieči, o broju verasa, rieči i pismena u svakoj knjizi, o srednjem pismenu, rieči i versu svake knjige, o posebnosti nekojih verasa npr. da u zakonu Mojsijevu dva versa počinaju sa D, da se u njemu 11 verasa počinu i dokanča pismenom I (nun) itd. o spoju rieči npr. da je u sv. pismu שְׁמוֹנֶה עָשָׂר puti spojno sa שִׁיר? ili su b) popravci teksta, koji se nagnaju riečmi:

שִׁיר i שִׁיר? i שִׁיר? i. j. da nešto pogrešno u tekstu napisano (שִׁיר?) valja ovako ili onako izpravljeno čitati (שִׁיר?), a izpravljaju se pismena premetnuta i zamienjena, popunjavaju se izpuštena, izpuštavaju se suvišna, za rieči kiivo razstavljene kaže se, kakih valja razstaviti ili složiti, ovamo i slovnici שִׁיר, da se npr. mjesto שִׁיר ima čitati שִׁיר? -

Ove beležke u Masori imadu svrhu i tekst hebr.

ciot i neprimjedjen sačuvati i na vjeka ga obraniti
od svake promjene i izkvarenosti. Izbliza to su Ma-
soreti postigli, ali s druge, opet ruke Masora je u
tom škodila, što Lidovi imaju, vrako ustanovljen
i obćenito prihvaćen tekst nisu više morali uspo-
rediti/ rediti ga sa starijimi rukopisima, i tako su
mogle gdje koje dobre varijante propasti i mnoge
su se sinagoge odviše tvrdokorno držale prihvaće-
noga teksta.

[Masora podjurno, koja se odnosi na sve promjene
bilješke o tekstu hebrejskom, zove se velika, a izvadak
iz nje mala Masora. Bilješke što se nalaze na
kraju teksta, sačinjavaju Masoram testualem, a
nalaze se na koncu svake knjige Masoram
dinalem. Primjerom palestinskih Lidova protaknuti
Lidovi babilonski također su usporodjivali rukopise
i kupili varijante, ali u redu njihov / u 8. veka?/
slabo što znamo, oim što je R. Jakob ben Elhajim bibli-
je Gombersgovoj dodao izkaz varijanta istočnih
/ babilonskih / i zapadnih / palestinskih /, kojih u osta-
lom nema mnogo se raspravljaju sitnine / o konso-
nantih /. U 11. veku još su rabini Aharon ben
Aser u Palestini i Jakob ben Neftali u Babiloniji
pokupili varijanta, ali i ove su sitnine / o vokalima /
svjedoče kako, da je u to doba sustav piktacije
bio već savršen.

Učeni Lidovi stvorili u 11. veku s istoka u

(Opak su se i kasnije još to uspoređivali razni rukopisi hebr. starijih od 9. vijeka n. e.).

Evropu donesose sa sobom sv. knjige. One bijahu prepisane u 12. i 13. vijeku najprije u Španjolskoj, kasnije u Italijanskoj i u Njemačkoj. Iste rukopise hebrejskih do sada se malo sačuvalo: najstariji je rukopis pentateu^{ha} nepotpuni i nepunktovan iz 9. vijeka, i rukopis radnjih proroka iz 10. vijeka. Rukopisi s datumom ima iz 12. vijeka 6-7, iz 13. do 50, iz 14. blizu 18. Rukopisi svi, ili su pergamentni svitci (volumina) na kojih su Mojsijevske i druge liturgijske knjige najvećom promjenom pismeni: upadratnim, cenom tintom, napisane bez samoglasnih punktata, bez naglasaka, za porabu u rebornicah; ili su privatni rukopisi pisani na pergameni, ili na papiru pismom upadratnim punktovanim, ili rabbiniskim bez punktata, a ~~čak i~~ ^{čak i} sav stari zakon ili samo dio od njega.] Po rukopisih tekst je hebrejski često već stampom izdan: najprije izdan bi psaltir 1477. (u Bologni?) bez vokala, a cijeli stari zakon 1488. u Soncinu, pretiskan sa samoglasnicima i naglasima 1494. u Brescii. Ovo izdanje Soncinsko odnosno Bresciansko biblije hebrejske broji se medju poglavita izdanja, i još ova dva izdanja: u mnogoj evropskoj bibliji izdaje u Complutensu, ili u Alkali 1502.-1517. gdje ima tekst hebrejski s punktima samoglasnicima, Fol. 8.

ali toz naglasiti izracun po rukopisih, i Bombergovo drugo izdanje biblije hebrejske, koje je svet ugledalo 1525. - 6. u. Mlecih. Ova tri izdanja vrela su mnogih kasnijih, a kojih su ipak gojekoja popravljenia po rukopisih, medjunosijimi ponajboljima: a Jos. Athia, sa u Amsterdamu 1664. - 1667. i od E. von der Hoagtha u Amsterdamu 1705. Povik tiskana su naju novija izdanja. Poslije Seb. Münsteru († 1552), Buxtorfa, Hubiganta najviše su se trudili oko sjenivanja hebrejskih rukopisa i oko skupljanja varijanata Boen. Kennigott, (prof. u Oxfordu † 1783) i Bernardo de Rossi (prof. bogoslovja u Parmi † 1834; onaj je uporedio 645 rukopisa a ovaj 1346.) Iz svega toga, što smo doveli o tekstu hebrejskom ka- zali, sledi, da je on u prkos mnogim varijantam sacu- van celi i u bitnosti nepovriedjen, a oni da imaju krivo, koji ga zapostavljaju stacim prevodom, bilo grckomu, bilo latiniskomu, ili glede pentateucha tekstu sama- ritaniskomu.

§. VII. Prevodi sv. pisma star. zav. I. Grčki.

Star. prevodi sv. pisma veoma su znameniti sa kritiku

biblijsku, jer poredi ih sa sadanji tekstim hebrejskim, da, kasu je nam, da je ovaj obič dobar i jasan, ako pre je gdje to u situina pokraren, a ba te sitnine mogu se kadšto iz pie, voda popraviti. Ina meniti su tako djer stari prievodi za tamace, nje sv. pisma, jer iz njih vidimo, kako su prevodioci paji, malimissao matice. Pregled starih biblijskih preovda po, karu je nam napokon, kadare je i kako sv. pismo šilo medju narodi i u raznih dielovih ekve Kristove.

Prevodi dielena na neposredne, koji su nacinjeni s matice i na po, sredne, koji su nacinjeni s preovda; na starije, koji su i ra, djeni prije i u stara ka tipografije; i na novije, koji su poslije; na istočne, u koje se broje: grčki, kaldejski, sirski, koptički, aethiopski, arabiki, jemenški i t.d. i na zapadne: latinski, gotski, staro, slovienški, anglosaski i t.d. Od ovih preovda snatniji su dakako ne, posredni s posrednih, i stariji s novijih. Za kritiku su vriedniji slovi preovdi, a za tamacenje slobodniji. Od ovih pako najna, menitiji su preovdi, što zbog starine i neposrednosti svoje, što pako zbog dugooječne i razgranane porobe u akvi; i zbog kulicne i exegetske vriednosti grčki i latinski, a za njimi grčki. Kad su se Lidovi živući u misiriu, bili odlični hebrejskomu, ili pravo, veli aramjskomu jeziku, a puićili grickomu, bijaše potrebno knjige svete, narocito pako petoknjizje Mojsijewo prevesti na grčki; najprije po svoj prilici na kralja Ptola

meja Savona (325-284) ili za Ptolomeja Filadelfa (284-247).
prevodac petoknjžje, i to kako kaže Eduena Čovjeka, a porini
je roditelj šidovjostale knjige, kojim se dodavahu knjige
drugokanonške. —

Prevod taj zove se po mjestu svojega postanka „Aleksandrijski“, a po prevodiscih „prevod sedamdesetorice“ ili sedamdeset prevodilaca (oi LXX), premda je ovaj polonji naroo
i preva ovljas samo za petoknjžje. —

Po mnijenju Aristobula, filozofa šidovskoga (oko g 150. pr. L.)
bijaše nešto iz staroga čavjeta već prije Aleksandra Ve.
likoga prevedeno na grčki (usp. Clem. Al. Strom. t. 22. i Eus. Prep. 13. 12.), a čeli tunoi (prievod) svega onoga, što spada
na zakon [ἡ δὲ ὅλη ἔρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πᾶντων (da
li samo petoknjžja ili svega st. čavjeta?)] acijen bi za Pto-
lomeja Filadelfa po nagovoru Demetrija Falereja.
Ali poricu Josip Flavij (contra Apionem) i Filon šid
(De vita Mosis I. 2.), da bi bio koji prevod st. pisma stariji od
Aleksandrijskoga.

Postanak prievoda Aleksandrijskoga. —

Čini se kao da nemamo nijednom događaju staroga

vieka toliko pblat izvještaj kao postanku toga preooba.
 Imamo, naime, od očevidca, dooranina u Misirskog kra-
 ga, Ptolomeja Filadelfa, imenoma, Aristoteje, list pisan
 bratu Filokratu, u kojem mu u dugoj i visoko pripovieda
 o postanku preooba sedamdesetorice. Grčki tekst lista
 i književnost s njemu gled. u Rosemüllerovu: Hand-
 buch für die Literatur der bibl. Kritik und Exege-
 se, Bd. II. S. 344 ss. Demetrije Falerej - to je jergra fi-
 stu - čeonik knjižnice aleksandrijske svjetova grupa,
 dora svojega Ptolomeja Filadelfa, da blago svoje
 knjižnice poveća židovskim zakonikom na grčki
 prevedenim. Kralj pristao i na savjet, odlučio traška-
 ti od velikoga svećenika u Jerusalemu jedan pri-
 mjekak zakonika, ja da do tim laglje postigne, od-
 kupia 200.000 židova, koji su u kraljevini njegovoj
 čamili u robstvu, i posla poslanike, medju njimi
 Aristoteja sa skupocienimi darovi u Jerusalem, da do-
 biju zakonik. Veliki svećenik Eleazar dade drage volje posla-
 nikom knjigu zakona Mojsijeva, napisana latnim pismeni
 i odpremi u jedno poslanie. Žučeno židova, vješta hebrejskomu
 i grčkomu jeziku, povestovicu od svakoga plemena, koji će zakon
 prevesti. Došao i u glavni grad misirski bjehu liepo primljeni, i zatim u
 Demetrijem Falerejem poslanina otok, gdje su zajedno 72 dana

sv. knjigu preobdeli na grški, i prevod Demetriji se perso
kativali. Tvojen prevod čita Demetrije zboru svećenika
i drugih učeniš Lidoa, od kojih adobrion, bude metnut
u bibliotheku. Prevodioci bogato nadareni od kralja
vratiše se u Palestinu.

Ovaj izopštenaj učio Josip Flavije u svojoj historiji (Antiq.
Jud. 12, 2) i Demetrije u Ciprianu evangjelsku (Praep. Evang.
8, 2-9) pozivajući se obadva na Kristijiu. Tako od prilike
priposjeda i Filon Lid (de vita Moisis 2, 6. 7) samo što ni
šta ne kaže o broju preobdilaca a primjećuje: Kao ti
zanesenici prorikaše, ne svaki drugo što, nego svi ista ime,
na i rieči, kao da je pojedinim saptalac nevidljivo do
glavias (καὶ ἅπτες ἐνδοσεῖωντες προσεφθέτεον, οὐκ ἄλ
λα ἅλλοι, τὰ δ' αὐτὰ πάντες ὀνόματα καὶ ῥήματα, ὥσπερ
τροβολίος ἐκάστοις ἀσφάτως ἐνηχοῦντος). Filon ne pomin
je Kristije, nego kaže, da ljudi još danas polase ono
mjesto, gdje je prevod načinjen. Izopštenaj Filonov lex
sumnje je temelj Justinovoj priporiedci, da su prevodioci
(*) i 72 ćelije zatvoreni načinili 72 prevoda, koji izporedjen
posve su se slagali (Cohort. ad Graec. 13); po Epifanijeu priporie
danju načinjeno biše samo 36 takvih složnih prevoda, jer da su se
svakoj ćeliji po dva prevodioca bila zatvorena s jednim pisarom.
[Za Judinom poredok se sv. Zengej; Filastrije

biskup u Bresiji († 386); Klemente, Aleksandrijski (Thom. I. 22); Cyrillo Jerusol. (Catech. 4, 3); Augustin (C. D. 18, 42); Tal. med babilonski.] Primietiti valja još, da se u poslanici, Aristejinoj govori samo o petoknjižju Mojsijevu, koje da su 72 preveli u hebr. na grčki; a Justini, sa njim, nekoji drugi otki govore o takovu prievodu svih sv. knjiga starozavjetnih; nu već je sv. Jeronim opazio (in Exech. 5, 12): Aristee et Josephus et omnis schola Iudaeorum 5 tantum libros Moysi a LXX. translatores asserunt; tako govori isti otac, i u praef. in psaltes. hebr. in gen.

Mnogo se je riekovala poslanica Aristejina, prešla pracom. Prvi ja proglasi podmetnutom Lud. Vives († 1540) u prijetbi k Augustinovu djelu: De Civ. Dei 18, 42. Za njim se povedoše Jos. Just. Scaliger, K. Valerius; id.; nu lažnost njegovu podjuno dokaza tek Humphrey Hodi u raspravi: Contra historiam Aristee de 70 interpretibus. 1685. u Londonu. Zbifka ima u njoj više enakovna lažnosti: a) Aristēja govori se, neznabožcem, a govori kao Žid; b). anahronizmi: da je od sva, koga plemena po 6 prevodilaca izabrano, i da je Demetrije Falerejski otovao Pol. Fi. Ladelfa, neka da nakonik židovski prevesti; c). ni, je pulka, da bi bio, lažni Demetrije Falerejski hotio

bi. pisareni židovom, prevodišem, niti da je ona „
ko loše grčki, pisao, kako su pisani njegovi sabornji
listovi, u poslanice, i listopisnoj; d). nije njerovati, da
bi bio Filadelfo onoliko silu, novoca hotio dati, na
otkup židova robujućih u Misiru, samo da tako, fak,
se, dobi je zakonik njihov. —

Au buduć da su onako ugledni ljudi poslanicu Kriste
jime držali pravom, nije moguće, da je sve, što
god se u njoj pripovieda o postanku pisovada „Ale,
ksandrijskoga, izmisljeno, nego se je valjda koje što zna,
o tom postanku, pa je Lari-Kristeja to stavio za
temelj svojih poslanici.

Iz poslanice vidi se, da je pisac njerin hotio:

a). kralja misirskoga, i bibliotekara njegova opisati, kao naj-
veće dobrovolce židovom, i istovaoce zakona njihovog; b). do-
kazati, da je motiva, koju bi učinjen prevod, useta je arki-
na Jerusalemskoga, i dopuštenjem vel. svećenika i učenic, i u
Palestini podjenih židova prevedena, na grčki. Čemu je hotio
pisac to do dokazati? Valjda su židovi Palestinski prevodu grč,
komu prigovarali, da je učinjen, ne na zapovied zakonske oblasti,
nego kralja poganina, koji je knjige naredio abranu i oplienio
hram božji; drugo, da su prevod učinili nepoznat, ljudi po ih,
koarenom tekstu — morda bija po tekstu Sama,

ritanskom, žid, neki, da surbi je navale na prevod 70, jer mi
 sli poslanicu Laŕi-Aristejuu, pa da joj tim lakše
 pribavi vjeru, ispriposjedi je njoj neke stvari, koje su
 od drugud bile obćenito poznate. Skarovi-Aristeja
 nije mogao ni hotio tajiti, da je pri prevodu imao
 diel i kralj poganin, au mjesto Ptolomeja La-
 goru, koji oplien hram Jerusalemski, podmetnu
 Ptolomeja Filadelfa, prijatelja židovskoga, zato i
 kaže Klemente aleksandrijski (Strom. 3, 23), da je „
 dni među prevod udane Ptolomeja Lagoru, a dru-
 gi u dane Ptolomeja Filadelfa. Na kraljevu kapa-
 vjed učinjen prevod, moguće da je sbor, učenik žido-
 va ili sineodrij židovski odobrio, pa je od prisjedni-
 ka onoga zbora ili sineodrije dobio prijedlog: prevod
 72, ili okruglim brojem: prevod 70^{ca}. Prevodioci, da su
 bili židovi misivski, dokazuju mnogi jekasi, koji se u pe-
 tokyjijju nalaze, a mogli su biti poznati samo ljudem u
 Misiru živućim, kao n. p. o. i. f. a. za $\Pi\Delta\chi$; KORDO za $\Psi\Gamma\chi$.
 Tekst, skojega bi učinjen prevod, morao je biti različit od teksta
 Palestinskoga, kad se prevod onoliko razlikuje od teksta ma-
 soretskoga, kojemu je jivoz-palestinski.

Malo kasnije nego petokyjijje prevedene su i ostale sv.
 knjige st. zavjeta, i to kako pokazuju same prevedene knjige.
 Fol. 9.

a) raznih preodilaca, tako se jedna, te ista riječ, na raznih mjesta, različit, preodila. **שְׁוֹרֵרֵי חַד** „brat. Αδελφός, „a u brat. Αδελφός; **מִסְכֵּי חַד** - Μεσοποταμία „Sext. Συρία ποταμῶν, u knjizi judačkoj; **מִסְכֵּי חַד** „μην „Parab. i Neh. jénouco u psalmih itd. I paralelno je „sta Is. 2, 2-4; Mih. 4, 1-3; Is. 36-39 i IV. Kralj. 18 i „na različit su način prevedena. Prevod knjiga „Luko „na hebr. bijaše već dovršen za mnuka Grakovičeva, koji je bio „u vrijeme kralja misirskoga Ptolomeja Evergeta, kao što se vidi „iz predgovora ka knjizi Lkvenici: Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ „αὐτὸς ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται καὶ τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων τῆς „kada se „i ovih knjiga prevod je pored originalom, kako kaže se prevod od originala. Prevod Aleksandrijski pisan je jezikom grčkim, tada vlada „jezikom najčiejem macedonsko-aleksandrijskim - κοινὴ διαλέκτος „provanim. To je najčieje „čidova utjecajem hebrejskoga i „aramijskoga dobilo osobit, kolorit, pa se tako hebraisano „ve „ve najčiejem hellenističkim.

Ujednost je prevoda prazličiti knjigah razno. U prvih doduše „knjigah grština ima puno hebraisama, i nalazi se dosta grčesaka, „koje polaze ili od neznajia grammatike, ili od neumieia hermeneu, „like, ili u obće od manjkave obrazovanosti, ali u većini sveto knjige „sveć strane prevedene dobro. To najbolje prevedeno je petoknjieje Maj „ijero; zatim Price Palamonove, Knjiga Judačka, Ruthina,

Samuelove, i Kroljevsko, čini se, da je jedan te isti pisac preveo. Psalme i proroke preveli su Gidi, koji takovu podu, nisu bili do-
rasli. Od tih je ponajbolji prijevod Jeremije proroka, onda
Amosa, i Ezekiela, najgori je prijevod psalama i Izaije;
aleksandrijski prijevod knjige Danielove već je u staro doba
tako malo bio cijenjen, da ga je grčka crkva zamijenila pre-
vodom Theodotionovim. Prijevod Propovednika više se
svi slova. U knjizi Jobovoj ima u česti historijskoj mnogo
dodataka, a u česti pjesničkoj mnogo je izpušteno: „sep-
tingenti ferme (vel) aut octingenti versus desunt, opaki
već so. Jeronim (u Praef. in Job). Uobče se u svim knji-
gah gdje koji jači propi zamjenjuju vlastitim izrazi,
antropomorphismi se izbjegavaju, smjeli je rečenice u „
blazniju. Dokugo opet ruke ima robuski prevedenih, iz „
puštenih, dodanih, i premetnutih mjesta, tako n. p. u Jeremije
46-54. po hebr. tekstu, i po vulgati, nalaze se u grč-
kom prievodu iz 25, 13, i to drugim redom. Ovaj je
prievod u velikoj cieni bio u Židova sve do 2. vieka
pr. H., upotrebljivao su ga, ne samo Židovi Helleniste,
nego i Palestinski; još je rabio Josipu Flaviju, a Filonu
je bio bogoduh, i u Talmudu ima mjesta, u kojih se taj
prievod sa časću pominje, pač su ga, po subotah Židovi čitali
javnije, sbornicah, kako kaže Tertulijan: sed et Judaei

ratum lectulant (ex pol. 11.) i Justinianova novella 146: Hi,
 qui per graecam linguam legunt, LXX plantae traditione
 ne. Kasnije su ga ridovali i kasnije polemickih razloga. U no-
 vom se zavjetu mjesta iz staroga zavjeta često nasode po
 vom prievodu, tek je imao u crkvi, vada veliku uglednost;
 u grckoj crkvi bijaše i jest javno prievoditi, prievod i
 latinska je crkva imala, a od česti i još sada ima prievod,
 kojemu je bio podlogom prievod LXX, i drugi su stari
 prievodi po njemu načinjeni, kao jermenski, kopticki,
 etiopski, arapski itd. Mnogi su sv. otc. taj prievod do-
 zali: bogodukim, kao Justini, Irenej, Klemente Aleks. Cy-
 rillo Jerusalemaki, Epifanij i Theodoret, a latinskih
 sv. Filastrije i sv. Augustin, koji kaže: Spiritus, qui
 in prophetis erat, quando illa dicunt, idem ipse
 erat in 70 viris, quando illa interpretati sunt.
 Uro sve pogreške svoje prievod je Aleksandrijski od neis-
 mjerne vriednosti kao najstariji ključ za razumjenje knj-
 ga starozavjetnih, kao najstarije oralo tekstu hebrejsko-
 mu, kojim se čednoj kritici potom prievodu ne smije pravinu-
 ti, kao najstariji kontrola predanom razumijevanju sv. pisma.
 Veoma znamenito ima mjesto prievod ovaj u historiji objave Božje. Tek po-
 njemu je nernačitački i vijet najprijeporna objava Božja, te ta-
 kadošno prvi put Jafet u šalove Semove. Tim prievodom

počeo se je u jedno pušiti; particularisam židovski; kćio se
 put kršćanstvu, u kojem religija Izraelska postaje
 svjetskom, religijom; stvorio se unapred kršćanstvu je,
 rek, kajin će ovo progovoriti: Prievod je LXX uned
 staroga razjela zvišda, danica, novomu zavjete. Izp. Delitzsch.
 68, 2, 424. Orazvijenosti prievoda LXX u crkvi kršćanskoj
 kaže sv. Jeronim: "Nascentis Ecclesiae roboraverat fi-
 dem (praef. in Ps. I.); LXX interpretes leguntur in ecclesiis
 (in Ps. 28, 10.); vponum editio fote vbe vulgata est (in Ps. 65, 20).
 Stoga tomu prievodu u sv. Jeronima ime Vulgata (κοινή). -
 Kad se je prievod LXX, budući u obćenitoj porabi kod Židova
 izprva, a potom i kršćana, u nebrajenih rukopisih razširio,
 to se i u nj podkualo mnogo nedostataka i pisarskih greša-
 ka, Origen, da poraona porpke medju kršćani i Židovi; koji
 prepisujući se s kršćani govorili bi, da se prievod LXX razlikuje
 od hebrejskoga, da ima gdješto više, a gdješto manje, nego
 li matca, izradi najprije Tetrapla, a zatim Hexapla,
 u kojih je u pojedinim stupcih jedan do drugoga izpisao u
 prvi stupac tekst hebrejski pismeni hebrejskim; a drugi stupac
 isti tekst hebrejski pismeni grčkim; u treći stupac
 prievod Septuaginta, u četvrti Symachov,
 u peti prievod LXX, u šesti prievod Theodo-
 tionov, a napokon gdješto u sedmi, osmi i deveti

duvati druge, isto, pisane, nekih samo, knjiga, sv. pisma,
 pa stoga ^{zato} se Hexapla, također Oktapla i Enne-
 apla. (Eva nije bilo u prievodu LXX, ono je Origen (po-
 pravio) popunio iz drugoga kojega prievoda ponaj-
 više iz Theodotionova, nu dostao i vojerdici (asle-
 vicius) * i početna pismena od prievoda, iz kojega je u-
 zeo popunjak, a što je u LXX bilo suviše od matice, a
 no je obelom (račjem) — — — kao odrezo, a
 suvjetak onakova popunjka ili odrezka narnacio doje-
 ma delclima punktima : ili metobelom / . Jošte je O-
 rigen kod toga djela upotriebio lemniske ~ i hej-
 polemniske ~ ; nu što su ovi znaci narnacivali, više se
 pravo ne zna, valjda su narnacivali variante. Ovako
 je čitalac jednim pogledom razabrati mogao u kojih
 se mjestih oni prievodi slažu, a u kojih se razlikuju, os-
 bito pok u čem se prievod LXX razlikuje od matice hebrej-
 ske. Tekst prievoda LXX osako Origenom je praočen po-
 zvaše hexaplarim (textus hexaplaris), a tekst pu je raz-
 širen, neipraočen : ἡ ἑκδοσις — editio vulgata. Iza-
 jove (margines) na hexaplih je puni Origen opaskami, od kojih su mnoge
 se tumačile znamenovanje imena hebrejstih, ili su narnacivale va-
 rijante iz teksta hebrejskoga, samaritanaskoga, ili sirijskoga. —
 Ovo ogromno djelo sastojće se od 50 svezaka, oko

kojeg je Origen u Tyru 27. godina radio, toga je g. 231. dočuvao, preneseno bi god. 303. u Caesareju u kiprsku Pamfilovu, gdje je sv. Jeronim svoje hebrejske rukopise po njemu ispravljao. Cielo djelo nije nikad bilo prepisano, te je valjda onda izginjulo, kad su Saraceni Caesareju 653. razorili. Eusebije i Pamfil objavili su svoje izdavanje prve uodo **LXX** prepisano iz Hexapla, sa svimi znaci: aste, xivci i obeli, što se kasnije po Palestini; i zato se zove izdavanje palestinsko. Mu sremenom se i ovo hexaplar, no izdavanje izgovori, izpuštene bjehu vojvodice ili po metane na kriva mjesta i drugi znaci zamijenjeni; pa se tako napokon nije znalo, što je od **LXX**, a što od Origena. Od hexapla sačuvali su se do danas samo odn. Lomei; koje su izdali Bern de Montfaucon O. P. B. u Parizu god. 1714 u dva svezka; i L. B. Drach u Migne-voj Patrologiji grčkoj sv. **XVI.** —

Od pomenute dvie recenzije prevoda **LXX.** recenzije, je naime εἰς κοινὴν ἐκδόσεως i hexaplarne, još su dvie izasle, jedna od Lucijana, svećenika, antiohijskoga, umrloga sv. 317., a druga od Kerykija, biskupa misirskoga; ona se bješe poslije od antiohije do Carigrada, ova po Misiru; nema se kakove su bile ove recenzije, kad se nije do danas od njih ništa sačuvalo. —

Rukopisâ prevoda alexandrijskoga sačuvalo se do
danas mnogo uncijalnih; kversivnih od različite dobe i
vrednosti. Nemôže se prosuditi; još li u kojim rukopisima
sačuvan čist prevod LXX; kakov je najino bio prije re-
čena i Vigenovih, Lucijanovih i Hesychievih. Najstariji
su rukopisi toga prevoda: Vatikanski (II. ili B. Codex Vaticanus); Aleksandrijski (III. ili A Codex Alex-
andrinus) i Sinajski (X. Codex Sinaiticus). Za
svetli suditi se, da su iz 4. vieka po Hr. U Vatikanskom
su knjige oba sačuvata, samo se izgubiše I. Moj. 1-46,
27 i ps. 105; 27-137, 6; pisan je pak na veoma tankoj perga-
meni pismeni uncijalnim u tri stupca, nema pismena
inicijalnih, interpunkcija ima veoma redko, a većinom su
nadomjestene praznim prostorom. Aleksandrijski rukopis Cy-
rilom Lukarissom patrijarhom Carigradskim darovan Karlu I.,
kralju engleskomu, a sada čuvan u museji britanskom (Londonu)
ima malno više stari i novi sačjet, pisan je pismeni uncijalni-
mi u dva stupca.

Od rukopisa Sinajskoga nadje Konstantin Tischendorf već god.
1844. u manastiru sv. Katarine na gori Sinajskoj neke odlomke,
tek ih 1846. izda pod imenom: Codex Frederico-Aug-
ustanus (F.A.). Na trećem svojem putovanju
po istoku nadje 1859. isti učenjak u pomenutom

Kućna izdanja, prava su. 187. na jeziku od Leandra van Ess u Leipzig-u 1851. od ~~Prof.~~ F. Schendorfa I. izda-
nje 1850, 4. izdanje 1862. od Val. Schenk u Bra-
ova izdanje, izd. u Berlinu Val. Schenka, a F. Schendorfo-
vo izdanje imalo je veoma doba. i varirajte iz
raznih rukopisa pa i iz ~~knjige~~ knjižnice.

Ed. B.

spominje. Od ovoga prievoda kao i od Theodotionova i Aquilina sačuvalo se odlomaka u hexaplih. Ova dva tri prevodioca u obće govoreći vjernije prevode nego li LXX, troja ne rješavaju u prave izraze i često se slažu s tekstom hebrejskim proti LXX.

Erigen je još našao i druge grčke prievode od nekih samo knjiga st. zavjeta, koji se ne budući nam poznati prevodioci, po broju stupaca u hexaplih javu prievod V. VI. i VII. Čini se, da su u V. i VI. prievodu knjige: petoknjižje, psalmi, pjesma nad pjesmami i manje proroci, a u VII. psalmi i pjesma nad pjesmami; tako barerri sudimo y ono malo odlomaka, što su se od tih prievoda sačuvali. Prevodioci V. i VI. prievoda bili su - kaže sv. Jeronim - Lidovi (ctr. Ruf. 2, 34); ali budući da prevodilac VII. prievoda Hab. 3. 13. prevodi: *Siā 'Iḡōō rōō Xḡōō rōō* (Vulg. *egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo*), to bismo rekli, da je bio kršćanin.

Latinski prievodi.

I Italiski. Čitanje sv. pisma bijaše svagda u kršćana bitni diel javnoga bogoslužja i bijaše to, kodjer običaj u prvo doba privatno čitati sv. pismo. Stoga čim se je vjera razširila po zapadnih stranah rim. carevine, gdje se je latinski govorilo, valjalo je sv. pismo prevesti na lat. jezik. Niti nema

...da se sv. Avgustinu večinoma staro doba hroštan, ...
...ne znamo zaničati, jeli ta ...
...večinoma staro doba apostolsko ili brzo ga ...
...ali više njih u rano doba, ...
...svoje prevode, ali su ...
...jedan prevod; ali se zna ...
...konac II. veka u Africi bio ...
...jedan prevod, jer Tertulijan ...
...200): Ideoque jam in usum est nostrorum, ...
...interpretationis sermonem ...
...primordio apud Deum fuisse ...
...5). — Taj prevod zove sv. Avgustin ...
...itala), sv. Jeronim Veliki ...
...Gregorije Veliki starim (translatio ...
...sv. Avgustin, da mu valja prevod ...
...prevodi, jer da je, verum ...
...perpicuitate sententiarum ...
...2, 15). Stoga upravo, što je je ...
...obćenito prihvaćen, ...
...italije, najstarije ...
...itala, dakle bio u Italiji poznat ...
...staro doba, pa je ...
...prevoda sv ...
...jedan, pa ka d sv. otci spominju ...
...interpretationes, to da ...
...jednoga prevoda. Mu

čini nam se, što bez predrazuđe, pročito u sv. p. staca, gdje govore de latinis interpretatim ibi, tako će se ovdje dočiti, da se ne mogu razumjeti tih raz. nikh recensijah, nego da ih valja tumaciti o raznih prievodih. Barem riječi sv. Aug. (de doct. tri. 2. 11): Qui Scripturas ex hebraea lingua in macearon verterunt, numerari possunt, latine etiam interpres nullo modo, ut enim cuique primis Latinis proibus in manus venit codex graecus, si quidem solum facultates sibi utriusque linguae habere videbatur auctus est interpretari — ne, rekoh, riječi sv. Aug. teško je protumaciti samo s razlikom tih recensentih sv. p. s, uzeli ih ili same po sebi, ali u savezu s prednjimi i sliedećimi. Sv. Hieronim. koga (in Ps. 54): Hymnos aliqui translatoris nostri carmina nuncupant, plerumque in hymnos..... potuerunt.

U starih lat. prievodih bješe sav. t. navjet predan s grčkoga prievoda LXX, a ne s hebrejske matice, jedno, što je Simfanom i drugo lat. govor, rečim Judom sv. pismo bilo predano u prievodu grčkom, a drugo, što je malo što znao hebrejski. Prievod onaj, kojemu sv. Aug. daje prednost pred svimi drugimi latinskimi, zove se Italiki, a do, po domovini svojoj, što je najme iz Italije prenesen u Afriku; ako preme neki učenjaci doheru, da je sv.

1) Ista se stvar može reći i o grčkim prievodima, koji su također bili predani u prievodu latinskom.

primo na lat. jezik najprije u Africi provedeno, nar-
 oči to da je Italij domovina, Afrika, a u Rimu da je
 kod kršćana bio do 3. vijeka u porabi grčki jezik.
 Ali ako i dopustimo, da je u rim. crkvi bio u porabi
 do 3. vijeka grčki jezik, ne slijedi, da se kod nijedne cr-
 kve. u Italiji nije upotrebljavao jezik lat., pa potom
 bijaše prievod lat. sv. pisma potrebiti u Italiji;
 niti razumijemo, kako bi sv. Aug. prievod načinjen
 u Africi nazivao Italiskim. Nego u naše doba uzi-
 ma se rieč: prievod Italiski u širem smislu, nego
 li je uzimao sv. Augustin; on je tim naimne razu-
 mievao samo jedan prievod, kojemu je prednost
 davao pred ostalimi, a mi sada govoreći o Italij,
 razumievamo tim u obće lat. prievod, koji je bio
 u porabi prije prievoda ^{Jeroni} Jeronimova.

St. Jeronim je naimne ignova prevodio hebrejskoga
 na latinski knjige st. zavj; nu ostao je još u porabi
 u crkvi zapad. prievod Italiski; poimalo počeo se uz
 Italiski upotrebljavati i Jeronimov. Za Gregorija
 Vel. († 604) u rim. se crkvi upotrebljavao jedan i
 drugi prievod, kako svjedoči isti papa u poslanici
 Leandru (U. Kigne Patol. lat. Tom. LXV. p. 516). Za
 tim se brzo zanemario prievod stari, a sve više
 prihvaćao Jeronimov, tako da se je taj po svjedo-
 čanstvu sv. Isidora († 636) u njegovo doba gotovo
 u svih crkvah upotrebljavao. De officiis 1. 12. —

Budući ovako prievod Italiki zapušten, izgubio se
u vremenom, pa su se do danas iz njega sačuvala sa-
mo knjige, Mudrosti, Ekvencia, dvie Makabejske
i Barukova sa poslanicom Jeremijinom, koje su
knjige iz Etale prenesene u sadanju latinsku bi-
bliju i tim su spasene od propasti; zatim su se sa-
čuvali odlomci od Etale u misalu u intioitu,
gradualih i offertorijih, i u rimskom brevijaru u
invitatorijih i responsorijih, i mnoga mješta citi-
vana iz Etale u sv. otaca. U starih rukopisih sa-
čuvali su se gđjekoji odlomci Etale. U sadašnjoj
latinskoj bibliji ima još i psaltir iz Etale, ali po-
pravljen od sv. Jeronima.

Odlomke staroga italikoga prievoda pokupio je i
izdao u tri svezke u Rheimsu g. 1443. Petar Sabatier
iz zbora sv. Pavla; nu i kasnije su učenjaci obreli
i izdali novih odlomaka.

Od dosele sačuvanih knjiga i odlomaka italiko-
ga prievoda vidimo, da se je taj prievod većom stra-
nom dižao rieči i bio pisan jezikom latinskim
ne klasičnim, nego prostim pučkim.

Kad je tekst italikoga prievoda bio po nema-
nosti, neznajući i samovolji pisara mnogo izopa-
čen i po rukopisih grčkih ^{mnogo} popravljan,
ili pravo govoreći izkvarivan i kad se je k tomu
razlika medju Italom i grčkim tekstom hexaplar,

rim. te u maticeu hebrejskom ove više opazaba, bi-
 zade u jeziku i u jeziku prijevoda italskoga obćenito
 držana neobhodno potrebnom. Takovu reviziju
 nalogi Tjernas papa Jeronimu svećeniku; zato je
 on g. 383. najprije novi zavjet popravio po grčkom
 tekstu, promijenivši u Itali samo ono, što je smisao
 mutilo, a ostavivši drugo kako je bilo. Iste one
 godine i sljedeće u Rimu popravi ponešto psal-
 tier, po prijevodu septuaginte (Kornj $\epsilon\kappa\delta\omicron\upsilon\varsigma$); taj
 popravljeni psaltier primljen bio u basilici Vati-
 kanskjoj, gdje se još sada upotrebljava, pa se zato go-
 ve psaltier rimski. Opet poslije nekoliko godina
 (389) stanoviti u Bethlehemu a zarobljen od sv.
^{u prijevodu} Eavlii ^{u prijevodu} Custochije popravi pod drugi put psaltier,
 nu sada po tekstu hexaplaom; taj psaltier pri-
 hvate najprije u Galliji, zato se i zove psalterium
 Gallicanum, kasnije i sve druge lat. crkve za ja-
 nu porabie, te se sada nalazi u našoj Vulgati.
 Iste je sv. otac i sve ostale jivokanonske knjige st.
 zavjeta popravio po hexaplaom tekstu Orige-
 novu upotrebivši i njegove kritičke znake i po-
 gledavši također i u maticeu hebrejsku. To je sve
 Jeronim dovršio do g. 390. ali mu još za njega bija
 knjige tako popravljene izginule, svim knjige Jo-
 hove; tuži boga u poslanici 134 sv. i te. pismu
 muvanu: *Perique prioris laboris fructus cunctis am-*

amissimus.

II. Prevod latinski Vulgata.

Godine 390 lat. se sv. Jeronim posla, da knjige sv. sa hebrej. skoga, na latinski prevede. Toha mu bijaše pri tom sada pokazati ljudem latinski govorećim, što je u tekstu hebrej. skom, da prepisuju se krescām sa čidovi; ovi se nebudu mo. gli izpicavati, da nije takou hebrejskom sv. pismu, nego da budu svojim vlastitim puijem savladani: (Ep. posl. Jer. Daproni. ja pisanu).

Nije pak sv. Jeronim sv. knjige prini redom prevodio, kojim su poredane u kanonu hebrejskom, nego kako bi ga koji pri. jatelj zamolio, da mu ovu ili onu knjigu prevede, tako bi i uradio. Točs je najprije prevodio knjige Samuelove i Kraljevske; onda je pomalo prevodio psaltier, 16 proroka, Joba i knjige Salomonove, Daeonike, knjigu Ezequina, Ke. hemijinuu i Estherinuu, napokon osmokatnjije (octateuchus), naine pet knjiga Mojsijevih, Josuu, Sudce, i Ruthu. Knji. ge Samuelove prevede već pto god. 390, a sve druge prvoka. noneke parim osmokatnjija do god. 398., kao što veli sam u posla. nici Lucinije pisanu god. 398. Osmokatnjije prevodjaše dakle od god. 398., ali knjigu Josuina izdaju svi et tek poslije smrti sv. Pavle tj. poslije 404. G. Jeronim prevede samo knjige kanona Ezequina, a knjiga drugokanonskih st. razjeta Fol. 11.

ni ti preveda, ni ti popuasi; izuzevši knjige Tobijine i Ju-
dithine, koje pretoci ne s hebrejskoga već s kaldejskoga;
nu ošlomke u knjizi Estherinaj preveda ipak sam s grčkog
teksta LXX, a ošlomke u Daniela s prevoda Theodotiono-
va.

Dr. Jeronim je veoma ješt trina jevicima: hebrej-
skomu, grčkomu i latinskomu, prevodeći sa hebrejsko-
ga upotrebljavao valjane rukopise; obzirao se na pri-
vode grčke; tumačenje Lideva, nije se pri tom odviše
držao pieći; ni o njih odviše odstupao, nego je ječno i
jasno misao izražavao, kao što sam kaže (ep. ad Fretell.):
„non debemus sic verbum de verbo exprimere, ut dum
syllabas sequimur, perdamus intelligentias.“ Radeći ova-
ko, on je nad kulio sve predjašnje prevodiće, i je gov, mu
prievođ izasao bolji od svih starijih pierada, što sada pri-
znavaju ne samo katolici, nego i nepristanci protestanti, i no-
vije doba. Ura sveto nemoj misliti, da je prievođ Jeronimov
djelo pod puno savršeno; kao što svako čovječje djelo, ina i taj prie-
vođ, mana, što sam Jeronim pieru kaže, dok u tumačih, o ojih prie-
vođ izpravlja takom p. u Com. in Is. 19. : *quod autem verbum* *ἴδιον*
dum celeriter, quae scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti,
referantem diximus, quod significatur, aquila, pandulid *εἶρε*
βροῦρα. Kad što je morao tako naglo odjekovati

knjigu prevaditi; da mu nije bilo moguće prievod „izgla-
diti“; i podpunu sloferati; tako mu je valjalo knjigu Tobii-
jinu razjedan dan prevesti, sve tri knjige Salomonove
za tri dana; niti je sv. doktor onako sve prevodio, kako
biblijski samhotio, nego mu se trebalo kadšto prilagoditi.
Ti prievodu LXX. ne novitate nimia lectoris studi-
um detererem, kaže u praef. in Eccl.; ali se je prilao-
godio samo na onih mjestih, gdje se prievod LXX. nije
odviše razlikovao od hebrejske; in his plura-
tat, quae non multum ab Hebraeis discrepabant.

Što se tiče sloga, i jezika latinskoga u prievodu Jeroni-
movu, on mu je lakak, razgovjetan, i lijep, no ima
ipak u njemu tragova govora pučkoga, na ovom malo
ne razabude običnomu, iz Halemořda priedržanik n.p.
Eccl. 35, 35, abietarius (= jelov) devosjela, I. Sam. 2, 14.
caldaria^{ria}, sud za vruću vodu, Num. 10, 4. clangueris
od clango, koji glagol, neima perfecta.

Prievod sv. Jeronima naidje na mnoge čestoke pro-
stionike, koji ga ukoravahu (osobito Rufini), što je
taj prievod načinio, tobož samo da poništi i satic ugled
novog prievodu LXX. I sam se zbijaštin, premda je pisanavao
da je prievod Jeronimov istinit, nehtjedoga u ctkvi čitati; nego se i
nadalje služi prievodom Kalukim, a to, kako on se

roslanici Jeronimu, kitaraj (82) kaže: propterea nolo tuam ex
hebraeo interpretationem in Ecclesiis legi, ne contra LXX au-
ctritatem samyruam pro eorum aliquid proferentes, magno scan-
dalo perturbemus plebes Christi, i (u sp. 72.) si tua interpre-
tatio per multas ecclesias frequentius coeperit sectitari,
a graecis, ecclesiis Latinae dissonabunt. A kasnije podije
smrti Jeronimove (Jeronim † 420, Augustin † 430.) poče,
on njegov prievod upotrebljavati (kako se vidi ex Doctr.
christ. 4, 7.). —

Ku nadjese se prievodu Jeronimovu i hvali telja: Sofroni-
je, pčen Grc, prevede već pr. g. 392. psaltier, i prozaku
s prievoda toga. na grčki; tjem se prievodom slušise: Vin-
centije Lirinski († 450) sv. Prosper Lupitanaki († o. 455)
sv. Faustini djakon, Tashanije, sv. Eudije († 521), sv. Coe-
sarije biskup, krelatski († 543), Sv. Cassijan prosvanga e,
mendatiar translatis; sv. Gregorije Vel. uvjedoči, da se
stolica apostolska njegovu dobro slušila obojim prievodom,
starim (italstkim) i novim (Jeronimovim); sv. Isidor kaže (de
offic. 1, 12), da obćenito uim ctkvam rabi i sudanje Jeronimo-
vo rabi, „opus veracior (solidus) sit in sententiis et
clarior in verbis.“ Jednako uvjedoči i Eucherije sa
ctkve engleske. Posljednji pisac ctkven, koji
je samo Italju upotrebljavao, bijaše sv. Kolumban

(#615.) Poslije se ona navodjaše samo kadšto za porabu knji-
ževnu. Rhaban, Maoro (biskup u Maincu #856.), Hozmo (biskup
Halberstadtski u 9. vijeku), sv. Anselmo (#1109.), Petar Lom.,
bardo (biskup Pariski u 12. vijeku), sv. Bernardo (1153), sv.
Thoma Aquinski (1274) i svi poslijašnji crkvi pisci upotreblja-
vaju jedino prievod Jeronimov. Vidi se pak iz dosle
rečenog, da je taj prievod primljen za porabu crkvenu samo
običajem, pa običajem je i st. italčki prievod iz porabe.
Prievod Jeronimov u starim pisaca kama imade imena:
„emendatio“ (u Kasijana) vera editio (u Genadija), nova
(u Gregorija Vel.), nostra (u Eucherija i Bede), kamo je
navla se po obćenitoj porabi: Vulgata.

Kod se je pak Vulgata svaki dan sve veima šila, dogodi
se i njaj, što svojim starim prievodom; toliko su se punno
savale grieške to od pisara, to od onih, koji su mješali
novi prievod sa starim italčkim, ili su mu kajista puno
sili iz paralelnih mjesta, iz sibirgijjskih knjiga, ili
iz pisova Jos. Flavija. Buduć da su se rukopisi Vul-
gate ovako puno razlikovali medju sobom, sve juče
ni, Alkuin početkom 9. vijeka (809), na zapovjed
cara Karla Velikog a prievod popravljati, to ne po
tekstu hebrejskom, nego po starim rukopisih Vul-
gate. Tim poslom bavio se je u tivreku, nadbiskup

Kantaburijski Lantfranko, a u 12. veku stvorio...

Nikolaj i Jakon. U 13. veku mnogo su se trudili, pko po,
pravljajući tekst u Vulgati, dominikanci i franciskani, te
su sastavili djela prozvana correctoria biblica, ili
epanorthotae, u kojih je bio popravljen tekst sa varii-
jantami na kraju, vremenom i starijih rukopisa sa najeds-
čanstvom sa placa i bilježkama i tekstom hebrejskoga ili
grčkog, da se pocieni početak i vriednost varijanata.
Čuven je: Correctorium Dominicanum do danas sa-
čuvani, sastavljen pod nadzorom Hugona i P. Caro,
koj je također prvi spisao konkordanciju biblijsku.
Kako su kadšto bilješke skraja prenesene u sam tekst, a ovaj
bio često pomnožen ili pokriven Roger^{us} Bacon^{us}
(† 1294.) mnogo^{je} težio na popravljanje sv. pisma, dominikan-
ci i franciskane. —

Ost Vulgate ima više starih rukopisa, od kojih su najstariji:
Codex Amiatinus (sad se nalazi u Firenci) od 8. veka (najstariji),
najstariji je 6. veka i najbolji, imajući i najstariji (sv. Barucha)
i novi zavjet, koji posljednji je da H. Tischendorf u Leipzigu
god. 1854. Codex Gothicus je 8. veka, Codex Paulinus i Codex
Vaticellianus (u Rimu) je 9. veka, Codex Carolinus (u Kantonu,
sv. Krištinici u Zürichu) također je 9. veka. Posljednji je u
kopirajućem po recensiji i kumovoj. Vulgata je i dalje na svojeto prvi

put sine loco et sine anno (početih u Bambergu 1453-5)
i psalterij Maincu 1457. (jedan exemplar kupio Ludovik
XVIII. za 12500 ^{5400 $\frac{1}{2}$} franaka). Cijela biblija, koja je u Main-
cu 1462. Tije 1577. izšla, izdanja biblije broj u Itali-
ji 55, u Francuskoj 79, u Njemačkoj 94, svega 228 iz-
danja.

Za izdavanje i popravljanje Vulgate velikih zaduga je,
koje izdavači polyglotta Complutskih Roberto E-
tienne (Stephanus), čije je najbolje izdanje o 1540. god.
i bogoslovci Löwensti, kojim je navedeno Etienneovo
izdanje bilo podlogom.

U 16. vijeku opet su se različita i ispačena izdanja Vulgate
raznosila; pače i takvi su noći latinski prevodi, što od katolika
što od nekatolika, kadšto pokreću živu vjeru, zato je ekvok kat.,
bivna za spasenje vjernika i za čistocu nauku u konciliju trent.
u jedinic 4. odlukom: De editione et usu sacrorum librorum, pi-
vila: Insuper eadem sacrosancta synodus conside-
rans, non parum utilitatis accedere posse ecclesiae
Dei, si ex omnibus latinis editionibus, quae circum-
feruntur sacrorum librorum, quaeenam pro authen-
tica habenda sit, innotescat: Statuit et declarat,
ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot sae-
culorum usu in ipsa ecclesia probata est, in publicis

lectionibus, disputationibus praedicationibus et expo-
sitionibus pro authentica habeatur, et ut nemo illam
rejicere quavis praetextu audeat vel praesumat.....
sed et.... decrevit et statuit, ut post haec sacra scrip-
tura, potissimum vero haec ipsa vetus et vulgata edi-
tio, quam emendatissime imprimatur..

Podluci koncila Tridentskoga, da se Vulgata jeda jto ba-
je popravljen, rimski su pape postavili, više sborova, i u-
čenih ljudi, kojim je bilo Vulgatu popraviti, i u prvostanje
popraviti: Taj posao lagano je uspio na Pija II. Pija V.
i Gregorija ~~XIII~~, više ga je popravio papa Siksto V.,
sastavio i sbor od čuvenih stoljermika Karafa, Kolon-
ne i de Mirande, i učenih ljudi, Rob. Bellarmina,
Toleta, Flaminja, Kobilija, Lelija, Petra Morina
i Gellija i dr. ovi su se trudili, porediti prastare lat. ru-
kopise i na sumnjivih mjestih takodje tekst hebrejski i grčki;
prievod Jeronimov učiniti i u postaviti u prvo
stanje. ^{umje. L. i. a. m. a. n. o.} God 1590. izadje napokon popravljen sv. pismo
pod naslovom: Biblia sacra vulgatae editionis Six-
ti V. Pontificis Maximi i jemu poznata, a tope edi-
ta 3 sv. u fol.) Na kad se ipak i u tom jstanku još
našlo grčkoga odluci papa Gregorij ~~XIV~~ po-
brinuti se na novo izdanje, kajè na
Klementa VIII. godine 1592. (izadje)

izgled iz štamparice Vatikanske (in folio); isto izdanje
 reštampirano bi 1593. (in quarto), a 1598. (in octavo).
 U ovom posljednjem izdanju nalaze se kazala po-
 grešaka k ovim tri izdanjima Klementovim.
 Tekst u tih Klementovih izdanjima javni je crkve,
 ni tekst Vulgate i ošto je zabranjeno i što se njemu
 mienjati. U prvih izdanjima nema na naslovu
 imena pape Klementa VIII.; ovo dodje tek na iz-
 danje Lyonsko od g. 1675., te je sad naslov Vulgate:
Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontif.
Max. jussu recognita et Clementis VIII. auctorita-
te edita.

Izdanje Klementove Vulgate, ako bi se i moglo
 još gođegod malo dotjerati, jer kao svako ljudsko dje-
 lo, nije ni ono potpuno savršeno, ipak priznati se
 mora, da je takovo, te potpuno odgovara i potrebi
 crkve katoličke i zahtjevom znanosti. Jer kod po-
 pravljavanja upotrebljivali su se mnogi i stari ru-
 kopisi (i codex Amiatinus), gledalo se na navode
 u ov. staca i poredili teksti izvorni, a popravljaci
 bili su ponajpoznatiji učenjaci svojega doba, kao
 Bellarmin, Tolet, Flaminij, Nobili, J. Morin,
 Agellij itd.

U Klementova tri izdanja i u ostalih od anke
 nastalih izdanjima sveto je pismo razdijeljeno na
 glave i na redke. Na glave razdijeljena prvi u 12.
 vijeku Hugon a st. Laro, a na redke ili ti verse
 Tol. 12.

Robert Estienne [†] u izdavanju novoga zavrjetka 1551.
 Medju izdavanjima po exemplaru Vatikanskome naci-
 njenim, odlikuje se u novije vrijeme izdavanja Val.
 Locka u Lipsburgu 1849 i 1861, Gasimlajka,
 rictja u Rimu 1851 i Charla Vercellonea
 u Rimu 1861.

U tom, što smo do sada nazvali s Vulgatu, u njoj
 ima 1.) Prievod svih prvokanonskih knjiga (osim
 psaltira) i drugokanonskih knjiga, Tobijine i
 Judithine, učenjen sv. Jeronimom s hebrej-
 skoga i haldejskoga 2.) Psaltir Gallikanski,
 iz Hala sv. Jeronimom po tekstu hexaplaarnom
 popravljen. 3.) Knjige drugokanonske (osim Tobij-
 jine i Judithine) iz prievoda suitalaskoga. Do-
 datke kao knjizi Danielovoj prevede sv. Jeronim
 s Theodotionova prievoda, a dodatke k Esteri
 popravi po prievodu LXX.

Kad je koncilij Trientski Vulgatu proglasio
 autentičnom nije tim kanis reći, da je pri-
 vod njezin kao takav bogoduh, nego da je pri-
 vod vjeran i istinit, izražavajući vjerno barim
 u bitnosti tekst izvorni t. j. da vjerno, podpu-
 nos i neizopačeno sadržava objave, kojim Bog u
 sv. pismu pohranio. U tom smislu brane au-
 tentičnost Vulgate najmatniji bogoslovci kat,
 medju njima nekoji, koji su bili sami nazočni

u konciliju; tako Alf. Salmon, Andrija Vega, Marjan Ruggiero, stожernici Pallavicini i Bellarmin, zatim Frassen, Bonjerij, Nik. Simon, Du Pin, Cabmet, Vicenzi etc.

Dakle 1.) Nije Vul. u tom smislu proglašena authenticna, da nema u njoj ni najmanje pogreške, nego da nije u bitnosti pogrešna, da ne sadrjava ništa, što bi se protivilo objavi Božjoj; tako da se može citati i javno upotrebljavati bez svake pogreške. 2.) Koncil nije Vulgatu proglasio tako savršenim prievodom, da se boji učiniti nebi mogao; jer prievod ne bude authentican svojom savršenosti, nego izjavom crkve. 3.) Lat. je Vulgatu koncil proglasio authenticnom, jer je latinski prievod u lat. crkvi potrebit, ako prenebise i prievodi u drugih jezicima mogli proglasiti authenticnima. 4.) Koncil nije svojom izjavom ponizio ugleda tekstu originalnomu, jer o toga ne treba proglašivati authenticnim, kad je takav sam po sebi; niti ugleda starijima prievodom, jer o ovih nije govor, samo se među svima latinskim prievodima izjavlja Vulgata authenticnom.

Drugi stari prievodi.

I. Prievodi kaldejski. Lidovi povrativši se iz zarobljstva babilonskoga priučavali su se poma-

lo jeziku kaldejskomu, židovskom i poove srodnu, dočim je ovaj jezik mirao; stoga je bilo potrebno sv. knjige hebrejski pisane u zbornicah narodu kaldejski tumačiti. To je, čini se, početak prievoda kaldejskim, obično $\Pi\text{D}\text{I}\text{X}$ IS tumači; latinski paraphrases zvanim, jer tekst hebrejski više tumači nego prievode. Thargumi, koji su do nas došli, nisu su stariji od 1. vieka poslije Isukrista; a gledajući na njihove auktore, doba, i istoću jezika i način prevodjenja puno se među sobom razlikuju. Paudući thargumi više slobodni nego li slovni prievodi, manje su korisni za kritiku teksta hebrejskoga a više za razpoznavanje, kako su d i do, vi tumačili u ono doba sv. pismo naročito mjesto messijska u njemu.

1. Za najstariji od svih drži Onkelosov thargum petoknjžja. Onkelos bijaše suvremenik Samaliche, učitelja sv. Pavla (pomenjenju nekih njegov učenik), ili Tilonu Lidu. Vjernije nego drugi thargumi drži se teksta hebrejskoga, samo ga malo gdje objašnjuje: stara već, neobičajna imena zamjenjujuć novijim poznatijim, tamma mjesta tumačeć, ga riječi dvojbene upotrebljavajuć većina jasne i vlastite, kloneći se antropomorfizmom i anthropopatizmom, uklanjajuć mjesta messijska, (Onkelos ima samo

drugi, I. Mojs. 49, 10 i IV. Mojs. 24, 17; noviji thargumiste dopunjavaju ih 17), porunjajući gdje što, osobito pjes. i neka mjesta, iz mjesta paralelnih ili od drugog. To je čistom haldajstini, koja se mnogo jako približava biblijskoj.

2. Jonathan Ben-Uziel napisao thargum proroka predjašnjih i potonjih. Čak je on živio, teško je znati; po Talmudu bio je učenik starijega Hillela, bio bi dakle stariji od Onkelosa, ali čini se, kao da je pri svojim prievodih već upotrebljavao Onkelosov thargum, dakle da je mlađji od njega, ali je se barem kasnije nego Onkelos pisao svoj thargum. Jonathan prevodi slobodno i parafrastički, osobito potonje proroke; pače ima umištanik rabbin. škola bajka, nu koji brane veliku dobru od Jonathanova tharguma, kažu da su te bajke kasnije unjumele; niti jezik Jonathanov nije tako čist kao Onkelosov. Iz svega toga nam je vjerojatnije, da je Jonathan pozniji od Onkelosa.

3. Ona thargum petoknjžja, koji se krivo pripisuje istomu Jonathanu, stoga se zove: Lašon- Jonathanov thargum petoknjžja; jer poznije doba dokazuje ne samo nečist jezik pomiješan sa strane. skimi riječmi i punogori slog, nego i kasnija unjete bajke i pogreške. U tom se thargumu spominju Carigradi i Longobardi (IV. Mojs. 24, -

drugo kanonske knjige prevedene s grčkoga ni ca-
 puno kasnije dodane, jer se njih ni službi uvi u
 Egiptu (7379) --. Treće imadja se u syročkoj sv.
 knji istu uglednost, koju prevod LXX. u grčkoj
 i Vulgata u latinskoj. Od toga prevoda imadu
 tri recenacije 1.) katolička, kojom se još služe Egi-
 pti katolici (i neki krivovjerci) 2.) nestorijanska,
 koja se malo razlikuje od predjažnje u 3.) jakobit-
 ska, koja se i gorška i harkafska zove, jer se njom
 služe monasi u manastiru Harkafu na gori Se-
 gari u Mesopotamiji. --. 2. Ponagovor i tla-
 nasija patrijarha jakobitškoga u Antiohiji pre-
 vede g. 617. biskup, Tellski, Savao, boravivši u
 Aleksandriji, sv. pismo s teksta hexaplaarnoga
 na syroki jezik. Prevod ovaj diži se otko grčkoga
 teksta, pače pridržava kad što i same grčke ric-
 ci i ima one iste znake, koje i Origenova hexa-
 pla; stoga je za kritiku teksta grčkoga hexapla-
 noga od velike znamenitosti. [Dove se versio syro-
 hexaplaris ili (po neop. oragumku) figurata. To-
 ma Heraklejski prevede drugo kanonske knjige.
 3. Okolo g. 500. prevede hon. episkop Poljkar po
 ponalogu Filoksena, biskupa... Hierapolis
 i liti, Mabugu (u Siriji) Nov. zavjet i psalme
 s grčkoga prevoda LXX. Taj se prevod zove Fi-
 loksenov i Heraklejski; jer ga oko g. 616. u Ale-

Asandruji, kopravi Toma Heraklejski.

III. Prevod Samaritanski. Petoknjžje samarijansko: hebrejskim jezikom a pismeni samaritanskimi pisano prevedeno bi na narječje samaritansko; prevod je točan, osim što gdje gdje imena stara zamjenjuje novijimi, rečenice tam nije objašnjava, anthropatizmom i anthropomorfizmom uklanja. Samaritanci kažu, da je taj prevod načinio svećenik samaritanski Matthanael, koji da je umro 20. god. prije Isukrota, vjerojatno je bio gotov već u prve vjekove kršćanstva, jer ga stari 3. i 4. vjeku već na grčki prevedena navode. Isto je petoknjžje i Bu-Said u 11. ili 12. vjeku prevedeno na arabski.

Samaritanci imaju osim petoknjžja te knjigu Josuine arapski pisane, nu različitu od biblijske istoimene knjige. To je Getoris Samaritanski sadrži izvješć u 47 gl. posljednje događaje Mojsijevih, događaje Josuine mnogimi bajkama, pomicanje i neke događaje naroda hebrejskoga do cara Assurijana.

IV. Prevodi arapski. Svetopismo staroga zavjeta prevedeno na arapski jezik razni pisci u razno doba s različitim tekstova. Lidovi prevedeni su s grčkoga, naročito R. Saadija Gamri (7. gt.), a kršćani što s grčkoga LXX što

sa syročkoga prešito. No budući ti prevodi stariji od VII. veka, u kritici su male vune.

V. Prevodi persijski. Kršćani nisu knjiga staroga zavjeta prevodili na persijski jezik, jer se u Persiji živci služe jezikom i prevodnom arapskim. U 16. veku prevede shebrejskoga na persijski knjige Mojsijeve vjerno, pače robski Lid Jakob ben-Josef Taurus (iz Taurusa grada u Horasanu?) učitelj u Carigradu. Ima još persijski prevod triju knjiga Salomonovih s hebrejskoga; i prevod Psalima s Vulgate.

VI. Prevodi misirski. Iako se je vjera kršćanska ranos razširila u Misiru, u 2. i 3. vjeku već zavladała u celom zemljom, potrebno bijaše sv. pismo prevesti na jezik domaći, koptski. I doista bjehu već rano takvi prevodi sačinjeni; jer sv. Antonije († 356) po svjedočanstvu Saladijenu nevješt grčkog jezika poznavao je veoma dobro sv. pismo, dakle ga je čitao i slušao u jeziku domaćem. Imade prevoda u tri koptska narječja: u sahidskom ili ti gornjo-misirskom, u memfitskom ili ti srednjo-misirskom i u bašmurskom, koje se je govorilo u donjem Misiru, u maloj Delti. Svi koptski prevodi starozavjetnih knjiga načinjeni su po grčkom LXX; a prevod knjige

Is. 13.

Danieloveho prevodu Theodotionova.

VII. Prievod etiopski. Etiopski je jezik semitskoga porijekla, rodan arapskomu. Do 13. veka knjižovnim jezikom bijaše narječje Geez zvano, što se je govorilo u Axumu. Kad se je nova dinastija iz Sove uzpela na kraljevski prijestol, zavladala zemljom narječje amharsko, koji je ova dinastija govorila, a narječje Geez bijaše pomalo iztumljeno iz porabe. Sv. pismo staroga zavjeta bješe s grčkoga prevoda LXX. prevedeno u pismo staro etiopsko narječje Geez zvano; taj prevod pripisuju sv. Trumenciju, prvomu apostolu etiopskomu, koji je u 4. vijeku živio; nu svremenom se je prevod na razni način izkvario. Imaju njemu osim prvog i drugo-kanonskih knjiga i apokrifskih, u svem 81 knjiga, od kojih 46 spada u stari, a 35 u novi zavjet.

VIII. Na jermenski jezik bibliju prevedo čita ri zavjet s grčkoga LXX, knjigu Danielovu i Theodotionova, Mesrop (†441), uz pomoć svojih učenika. Za kritiku prevoda Aleksandrijskoga znamenit je prevod jermenski, buduć i govan čistim jezikom pisan.

IX. U 4. vijeku obrete Ulfila (†388) biskup gotški pismena za narod svoj i prevede sa

Selinom sv. pismo staroga i nov. zavjeta na gotski jezik. Stari zavjet preveden bi vjero po grčkom prievodu LXX, te je znatan za biblijsku kritiku. Iz staroga zavjeta samo su se ried, ki odlomci do danas sačuvali. Svrnecom bješe prievod po Vulgati mienjan.

Glasovit je codex argenteus iz 5. ili 6. vieka pisan na skerletnoj pergameni srebrnim pismeni, sadržavajući odlomke gotškoga prievoda, od g. 1669. nalazi se u Upsali.

X. Na georgijski ili grusijjski jezik prevedeno bi sv. pismo u 6. vieku steksta grčkoga LXX, kad su se naime Grusijci odvojili od crkvene oblasti jermenske, nu pridržali su pismena jermenska. Prievod je izdan u 18. i početkom 19. vieka u Rusiji, nu promienjen po sv. ruskom izdanju biblije.]

XI. Prievod staroslovienski. Kad su braća sv. Cirillo i Metkodoje medju poslovonjimi Bugari i Slovieni panonskim i yenu kršćanstvu narješćivali, uveli su u liturgiju jezik narodni, slovienski. Ali tomu je pak bio potrebit prievod sv. pisma na jezik slovienski. Izbiha po svjedočanstvu suvremenih i malo poznijih pisaca prevedene bjehu još za života sv. Cyrilla († 2. 869.) one knjige, koje bjehu potre,

bite za hitrostje, na očitje iz staroga zarjeta psal-
 tier, iz novoga pak wangjelje (izborna), apostol.
 t.j. Djela apostolska i poslanice, u koliko su se
 čitale u crkvi. Poslije omrti Cyrillove nastavi
 se prevodjenje sv. knjiga na jezik slovienški, ko-
 ji posao po svjedočanstvu istih pisaca o bari sv.
 Methodije uz pomoć svojih učenika; naročito
 kaže Ivan eksark bugarski, živjeći za bugar-
 skoga cara Simeona (888-917) od Methodiju,
 da „veliki božji arhiepiskup, Methodij, brat
 njegov (Cyrillov), preloži sve ustavne knjige -
 60 - od jelskoga jezika, ježe jest grčki v slovien-
 ski, t.j. prevede sv. knjige prvokanonske staro-
 ga zarjeta i knjige novoga zarjeta, koje nisu
 bile već prevedene za života Cyrillova. To isto
 svjedoči i pisac žitija sv. Methodija, veleći, da
 ovaj preloži sve knjige... ^(odim.) razvč i kakavž -
 razumievajući po ovih posljednjih u obic sve
 drugokanonske knjige. Rieči Ivana eksarka
 potvrđuje i star prolog, pisan prije 13. vieka.
 U njemu čita se o sv. Methodiju: v zemlji
 moravskoj preloži sve - 60 - knjige staroga i
 novoga zakona od grčkoga v slovienški. Do-
 kle do g. 885, koje je umro sv. Methodije bje-
 hu sve knjige prvokanonske staroga zarjeta, pre-
 vedene na staroslovienški jezik. Čeli se rie.

X) ... i t. d. pod tim imenom razumjeva se drugokanonske.

rod sv. bracie Cyrilla i Methodija do danas gdje
god u rukopisih sačuvao celi i nepovriedjen?
Kajstariji za sada rukopis celoga sv. pisma
st. i nov. zavjeta sačuvao se je od g. 1499. u mos-
kovskoj synodalnoj knjižnici. Rukopis taj to-
nosio se Goroki i Nevostrujev u djelu: „Opi-
sanie starjanskih rukopisej Moskovskoj sy-
nodalnoj biblioteke. Ot del pervij. Chja ot sm-
se pisanie. Moskva. 1855. I. ss. i 1 ss. Rukopis je
god. 1499. u Obogorodu u dvoru arhiepiskopa Be-
nadija od djakona Vasilija, Gride i Klimen-
ta. Prvi su iz različitih rukopisa, koji su im do-
li u ruke, pojedine knjige sv. pisma prepisali i
tako sastavili celo sveto pismo u slovianskom
jeziku.

Knjige u tom sv. pismu pribrane, u rano su
doba i od raznih pisaca prevedene na slovien-
ski. Tragova davnje starine nalazimo u knjigah:
petoknjžju Mojsijevu, zatim u Josuinoj,
Sudačkoj, Ruthinoj, potom u Jobovoj,
u psaltiru, u Pričah Salamonovih i u
Pjesmi nad pjesmami, i napokon u Psoro-
sik. Tu i Premudrosti Sosa sina Siraha-
sa ima znaka starine u pravopisu, slovničkim
oblicima i riječima, ali u jeziku znatno je prievod
obnovljen. Tragovi starine u tim knjigah, do-

rode nastaja u doba apostola slovinskih, i patim se potvrdjuje sjedocanstva njih pisaca, koji vele, da su sv. Cyrillo i Methodije preveli sve knjige prvokanonske staroga zavjeta na slovinski jezik. (Ozpor., Izucenica slov. apost. Cirila i Methoda. U Zagrebu 1863. Na str. 144. Knjige, van rad sv. Cyrilla i Methoda. Priobacio dr. Fr. Rački). - Knjige pak drugokanonske prevedene bjehu puno kasnije, barem se ne nalazi tragova starijega prievoda tih knjiga. U navedenom rukopisu cijele biblije prevedene su drugokanonske knjige s latinske Vulgate, naročito knjige 3 Ezerine, Tobijina, Judithina, Mudiosti i dvie, Makabejske, još su i obje knjige Dnevniha prevedene s Vulgate. Nema dvojbe da su ove knjige prevedene u Rusiji, u 15. vijeku, s latinske Vulgate, pod utplivom unije, koja je u koncilu Florentinskom (1438-42) povraćena bila medju Rimskom stolicom i ruskom crkvom. Da nije tomu, što su drugokanonske knjige u Rusiji bile prevedene s Vulgate, razlog pomanjkanje teksta grčkog i neznanje grčkog jezika u Rusi, kao što mnogi gore spomenuti opisivajući synodalne biblioteke moskovske na str. VII., nego da je tada obnovljena unija tomu razlog, dokazuje

ovim navedenoga još i to, što su sv. knjige u onom
rukopisu onako poredjane kao u Vulgati, u
nekim knjigah kao u Ezech iu Siraku i
glave onako poredjane kao u Vulgati, što su i
pragnine u starijih prevodih np. knjige Esthe-
rine i Jeronijine popunjene iz Vulgate, što su
napokon i predgovori k pojedinim knjigam
uzeti iz Vulgate. Iz svega toga vidi se, kako je
ruska akva u 15. veku gledala, da ima bibli-
ju što suglasniju s biblijom i potrebljivanom
u zapadnoj crkvi; a tomu drugi razlog ne mo-
že biti, nego unija u onom veku stvorena me-
đu istočnjacima i zapadnjaci. To tekstu, koji se
nalazi u pomenutom rukopisu od g. 1499., izšlo
je štampom. cijelo sv. pismo naprije u Ostrogu
g. 1581. U tom su izdanju knjige s Vulgate pre-
vedene gdješto popravljene po tekstu grickom.
U tom uimade i istom štampanom izdanju
i 3. knjiga Makabejska, koje još nema
u onom rukopisu. Po Ostrožkom izdanju izila
je biblija na svijet u Rusiji sve do g. 1751.
God. naime 1712. gahaza car ruski Petar I. da
se ima biblija pregledati i pregledana izda-
ti. Recensenti i liči popravljaci uzeti za te-
melj biblije izdane 1663. u Moskvi. Popra-
vljena biblija izadje g. 1751. u Moskvi; iz nje

su prievodi prije po Vulgati na ćinjini, a bačeni, te dotične knjige ignora prevedene s grčkoga; samo 3^{ia} i no 4^a knjiga Ezdrina nalazi se i u toj bibliji s latinskoga prevedena, ali je metnuta poore na kraj ovih starozavjetnih knjiga. Po ovomakos, novom izdanju od god. 1751. izdava se sve do danas u Rusiji biblija za državnu crkvu. U njoj su sve knjige staroga zavjeta kao i u Vulgati, nu osim toga ima u njoj još 3. i 4. knjiga Ezdrina i 3. knjiga Makkabejska.

Predrazpravu o prievodih! Petoknjizju, Samaritanskom.

Samaritanci, od kojih još dan danas ima nekoliko obitelji u Naplusu (Neapolu) blizu brda Garizima i koji za svete knjige drže samo 5 knjiga, kojijevih, imaju istih ovih 5 knjiga u jeziku hebrejskom a pismeni svoji, mi Samaritanskim pisanih (Oedan rukopis toga petoknjizja pisan na pergameni ličim pismeni čuvaju u zbirci svojoj, te kažu da ga je pisao Aronov brat Finceo 13. godine prije dolazka Izraelaca u Palestinu.

To njihovo kašivanje broji se dakako medju bož-
ke. Prvi je u Evropu jedan rukopis Samaritan-
ski kupljen u Damasku g. 1616 donio Petar del-
la Valle, a izdao ga Ivan Morin (* 1659) u po-
lyglottih Parizkih; posle je još više rukopisa
Samaritanskih doneseno u Evropu, tako da ih
sada po prilici imade u raznih knjižnicah do
15, i u polyglottih londonskih izdano bi peto,
knjižje Samaritansko. Od onda je učeni svet
Evropski upoznao to petoknjižje; nu što se ti-
če njegova postanka i vrednosti, dvojako, mne-
nje o njemu vlada.

Prvi kažu, da je peteroknjižje Sam. nastala
to tek posle suzanjstva babil., kad je naime
k Samaritancem prebegao Manasije sin veli-
koga svećenika Adolusa, te sa sobom ponio
knjige Mojsijeve.

Ovomu mnijenju nasloxi su a) u krajevstvu 10
plemena i kod Samaritanaca, nije bilo uredje-
na bogostovja, dok nije hram bio sagradjen na
Garizimu; b) u petoknjižju Samaritanskom sp-
minje se Garizim, nije to Ebal, dakle je pisano, pre-
sto je na Garizimu već bio sagradjen hram; c) tek
Manasije donese petoknjižje k Samaritancem,
jer do onda bi u njih nepoznato.

Drugo je mnijenje, da se postanak petoknjižju
Sam. ima tražiti u ono Doba, kad se je deset ple-
mena odmetnulo od krajevstva Judijskoga. To
Dokazuju tim 1) što je među Samaritance na-
toliko odvajala od Lidova te nije prilika, da bi
bili od njih primili knjige, kakov je pentateuk.

Samaritanci, manji nego knjige Mojsijeve, a
 i njih primili tek od Manasija u vrijeme fleksan-
 ja. Već bili bi i njimi i Druge knjige kanona Exodii,
 na primili; 3) pismo Sam. starije je od sužanjstva
 babilonskoga; 4) Samaritanci su htjeli pomagati
 iudovom bratovšim se iz sužanjstva kod gradjenja
 hrama u Jerusalemu, što pokazuje da su im sa-
 koni Mojsijevi bili poznati, dakle da su ih već i
 imali.

Koji na ovo drugo mnijenje pristaju, raaloga sa pr-
 vo mnijenje pobijaju ovako: Jeroboam je do dvije sve-
 ćenike i levite privolio preći u kraljevstvo Judejsko
 i Jerusalem (isp. II. Dnev. 11, 13-16), ipak je više
 svećenika i ostalo u njegovu kraljevstvu (II. Kralj. 10,
 23) i jamaćno više porodica vjernih Bogu, u kojih
 su se nalazili priispiti zakona Mojsijeva, da nebi
 zaboravili zapoviedi Božjih. Osim svećenika bi-
 lo je neprekidno i proroka, koji su kraljeve i narod
 navraćali na Održanje zakona; kao ti proroci mi-
 su, imali prepisanoga prtoknjizja? Ta nije li i sam
 Jeroboam znao da zakon Mojsijev i pored svih stovanih
 sličnih telaca i obredi, kako ih određuje isti zakon?
 I doista Izraelci su znali zakon Mojsijev i onda,
 kad im je već kraljevstvo bilo propalo, jer čitamo
 (II Dnev. gl. 30. 34 i 35), da su sa Ezequije i Josije i
 ostali Izraelci išli u Jerusalem, da sretkuju
 pashu i da su satrile idole u Ekaimu i Manasiju
 kao što zapovjedi Mojsije. Bili se ono ananje bez
 knjige Mojsijine bilo sahranilo u narodu, koji je
 bio običio s Judejci, osim kad bi na njih, stovao?
 Timeđu svećenika iz kraljevstva Izraelkoga,

koje bjesē Salmanassar rasutānjio, bjesē jedan, pa
 Han nātragu u Samariju, Da novovselce novā sakan
 Boga, gospodara onoj zemlji t. j. zakon, koji je
 Bg Mojsiju; nije li taj svećenik, imao knjige
 Mojsijeve? Ili je knjigu sa sobom, donesao ili ju na-
 ōao u zemlji kamo je došao, jer kako bi drugije na-
 ućavao, čega nije sam znao? Može li se promisliti,
 da su Samaritanci dugo vremena bili bez knjige
 Mojsijeve, pa ju prihvatili baš onda od Židova, kad
 su već mranjom kipili jedan na drugoga? Pa da su
 istom tada uzeli od Židova knjigu Mojsijevu, zašto
 nebi bili od njih prihvatili i druge knjige, koje su
 za Aleksandra Vel. već bile u Kanonu židovskom
 ili ti Ezerinom? Kadaže znademo iz historije, Da
 su se Samaritanci ponudili Židovom za pomagāće
 u građenju hrama, pa kad su ih oni odbili, sagrao-
 li su na Garizimu svoj hram, da u njemu izvršavaju
 ju zapoviedi Mojsijeve, Dakle im je bio poznāt za-
 kon Mojsijev, imali su ga pisana.

Bez razloga se dakle tvrdi da je Samaritancem
 Manasije donio zakon Mojsijev.

Što se u pretoknjižju Samaritanskom (V. Mojs. 27, 4)
 mjesto Hebal čita Garizim, to je interpolacija sa-
 maritanska ućinjena zato, Da se građenje hrama na
 Garizimu opravda zakonom Božjim. — Iz dosle
 rečenoga vidimo, Da mnijenje Dugo, koji Drži, da se
 protanak pretoknjižja Sam. ima tražiti u vreme,
 nu odmetništva 10 plemena od kuće Davidove, a
 ko i nije prove utvoren, svakako je čvršće od pr-
 voga protivnoga)

Što se tiče vriednosti pretoknjižja samaritanskoga,

buduć je Samaritanaca bilo puno manje od Židova, te se i njihovo prethodništvo nije tako često prepisivalo, to je naravno, da se u nj nije toliko pisarskih pogriješaka prokralo, koliko u židovsko. Pa svim tim ima u prethodnjem Sam. prove Druge vrste manja, kakvih u židovskom nema.

Jer 1. Samaritanci, ne izgovarajući glasnih pismena, često ih namjenjuju, odatle nastaju razlike, koje sa imadu više smatrati kao pogreške nego li kao varijante; tako zvane, *matres lectionum* češće su u prethodnjem sam. i po nekih pravilih raz. redjine, usuprot u tekstu hebrejskom pridržana, na je stara sloboda u pravopisu.

2. Imade više mjesta u tekstu samaritanском, koja su očevito promijenjena s prevraćenja ili dogmatiskih razloga n. p. u Gen. gl. 5. i 10. dob. pr. tjeanjem pravilnije prava nego li u hebrejskom, u Deut. 27, 4 mjesto Hebal čita se Parisim; u Gen. 3, 2 וְנָחָה־לָּאֵשׁ mjesto וְנָחָה־לָּאֵשׁ.

3. U tekstu Sam. ima umetaka i mjesta paralelnih, tako kod Num. 10, 10 i Deut. 1, 6-8; kod Ex. 18, 24 i Deut. 1, 9-19. Što se tiče Druge vrste, isto prethodnje Sam. : ono ima isto tako kao i prethodnje hebrejsko valjanost teksta prvobitnog, ima pogriješaka pisarskih, ali je drugčije cjele u bitnosti, pa ako i ima nekih promijenjenih mjesta, koja su se u tekstu hebrejskom ciela sačuvala, zato opet s Druge ruke, budući se nije tako često prepisiva o kao tekst hebrejski, sačuvalo je punačno Dobrih lekcija, koje su se u hebrejskom izgubile; jednom, riječju: tekst. samarit. popu.

njava hebrejski, pa i toga koliko griješ oni, koji kažu, da vaša petoknjžju sam. svigdje prečnost dati pred hebrejskim, toliko i on, koji mu u kritici malu pismu Davaju. -

§. VIII. Biblia polyglotta.

Mnogi od starih prijevoda sv. pisma malo prvije razpravljanih štampani su u biblijah mnogojezičnih, in bibliis polyglottis, od kojih su znatnije:

1. Polyglotta Antverpiensia ili Regia, jer su u Antverpenu u Plantinovo štamparnici tkoš, kom kralja Filipa II. izasla pod upravom Benedikta krije Montana 1569-72. Sadržavaju osim onoga, što je u komplutskih, targumne drugih knjiga.

2. Polyglotta Complutensia; nalogom kardin. Ximónera izdana u Alcali (Complutum) od 1514-17. Sadržavaju tekst hebrejski staroga zavjeta, LXX, Vulgatu i Targum Benkelovov.

3. Polyglotta Parisiensia, štampana u Parizu 1628-45. nastojanjem Mihaela Le Jay-a. U ovih su i syrski i arapski prijevodi i petoknjžje samaritano.

4. Polyglotta Londinensia Brianom Waltonom izdana 1653-7. Osim svega onoga, što je, već u parizkih, u ovih imade još prievod perzijski pet knjiga Mojsijevih i etiopski psaluma i pjesme na pjesmami.

S. IX. Imena i dicta sv. knjiga.

1. Zbog da knjiga brodatih i ceterum pri-
hvaćenih zove se sv. pismo, svete knjige, pismo,
biblia gra mnenavni ime zavjeta (ugovora) medju
Bogom i Izraela sklopljena na knjige, u kojih se
prihvata historija toga zavjeta, zove se ove knji-
ge, takovije knjige staroga zavjeta, stari zavjet.

U starom zavjetu zove se sv. knjige דְּבָרִים = knji-
ge, Dan. 9, 2) i תּוֹרָה = zakon, koji nasir upotrebl-
java i Toubrot (Ev. 10, 34; 15, 25); i „ $\tau\alpha\ \beta\iota\beta\lambda\iota\alpha\ \tau\alpha\ \alpha\gamma\iota\alpha$ “ (2. Mak. 12, 9). U novom zavjetu: „ $\gamma\rho\alpha\phi\alpha\iota\ \alpha\gamma\iota\alpha$ “
„ $\gamma\rho\alpha\phi\alpha\iota$ “ „ $\sigma\kappa\eta\tau\upsilon\rho\alpha\epsilon\ \sigma\alpha\kappa\rho\alpha\epsilon$ “ (Rim. 1, 2) „ $\tau\alpha\ \epsilon\gamma\gamma\alpha\ \gamma\rho\alpha\iota$ “
„ $\mu\alpha\tau\alpha$ “ „ $\sigma\alpha\kappa\rho\alpha\epsilon\ \lambda\iota\tau\epsilon\rho\alpha\epsilon$ “ (II. Tim. 3, 15), „ $\alpha\iota\ \gamma\rho\alpha\phi\alpha\iota$ “
„ $\sigma\kappa\eta\tau\upsilon\rho\alpha\epsilon$ “ (Mat. 21, 32 itd), „ $\eta\ \gamma\rho\alpha\phi\eta$ “ „ $\sigma\kappa\eta\tau\upsilon\rho\alpha$ “
(Ev. 19, 36 itd), „ $\omicron\ \nu\omicron\mu\omicron\varsigma$ “ „ $\lambda\epsilon\alpha$ “ (Ev. 12, 34).

U grickih i latinskih otaca zove se sv. pismo: „ $\delta\epsilon\iota\alpha\ \gamma\rho\alpha\phi\alpha\iota$ “ „ $\delta\epsilon\omicron\tau\tau\epsilon\upsilon\epsilon\tau\omicron\varsigma\ \gamma\rho\alpha\phi\eta$ “ „ $\sigma\kappa\eta\tau\upsilon\rho\alpha\ \delta\iota\upsilon\upsilon\iota\alpha$ “
„ $\sigma\kappa\eta\tau\upsilon\rho\alpha\epsilon\ \iota\lambda\iota\ \mu\alpha\gamma\iota\mu\alpha\epsilon\ \kappa\omicron\epsilon\lambda\epsilon\sigma\tau\epsilon\varsigma$ “ „ $\delta\iota\upsilon\iota\alpha\ \lambda\iota\tau\epsilon\rho\alpha\epsilon$ “
„ $\sigma\kappa\eta\tau\upsilon\rho\alpha\ \delta\epsilon\iota$ “ „ $\tau\alpha\ \beta\iota\beta\lambda\iota\alpha\ \alpha\gamma\iota\alpha$ “ „ $\sigma\alpha\kappa\rho\alpha\ \beta\iota\beta\lambda\iota\alpha$ “ „ $\iota\lambda\iota\ \beta\iota\beta\lambda\iota\alpha\ \kappa\alpha\tau'\ \epsilon\gamma\chi\eta\tau\epsilon\varsigma$ “ „ $\mu\alpha\tau\ \text{LXX. IV. Kralj. 23, 2}$ „ $\beta\iota\beta\lambda\iota\alpha\ \tau\epsilon\tau\epsilon\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \nu\epsilon\upsilon\tau\omicron\mu\ \tau\epsilon\sigma\tau\alpha\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\mu$ “ „ $\epsilon\mu\ \sigma\tau\rho\upsilon\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\mu$ “ „ $\text{Sr. Jeronim zove zbirku sv. knjiga}$ „ $\beta\iota\beta\lambda\iota\theta\epsilon\kappa\alpha\ \delta\iota\upsilon\iota\alpha$ “; Alkuin „ Fundecitae “ kao zbor „ $\mu\alpha\kappa\ \sigma\upsilon\kappa\eta\tau\omicron\upsilon\rho\alpha\ \kappa\ \mu\alpha\tau\epsilon\upsilon\alpha\beta\alpha\ \beta\omicron\upsilon\chi\eta\iota$ “; ali ova imena
mala su i primljena.

2. Jedini broje sv. knjige star. zavjeta ili 22,
po broju pismena u alfabetu hebrejskom, kao
Josip Flavije (Ctr. Apr. 1, 8): 5 Mojsijevih, 13
provočkih i 4 pjesničke i moralne; ili 24 po

broju pismena u grčkom alfabetu, u kojemu i lica-
ju Djele knjige Rutinu od sudaike i Tobijske
Jeremijine od njegove prorocke knjige, tako t^hat,
mada, zato se stari zavjet zove naprosto ^{תנכ} ^{תנכ}!
ושי' t. j. 24; ili napokon 27 po tom, što imo-
u alfabetu hebrejskom 22 pismena i 5 finalnih.
Ove knjige st. zavjeta dijele se u Zidova u. Za-
kon ^{תורה} (petoknjžje), u proroke ^{נביאים} i to
prednje ^{נביאים ראשונים}: (Knjige Josuina, Sudaike, Sa-
muelove i Kraljevske) i potomje ^{נביאים שונים} (Isaija,
Jeremija, Ezekiel i 12 manjih proroka), i u pis-
ma ^{כתובים}, hagiographa.

Ova dioba dolazi već u predgovoru ka knjizi Ci-
kvenici: ^{ὁ νόμος, οἱ προφῆται καὶ τὰ ἁγία} (= ha-
giographa) i u Luk. 24, 44: Lex, prophetae et
psalmi, gdje psalmi kao prvi među hagiogra-
phi stoje za sva hagiographa. ^{ספרי} = he-
gilloth = volumina, razumijevaju Židovi pet
knjižica: Pjesmu nad pjesmami, Rutinu, Sud-
baitu Jeremijine, Propovjednika i Estherinu.

Krscani pak Djele svih 46 knjiga starozavjet-
nih a) u prvo- i drugokanonske; b) u historijske:
pet Mojsijevih (= zakonske), Josuina, Sudaike,
Rutina, 4 kraljevske, 2 Dnevnik, 2 Eadrine,
Tobijina, Judithina, Estherina i 2 Makabejske,
u prorocke: Isaija, Jeremija, Ezekiel i Daniel
(veći proroci), 12 manjih proroka i knjiga Baru-
hova; i u pjesničke, poučne, moralne, mudrost-
ne (libri poetici, didactici, Doctrinales, morales,
sapientiales): Jobova, psalmi, Priče, Pro-
povjednik, Pjesma nad pjesmami, Mudrost.

Crinica i Tsubalica Jeronimice.

3. Što knjizi Mojsijevu Dieli se kod Židova na 54. veliki paravac su čitanje po subotah u abornicah; parava, manjaci se trima D D D ili D D D , a svaka se Dieli opet na manje paravac, naznače, ne jedinim D ili D . D anac D D D D D D D D D = parava otvorena, linijom proćimajuća; a D anac D D D D D D D D = parava zatvorena u liniji poćimajuća. Pošto paravac iz petoknjizja bita se "haftara" iz proroka (prednjih i potonjih). Love se sate komad čitan iz proroka zato D D D D D t. j. onimostanje, Timissio, ja pročitaš komad iz proroka, juk se kuu oapusta. Haftare se samo na kraju (in margine) bifeše. I Duge su knjige prema tome bile poćimljene na odsjeke (D D D D). Ito su u židovskoj bibliji paravac, haftare i vinarim, to su starih prevodih sv. pisma od prilike bila "kef'd' dard" capitula, tituli, breves. Od tumačih Origenovih i Jeronimovih D D D D capitula, ne znače stalne drugčije obicne odsjeke, nego odsjeke, u koje oni sami pismo dielu po tu macinu.

4. Nego Da se knjige lakše budu čitale i razumje, i. vli su se Davno (to se spominje već u thalmu, se) brojačko dielile u D D D D u sadašnje po piliu, redke, a pjesničke pisale su se D D D D t. j. svaki stih sačinjavao je poseban liniju. Nu presukim mjestu se, inprva naznačivali znakom kakvim ili, pragminom, nego samo riječu iz pr. robe odumacena (D D D), istom poćimje zna. kom. koj se zove "voj pasuk".

5. Tadašnja dioba biblije na glave (capita) na-
činjena je u 13. vijeku po svoj prilici od kardinala
Hugona a. s. Caro († 1262.) a po mnijenju nekih
od nadbiskupa kateburijskoga Stef. Langthona
(1227). Ta Dioba na glave prenesena bi g. 1525. iz
Vulgate u tekst hebrejski. Glave su od vremena
Hugona bile pročišćene pismeni: a, b, c, d, e, f,
i g na manje glavice, dok nije g. 1548 Ro-
berto Etienne u Vulg. redke brojevima označio,
pa iz Vulg. prevje opet i ta Dioba sv. pisma
na redke (versiculi) u bibliju hebrejsku. Prije
bi se sv. pismo navodilo u Židova po sadržaji,
n. n. pr. Mark. 12, 26 ēv šipko Mwobewz ēv
tov šarov t. j. u II. Mojs. gl. 3. Rim. 11, 2 ēv
'Whā u hēgēw q' gēa q' t. j. III. Kralj. 19.
II. Svete knjige novoga zavjeta.

S. 10. Izvori b) drugoga reda za historiju objave Božje.

1. Predavanje crkveno ili spisi sv. otaca
i crkvenih pisaca, koji čim su bliže vremeni,
ma apostolskim, tim su snatniji. Već u dje-
lih apostolskih otaca nailazi se na valjana
objašnjivanja sv. knjiga, od kojih su nešto sa-
čuvali Origen i Jeronim. Nadalje se u spisih
sv. Augustina († 430) kao u spisu: De civitate
Dei libri XXII; u djelih sv. Ivana Llatovića
i Theodoretā nalazi historijskih bilježaka. Kao
početa uvodne znanosti u sv. knjige mogu se
smatrati djela donatista Sihorija: Septem

regulae ad investigandam et inveniondam
intelligentiam scripturarum, za koje sam sv.
Augustin (de doctrina christ. III. 3055) kaže, da je
veoma korisno, a to i neprospuno dovoljno; sv.
Augustin: de doctrina christiana libri IV; Adrija-
na (cikvenoga pisca iz 5. veka (?) što je inače bio?
gdje je živio?) Εἰσαγωγή εἰς τὰς ῥήσεις γραφάς;
Familia biskupa u sfirici iz 6. veka: De parti-
bus divinae legis libri II; Aur. Cassiodora (#563)
De institutione divinarum scripturarum i De
artibus et disciplinis liberalium literarum, koji
opise sam Cassiodor zove introductorii libri. O,
vamo idu i exegetski spisi sv. otaca i crkvenih
pisaca (Knjige su naine staroga zavjeta tu,
mañili: a) Grci: Hipolit (o. 225) od kojega i,
ma odlomaka tumaććih Postanak, Brojeve,
Kralj. knjige, Psalme, Pisce, Pjesmu nad pjes-
mami i proroke veće; Origen (#254) u kome-
tarik (τόμος), sholijih, (ἑρμηνείαι) i homili-
jah, koji su se stranom u latinskom prievodu sa-
čuvale, o Petoknjizju, Josui, Sudcih, Kraljevih,
Pjesmi nad pjesm., Isaiji, Jeremiji, Ezekielu,
i odlomci o psalmih; Eusebije Cesarejski (#340)
napisa komentare u ps. (1-112) i u Isaiju;
Atthanasije, komentare u psal., odlomke u Jo-
ba, Pjesmu nad pjes.; Basilij (#379) 9 homilija
u hecaëmeron i neke psalme, komentar u Isai-
ju (1-16); Gregorij Niski (#395) hecaëmeron, o
napisih u psalama, homilije o Propovjedniku i
Pjesmi nad pjesm.; Ivan Zlatousti (#407) hom.
o Genesi, 60 psal., Is. (1-8) i Danielu; Teodir,

Mopsevestenski (*428) kom. u manje proroke;
Basilio alexandrijski (*414) kom. (γρηγορί) u pre-
toknjiaže, u Is., i manje proroke; Theodoret Cyr-
ski (*458) pitanja o pretoknjiažu knj. kralj. Dnev-
kom. u psal. Pjesme nad pjesm. i veće i manje
proroke.

b) Syrac: Efrem (379) kom. u pretoknjiaže, Is.
Sud. Kralj. Job. proroke, veće i manje.

c) Latini: Hilarije Tiktavijski (*366) rasprave
o psalmih; Ambrosij (397) hexaemeron, obja-
njivanje psalama 118 i drugih 12 psalama, ras-
prave o pojedinih djelih historije st. zav. Jeronim
(*420) Quaest. hebraicae in Gen., Reg. Paral., com.
in Eccl. Is. Jer. (1-32) Ezek. Dan. et minores pro-
phetas, poslanice i Druge exegetska Djela; Au-
gustin (*430) Liber imperf. de Gen. ad literam,
lib. 12 de Gen. ad literam, quaest. in heptateuch.,
locutiones in heptateuch., annotationes in Job,
enarrationes in psalmos; Leon Vel. (*461). Ser-
mones in varios Script. locos; M. H. Cassiodor
(*565) Expositio Psalterii; Gregorij Vel. (*604)
Lib. 35 Moralium in Job, kom. in Eccl., com.
in Cantic)

2. Episovi židovskih pisaca: Josipa Flavija,
rođen u Jerusalemu oko 37. g. a umro 100 g. po
Kr. bio je onaj bio rođen u Jerusalemu, a majka kra-
jevskog. Proti Vespasianu vojevao u Galileji, nu-
od njega uhvaćen bi pomilovan, sa Tita je sprovodi-
i vojsku rimsku proti Jerusalemu; kasnije živio
u Rimu. Pisao: Περὶ τοῦ Ἰουδαίου πολέμου
ἡ Ἰουδαία ἡττομένη καὶ ἀλώμενη (de bello Judaico)

u 7 knjiga; *Ioudaika i Hekalelogia* (Antiquitates
Iudaicae) u 20 knjiga, historija židovska od
stvaranja svijeta do Riona, 1267/1000 piš - auto.
gradnja od 37-90 god. *Kata Axiwos* (contra Hris-
tium) u 2 knj. polemički spis proti Hrisu gra-
matiku Aleksandrijskomu koji je proti židovom
pisao; *Bi; Makhabarou i de; autonkratou; ko-*
geuou, pripovijest o muci Makabejaca, od kojih
je bio potomak. Filon, koji mu se pridruživao i
me žid (Judaicus), da se razlikuje od mnogih dru-
gih istoimenih ljudi, rođen u Aleksandriji oko
20 prije Hl. umro oko 50 g. po Hl. najslavniji
representant grčko-židovske škole. G. 37. išao
s nekoliko židova iz Aleksandrije u Rim pritužiti
se caru Kaliguli na ondašnjega namjestnika
Flakka. Napisaao mnogo spisa etičkih, poli-
tičkih, alegoričkih i historijsko-biografskih,
od kojih su za našu nauku znatniji: o živo-
tu Mojsijevu, o stvaranju svijeta, o životinjah priklan-
nih za žrtve, o 10 zapovijedi božjih, o obraćanju
o raznim vrstah žrtava, proti namjestniku Flakku.

Talmud (nauk), koji je zbornik tradicionalnih
objašnjivanja, primjenjivanja (aplikovanja) i propu-
njivanja učenjema od karnijih židova k zakonu
Mojsijevu, među kojima ima znatnih razjašnjava-
nja o starih običajih, ali i višestih nepotvrđenih
bajka i taplja. Tradicije one spavajući na zakon
i sv. pismo prvi je počeo kupiti oko g. 105. po Hl.
rabbini Juda, sveti ili kenez prozvan, i skupio ih
u knjige: *Mišna* (opstovanje *Sevripwdis* 146. nov.
Tust). *Mišna* Dieli se u *Godsjeka* (0'770),

svaki odsjek u traktate, traktati u glave, a glave (ד'ק'ק') u pojedine odluke. Buduće pak da je u Mišni bilo tamnih mjesta nastale su o njoj nove rasprave, u 3. i 4. v. sabra ih rabbin Johanan u Gemaru (savjetnik), koja tuče kao tumač prida, na te Mišni pa s Mišnom sačinjava Talmud jerusalemski. Nego i Židovi u Babiloniji živici objašnjivali su i poprunjivali Mišnu, pa odatle nastala Gemara babilonska; prvi je osnov položio svoj Gemari R. Hse, ravnatelj škole u Sori s pomoćnikom svojim R. Abinom u prvoj polovici 5. v. a dotanica ju R. Jose ravnatelj škole u Tumbeldithi živici kom 6. vieka. Gemara babilonska s Mišnom sačinjava Talmud babilonski, koji je u Židova u većoj cieni od jerusalemškoga. Mišna je pisana jezikom židovskim promiešenim s kaldejskim; gemara više kaldejskim, a obje u formi katehetskoj. Elementi u Talmudu jesu halachah (norma) više u Mišni, i haggadah (rečeno; više u Gemari, te tomu Polaxi kabballah, nauk mističko-religiozni). Najbože je iz Danje Talmuda babil. Bombergovo u Mletcih g. 1520 u 12 folijanta.

3. Knjige apokrifne st. zav., o kojih gore govorismo.

4. Pisci poganski a) Manethon, svećenik u Sebonythu u Dolnjem Misiru oko 260. pr. Hl. na pisa Djele o starinah i ijeri misirske u 3 knjige, od kojih su se u starim historika samo neki odlomci sačuvali, kao glasoviti prolog 30. knj. nastupa kralj. u Misiru.

x) ...

Latim 2) Sanhuniathon, Berosus, Abydenus, Hecataeus.

a) I grčki i latinski pisci spominju gdješto o zislouškom narodu, na njihove vijesti kao u obič svih poganskih pisaca o tom narodu valja s najvećim oprezom uzimati.

5. Ima još i Drugih izvora za našu historiju kao starih novaca, napisa i Drugih spomenika, što su u novije Doba iskopani, naročito pak napisi asyroki i haldejski te starine Asirske. —

Historija starozavj. objave Božje. Prvo doba.

Od stvorenja svijeta do Mojsija.

Period prvi.

Od stvorenja svijeta do grieha prvih ljudi.

(S. 1. Stvorenje svijeta.

U početku stvori Bog (Elohim) nebo i zemlju (Gen. 1, 1 kosmogonija Mojsijeva; odmah u Gen. 1, 2 prelazi na geogoniju.) Zemlja bješe prazna i prazna; bez života, svjetla, topline i reda, gomila vodom odasvud obložena, oko koje je tajni stvenom moći svojom lebdio duh Božji. U šest

dana (perioda ?) htjedne Bog zemlju ovu Pisci, ju svojom premudro da uredi i ukrasi : prv. Dan načini svjetlo i razstavi ga od tame, ali ne svjetlo što ikalazi iz sunca, nego počelo stersko kao nutroni ujet svakomu životu na zemlji (v. 3-5). Drugi dan, učini Bog svod nebeski t. j. zrakom razstavi gornje vode (oblake) od donjih (od jezera, mora itd) i ustanovi odnošaj zraka prema zemlji (v. 6-8). Treći dan, vodi na zemlji sabra u mora, a kopnu dade moć, da ikпусти iz sebe travu (9-13). Četvrti dan, načini sunce, mjesec i zvijezde, da budu zna, ci vremenam, Danom, godinam, odredi njihov od, nošaj napram zemlji i neprestane obilježje i sa, mjenito utjecanje citavoga našega planetskoga su, stava (v. 14-19). Peti dan stvori Bog životinje u vo, di i u zraku (v. 20-23). A šesti dan (heaxäme= ron) načini Bog životinje na zemlji i stvori — (tu počinje doba histor.) — čovjeka, rođ, a ne indi, viduum (v. 24-28) godine od prilike 4200 prije rođenja Krista. Sve što stvori Bog bješe vrlo do, bro. Sedmi dan počinu Bog od svih djela svo, jih t. j. prestade stvarati, nove stvorove i prove, ti taj dan za dan poinka (שבת) ljudem.

Kvako biblija rješava pitanje, oko kojega su se trudili filozofi i prirodosnanci svih naroda i svih vremena — pitanje o postanku svijeta. U izvještaju tom ne nalazimo one rječite neizvjest, nosti, što se nalazi u istraživanjih čisto čovječjih, a još manje nalazimo smjelih slika, kakove ra, dja pjesnička fantasija. Biblijski izvještaj o po, stanku svijeta veći nas unaprije divnom svojom

proutom uvjerava o svojoj historijskoj istinitosti, jerenda se ova potpuno naprokon dokazuje istinitošću pravnije objave. Ako taj izvještaj i ne zadovoljuje posvema radoznalosti našoj, ipak nam na toliko prikazuje vječnu silu i samostalnost Božju i čast sve kolike prirode i napose dostojanstvo čovjeka, da čovjek može shodno rad svoj uvesti naprama cjelosti. Istine objavlje, ne u izvještaju o prostanu svijeta tako su skla, ne da Ispovjuićom historijom objave, u kojoj se prioprieva, kako je Bog odgajao ljudski rod, kao liep pritor s veličanstvenim hramom.

U navedenom izvještaju o prostanu svijeta osobito se istavljaju ove istine:

a) Bog je bio prije nego je svijet bio. Bog je različit od svijeta, jer je svijet djelo njegovo. Bog je osobno biće, jer govori i radi. Tim naukom odbacuju se kosmogonije negnabožičke, koje su bile ili hylozoistone uvodeći prostanak života i svih živćih bića od pramaterije; ili pantheistično-emanatistične učći, da je svijet isjev obćenitoga božanskoga sućva; ili my. thologijske držći, da su bogovi i ljudi isavli iz chaosa ili iz svjetokoga jajeta.

b) Bog je stvorio svijet po stanovnom redu, naj, prije nebo (u početku stvori Bog nebo) ne daka, ko prazno nego puno angjela, stanovnika du, hovnih, koji bez tiela dakle i bez razjavanja i, mada volju i potpuno znanje (Izpor. Gen. 2, 1; ps. 102 i 148; Dan. 7, 10; Hebr. 1, 14). Po Job. 38, 7 stvoreni bjehu angjeli prije nego zemlja, a Moji,

sije ih ne spominje s razloga pedagogijskoga, da zaprieči odmetništvo od vjere u jedinoga Boga k mnogobožstvu. Jedan od anđela, ako upotrebivši slobodnu volju, sotona (יָדֹנָס, Di'boŋos) Job. 1, 9; Apok. 12, 10 jamačno prije griha prvih ljudi, po svoj prilici malo kasnije kako bješe anđeli stvoreni, u istini ne osta (Jv. 8, 44) i druge povuče sa sobom u propast, sačinjavajući s njimi krajevno stvo tmine. Latim ili po sv. Tomi Aquinskom (sum. 1. 1. q. 64. art. 3) zajedno, stvori (stvaranje prvo ili neposredno) Bog zemlju ili tu prirodu tvornu, gomila onu prvu, bez oblića תְּהוֹמֹת וָיָם, chaos prozvanu gledeći na red i besporečnu protinju, kao sjeme svih naravnih bića, sućto tjelesnoga svijeta, materiju nevidljivu (Sap. 11, 18), koju je Bohom svojim ne samo uredio nego u njoj i iznova stvara (אֶרֶץ). Pojam stvaranja odnosi se samo na proizvođanje neba i zemlje (Gen. 1, 1), životinja (1, 21) i čovjeka (v. 26); zato se ostali proizvodi mogu smatrati samo kao razvoji sila stvorenih i onoj gomili Bogom Dahn (stvaranje drugo, posredno). Poslije Th. Calmerna mnogi, osobito protestanti, razstavljaju u 1. glavi knjige Postanka Drugi veras od prvoga, pa vele, da je u prvom versu opisano prvo stvaranje svijeta, koji posve već uređen, pretvarisē u tihnu rabohu (chaos) prošli anđeli, a u 3. versu da se opisuje restauracija svijeta to je hypothesis restitutio nis, koja međjutim nema nikakova temelja. Tako je vremena gomila ona bila u stanju praznom i praznom, ili koliko je vremena minulo među Fol. 16.

stvaranjem neposrednim i početkom stvaranja posrednoga, ne zna se.

Bog je sve stvorio, oblike i sile prirodne proizašao iz tihom stanovita vremena, u kojem je bilo odjeka ili ti prielaza. Tih prielaza bilo je sedam; prosto je Bog, što ne posredno svojom svemoćnom moću, što posredno preko sila priftvorenoj gromi, li priobćenih, proisvao sav koliki svijet, bijas sve gotovo i strogo mu određen hod. To bijas proći, nak božji. Onih 6 dana rada Božjega i slijedi, si zatim sedmi dan počinka Božjega, temelj su proćnjoj sedmici ili ti tjeonu. Čovjek radi 6 dana, a sedmi dan počiva. Kao što Bog prestavši 7. dan raditi, pustia čovjeka i prirodne sile, da rade, tako i čovjek 7. dan prestaje raditi i pušta da Bog oko njega radi.

O anamienovanju dana (D) u historiji stvaranja ovoga svijeta različita su u učemih ljudi mnienja, jer crkva o tom nije ništa izjavila.

1) Nekoji, kao sv. Augustin, misle, da je svijet proideji arhetipnoj uređen, u tren oka ovako Bogom stvoren, kakov je sada, a onih 6 dana, da je 6 čina Božjih, koji se samo logično razlikuje.

2) Neki opet one dane drže za naravne dane (od 24 sata), pa o promjenah geologijskih, na zemlji vele, da su se stile poslije grieha prvih ljudi; i budući da su istom 4. dan sunce i mjesec došli u sadašnji odnosaj napram zemlji, vele, da prva tri dana stvaranja bas misu morala, ali da su mogla trajati 24 sata (dani umjetni) Oni 3) većina kršćanskih učenyaka drže, da su oni dani ne naravni od 24

sata, nego periodi neizvjestna trajanja i rieči ve-
čer i jutro razumievaju metaforički o prestanku
jednoga i početku drugoga perioda. Ot zašto sv.
pisac periode stvaranja imenuje dan? Zato, što
je u 7 odsjeka stvaranja hotio prikazati arhetyp
sedmice ili tjedna; hotio je nacrtati sedmicu i
li tjedan Božji. Koliko je vremena jedan dan
u sedmici Božjoj trajao po našem brojenju vreme-
na, ne može se dakako znati; sv. pjesnik kaže:
"Tisuća je godina pred očima tvojima kao dan ju-
čerašnji." Ps. 89(90), 4. Da barem prva tri dana
nisu bili naravni dan od 24 sata, prihvaćaju
i oni, koji "dane" razumievaju u pravom smislu,
kad je sunce i mjesec istom 4. dan stvoreno. Iako
dakle geolozi i tisuću gov. ustanovljuju da postaja-
nje i pretvaranje gora prije nego se je čovjek poja-
vio na zemlji, ne griese proti biblijskomu nauku o
postanku zemlje. - Biblijskim piscem u obće ni-
je sadatak intraživati stvari prirodne, kosmolo-
gijske i svjetovnosnanske, nego tumačiti stvari re-
ligiozne i moralne, u kojih se samo kadšto neu-
pravce, u koliko moraju, obriru na stvari prirod-
ne; pisac izvještaja o postanku svijeta naprosto ne-
ma sadatka, da odgovara na pitanja prirod-
nosnana o postanku svih stvari; samo tim, što
uči, da je sve postupice postojalo, kao da je pre-
tekao posljedke prirodosnanskih intraživanja
i tim kao da je hotio dati xalog istinitosti, ku-
bi ljudi tim dragovoljnije prihvatili glavne nau-
ke o tom izvještaju.

Opraća se također neki parallelizam među pr.

va 3 dana stvaranja i među posljednja 3 dana: napram svjetlu (prvom danu) jesu zvijezde (4. Danu), napram zraku i vodi (2. Danu) ptice i životinje u vodi (5. Danu), napram kopnu i bilju (3. danu) jesu životinje zemaljske i čovjek (6. danu); i ka, o što je 3. dan Bog Dvojako Djelo učinio, tako i 6. Paralelizam taj zamjetio je već sv. Toma Akvinski, 1. q. 70. art. 1. i q. 71. ar. 1. —

c) Sve kolika je priroda djelo božje, kao takovo je dobro. Sve istina o prvobitnoj dobroti svih stvorova iskazuje se ne samo na konu pogledom na sve (1, 31), nego i pojedince. To kod Boga, kod proizvajanja svjetla (1, 4), kopna i mora (1, 10), bilja (1, 12), sunca, mjeseca i zvijezda (1, 18), nižih životinja (1, 21) i viših (1, 25). Očjevidno je kako pisac hoće da istakne, da je sav koliki svijet lijepo, Dobro Djelo Božje. Tim se od bija misao na zla, zla Boga i na misivskoga Typhona i na njihove stvorove. Nijedna zvijezda, nijedna zvijer, nijedna stihija nije po sebi zla, jer je sve dobro djelo dobrog Boga.

d) Na zemlji je čovjeku od Boga dana velika vlast, on će nad celom zemljom vladati (1, 28); on je slika Božja, jer je Bog čovjeka stvorio na sliku svoju, na sliku Božju stvorio ga je, muža i ženu stvorio ih (1, 27).

Tako se u kratko na čelu biblije riječi odnosej Božji k čovjeku i svijetu i obratno.

Opazka. Kazali smo, da je prvi čovjek stvoren otprilike 4200 g. prije rođenja Hristova; jer se u brojenju godina od stvorenja svijeta do ere Kristianke

ne slažu učenjaci. Tako da samo anatički napro-
menemo, Nicefor u hronologiji broji od Adama do
došavlja Kristova 5508 god., sa njim povodjaju se i
točni narodi. Lidovi broje 3761 god., a Petavije broji
3984. Oni povodeći se sa Keilom (Commentar über
den Luffen Mose's) brojimo 4157. Taj rasliu u bro-
jenju godina od stvorenja svijeta do rođenja Kristova
mnogo ima razloga, a osobitiji su: a) Mojsije pisao je
genealogije a ne hronologiju, a koprem je u genealogije
upleo hronologiju, bilježeći o patrijarskih godine rođe-
nja; ali tako se ne dobiva lakak i jasan pregled vre-
mena. b) U samih genealogijah Mojsijevih nalaze se
trovrstni veoma razni brojevi, druge naine brojeve i,
mače tekst hebrejski i po njemu Vulgatiu, Druge
tekst samantanski, druge opet tekst grčki; pa je,
dri namu tekst hebrejski ili ti Vulgatin, Drugi sa-
mantanski, treći grčki, brojeći godine patrijarha.
c) U sv. pismu, kad se sije godine kažu, broje se parva
čitave, ali je moglo u tom manjkati nekoliko mjeseci ili
ih, više biti. d) Nekoji broje u sv. pismu godine sun-
čane, drugi mjesečne. e) Red kraljeva Judejskih
i Israelskih, o kojih je govor u knjigah kraljev-
skih i u Dnevnicah, različito se od mnogih tumači.
U ovih razloga nema točnosti i izvjestnosti u broje-
nju godina staroga svijeta; brojevi se ti, mišnja-
ju među 3500 i 6000; ali toliko je izvjestno, da
guoski rod na ovoj zemlji najmanje 5000 godina
a najviše 8000 obitava, te bi griesio proti bibli-
ji, tko bi brojio više ili manje godina. --

Od utvrdjenog a slovo, jenja a Krista broj...

§. 2. Stvorenje prvih ljudi.

Pr. pisac bio je u glavnom priegledu prve glave sa-
mo u obće spomenuo stvaranje čovjeka, a Da dostoj-
janstvo njegovo i svrhu svrhunacavnu jasnije razlo-
ži, vraća se opet u 2, 4 priopćivati obitatije stvara-
nje čovjeka, gdje proširuje doba historijsko ili ti histo-
rija ljudskoga roda. Telo čovječje načini Gospodin
Bog (Elohim - Elohim) od slovace zemlje dašdom
natopljene; i udahnu mu u lice dah životni ili ti
dušu, na oblik (עֲלֵה = el'eh imago, tumači sv.
Zlatoust o gospodovanju na zemlji, drugi ota o da-
rovih nacavnik, neki o besmrtnoj i slobodnoj du-
ši; neki napokon o fizičnoj strani čovječje bogoli-
kosti) i priliku svoju (נִדְּבָה = oboč'obis, similitu-
do, neki tumače o darovih svrhunacavnik svetosti
i pravčnosti; neki o razumnoj strani duše, drugi
opet o moralnoj strani čovječje bogolikosti) stvari
Bog čovjeka i nadari ga još drugimi svrhunacav-
nim darovi duševnimi i telesnimi: xnanjem naime,
povrnutom uređenostću roje, besmrtnostću tela i
nepovrnutostću biedam i nevoljam (Tz. Skudr. 1, 13;
2, 23) te tako čovjeka na postjelku i meju podjivi-
mi stvorovi najsavršenije stvorena postavi u prvi-
nu meju svrhom duhovnim i telesnim (מִן הָאָדָם
uog izp. Dž. ap. 17, 28-29); Gjesi pak čovjek stvo-
ren prije nego je micala travka i prije nego je dašd
natapao zemlju i para se disala sa zemlje, da nata-
pa svu zemlju (2, 5. 6) t. j. u jevrenko ili rimsko doba.
Prvoga čovjeka od zemlje (אָדָם), od koje bi na-

činjen, Adamom prozvana (kao u lat. homo i. ču-
mus) premjesti. Gospodin Bog s mjesta, gdje ga je
stvorio, u vrt (LXX *εραδεδεβογ*) u Eden u istočnu,
koji vrt bijaše na visocini, natakanoj 4 riekanama (u
srednjoj Aziji), da ga radi i čuva, i da tako djelo.
Bogom paco to nastavi i dovrši, najprije u vrtu raj, i
a zatim po cijelom svijetu. Čini se da ovaj, rije, radi
ti znači tjelesni rad, a čuvati duševni, ili čuvati
znači raj i svet braniti od greška, a raditi klanja-
ti se Bogu i žrtve prinositi, stoga je Adam bio pro-
pun svećenik, koji blagujući samo bilinstvo na svo-
jem je tielu kao na žrtveniku prinovio žrtvu Bogu;
isp. sv. August. Civ. D. 20, 26: Tunc puri et integri
ab omni porce ac labe peccati se ipsos Deo, mun-
dissimas hostias offerebant.

Opazka. O legi Edena i raja sada nije moći da,
kako našta više izvještna kazati. Nekeji vele, da je
raj bio u Mesopotamiji, među Eufratom i Tigrisom,
drugi u Armeniji, treći s većom vjerojatnošću doka-
zuju, da je raj bio u istočnoj Aziji, u Indiji; jer
kako je iz Edena voda tekla i ovanle se u 4 rieke
dijelila, nema dvojbe, da je Edensti prievio bio gor-
ski. Prati (4. rieka) je Eufrat, a Hidolstel (3.
rieka Tigris (LXX i Dan. 10, 4). Prva rieka Fi-
son, koja teče oko zemlje Havilske, nekini je Ganges,
Drugim vjerojatnije Fasis, tekuci kroz Kolhidu
ili Hyphasis, rieka Indijska; druga je rieka Gi-
hon tekuci oko zemlje Kuvke, što je Gil ili Oxus
ili Araxes. Ove rieke sada dakako ne izvire iz
jednoga vrela, nu zna se da je lice zemlje puno
promijenjeno, poslije greška prvih ljudi, kako mnogi

Keith, Clusings etc. Manuscript. Wien 1865
st. 352.) osobito obćim prototypom. —

b) Drušene Darove u prvoga čovjeka valjalo je razvijati: Bog Govede k Adamu životinje, da im nađe ime, na prema naravi njihovoj (2, 19-20) te tako da se dar govora, kojemu je Božji govor prototypom, u njemu razvije. Čovjek nadživajući životinjam imena pokazao je s jedne strane svoje gospodstvo nad životinjami, a s druge poznavanje naravi. Oti se Otda mu ne nađe drug prema njemu, kojemu će svoje mišli i osjećaje priobćivati i koji će mu biti u pomoć, pak kada Otdam, spoznav narav stvari, poželje druga, zadovolji Gospod Bog toj želji; pusti naima na Otdama tvor van (ekstazu?) pa mu uame jedno rebro i mjesto popuni mesom i stvori još isti G. dan (1, 27) ženu (muskaticu, jer je od mušaka) od rebra, koji bješe Otdamu uao, i Govede ja k Otdamu, čim posveti ženitbu kao nerazrešljivo jednoženstvo (2, 21. 24) blagoslovivši ih i Dajući im moć razjavanja.

Pa I. Mojs. 2, 23 htjedose neki razabrati, da je Otdam bio hermafrodit ili ti androgyn, nu tomu se protivi 1, 27: muško i žensko stvori ih. Ho je Eva od Otdama načinjena, tim se pokazuje prednost mušaka pred ženom i ovisnost žene od mušaka, kao i to, da je od jedne glave sav ljudski rod; koje ošte, ne preexnamente su sa razvoj čovječanskoga pokoljenja. Našim naukom o jednom čovjeku i jednoj ženi iz prva stvorenih probija se mnijenje s proada, mitin i coadamitih ili ti polygenistih, pa s Mojsijevom anthropogonijom slažu se i ostale anthrogonije, slažu se nauk sv. Pavla: od jednoga

načinu sav ljudski rod (Djel. Ap 17, 26.) slavu se
predavanja svih naroda, istraživanja filolo-
gijska i filologijska, jer ona (filolog., dotiču-
je, da su nam ljudi samo varietete jedne voli-
a ova (filologijska), da su svi jeziči iz
jednoga izvora.

Periodi drugi

Od gricha prvih ljudi do potopa.

S. 3. Grick praroditeljski.

Bogje nije samo promatrao Boga i svigistra je-
gova, nego je i svojim obću, jer je sam Bog od-
gajao prve ljude i produčavao (bogojarčanje, the-
ofanije). Od svoje dragie volje trebalo je da Adam
i Eva Boga slušaju i na njega pristaju a ne bez-
voljno kao ostala priroda. Povod taj dragovolj-
noj slušanju davase dvostruki amarija dobra i
ala (tako promvano od učinka, jer Adam
i Eva okusivši od toga dva, vidjeli su, kolik-
ko su dobro i gubili, a u koliko zlo prali) i za-
brano jesti od njega, kojim zabrani doda Bog
odmah i groznu, da se umrijeti (biti pro-
viken i smrti), ako okuse s drveta.

2) Preca prvih ljudi nebiase dugotrajna, pa-
li duh neprijatelj Bogu, a zavistnik sveu pri-
roditeljskoj odluci sajetiti namyue Bogje.

Tol. 17.

X) Ovo dva je bilo do razvijenosti amarija

umiti pregaie od amarija i bita

Djavo, u jezavi i u gniju, zapodjene razgovor s
 čov. sa spolom slabijim, pa razgovarajući
 nesjorn i nagovarajući ju, prođe ne one mi-
 ne, u kojih se svaki grieh radja: prvo, probu-
 di sumnju uieč Boga, kao neprijatelja ljud-
 skoj sreći (3, 1) potom bledi Boga lažju i ga-
 viću (3, 4, 5) i lažju obća sreću (v. 5.). Besje-
 dom djavolom i gledanjem vočke zamamlje-
 na Eva (antityp, Marije Luk. 1, 29, 34) jede i
 daje muju jesti; stoga požuda, kašta zata-
 dni, radja grieh, a grieh u činjim radja smrt.
 (Gal. 1, 15.).

Opaska. Iđje se u 3. gl. I. Pkops. govori o gmi-
 ji, ne smije se touzeti samo alegorijski, nego
 se razumieva naravna gmijsa (izp. II. Kor. 11, 3;
 I. Tim. 2, 13, 14. Rim 5, 12) u kojoj se je skrio s-
 naj duhovni stvor (Kudr. 2, 23, 24) koji se dru-
 gdje zove pastornik Božji, djavol, ubojica od
 početka i otac laži (Jv. 8, 44), gmaš, gmya sta-
 ra i sotona, koji zavadja sav svijt (izp. Rim.
 16, 20; Otkr. 12, 9; 20, 2.); jer praroditelji ni-
 su mogli biti zavedeni ni Bogom, ni sami,
 ni sobom, ni prirodnom nesobnom.

Okusivši praroditelji naši s šveta; dogodi
 se, što im djavo reče, a oni kiivo razumješe: stro-
 nje im se oči i vidješe golobitnjim (osjetnu poja-

va savjesti) i nevolju svoju, koja bješe prije ne-
vinostu skrivena, a sad ju je valjalo lićem
smokovim prikriti; za to se sakriše među
drveća u vrtu izpred Gospodina Boga, ko-
ji idjaše po vrtu, kad zahlađi (oblik prvoće
objave Božje). Adam postade do duše svoj-
ali preneoretan. Stidom očitova se zakon
požude vladajući u udik njihovih i s njim se
zdrugi žalovanje i priznanje. Pošto su priznali
krivnju, a kojem su gledali izgovarajući se
umanjiti ju, Bog pravedan igreče kazan, ali mi-
lostrvan i dobar umieša u nju obćanje i bla-
gost. Najprije osudu igreče nad zmijom, on-
djern napasti (3. 14) i nad đavolom, samim
napadnikom (v. 15) u kojoj ujedno ima nade
za spasenje ljudskoga roda.

Čovom nadom kao poduprti i pripravljeni
praroditelji čuše iz usta Božjih zlosretnu osu-
du: jeri da će mnogo muke zadavati, kad
zatrudni, da će smukami rađjati djecu i
da će joj volja stajati pod vlašću muža nje-
ga, dakle izgubiti slobodu, koju bješe ma-
kože ugrabila (u poganstvu i islamsstvu
žena je još neslobodna, u kršćanstvu je ta
nesloboda ublažena milošću Opatitejstva
i zasluzama bl. d. Marije). Na taj način svoj

Ka čim je najlažje da jistoj stvari porodu da onu što
 čini je manje grube nasljednom. Niti
 čim je bez presjeka, čim je da je prokleto
 čim je, smutkom se se od nje trahiti, privoda
 da se da kćer na njega usajati, jer se je slu,
 izjed zavodenu činu odrekao gospodstva svojega
 nad prirodom. Smuti i nevoljam ovoga sveta
 podloženi i haljinami od kože obučeni, izjereni
 čim je veta raja (nu ne iz Edenskoga kraja),
 pa da nebi mogli uničiti u najrt i ubrati
 s drveta života i tako da uvijek poginuti, pos,
 tavi pred vrtom Gosp. Rog kaube s mačem
 plamenim i vijajinim se tamo i amo, da
 čuvaju put do drveta života.

Opazaka 1. Prokletstvo što Rog izreče nad
 amijom (v. 14.) u samoj stvari protječe se na amijom,
 čim je kao sudje gricha trebalo kazniti,
 i ujedno symbolički protječe se na djavola
 (v. 15.); u formi patke protječe se samo na amiju
 jer je prokletstvo bilo izrečeno samo čovjeka radi
 i zato Rog izričući ju prilagodio se je čovjeku
 čovječemu, koji još nije jasno razabirao među
 pojavom (amijom) i duhovnim principijem (djavolom).
 Mnogi misle, da se je onim prokletstvom bilo
 amijino (čovjeko) promijenilo u puzajuće.

Opazaka 2. Druga prokletstva koje izreče G.
 Rog,

nad proizvođači dielnici su i proizvođači životinje
koje su čovjeka radi stvorene, te misle gdje ho-
će da im je tim možda promijenjen organizam
(barem u snih, koje meso jedu). Po nauku sv.
Pavla (Rim. 8, 19-22) sve stvorenje udiše i
muče se do sad, da se jave sinovi Božji
i opustit će se roba razpadljivosti na
slobodu sl. djece Božje.

Uputka 3. Herubim nisu samo simboli, nego
su liica osobna, anđeli prikazuju nam osobu
Boga kao kralja i sudu (ps. 17, 11; Ex. 24, 17-22),
plameni i vijajući se mač symbol je svetosti
Božje i namućuje, da se je odnosi Božju
kao predobra ota prema grijšnim ljudem promienio.

Uputka 4. Obećano spasenje nije moglo odmah
ljudem pripasti, jer se je čovjek morao pripre-
miti na spasenje, a spasenje za čovjeka, kao
što je čovjek od slobodne volje grijšio, tako
je trebalo, da od svoje volje spasenje primi i
prihvati. a) Ljudski rod valjalo je na posebni
način odgojati, prije svega trebalo je u njemu, na-
budivati i razvijati pravo poimanje grijha, po kom
počinio i želju spasenja, što se je sve moglo zbiti
tek nakon mnogo vremenâ, poslije mnogo ja-
kih borba, opomena i pretepa b) Ljudem na-
čelo imalo se i spasenje razvijati po malo kao

bitina; najprije trebalo je da udari kovanje, što tom
 da crieće potjera u tjelebovjenju sina Božjega,
 napokon da joj plod doprije u krvi Kristovoj; s
 toga apostol vrijeme dolazka Spasiteljeva zove
 to *σήμερον τοῦ ἔσχατου* (Gal. 4, 4) c) Isto tako glo-
 viti te grieh, koje posija djavol, trebalo je, da se po
 malo razvija i zori, da na taj način sjeme njego-
 vo (djavolovo) doprije za sud božji i vječnu propast,
 stoga Bog nije grieha priečio, nego ga pače usko-
 rio. (Ej. II. Ehoj. 9, 12; Mat. 13, 12). —

§. 4. Adamovo potomstvo.

1. Poziva učinjena grieha Adam i Eva ro-
 diše sina na sliku i priliku svoju t. j. prvo redje-
 nu sebi sliku Božju, presadiše na sina u onom
 obliku, u kakvoj su je dobili po slobodnoj svojoj
 volji t. j. sliku griehom zamrbljenu, i Eva mi-
 slić morda, da se obećanje Božje već počinje
 ispunjavati, prozva sina Hainom t. j. čovjekom
 dobivenim od Boga, i uvideć se prevarenom
 drugoga sina prozva Hbelom t. j. taštinom ili
 dohom. Hain posta ratar, a Hbel pastir. U
 ovih prvih sinovih Adamovih pokaza se u njih
 razlika medju sjemenom ženinim i sjemenom
 djavolovim; jer obojica prinesoše prinose Gospo-

dimu, nu različit i gledajući namateriju prinosova
i namamjenju i njemu (Hebr. 11, 4). Budući da je
prinos Abela bio kod Gospodina prijetan (što
je valjda oganj s neba pali i prinos upalio i po-
svjedočio izpr. Lev. 9, 24; Sud. 6, 21) Kain srdit
i zavidan dovođa brata u polje i oskvrni mu
svoje krvlju bratovom vapajućom na nebo (1. Mojs.
4, 1-10).-

2.) Kain ne čineći pokore za grehotu svoju i pro-
klet od Boga, protjeran bi iz Edena, nu Gosp.
zajamči mu život i većju i znakom na njemu.
Kain ode na istok od Edena u zemlju Nodoku
(Kinu?), gdje sagida grad (selo) i prozva ga po
imenu sina svojega Henoha, kojega mu rodi
žena i sestra ujedno. Potomci Kainovi podj-
še njegovim tragom brinući se samo za stvari
ovoga vjeka, za dobitak i u dobrotu, obretuše
razne zanate i umieća: bezbojni Lameh ima-
dvaše dvie žene, sin mu (od Ade) Tubal bija-
se otac gudačernu i sviračernu, a drugi sin (od
Sele) Tubalkain bijaše vješt kovati oruđa
od mjedi i gvozdja.

Mjesto ubijenoga Abela posta Seth (= namina-
da), kojega Adam rodi u 130. god. svoje dobi, na
četnik kraljevstva Božjega. Rodoslovlje Se-
thovo broji 7 do potopa 10 koljena i opet 10

potopa do Abrahama 10 koljena. Sethov sin Enos poče prvi prilikovati imie Gospodnje (4, 26) t.j. ući početak javnomu bogostojju. Henok 7^{ti} patriark idjase putem Božjim (5, 22-24) navedenim sud (psl. Izid. v. 14 i 15.) na to ga nestade, jer ga uze Bog t.j. prenese ga u bolji život. Lameh 9^{ti} patriark, rodi Noa t.j. spasitelja, odmoritelja od svih posala i tuda. Kako je Adam živio do 56. god. La, mehove, a Lameh do blizu potopa, to su Adam i Lameh sav onaj period od stvorenja svijeta pa do potopa ispunili. Opazka 1. Ljudi prije potopa živjeli su vrlo dugo: Adam 930, Seth 912, Enos 905, Kainan 910, Matusala 969, Lameh 777, Malael 895, Jared 962, Henok 365, Noa 950. Razlozi tomu jesu a) čila još, kreпка, neoslab, žena i neiskvaena ljudska narava, b) živost jednostavan i hrana проста (morda samo od bilinstva) c) podnebjje pred, potopsko, d) providnost Božja, koja htje, de, da se što prije zemlja napuni stanov, nika i da se preko malo naraštaja prvo, bitna objava Božja sačuva čista. -

Da su godine tih patriarha zbilja per, odi od 12 mjeseci (365 dana) a ne morda period 236

dana (koju hypothesisu spominje već sv. Augustin) vidjeti je iz historije potopa, gdje se već broje mjeseci u godini (7. 11; drugi mjesec 17. dan godine 5000^{1/2} ine; v. 24: 150 dana stajase voda = 8,4: sedmi mjesec; v. 5: deseti mjesec; v. 13: prvi mjesec; v. 14: drugi mjesec itd.); drugo po onoj hypothesisu bili bi patrijarsi imali djecu već u 6-8 godini vieka svojega; treće, tiži se Jakov (Gen. 47, 9), premda mu onda bješe već 130 god., da mu godi ne ne stiju vieka otaca njegovih. — Biblijom o starosti prvih ljudi slaju se tradicije svih naroda. Jzp. Lücken Trad. 183. Poslije potopa poče ljudski viek padati i to zato, da se globa ljudska opet onako nerazširi i nemnoži kao prije potopa. Tako je Abrahamu bilo samo 175 godina.

Prilika 2. U brojenju godina predpotopskih patrijarka u I. Mojs. gl. 5. razlikuju se tekst hebrejski (s kojim se slaže Vulgata), samaritan, i grčki LXX. po hebrejskom ima od stvarjenja Adamova do potopa 1656, po samaritan, skom 1307, a po grčkom 2242. Otego prednost i, da bez sumnje tekst hebrejski; jer se u drugim tekstih jasno vidi hotomično mienjanje brojeva, da bude naima već razmjerje u broju godina, kojih su patrijarsi počeli imati djecu.

Period tući. Od potopa do Abrahama.

§. 5. Potop.

Noe sin Lamehov iz plemena Sethova, u 500. godini vieka svojega rodi tri sina: Semu, Hamu i Jafeta. Ali ono vrijeme koje živio, bijaše žalostno. I Semovi se potomci, koje sv. pis. nazove sinove Božje, izopačise, ženeći se rodom Kainovim; tim ženjenjem pomiesi se kraljevstvo Božje s kraljevstvom vragjim, i izadjoše divovi, nefilim (דב דב), odmetnici koji glasu potre, bljujući snagu svoju telesnu, dugo su ljude zarobljavali i tlačili. Budući tako glo postalo obćenito, a nije bilo nade, da bi se ljudi pobogšali (isp. Lk. 16. 8), odluči Bog obćim potopom ljudski rod, ugrezasu puki materijalizam (Luk. 17, 26. 27.), s lica zemaljskoga zatrti, izugam, si jedinoga pravednoga Noa s porodicom njegovom, kojemu zapoviedi sagraditi kuću sličnu više kovčegu; ali dopusti milostivo ljudem još 120 godina, ne bi li se pokorom obratili Bogu. Medjutim gradjaše Noe kovčeg 300 lakata dug, 50 širok i 30 visok, u kojem će se sa

svojim spasiti, i navještaše sud Božji; ali ga otki naraštaj ne slušaše (II. Petr. 2, 5). Noe s porodicom svojom t. j. sa ženom, sa sinovi Šemom, Hamom i Jafetom i njihovimi ženama (dakle 8 osoba I. Gen. 6, 18; II. Petr. 3, 20; Hoji nekad nebiše, da slušaju kad ih očekivao Božje trpljenje u vrijeme Noeovo, kad se gradjaše kovčeg, u kojem malo t. j. 8 duša ostade od vode. II. Petr. 2, 5. I prvo, ga svieta ne poštedi, nego sačuvavši samo osmog Noa, propovjednika pravde, navede potop na svet bezbožnički (octavum Noe justitiae praec. conem custodivit.) uljeze u kovčeg uzamoi sa sobom po sedmero čistih životinja (da li za gr. treiza hranu?) i po dvoje od nečistih.

Kad je bilo Noe 600 godina, sedamnaesti dan drugoga mjeseca te godine, u jesen g. 1656. po stvorenju svieta poče Bog prvi svet potopom zatirati, tako da je poslie 40 dana i 40 noći voda došla 15 lakata iznad najviših brda i počinulo svako tielo, što se micalo na zemlji, ptice i stoka i zvjeri i sve što gamije po zemlji i svi ljudi, samo Noe ostao i što je bilo s njim u kovčegu, kako ne za godinu dana ustavi se kovčeg na brodu *Aratu*.

Opazka 1. Iračunao se, da je kovčeg dosta velik bio (po nekih 3600,000 kub. stopa, po dnu,

gih (Heil) 450,000 kub. stopa, sa tri sprata) te su u njmogle stati životinje (7000 vrsti) i hrana za njih. -

Prarka 2. Potop je nastao a) od silnoga dajda, koji je padao 40 dana i 40 noći (Gen. 7, 12) b) od izvora velikoga bezdna, koji se nagvališe na mig Božji, c) od poplave morske; jer se po svoj prilici dno od mora diglo prevratom u utrobi zemaljskoj, a kopno se uleknulo. Uzrok nako moralni potopa bijaše zopacenost ljudskoga roda. Stoga Bog daje opet zemlji onakovo lice, kakovo joj bijaše prije posrednoga stvaranja (voda pokriva zemlju; (Gen. 1, 2), a izvrsivi sud svoj ponavlja: se zemlji.

Prarka 3. Potop bijaše obćenit (trajao 1 godinu i 10 dana) (Gen. 8, 14; Mense 2^e, 27^e die mensis arefacta e terra) glede ljudi životinja u njegovoj blizini živućih; to svjedoči biblija, koja veli a) da je voda pokrivala najviša brda za 15 lakata; b) Gen. 9, 19; 10, 1. 32. od Noa izvodi sav ljudski rod, c) svjedoče to geološka istraživanja, koja mnoge pojave na zemlji tumače iz obi. potopa; d) svjedoče to i tradicije svih naroda: Indijanaca o Kanu, Haldeja o Ximuthru, Asiraca o Osiridu, Egeja o Iohi, Grka o Deukalionu i Pyrrhi, Frijana (novac grada, Apameje —, kovčegom i

s napísom N.R. Ali nije nužno držati, da je ob-
ičajit glede ciele zemlje naima i glede onih pre-
djela, gdje još nije bilo ljudi. Tako misli i jean.
ita Pianeciani.

Opazka 4. Ararat je po prievodu LXX: Kulgati,
arapskom, Jos. Flaviju, Eusebiju, Jeronimu i
drugih u Armenskoj, sa da jermenski Massis,
turski Agridagh, zvano brdo 16,254 stope visoko;
poznatiji drugi je Dündi ili ti Hardu u
Kurdistanu. Gen. 8, 4: 6778 777 58 Kulg. su
per montes Armeni.

Opazka 5. Onim ljudem, koji su za navale
potopa pokoru činili, vidje 1. Krist, da im per
povieda; Petar 3. 19. 20. Po nauku istoga aposto-
la Petra voda potopa, iz koje se spasi Noe, typ
je vodi krštenja, veleć na navedenom mjestu
v. 21: za spomen toga i nasad spasava krste-
nje. -

Noje i sinovi njegovi.

Noe s porodicom svojom izišavši iz kovčega,
novi roditelj svega ljudskoga roda, sa zahval-
nim srcem prinese žrtvu, koju Bog milostivo
primi, i s Noem zavjet sklopi: porabuzemlje
i gospodstvo nad životinjama opet mu dovoli.

blagoslov Noovi i obća; da neće više svista, po-
tapanjati, da ne bi u ljudih nada u spase-
nje ostala ili se počve izgubila, i do da za ko-
ne: da nijesu ljudi meso jesti, ali ne kvi, i da
u kvi ima smuću kagniti, odakle se izvodi
buna, osveta u narodā. Za nake zarjeta s No-
om shloxfena da de Bog milostivo drugu, sym,
kol milosti (Ez. 1, 28; Odkriv. 4, 6; 10, 1).

Nre nije bio samo zakonodavac nego i prorok
(kako ga naziva Augustin liv. Dei 18, 38; sagnav-
si nairne za kviu u Hamovu Gen. 9, 21 ss. pro-
klet da je Haman i da bude sluga slugama
braci svoje; 2. b: blagoslovljen da je G. B. Semov
i Haman damu bude sluga) prokleta, a Sem i
Jafeta blagoslovi, u kojem se prokletstvu i bla-
goslovu iziće budućina sudbina naroda i cr-
kve. U sinovih Noevih pokaza se opet kao u si-
novih Adamovih dvojako načelo religioznoga
razvitka u ljudskom rodu, Ham je nairne
prototyp života čovječjega bez Boga, Sem i Jafet
života s Bogom; koje dvojako načelo podieli
ljudski rod u dvije obitelji, koje si bjehu izvira
protivne, ali se kasnije imadjahe opet u jednu
sjediniti.

Prarka 1. Jevdovska tradicija (Sanhedrin.
5b. c. 1. i 2.) popunjava zakon Noe dan, vlec

da ima u njemu 7 zapovjedi: 1.) kloniti se i dade
poklonstva; 2.) ne kloniti na imne Božje; 3.) ne pro-
lijevati krvi; 4.) ne ženiti se bližnjom rodbinom;
5.) ne otimnati; 6.) ne živjeti bezoblasti; 7.) ne
jesti krvi i ništa udarjena ili živu razte-
gana.

5.7. Parsulo narodaj.

Pa ako su se 200 godina od prilike poslije
potopa potomci Semovi, Hamovi i Jafetovi
veoma pomnožali i Nimrod sinu unuk Ha-
mov, prvi u temelji kraljevstvo, sagradivši u
Sennaur (Mesopotamiji) Babel, Akaki (A-
choë), Akad po židovskoj tradiciji Akabi, Ak-
kete? na sjever od Babilona i Halarna
(Halachene). Htesipar na istočnom brie-
gu Tigrisa: ljudi prije što će biti prisiljeni po
svietu razguti se, u ludoj oholosti naumivši
sagraditi kulu, kojoj će vrh biti do neba, da
si steknu ime, t.j. postavu spomenik slave svo-
je, i da se ne bi razgijali po svietu, t.j. ona ku-
la da im bude orodište jedinstva. Taj oholo-
sti, i kodgvoj ljudskomu rodu i protivnožvo-
lji Božjoj (1. Mojs. 1. 22; 3. 17; 9. 1. 7.) opriče se Bož-
jom jezikom, koji je do onda svim ljudima

dem bio jedan, da etnicizam ne bude obćenit.
Ona pomotnja jezika učini, da nisu ljudi je-
dan drugoga razumjeli i da su se u narode po-
dieljeni razguli po svijetu. Stoga se grad, ko-
ji htjede imati za središte laznoga svoga, Bo-
gu protivnoga jedinstva, prozva Babel t.j. po-
motnja. Bog, koji hoće, da se svi ljudi ujedine
u poslušnosti prema njemu, htjede, da se
u sv. pismu zabilježi, ne samo zajedničko porie-
klo svih ljudi od jednoga oca i vez zajedni-
čkoga jezika, kojim bjehu nekoć ljudi spoje-
ni - jer bijaše na cijeloj zemlji jedan jezik i je-
drake riječi I. Mojsij. 11, 1 - nego i srodnost po-
jedinik naroda u etnografskom popisu,
što se nalazi u I. Mojs. gl. 10. -

Pošto su se ljudi odmetnuli od Boga i tim
raztrgali međusobom vez jedinstva i vjersko-
ga i pošto im se je pomao jezik, razsijao se
po ovoj zemlji i tražio se si postojbine, koje su
bile prema njihovomu raznomu značaju.
Jafeta i njegovi (sinova i tolike unuke
zapade znatan diel Azije i Europe; blago-
slov oliev, pokazujući se u samom imenu Ja-
fetovu, svit se) još i danas ima silu svoju,
doim Jafetite šire znanost i umjetnost,
pravu vje i naselbine svoje. Ham sa 4

sina ode na jug i naseli južnu Aziju (kod arapskoga i persijskoga zaljeva), Indiju i svu Afriku i velike gradove saskida. Potomstvo Ternovo, koje je blagoslovi Gospod Bog, sjede u srednoj Aziji (Babiloniji, Chaldejii), odakle se na istok i zapad, raski-
nu (u Siriju, Egiptu, Palestinu); u 10 koljena njegovih do Abrahamu ne sabaravi se na obća-
nje Božje.

Opazka 1. Do sada je sv. pismo pripovijedalo, ka-
ko je Bog ljudski rod poslao quicha prvih ljudi i
poslao protopa odgajao, da kadobiju spasenje; nu
budući da je oba dva puta ljudski rod htio osu-
titi namjeru Božju, odluči Bog drugim putem vo-
diti ljude do spasenja: objavu svoju sušava, da
je fu samo nekim obiteljim, poslao samo jednomu
narodu; i universalisma prelazi se na partiku-
larizam. I toga od sele sv. pismo piše samo po-
viest obitelji, iz kojih je nikao onaj odabrani
narod, i kasnije samo historiju toga naroda, a
druge narode spominje samo na toliko, na koliko
je to potrebno za objašnjivanje poviesti objave
Božje. Pošto je prako odabrani narod izvršio
svoj zadatak (Mat. 28, 19) historija objave Bo-
žje od partikularne postaje opet universalna.

Opazka 2. I. Od Safetovih sinova: 1) od Go-
mera Kimmeri kod crnoga mora, njegova tri
sina a) Ascenas je otac Germanom ili Asom;
b) Rifat Beltom i Gallom i c) Togorma Ter-
menom i Trizānom, od Magoga Skythe i
Slavjani. 3) od Madaja Medii. 4) od Javana
Ioni, Grai, od kojega su sina Elisa, Tharsis,
Fol. 19.

Egitum a Dodanim 5) od Tubala Iberi ili Tibareni. 6) od Mešeka Moški, medju izvori Fasisa (Fasan - Kioni u crnom more) i Cyra (= Kuri, Kurra u kavalirsko more) stanovavši 7) od Tiras Thraki.

II. Hamovi sinovi 1) Kna, čiji potomci Eunci iz južne Azije predjoh u Afriku; 2) Micraim, Misirai, koji s gornjega Misira dođoh u dolnji; 3) od Futa su Libijci; 4) od Kanaana Fenicani kod zaljeva perzijskoga stanovavši i Kananejci koji dođavši u Palestinu poprimitiše jezik semitski. Od Misiraca su Kasluhi, koji dođavši u Palestinu dobiše ime Filistejci, a svim vrstami Raf. tori na Kreti.

III. Semovi sinovi: 1) Elam od njega Elameji; Susanci; 2) Asur od njega Asyrjci; 3) Arfaad, od kojega Kaldejci; 4) Lud, od kojega ^{ili Litijci} ~~Amort-~~ ^{Amort-} ~~trjci~~ ^{divovi}; 5) Aram, Aramejci, Syri. — ^{ne arim}

Period četvrti.

Od Abrahama do Mojsija.

S.S. Doba patrijarško.

Kako je trebalo od svih naroda jedan odabra, ti, kojemu će se objava božja povjenti, dok se ispuni vrijeme, a kako narodi prostađu od obitelji, to i historija odabranoga naroda Izraelkoga treba da počima historijom obitelji. Od staba Semova odviše se mladica, presadi se u drugu zemlju, rukom božjom zalievana liepo raste,

čisti se od ogranačâ i uvraste kao stablo (od
(sa 12 grana) - to je anačaji doba patrijarškoga
ili historije obiteljske. Iza obećanja i očekivanja
ovoga doba vaskoje se u sjemeru i zemlji obećanoj,
u kojoj će ono sjeme kao na domaćoj njivi klija-
ti; zato se to doba pravećno smatra djetinskim
dobom u historiji naroda izabranoga ili objave
Božje, prema čemu je jednostavno bogoslužje i
način objavljivanja Božjega. Čim je prastiji bio
u patrijarhâ život vanjski, te im kao noma-
dom bio stegnut na obitelj, tim im je bio zdravi-
ji život unutarnji i vjera tim čvršća, i tim se
je to sve ljepše moglo razvijati. Iam Bog pri-
lagodio se je obiteljskomu življenju patrijarhâ:
spominje ih, kriepi, tješi; stoga se ovo doba od
ostalâ odlikuje theofanijami t. j. Bog se pa-
trijarham često javlja budi u snu ili u utva-
ri, budi u stvarnih pojavah. -

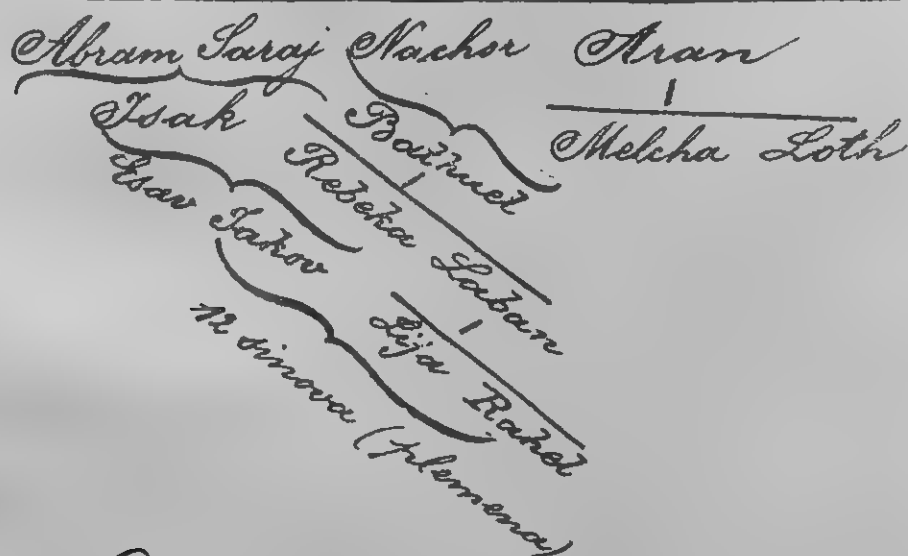
§ 9. Patrijarha Abraham.

1. Kad se je idolopoklonstvo sve više širilo i me-
đu same potomke Semove prodrlo (Jos. 24, 2: „Tha-
re pater Abraham, et Nachor, servieruntque diis ali-
enis.“ v. 14: „auferite deos, quibus servierunt patres
vestri in Mesopotamia et in Aegypto.“ Govor Jos.),
Thare sin Nahorov ode s porodicom svojom iz U-
ra Haldejskoga (Kasdim u gorah jezenskih
na sjeveru od Mesopotamije) da li zbog progona,
stida ili gladi? ne zna se, na karavoi preći u
Kanaanu zemlju, i stane Haranu (Kar-

rae blizu Edesse) u Mesopotamiji. Kad je Thare umro (dva dana po Dj. ap. 7, 4) reče Gospodin Abrahamu, 75 god. staru, da ide u zemlju, koju će mu prokazati, obećavši mu svoj blagoslov. Abram pošle sa Sarajom (polusestom po otcu 20, 12: filia patris mei et non filia matris meae), ženom svojom nerodkinjom i sa sinovcem Lotom (sinom Arana, brata Abramova) dođe u Egipt godinu po prilici 3115. proleće protopa ili 2137. prije Krista. Dobivši obećanje od Boga, da će mu zemlju dati njegovu sjemenu, prinese žrtvu Bogu i razape šator među Bethelom i Hajem: -

Nachor $\pm$ 148 (29 + 119)

Thare $\pm$ 205 (70 + 135)

2. Kad je nastao glad u zemlji, vidje Abram u Misir, ali dođe u pogibelj da izgubi ženu; uze mu ju najme faraon, držeći ju za sestru Abramovu. Ali Bog kazni faraona i zato pusti ovaj Saraju, te se Abram s njom povrati u KanaanSKU, opet među Bethel i Haj, i priova tu ime

Gospodnje.

3. Kad su se pastiri njegovi svađali s pastirima Lothovimi, Abram predoči Lotu, da se u miru raziđe. Loth si odabra ravnicu Jordanskuz, koju, čelu natapavši, reka, i bješe kao vrt Gospodnji, prije nego Gospodin satri Sodomu i Gomorru, ali u kojoj ravnici živjahu ljudi opaki; a Abram, dobivši opet od Boga obećanje, da će imati nebrojeno potomstvo, kojemu će pripadati ona zemlja, naveli se u dolini Kambejskoj kod Hebrona. Kad su kraljevi obližnjih naroda sa-
vojstili na kraljeve od pet gradova (Sodoma, Gomorre, Adame, Leboima i Bale, kasnije Segora) u dolini šumskoj (Sidimskoj), i kraljevi oni, sa-
vladavši kraljeve od pet gradova, zasušivši Lotu sobitežu, Abram doznaoši za to, proleti sa 318 oboružanih sluga svojih sa njimi do Dvara u potjeru, savlada pobjednike, ote im sav plien i oslobodi Lotu. Kad se je Abram vraćao, do-
đe mu u dolini Savskoj (vallis Lave), koja je do-
lina kraljeva, u susret Melchisedek, kralj Sa-
lemski, koji kao svećenik Boga višnjega u zahva-
lu za pobjedu, koju steci Abram, primete hleb
i vino i blagoslovi Abrama; a ovaj mu dade
desetak svega pliena i tim priana njega većim
od sebe.

Opazka. Melchisedek t. j. kralj pravednosti, kralj grada Saloma ili ti Jerusaloma (ps. 76, [75] 3: Et factus est in pace (salem) locus ejus), grada od mira, tip je osobe Kristove i čitva njegova tip presv. euharistije (i. p. ps. 109, 4 sa Heb. 7, 1-4).

Et enim Melchisedech, . . . assimilatus autem
 semini Dei, manet sacerdos in aeternum) što
 i kanon sv. mise potvrđuje, prastara javna
 vjera crkve katoličke i složno predanje sv. otaca.
 Gđa je prinos Melchisedechov bio obilja života a.
 ne hrana prosta sa vojvike Abramove, vidi se
 već iz 14, 18 gdje se kaže: jer bijaše svećenik Bo-
 ga živiojnega.

4. Bog običa po tri puta Abramom (12, 23; 18, 18; 22,
 18) da će učiniti od njega velik narod, dati potom-
 stvu njegovu zemlju Hanaansku i po njem i po sje-
 menu njegovu (po Kristu napr. Luk. 1, 54. 55. 72. 73)
 da će se blagosloviti svi narodi; koja obećanja
 ponovi Bog Izaku (26, 4) i Jakovu (28, 14). Ab-
 ram, ako pram nije imao još nasljednika, vjerova
 ipak Bogu i to mu se primi u pravdu (15, 6). Bog
 učini s Abramom poseban zavjet, koji bi vanj-
 skim znakom, žrtvom potvrđen, a tom prilikom
 Abram u utvori dozna suabinu naroda svojega.

5. Saraja ne nadajući se više, da će biti majka
 obećanoga sjemena, svjetova Abrama, da ide k
 Hagari, robinji Misirske, ne bi li od nje dječ-
 lobio. Kad je Hagara zatrudnjela, te se stoga
 pomela od gospodje svoje, ova ju stade slostav-
 ljeti, a ona pobjegne; bježeći u pustinji napram
 Misiru, utješi Strojio Gospodnji, običa joj ne-
 brojno potomstvo, i zapovjedi da se vrati k
 Saraji i pokori joj se; u gl. 16. -

6. Ponavljajući Bog zavjet učinjen s Abramom,
 promeni mu ime Abram (= otac visine) u Abra-
 ham (= otac mnoštva) i ženi njegovoj ime Sa-

ai (knežinja) u Sara (plodna?); gl. 17. —

7. Nakon 24 godine prošli dolaska Abrahama u Kanaanu, hoteci Bog, da se učinjen savjet i od Abrahama prihvatiti i potvrditi, na, loži još drugi mu znak učinjenoga savjeta, naime obrezavanje, kojemu se Abraham 99 godina star sa Ismaelom (sinom od Hagar, otcem nomadskih Arapa 25, 12-18) 13 god. starim i sa svom kućom svojom potkori; zato mu Bog obeća, da će od Sare dobiti nasljednika.

8. Abrahamu u Škambri stanujućemu prikazu se 3 anđela, od kojih jedan, anđeo Gospodnji (Ishova 18, 13) kaže da će Sara, čiju je nevjernu ukorio, roditi sina i da će propasti gradovi Sodoma i Gomorha. Odilazeće anđele prati Abraham kao budući prijatelj Božji, baštinik zemlje Kanaanu i sjecajući se svoga zvanja, da imade po njem doći spravenje svim narodom, 6 puta ponovno moli Boga za stanovnike onih gradova; a Bog obeća da će ih pošteđiti, ako se u onih gradovih nađe 10 pravednika; gl. 18. Dva anđela, pratilaca Božja, došla na večer u Sodomu, dočeka liepo Lot i obrani od napake požude bezbožnih stanovnika. U jutro po savjetu anđela ode Lot s porodicom u Segor (Balu), koji grad na njegovu molbu osta neoštećen; a onda se Sodoma i Drugi obližnji spalje ognjem i žvjeplom s neba palim, od kojega se upali i smola, što je isvirala u okolini onoj; tlo se uleknulo, i tako dolina Sidonska pretvori se u jarkovi žestokog matoroga

na; a ovo more ili lake veliki jezero prosta, kakvo je sada. Zena Lotova, što se je proti Abrahamu Božji ogledala, pretvori se kipom od soli t. j. kora od soli ju obuze. Obe kćeri iz grisonoga obćenja s opoznim otcem rode Ammona i Moaba, počimke istoimenih naroda; gl. 19. -

9. Tutyuci Abraham, na jug dođe u Gerar, gdje mu Abimelech otme Laru, ali na apomenu Božju povrati, i s Abrahamom u Bersabei liči narjet; onda se po obćanju Božjem Abrahamu 100 god. staru od Lare 90 godina stare rodi sin Isak.

10. Kad se je Ismael podsmijevao Isaku, Abraham po volji Larenoj dopuštenju Božjem odpušta Hagaru sa sinom njezinim, koji na čudesni način očuvan u pustinji, čovjek divlje indi (16, 12) prosta otac i knez 12 plemena arapskih (25, 12-46). Po tom hoteci Bog iskušati vjeru i poslušnost Abrahamovu zapovjedi mu, da dragoga svojega jedinca žrtuje na brdu, koje će mu pokazati. Abraham u vjeri poslušan Bogu, htjede Isaka na gori Moriji, na kojoj je bilo poznije predvište bogoslužju naroda isabranoga, prinesti kao žrtvu paljenicu; ali Bog u zadnji čas zamisli Isaka oinom. - Abrahamu budu sva obćanja prije dana svečano ponovljena, i on se vrati u Bersabeu; gl. 22. -

11. Laru u 127. godini vieka u Hebronu umrlu Abraham sakopa u pećini u Makpeli (Vulg. in spelunca duplici), koja je

s obližnjim grobom na 400 stakova kugris od
 Efrona Hetejca, da mu bude za groblje; gl. 23
 Abraham star. veći očeni Isaka (u 40^{toj} godini)
 Rebekom iz roda Hachorova; gl. 24. Poslije sm.
 te Sarine ima Abraham još sa Ceturorom 6 si-
 nova (Zamrana, Sekšana, Madana, Madiana,
 Šeboka i Šua) od kojih potekloše Orazi Cetu-
 rejstki (25, 1-4; različni od Orazia, potomaka
 Šekšanovih 10, 25-29) i Madianiti. - Pre si-
 nove, nadari i odpravi na jug; da bude sam I-
 sak baštini. Abrahama u 175. god. umrla
 pokopao se sinovi Isak i Ismael u Makpe-
 li na Saru; gl. 25. -

Oprazka. I. Obrežavanje t. j. odsećanje okraj-
 ka na telu muškom oštrim kamenom (Ex. 4, 25)
 mnogo ima značenja; a) niječno znači natjer-
 ni grieh, koji se naročito pojavljuje u putenju po
 šumi, i kojim ljudska narav oskvrnjena ne mo-
 že roditi obetane sjeme (Isr. ps. 56, 7; Job. 14, 4);
 b) jestno prikazuje Messiju, koji se ima naći
 nom prekomaravnim roditi iz sjemena Abrah-
 mova, obrežana. (Luk 1, 35; Jer. 1, 13);
 c) obrežavanje znači također obrežavanje duhov-
 no, da si obrežani naine obrežu okrajak sad-
 ca t. j. zle želje (v. Mojs. 10, 16; 30, 6; Jer. 4, 4;
 Ex. 44, 7; Rim. 2, 28 i 29) i da hode po duhu, a
 ne po puti (Rim. 8, 4). -

d). Obrežavanje je naravno znak, kojim se pisme
 Abrahamovo razpočinje (signum distinctionis);

napokon

e) taj znak ima obetaniho sjećata (signum com-
 Pol. 26.

memoracionis) na savjet s Bogom učinjen, a sje-
 ćanje i tada i obilježavajući prošude svoje, na-
 čelnu kćerku otaca svojih i u Messiju vjeruju.
 Isto se obrezavanje zove anak savjeta, pače
 savjet I. Mojs. 17, 10. Stoga obrezavanje u sta-
 rom je savjetu u veliku stovanju, a kazati ko-
 mu neobrezanik (arel) najveća je sramota. Za-
 to je mnenju sv. Augustina, Ivana Klat. i To-
 me Akvinskoga obrezavanje je anak i typ kr-
 štenja. Ipak obrezavanje nije imalo nutarnje mo-
 di čovjeka posvetiti, kao što kaže sv. Pavao Ga-
 lacianom 5, 4: Ako se obrežete Krist vam ne će
 ništa (pomoci) koristiti. - Nekoji obrezavanju
 pripisuju i druge još svrhe: da je koristno zdrav-
 lju i da je srećstvo, kojim se povećava moć ra-
 đanja, misle također da je obrezavanje već prije
 Abrahama bilo u običaju kod nekih starih na-
 roda. To je neizvjestno, ali je posve izvjestno, da
 je Bog obrezavanje u naroda Izraelskoga posve-
 tio tim, što mu je dao osobito snaćenje i dostoi-
 janstvo vjersko. Dječaci su se obrezavali 8. dan,
 pa su onda uljali u kraljevstvo Božje i posta-
 li dionici pravlasti savjeta.

Opisanka 2. More (jesero) mrtvo, tako prozvano,
 što u njem ne može ništa živjeti, more uz pušti-
 nju, more slano, jer mu je voda slana (kod 100
 česti vode ima 42 česti soli), more istočno (za-
 padno je sredozemno), jesero asfaltsko, jer je
 pun smole, sada Batir-Liith (arapski
 Lotovo jesero), 10 milja dugo, 2 1/2 milje široko, o-
 dasvud obloženo vapnenimi brdi do 2500 -

3000' visokimi, koja se samo na sjever i na jug otvaraju. Moru ovom arcalo je dublje 1300', od arcala mora sredozemnoga i crvenoga; zato voda nikamo ne odteče nego se isparuje. Tu se nalaze smole, sumpora, soli i jedina biljka avolepis gigantea, jabuka sodomoka. More dieli se poluotrovom Mesraach na dva diela nejednaka (sjeverni $\frac{2}{3}$, južni $\frac{1}{3}$), od kojih je sjeverni 1000-1300' dubok, a južni $\frac{1}{2}$ -6', gdješto po 18'. Kotao južni nastao je katastrofom Sodomskom a prije je ondje bila ravnina Sidimska, koja je isušila, pa se tlo uleglo i vodom iz sjevernoga kotla naplavilo. Rivir rieke Jordana utiče u mrtvo more još Bedron sa zapada i Amnon s istoka. —

5.10. Patrijarha Isak.

1. Pošto je Isak 20 god. bio oženjen s Rebecom bez djece, stie je joj molitvom, da joj sjeme bude kao dar milosti, a ne prirodne, plod od sedca i to blizance, koji su borbom svojom u utrobi materinjoj napred pokazivali sudbinu dvaju naroda od njih potekavših, da će naimne stariji slušati mlađemu. Esava rutava i vjesta lova milovao je Isak, a kćerku Jakob mešimče bijaše majci Rebeci. Esav vrativši se gladan iz proja, prova lukavomu Jakovu da struhamu liči provenačtvo svoje, i uze na žalost svojih roditelja dvie žene Hetejske gl. 25, 19. 55. —
2. Kad je glad nastao u zemlji njegode Isak sići u Misir, nu na zapovied Božju osta u Egiptu.

teško, gdje mu Bog ponovi obećanje Abrahama.
 i njegovo. Kako se je bogatio, zaviojahu mu
 sluge, pa da bi se opreostio njihovih nadirki-
 vanja, ode u Bersabem, gdje ostade, sklopivši sa-
 met s kraljem Abimelehom. Utješén od Boga,
 koji mu se javi, sagradi oltvenik i priuva ime Go-
 spodnje gl. 26. - Jakov od majke na Esavljovu
 jestu po pravu do duše, ali načinom koji se ne
 može odobriti, prometnut dobi od oca blago-
 slov: Bog ti das rose nebeske i dobre semje i
 prošnice i vina izobilja. Narodi ti služi i ple-
 mena ti se klanjala! Bio gospodari braći svojoj
 i klanjali ti se sinovi matere tvoje! Proklet bio,
 koji tebe usproklinje, a blagosloven, koji tebe us-
 blagoslovlja. Pod vidom dobara zemaljskih i vre-
 menitih kao simbola i tipa dobi obećanje dobara
 duhovnih i vječnih. Esav vrativši se kući, traži od
 oca blagoslov, ali usalud, jer otac znajući namjere
 Božje ne htjede proreći blagoslova Jakovu dana,
 ali ipak Esavu proreče sudbinu njegovu. Esavu, od
 jela crvene leće Edom prozvanu stan će biti beta
 (Vulg.: In pinguedine (ד'ר'קוץ: pl. pinguedines)
 turae et in rose rosli desuper erit benedictio tua)
 rodne semje i beta rose nebeske odorgor; živjet će
 od mača svojega i bratu će svojemu slušati; ali će
 doći vrijeme, te će skroiti jaram njegov s vrata svo-
 jega. Esav postade otac Edomaca ili ti Edume-
 jaca, koji, kako je već pokazivala borba blizana-
 naca u utrobi materinoj i prorekaš otac Jakov bili
 su vječni neprijatelji narodu izabranom, potom-
 stvu Jakovljemu (V. Mojs. 2, 4; 8, 29; II. Mak. 10, 14). -

Nepriznateljstvo njihovo nepravdano bijavi (Gen. 32),
zato ih proroci često kore. Idumejci protjeravši Ho-
reji (troglodjete), zauzeše brda Seirska (Deut. 2, 12.
22), pušta i neplodna. David kralj ih do duše po-
kori (II. Sam. 8, 14), ali sa kralja Judejskoga Tora-
ma opetovano si izvojevaše slobodu (IV. Kralj. 8, 20. 55),
dok ih opet Ivan Kyrkan g. 130. prije Krista po-
kori i prisili, da se sbeću i nakon Heksijeve propri-
mu, čim prestadoše biti poseban narod.

Amaleci, potomci također Esavjevi, po umeku
mu Amaleku (koji bijaše sin Elisafa, prvenca Esav-
jeva Gen. 36, 12) bijahu si slobodu sačuvali.

§. 11. Patrijarha Jakov.

Jakov bojeći se mrčnje bratove po savjetu maj-
činu, praičen blagoslovom otcivim, pobječe u Egipt.
protamiju 77 godina star. Na putu xanoci u
Luxu, i u snu prikaza mu se gestiva do neba do-
puknuta na vrhu kojoj Jehova stajao, obećavajući
mu nebrojeno potomstvo, zemlju Kanansku i vijenu
po kojem će biti blagosloveni svi narodi na zemlji.
K tomu pomoći svoju i povratak u zavičaj. U o-
vom mjestu (po tom Bethel xanom) sa spomenom
tvrdi kamen, koji bijaše sebi mitrio pod glavu
i preli ga uljem i savjet učini, da će Bogu de-
setinu od svega darovati, ako se sretno kući vrati.
Odanle dođe u Haran k Labanu, ujam svojemu,
pri kojem služi 7 godina za Rahelu, ali mjesto
ove dobije Liju, stariju kćer, zatim drugu 7 o-
pet za Rahelu i još 6 god. za stoku. S Lijom

sina Dinora: Rubena, Simeona, Levija, Judu, Izakara i Labulona i kćer Dinu; s Rahelom, dade vremena necodnom, sina Josipa; sa Zelfom, služkinjom Lijinom Gada i Osiera i s Balom služkinjom Rahelinom Dana i Neftalija. Dodijavši Jakovu služba, zavist i skitost Labanova, probječe s porodicom i sa stokom od njega, i kad je Laban na njem u protjeru prošao, na opomenu Božju ugo-
vor sklopi u Galaadu sa zetom svojim i promi-
sli se, vrati kući. Na medji Palestine četa an-
gjeła susrećući Jakova, obća mu pomoć Bo-
žju, zato Jakov ono mjesto prozva Mahanaim
(dva tabora). Nakonem se je prosvje pouzdao u
pomoć Božju, bojeći se ipak Esava, posla pred
njega svoje lude, koji će ga ublažiti i predavši
porodicu i stoku svoju preko protoka Jaboka
(Herke), ostade sam na drugom brijegu. S Jakov-
vom, celu noć Bogu se molećim trvao se do ko-
re angjeo Gospodnji, iz koje borbe izađe Jakov
pobjednik, ali mu se ikaš stegno iz aglavka
od kuda hromao na stegno svoje; angjeo ga
blagoslovi i dade mu ime Israel t. j. borilac
Božji; a Jakov prozva ono mjesto Tanuel
t. j. lice Božje. Gen. gl. 28 - gl. 32. -

2. Israel pomiren s Bogom pomiri se i s bra-
tom Esavom; stanovavši kratko vrijeme u Su-
kothu, prođe odanle u Sihem, gdje kupi komad
zemlje i načini šatvenik. Tada su Simeon i Le-
vi, radi oskvrnuća sestre Dine (13-15 god. stare)
na vjeru razorili Sihem, Jakov na opomenu Bo-
žju prenese šatore svoje u Bethel, očistivši pri-

je porodicu od idola, koji je Rahela sakrivala. U Bethelu izvrši svoj zavjet i prinesavši žrtvu dobi opet obećanje Božje o potomstvu i zemlji Hanaanskoj. Na putu u Hebron bliže Efrate (Bethlehema), umre Jakovu Rahela, rodila Benjamina, ondje pokojnici stavi spomenik i zatim satore kasape u Migdal-Ederu (turris gregis), gdje se Ruben ogriješio s Balom, inoćom oca svojega. Nakon toga Jakov u Hebronu oca svojega Isaka još živa, te u 180. godini dobi svoje umrle sakupa s bratom Esavom u Makpeli. Gen. gl. 33 - gl. 35. -

S. 12. Josip

Od Jakovlevih sinova, ljudi silovitih i oporih čudi razlikovao se je sin Josip svojom bogoslužnošću, blagošću i vidjenji koja imadojše od Boga. Tajna očeva, sakrivena halina, i sni tajništveni probudio u braće zavist i mržnju na Josipa, te ga braća prodadoše trgovcem Ismaelcem i Madijancem, koji su ga opet 17 god. stara prodali u Misiru Tutifaru (73'6'15) dvoranu Faraonovu. Radi čestitosti i vjernosti prostari Tutifar Josipa nad domom svojim; nu ne hotěći gđnoj žēji žēne Tutifarove rodovoditi, bi na krivu tužbu njenu bačen u tamnicu, gdje Bogom prosvjetljen istumači one preharti, i u hlebanu Faraonovu. Josip je 2 godine bi iz tamnice izveden da istumači one faraonove i kad ih istumači na zadovoljstvo kraljevo, o-

oni da postavu nad svom zemljom Egiptskom i
 da bi Josipu (prozvanome **יִסְחָק בְּרִיטָא**, Vulg.
 salvator mundi) 30 godina dobi na zemlji Ege-
 netu, Kicer Tutifara, svećenika Helioptolokoga
 (Konstoga) **סֵרַן בִּיטָא** - qui est solis, **פֶּרֶן - אֶתֶרֶץ**
 u mramornom vane], koja mu rodi 2 sina Manasa
 i Efraima. Gen. gl. 37, 39, 40, 41. --

2. Glad nastao u zemlji Hanaanskoj prisili sina,
 ve Jakovljeve, da idu u Egipt pro žito. Josip, da
 sudu mužjenjke braće svoje i da ih proklorom očisti
 od krivnje nadležna Simeona za taoca. Da mu se pa-
 ko i oblija poboljšaše i da su gotovi bili prokloru si-
 niti za grieh, kojim su se ogriješili s Josipa, pro-
 svjedočiše njihove riči: *Pravedno tipimo ovo, jer
 se ogriješismo o brata svojega (I. Mojs. 42, 21).*

Posvjedoči to i Suda, koji pri drugom dolasku
 u Egipt, govoreći u ime braće svoje, mjesto Benja-
 mina, rođenoga brata Josipova, a ljubimca oče-
 va, sebe promudi na poba I Mojs. gl. 42. 43. 44. --

Josip promisli se s braćom, prova oca svojega
 Jakova sa svom porodicom, da se ukloni gladu
 u Hanaanskoj i dodje u Egipt. gl. 45. *Gl. 45.*
 no vieme, što su Josipa braća provala u Egi-
 pt, Tamara, udova, snaha Judina, ne za grie-
 šnu nasladu, nego svjestna se prava, umalom
 muću svojemu provignu od svekrva Jude sje-
 me i to prevencija, stoga zavrieti, da se spomi-
 nje u rodoslovlju Kristovu (Mat. 1, 3).

Judin sinovi (s Hanaancima): 1. Her; 2. Onan;
 3. Sela; a s Tamarom: Phares i Zara.

3. Jakovu silazećemu u Egipt običa Doa u Ber-

sa beji nebrojeno potomstvo i pomoć svoju. Dode dakle Jakov sa svom porodicom svojom (66 duša, računavši Jakova samoga i Josifa sa 2 njegova sina 70 duša) u Egipat, god. po pullici 1922. pr. Hri. sta, a 215. god. po dolasku Abrahamovom u Hanaansku i dobio od Faraona za postojbinu najbolji dio zemlje Gosen. Proživjeli 11. god. u Egiptu i osjetivši blizu smrt, Josif i sestra Josifova sin i mlađega Efraima blagoslovi prije starijega Manaseja, obećavajući obojici brojno potomstvo. I. Mojs. gl. 46-48. - Otkupivši sve sinove, prije smrti, Jakov svakomu njih po starosti (samo Lablonu prije Isahora i Gadu i Aseu prije Neftalija) proreče sudbinu potomstva, koje će biti nebrojeno, posjed zemlje obećane i dolažak Mesijin i kao Bogom postavljeni gospodari razdijeli među njih zemlju obećanu; Rubenu (od prvorođenca postelj otcu), Simeonu i Leviju (oniziji nepravde) uze prvenstvo, a prvenec vodstvo, blagoslovi i obećanje, što prvenstvu pripada, na Judu, dvostruk, pak dio od baštine dade Josifu i po njem Efraimu i Manaseju. Blagoslivajući Judu proreče, da će se od plemena njegovog (Ev. 4, 22; Hebr. 7, 14) roditi Mesija, da se red prorokstva s Mesijom ne prekine. I. Mojs. 49. - Potom umrie Jakov 147.

god. star; mrtvo tielo pogarajedi Josipovoj porodici
se mirisima i kad su minuli 70 godina dana,
prenese se u Hanaansku i ukofo u kakoveli.
Posle pogreba utješi i uslobodi Josip bracu svo-
ju, bojeću se, da će im se sada osvetiti i zakle ih
da će izlazeći iz Egipta sa sobom poneti kosti
njegove i kad mu bi 110. god., umrie. I. Mojs.
gl. 50.

Opazka I. Josip posljedni patrijarha
veoma je znamenitu u razvitku historije objave
Božje starozavjetne; jer on je bio glavni uzrok polaz-
ku domaća Jakovljeva u Egipt, bio živ primjer pro-
mišla Božjega i očevitan tip (naroda svojega
isp. ps. 104, 16 ss. i) Krista: nevin, ponižen, od bra-
će mizjen, utamničen a na pokon uzvišen i
spasitelem svijeta proglašen (I. Mojs. 41, 45.), na-
pred je pokazivao događaje Kristove u raznih
prilika života njegovog. Djel. Apostol. 7, 9-14. -

Opazka II. Posljednje riječi umirućeg
Jakova, proročke i pjesničke govore se i 12 blagoslo-
va patrijarham (12 benedictiones patriarcharum)
premda gdje koje od njih, kao one rečene Ruben-
onu, Simeonu i Leviju, čini se da su više pro-
kletstva, nego li blagoslovi. Blagoslovom otče-
vinu dobi Izraela privenačstvo. On čini se, da je
Izrael prije toga već imao nekakvo starješinstvo
nad ostalom braćom. (Isp. Gen. 37, 26; 38, 1, 43,
3; 44, 16; 46, 28); plemne Izraela imalo je više muš-
kinja od ostalih plemena (Num. 1, 27; 2, 4; 26, 22);

ono je napredovalo u putovanju po pustinji (Num. 10, 14.); kod povećivanja životnika prvo je prines. lo prinosa (Num. 7, 12-17); razapinjalo šatore na istočnoj strani (Num. 2, 3; 3, 38); plemo Judino bilo vođa u ratima Hanaanje (Jud. 1, 2) i na Benjamine (20, 8); prvi sudac Othoniel bio iz plemena Judina (Jud. 3, 9); kuća Davidova iz plemena Judina imala masjedno kraljevstvo (II. Sam. 7, 12 ss.), poslije suzanjstva babilonskoga svi potomci Jakovljevi dobili ime Izidovi (Judaci) od toga plemena.

Pravka III. Kuća Jakovljeva dodje u Misir po posebnom promislu Božjem, što veći Isup nagoviesti veliču (I. Mojs. 50, 19-20): „Ne bojte se; zar se možemo oprieti volji Božjoj? Vi ste mislili zlo po mene; ali je Bog ono okrenuo u dobro, da me uzvisi, kao što sada gledate i da izbavi mnoge narode!“ — U Misiru imala se je porodica Jakovljeva tako namnožiti, da bude od nje narod; ali da se ne pomiesā s narodi iz zemlje Hanaanke, gdje bi se s narodi ponešto rodinmi lahko pomiesāla, preseli ju Bogu u Misir, u Gosen, gdje se je mogla razgraniti i namnožiti, a opet bez pogibelji miesānja; jer su Misirci prezirali pastire (Gen. 46, 34.), što su bili potomci Jakovljevi i imali prore različite vjere; u Misiru imalo se potomstvo Jakovljevo naučiti raznim zanostim i umjetnostim i životu državnomu i pokušati mnogim nevoljama, da bude dostojno zvanja

vojega, postati naime soju zemlje.

§. 13. Povrt na doba patrijarško.

1. U doba patrijarško prvi je temelj položen spašenju obćanomu; izabran je Abraham, sje, me podignuto iz nerođne utrobe, obećano potomstvo nebrojeno i zemlja, i porodica Jakovljeva, ne sadjena u pšivir, da se ondje množi i odgaja. Ila, koje ovo doba djetinsko u historiji objave Božje, tako mu je karakter: Bog sam obći česće s patrijarhama što u spoljašnjem obliku što nutar, njimi vidjenji; Bog sam kao brižni otac odgaja i vodi ka izabranike svoje. Da su događaji toga doba istiniti, zasvjedočava i potvrđuje post način, kojim se u sv. pismu (I. Mojs.) pripovieda: je: jedini Bog radi, vodi, obećaje, nauča; patrijarhe dužne su samo poslušati, u nj vjerovati i obećanim se stvarim svjerom nadati; s toga ne čitamo, da bi u ono doba koji čovjek čudo stvorio, što bi dakako bilo u prilog onim, koji najstarije događaje sv. pisma hoće kao bajke da tumače. -

2. Tema karakteru doba patrijarškoga bi, jaše i vjera njihova. Vjerovahu u jednoga Boga (monotheizam), koji je stvorio svijet, njim upravlja i sudi ga. Taj monotheizam osnova je vjere i branik proti idološkome klanstvu, zavladav, semu naroda.

Vjerovaku u spasitelja, Messiju, koja se jerje-
 ra pomalorazvijala i obećanje potvrđivala; jer
 se je na sjemenu obećanom osnivala vjera i na-
 da patrijarkam. Vjerovaku patrijarhe i u životu je-
 ni stiti bezgrižnost duše. To dokazuju riječi i dje-
 la. Riječi Božje Abrahamu: Ja ću biti plata tvoja
 velika veoma (Genes. 15, 1), iti ću s tobom svojim u
 mumi (Gen. 15, 15), on da će biti sjemenu Abrah-
 movu Bogom (Gen. 17, 1), koji je Bog živim a ne m-
 tvm, kako kaže Krist (Math. 22, 32); jer se (Deut. 5,
 26) zove Bog živim zato i kaže (Genes. 28, 13) Jakovu:
 Ja sam Bog Abrahama oca tvojega (već umro-
 ga) i Bog Isakov. Riječi Jakovljeve: sići ću k si-
 nu svojem (Josipu) u pakao (u grob, 32 i 34; Gen.
 37, 35), dani putovanja mogega jesu 130 god. (Gen.
 47, 9), spasenje tvoje čekat ću, Gospodine, (Ge-
 nes. 49, 18). -

Djela: da ne spominjemo prienosa Henohova
 (Gen. 5, 22 ss), ovamo spadaju briga Jakovljeva i
 Josipova, da budu u Hanaanskoj pogrebeni;
 rečenice sv. pisma: putovati se k otcem svojim
 i k narodu svojem (Genes. 25, 8, 17; 35, 29; 47, 30;
 49, 32), koje rečenice neki tumače s grobnicah obi-
 teljskih; ali se tumačenju tomu opire Num. 22,
 24-26, gdje se kaže za Arona, neka ide k naro-
 dom svojem, a pogrebeni bi na budu Horu. U
 ostalom iz smrti pravednoga Abela Bogom
 nezapriječene i ranoga prienosa Henohova
 (bijaše mu tada 365 god.) razabiremo, da je

tada žrtelavje u veći plaću, nego je plaća samo zemaljska. U ovom starim patrijarha lično stari sv. Osvao Hebr. 11, 13, 14: „U vjeri komu je svi ovi, ne primivši obećanja, nego ih vidjevši iz daleka i poklonivši im se i priznavši, da su gosti i došljaci na zemlji. Oni koji tako govore, pokazuju, da traže otadžbinu.

3. Osvom je suglasno bilo opet bogoslužje i suglasni običaji. Patrijarhe naime kao glave porodične bili su zajedno svećenici: prizivali su imne Božje (Gen. 12, 8; 13, 4; 26, 25 i t. d.). Abram prizva imne Gospodnje (12, 8) među Bethelom i Hajem), opet on, dje, vrativši se iz Misira (13, 4); Isak prizva imne Gosp. u Bersabeji (26, 25); - doprinosili žrtve (12, 8; 22, 2. - Bog zapovieda Abrahamu, da spali Isaka za žrtvu.); izvršivali zarjete (28, 22. Jakov se zarjeto, da se davati desetinu), obrezavanje i molitve (24, 63), davali desetinu (14, 20; 28, 22). Iz Gen. 2, 2 i Ex. 16, 22. 23 možemo razabrati, da su subotu kao dan počinka svetkovali; a žrtve su doprinosili i molitve činili ne u mjestih zato napose određenih, nego na kojem god mjestu, osobito pa, ko na brdih, u lugovih, povećenih bogojavljnju, pod drvećem, gdje bi kadšto postavili kamen uljem pomazan (28, 18; 35, 14 - Jakov polo kamen uljem, - Jakov metnu spomenik od kamena i poliga uljem); - odakle su valjda nastali u pogana kamensipomazani, baithoe, paruchia prozvani.

4. Što se tiče napokon života duševnoga i javnoga,

Čakovi su razlozi u starom zavjetu bili:

a) pojava belodmetništva od prave vjere, kad bi se bilo samo jednomu narodu branilo mnogozenstvo, dok su svi obližnji narodi živjeli u mnogozenstvu;

b) množenje naroda u mnogozenstvu.

Čeljubništvo kaznilo se smruću (38, 14). Zena nije bila robinja, nego je imala u neka prava (24, 58, 67 = 29, 20; 31, 4. ss. — Rebeku pitaju: hoće li da ide sa slugom Abrahamovim (24, 58). — U ono doba bili su veći poznati svakojaki uresi: prstenje (24, 22), zlatne verigice za vrat (41, 42: Farao ju objesi Josipu o vrat) narukvice (24, 47), haljine stajalice (27, 27: Isak osjeti miris od haljina Jakovlevih) (Da umjetnost tkanj nije bila u doba patrijarško nepoznata, na-
gadjamo iz prstena, koji dade Juda Tamar (38, 18); nuh doba, kojijeva jamačno je bila poznata, kao što se vidi iz Ex. 17, 14; 24, 4; 36, 27; Lev. 19, 28; Num. 5, 23. — Daje pjesništvo bilo poznato, vidimo iz riječi Lamehovit 4, 23, Noevih 9, 25, 27, Isakovih 27, 27 — 29 i v. 39. 40. i Jakovlevih u glavi 49. —

Da su se sprave muzičke od Chubala izumljene, usavršile, vidimo iz Gen. 31, 27, gdje Laban kori Jakova: „zašto tajno, pobježe i kradom otide od mene? nit mi reče, da te izpratim s veseljem i pjesmami, s bubnjevima i guslarima?“

Iz svega toga vidimo, da najstarije doba u historiji objave Božje nije bilo barbarsko. —

Drugo doba.

Od Mojsija do susjavanja babilonskoga.
Period prvi.

Od Mojsija do uzeća zemlje Kanaanske.

§. 14. Obieniti pregled ovoga perioda.

Poslije smrti Jakovljevoj i Josipovoj porodica Jakovljeva razrastala se je u 12 plemena, koja su ipak ujedinjena ostala jezikom, vjerom, običajima itd. Tako se porodica pretvarala u narod. Ali Misir, imalo se je potomstvo Jakovljevo razrastalo u narod, koji se istina bitu svoj, ali ne kao drugi narodi, nego posebnim načinom Bogu odan, privrzan, svet, narod svećenički za sav svijet. Stoga na čuveni način iz robljstva Egipćanskoga oslobođen, dobi od Boga po Mojsiju zakone vjerske i političke — ustav theokratski, da i taj narod theokratski bude mogao poći na sveti put od Boga mu odredjenom.

A da to bude mogao proputovati, trebalo mu i svoja zemlja; zato mu Bog dade pod vođstvom Josuimom za nasljedstvo zemlju običanu, da u njoj po učinjenom zavjetu u poslušnosti i pobožnosti pripravi put spasenja.

§. 15. Misir.

Budući da je tlo, na kojem se zbivaju događaji prvoga diela ovoga perioda, zemlja Egipt, valja da ju u kratko pregledamo u zemljopisnom i historijskom pogledu.

Egipt (Aegyptus) dielio se na gornji, od glavnoga grada Thebais prozvan, i u dolnji Delta, čija je valja dvojina Δ 780; proteže se pak tlo među $24^{\circ}6'$ - $31^{\circ}36'$ sjeverne širine i među 46° - $52^{\circ}30'$ istočne dužine. Rijeka je u zemlji jednina Nil (iX? ili 77V = con), koja kroz dolinu od 2 milje široku i brdima s jedne i druge strane zatvorenu pravcem na 112 zemljopisnih milja teče i kako nema dažda u zemlji, tlo joj mora svojim gnoci i tim plodnu čini. 20 milja prije ulaza pred usćem Nilskim onih brda nestane i bude ondje široka ravnina, kojom se nekad Egipt u 7 (sada u 2) odtoka razlika. Voda u Egiptu u stanovito doba (mjeseca srpnja) nabuja u zemlju poplavi (kolovoza i rujna), mjeseca listopada opet osiće. Od toga povodnja postaje plodnost zemlji, ali često i elephantiasis (vrst gube) i kuga. U Nilu ima mnogo riba, ima krokodila (leviathan u Tob. 40, 28) i vodenih konja (hippotamos, u Tob. 40, 15 behemot); tlo Egiptsko radi namukom (byssus) lanom, papusom, palmom, dakle smokvom (sycamoros) itd.; u gornjem Egiptu bilo nekoć ruđa i u brdih kamena sa granitima i varstima: mramora, porfirita, granita;

tre i synata. Zemlja s muljem Nilskim prinosila
 sama daje savršene opreke. Najplodniji je kraj
 djeleu Egiptu bijasé istočni dio doljega Nilova
 70⁰ N, u LXX. Teben, u Vulg. Gessen, sada se-
 kiješ prozvan, u kojem stanovahu Izraelci; glav-
 ni grad u toj pokrajini bijasé Raamses, u LXX
 Raamses (Hieropolis). Najstariji stanovnici u
 Egiptu bili su Hamovci, i to Heliopti ili Egi-
 pti od Kusa, Misirci ili Egiptijanci (Egipti,
 Egipte) od Micraima i Izijci od Tuta, koji
 su iz Azije preko Arapske došli u Afriku. Egipt-
 im je bio starokoptički, a točvstno pismo: hiero-
 glifsko na spomenicima, hieratsko u tempelj-
 sveceničkim i demotičko u pismima 700-300 god.
 pr. H. Najstarija historija Egiptiska još je
 maglom obasjana i kronologija u njoj još nije
 utvrđena. Po svjedočanstvu Herodotovu (II, 145)
 imali su Misirci 3 dynastije bogova, u prvoj bi-
 lo je 8 (po Manethonu 7) najviših bogova,
 (kapocor), među kojima najviši Ptah; u dru-
 goj 12 bogova od prvih rođjenih i u rodjak pre-
 mvenih, među ovimi odlikuje se Neith; u tre-
 ćoj 30 junaka. Među ovimi dynastijama i pr-
 vom historijskom dynastijom (s kraljem Mene-
 som na čelu) još su stovali dynastiju običava-
 nih pokojnika (vénvor) te su brojili od Ptaha
 do Aleksandra Vel. 36, 252 godine. Menes, isto-
 metitelj prve historijske dynastije vladao je
 oko god. 2782. pr. H. i sačinio Memfis; za
 njim sledilo je 30 dynastija sa 513 kraljeva (na-
 sov kraljevo, nego usaglasno). Za IV. dynastije
 Memfis je bio glavni grad.

[illegible]

ali g. 332 bi opet pokoron od Aleksandra Velikog.
 Vjera u Misiraca bijase obožavanje prirode i
 njenih koristnih i škodljivih (životinja) stvora
 i sila; nu to obožavanje bijase u raznim krajevima
 različito. Tamošnji ljudi bijase stovarije, perzida i sivi-
 ce, Ra stovalo se u Onu (Heliopolu); Osiris, Isis
 des? kod grčkih pisaca = Pan; u t. dymotijevu i
 govore: 7 planeta Mendes, nebo) i Osiris, Osiris
 ? = svieth = sunce i pogori osvjetljeni, simboli
 jakosti) u gornjem Misiru; Ptah (Ptahhotep; kani-
 mu je posvećen bio sv. kukac, i princip stvaranja
 Osiris u Memphis; k tomu sunce i, mjesec. Osiris
 kao princip oplodjivosti, i zemlja kao princip rođe-
 ni (Osiris i Isis) bijahu također stovani kao bogovi
 vi. Simboli ili utjelovljenja bogova Ra, Ptah i
 Osirida i božice Isis i Osiride, bijahu kraljevi
 i kraljeve, kojim su se i živim (Osiris) i mrtim
 (Serapis) Misirci klanjali. Stovahu također ka-
 o bogove razne životinje kao pticu Osiris, mjesec
 mačke, psu, lave, orlu, krokodilu, kraljevu, i
 be, zmiju Thernutis i druge, a po smislu ih sa-
 hranjivahu bogova gledišta bijase vjera mo-
 ristička kao obožavanje životinja među svimi
 vjerami kamitokimi na najnižem stupnju.
 U kasnije doba su Misirci i kraljevom kao vi-
 novom bogova ili utjelovljenim bogovom ukazi-
 vali božansku čast. Vjerovali su Misirci u bes-
 smrtnost duše nu na to i u mrtom psychu to-
 j. da duša postije smrti čovjeka prelazi na drug-
 god. u razne životinje, vjerovali su također
 se tielo oživljava, poslije smrti. Vjera se od

[illegible]

§ 16. *Trachinotus* *Chisum*.

1. Potomci Jakovljevi ili ti Izraelovi, prozva-
ni po njemu Izraelci, inoć Hebreji, kako neki
misle, po Heberu (I. Mojs. 10, 24), su vjerojatnije pro-
tom, što je Abraham došao s one strane (= 753. na-
ime Eufrata; dato je u LXX. o vještaci 75 = onostna-
nac) živjeli su u Shiveru 430 god. (po LXX samo
215 god. Kojim računajuci 215 god., što su patri-
arsi bili u Kanaanu = 430) te se umnožili, nebro-
jenim mnoštvom. Velik njihov broj preplaošio Shi-
since, pa kad postane kralj, koji nije znao da je
sipa i njegove saruge, dato stane ih tlačiti i sa-
traviti, dajući im graditi Pithon i Ramses i +
(~~Amarna~~). Ali što su Izraelci bili više tlačeni,
to su se još većma množili; stoga zapovijedi
faraon, da se mušaka djeca bacaju u Nil (II Mojs. gl. 1).

La kojega su faraona Traclci došli u
Misir i da kojega su odavle išli, Mojsije ne
kaže. To odliku Marethonovu u Gov. Flavija
... .. i istinitosti kojega ipak

i sam (Iosif Flavije sumnja) bili bi Hyksosi (Ἰουμαῖοι, βασιλεῖς) s istoka u Misir navalili pre-
dobili ga, gradove i hramove provalili i postavio-
ši kraljem Setaia (isp. Gen. 42, 6) Misirom 511 g.
vladali, nu protjerani napokon od Misiraca, bi-
li bi bježali puštinjom Sirskom i Jerusalem, jte-
neljili; po drugom opet odlomku Manethono-
vu (kod Ios. Flavija c. I, 26) bio bi kralj A-
menofis sve naučite, gubave i bezbožne odpravi-
o sa Hrapška brda kamen lomiti, poslije da im
je bio grad stvarim, pa oni ojačani od Jerusale-
maca da su Misir pokorili, dok ih kralj Mi-
sirski ne nadvlada, onda oni pod vođstvom G-
sarsifovim odoše u Siriju, kamo su ih Misirci
gonili. Ova priповietka čito s bajkama pomie-
šana nalazi se i u Chaeremona i Lysimacha, o
kojih su ju uveli Tacit (hist. 5, 2. ss.) i Justin (hist.
36, 2). Misle pak mnogi, da će u toj pripoviesti
ipak temelj biti historijski, pa po tom goje ka-
su, oni Hyksosi i oni gubavci Israellu jeono te-
isto; Drugim opet (a ovo je vjerojatnije) čini se,
da su Israellci došli u Misir sa Hyksosa, na-
rova njima srodna (Amalekiti? Perakiti? Hor-
nanejci?) pa kad su Hyksosi bili protjerani,
domaća dynastija (XVIII) stala je progoniti Isra-
elce kao prijatelje Hyksosom.

2. Boravljenje u Misiru bilo je Israellcem vrlo ko-
rišno za napredak njihov, stoga se može Misir u
novom školom smatrati, jer su onaj amale. Israellci
upoznati i naučiti obratovanost misirsku i
evratu. Israellci nisu više bili nomadi.

vode i kvađeni) rodi se od plemena Levijeva; kad ga roditelji nisu mogli više sakrivati, odnesu ga u kovč, žicu od site na breg Nilski, gdje ga nadje kći Farao, na (po Jos. Flaviju Antiq. II. 9.5 imenom Thermutis), da ga materi njegovoj odgoji, a poslije na dvoru kraljevskom odgoji, gdje se, na 40 god. nauči svoj mudrosti misirskoj (Djel. Ap. 7, 22). Mojsi pako stradati s narodom Božjim, nego li imati zemaljsku sladoću grieha (Hebr. 11, 25) i ta da brani zemljake svoje i u vjeri probješe u pustinju k Madijancem, gdje se oženi Seforom, kćerju Raguelovom (Tethronovom Ex. 18, 1, a sestrom Hobalovom, Num. 10, 29) i boravi ondje 40 gov. U pustinji daleko od naslada Misirskih, u svetoj samoci, u obitelji svećeničkoj, pripravljao se Mojsije za izbavitelja naroda Izraelitima. Oni kako nije sam narod, tako nije ni sam Mojsije posebi mogao promieniti žalostno stanje naroda, nego je mogao samo Bog - i Bog oblika odlučiti pomoći. Kad je Mojsije kod gore Horeba pasao stado tasta svojega Raguela, javi mu se Gospodin u kupini, koja je ognjem gorjela, ali ne sagorjela, i kaza mu nakamu, da povede Izraelce iz Misira pod njegovim vodstvom, objavi mu se kao Tihova, dvojakim čudom potvrdi ga za poslanika svoga (štap pretvori se u zmiju i ruha tihova u mještu bude gubava) obeća, da će mu vratiti na tvoj čudo (kad vodu iz Nila pretvori u krv); i pridajući mu prona, starijega brata za govornika. Mojsije 80 god. star otide od tasta i na putu spasi novorođenog s obrezanim sinom natrag, susrete kod Horeba brata prona s kojim ode u Misir pred Farazona; molbi ga, neka pusti narod, da Boga svedu. Pol. 23.

je u pustinji. Faraon ne prišta na to, pače uae još gore Israelce tlačiti; onda Mojsije i ston opet otišu pred Faraona i nastoje ga skloniti čudom, pretvorivši štap u zmiju i štap stonov proždre štapove vračara Misirskih, koji bijahu takodjer ta, ko učinili vraćanjem svojim. Tū kad srdce Faraonovo na to još više otvrdnu, valjalo ga umekšati sudor Božjimi, da se pokaže na njem, ne više mi, lost, nego srdjba Božja. Napusti dakle Bog pri, ko Mojsija i stona na Misirce (proštedivši počam, si od 4te zla Israelce) 10 zala ili nevolja (decem plagas).

Ovih 10 zala redom se izbraja u ovih versovih, koje je sastavio Alexander Natalis († 1724): Tri, ma, rubens unda, raudum plaga secunda, Inde culex tristis, post musca nocentior istis, Quinta precus stravit, anthraces sexta creavit. Post sequitur grando, post bruchus dente nefando, Non tegit solem, primam, necat, ultima prolem.

Trije, nego će na Misir doći 10° zlo, zapovjedi Bog Israelcem, da jagnje (ili jare) cielo, jednogo, dišnje na 14^{ti} dan mjeseca Misana (Ahib = klas, mjesec klasanj) žrtvuje, krvlju njegovom da pokro, pe oba dovratka i gornji prag (u znak izbaavljenja i očišćenja) i da ga na neke obrede s pricanimi hlje, bori i divljom ločikom (lactucae agrestes) blaguju i učinio tako Israelci. Ot oko 10° noći proći Gospo, din sve prisence u Misiru, a gdje vidje krv na pra, gu gornjem i na oba dovratka, prođe mimo onih vrata (prolazeak Gospodin נִדְּן, לִיךְ נִאֲכָה, Vulg. Phare, transitus) i ne dade krvniku ući u kuće. Fa,

raon pogibijom svih privenaca ustranjen, pusti He-
breje, koji dobivši od Misiraca, zlatnik i srebrnik
nakita i haljina i usamlji sa sobom kasti Josipove,
izidoše njih 600,000 samih muškaraca osim djece iz
Misira na dan 15. Nisana g. 1492 prije rođenja Krist.

Opazka I. Zna ona, koja je Bog napustio na Misir
i koja nastoje neki kao pojave naravne a drugi kao
bajke protumačiti, bila su čudesa u pravom smislu;
nu tako da su svi događaji nadorevani na naravne
pojave i svojstva zemlje Misirske, svojom silom i raz-
širenošću, uspjehom i okolnostmi (n. p. na rijeci Mojsi-
jevu postaju i prestaju) bivali prava čudesa ter ova-
ko imali značaj naravni i prekonaravni. Čudesa ova
bila su Misircem očevidan dokaz, da je Izraelski Bog
absolutan gospodar zemlje njihove, jedini i pravi Bog,
koji sudi svim njihovim bogovima (II. Mojs. 12, 12) i Mojsi-
sije da je poslanik božji. Zna izlaze na Misirce od
onih stvari, kojim su davali čast božanstvenu, neka
znadu, čim tko griješ, da se tim i kini (Mudr. 11, 17).

Na prijek se voda rijeke Nila, otca života i principa
oplođivajućega pretvara u krv u onaj čas, kad ide
Faraon, da mu se pokloni. Iz Nila dolazi i drugo
zlo: šabe, koje mnoštvom svojim mnogo dodijaju ljudem.
Treće zlo: nebrojeni komarci (וְיָבִיחַ, LXX.

בַּחֲרִי־פֶסֶס, Vulg. sciniphes) dolazi iz zemlje (praha se,
maljokoga), principa rađajućega. Četvrti zlo dove-
de iz araba: muhe (pasje, LXX. חֲרָבָה). Od peto-
ga zla (kuge, marinske) tipe i takove životinje, koje
su Misirci kao bogove štivali. Šesto zlo: kvasite pune
gnova (boginje) po ljudih i po stoci postaju, tim, što Mojsi-
sije baca u nebo pepela iz peći iz koje su, rekao bi se,

sve ogromne građevine, gradovi i pyramide, vječni spomenici sile faraonske. Sedmo slo: strašna tuča i grmljavina i osmo: šakavci, nebrojeni, unište sav ugošć prije žetve, koju Misirci obilatu imaju iz tla, silom natopljena. Devetom slo: debelom tamnom klox 3 dana krije se Misircem sunce, symbol najvećega božanstva, njihova, dok svjetlost (anak, milost) obasjava Izraelce. Svih ovih 9 data nadovezano je na naravne pojave i svojstva zemlje Misirske. Voda u Nilu kada, mjeseca srpnja raste, postaje crvenkasta i onda je najbolja za pice; kada voda Nilska osuše, u zastalim barah, ima silesija šabica, arapski el-dofka zvanih; komaraca, ima u Misiru mnogo, osobito prolije žetve kad dodje povodanj na pirinčista; i pasje muhe su u Misircem dodjavati još gore, nego komarci; kuga utamani u Misiru kao u običu u jatoku često mnogo stoke; šestomu slo, naravni substrat misle, neki da su tako zvane, nilske boginje, od kojih ljudi u Misiru geti trpe. Grmljavica biva kao što u Misiru srednjem i dolnjem od prosinca do travnja, pri čem bude i tuče, nu visoko i malo. Sedmo slo: tuča dodje, kad je većam već bio zrio, dakle početkom sječja. Što osta od tuče, unište šakavci, koji više puti kao oblak dolete u Misir. Kako je tama (deveto slo) nastala, ne kaže se u pismu, nego kako imaju do sada izbroje, na zla naravan substrat u samoj zemlji Misir, misle neki da ga ima i ovo deveto slo, a to bi bio vjetar hamsin, što već LXX. nagovještaju prevodeći riječi חֹשֶׁךְ וְטָמָא, Ex. 10, 22: Vulg. tenebrae horribiles (= tenebrae caliginis, tmine od mraka (βρότος καὶ γρότος καὶ βροχὴ = tama i mrak i vihar). Taj vjetar ili

vihar hamoin, koji u Misiru obično o prošet-
noj jeđonači dana i noći 2-3 dana duva, veći-
nom stane iznenada duvati pa tako uvitla
sitni prah i pjesak, da sunce izgubi svjetlo, nebo
se zaštre gustom koprenom i bude tamniji dan,
nego u nas za najgušće magle u jeseni ili zimi.
A da se u pismu kod toga pojavi spominje samo
tama, razlog je simbolično njeno značenje „tmina,
koja zaštrava Misirce i svjetlo, koje obasjavaše
Israelce, bijavi slika Božjega grijesa i Božje mi-
losti.“ — U 10to gl.: ubijstvo privenaca od ljudi
i stoke posve je prekonaravno, nemajući nikakve
naravne podloge i zato ga je sam Bog neposred-
no na Misir napustio. — Tako su zla ona zbija-
bila sud Gospodnji na svih bogovima Misirskih,
te se pokazalo njihovo ništavilo; kažnjeni su bi-
li Misirci preko svih malo ne stvorova: zemlje,
vode, zvižda, životinja, na svih dobrim i osjetljivim
po onom u Skudr. 5, 21: „i borit će se s njim sav svijet
proti nepravdnicima.“

S. 18. Putovanje Israelaca iz Misira do Sinaja.

Narod Izraelski imao se na osobiti način
Bogu posvetiti i na borbe izvijebati, prije što će
ući u zemlju obećanu, zato ne ide pravom u Hana-
nisku, nego okrenu prema pustinji faranskoj (sa-
da Et-Tih) i prema Crvenomu moru. Izisavši
Israelci iz Ramesse - a dođoše dolinom Wā-
sly i Fomilitat najprije u Sukkoth, po tom u Et-ham-

na medju one puštanje. Mojsije htjede ih odanle
voditi pravom k Sinaju obišavši Crv. more. Ali
Bog odluči najkraćim putem preko Crv. mora vodi-
ti narod, da se pokaže sud Božji na faraonu i pla-
va se Gospodnja pčituje svim narodom. Na zapovied
Boga Jehove, koji sam svetlim oblakom pokaziva-
še noću put Israelcem, skrenuvši ovi na jug prama
Crv. moru te na ravini blizu Sihahirotha (sada Jda
žud) kod Balcefona (sada Suez) razapreše šatore
medju brdom (Attakah) i Crv. morem. Sarnavši za
to faraon, otvrdnu mu opet srdce i podje s vojskom
u potjeru sa Israelci, da ih piovratu u Misir. Ovi
obkrojeni odasvud (morem, gorom i vojskom Misir-
skom), povikaše na Mojsija, koji im obeća pomoć
Božju. Stup kao oblak stojavši medju Misirci i Isra-
elci, s one strane mračan, s ove svetao; a kako Moj-
sije po zapoviedi Božjoj pruži ruku na more, ovo
se razstupi, vjetrom se istočnim osuši, i podjose
Israelci noću po sred mora, a voda im stojavši kao zid
s obje strane. Misirci terajući Israelce, podjose u
jutro sa njimi, ali ih Bog smete razbivši im gro-
mom, točkove na kolih (isp. ps. 76, 18) i potopi vodom,
koja se vrati na dno, prošto bješe Mojsije na njm pružio
ruku. Tada zapjeva Mojsije i sinovi Israelovi Bogu
pjesmu zahvalnu. Pl. 15. - Israelci prešavši preko
mora, krenuvši s morskoga brega (s mjesta sada zvan
Musa prozvana) na jug za stupom od oblaka, i idovše
3 dana po puštinji Suru (ili Ehamu, Num. 33, 8) ne na-
šavši vode i dočjovše na mjesto kamije Mara prozva-
no, jer tu nasjovše goroku vodu, koju Mojsije pretvori
u sladku, metnuvši u nju drvo, što mu pokazala Gospo-

din. To tom dodjovše u Elim, gdje bijaše 12 izvora i 70
palama i ondje stadoše u okol. Odanle prošavši dolinom
Wady Fayibeh stadoše u okol kod Crv. mora, a odan-
le u pustinju Sin, gdje stadoše, vikati na Mojsija i Et-
rona, što nisu imali, mesa i hleba i posla im Bog pre-
jelica i dade hleba nebeskoga, manne, kojom su se tra-
mili 40 god. dok su došli na medju Kanaanoku. Iz Si-
na dodjovše u Dofku, iz Dofke u Elus, a odavle (preko
plodnih dolina Mokattebske i Farianske, omeđenih s
desna gorom Serbalom 6000' visokom) u mjesto Rafi-
dim, što je bilo po svoj prilici u dolinama er-Raha i
es-Seikh 10 sati dugih. U Rafidimu svajjase se
narod s Mojsijem zbog oskudice vode, a Mojsije im
na zapovied Božju i stiene na Horebu stapomvši,
vede vode i proava ono mjesto Massa i Meriba (kušnja
i svađa, Vulg. tentatio) zato što su se svajjali sa-
novi Izraelovi i što su kušali Gospodina, veleći: je li
Gospodin među nami ili nije? U Rafidimu nava-
liše Amalekijanci na Izraelce, ali ih ovi pobije pod
vodstvom Josuinin a pomoću molitve Mojsijeve. Na
spomen ove pobjede načini Mojsije oltar i nazva ga:
'עֲזָרָתִי = Gospodin zastava moja (Ex: 17, 15) i Hore-
ji (spasenje) predjenu im, prokuvavši ga Josua (Teho-
sua = Gospodin je spasenje). - Tetra, tast (ili šurjak?)
Mojsijev dovede mu, onamo ženu Teforu sa dva sina
Gersonom i Eliezerom i prijavivši Tetoru pravim Bo-
gom, učini savjet s Izraelom. To savjetu istoga Tetra,
na postavi Mojsije nad narodom poglavare: tisuć-
nike, stotnike, pedesetnike i desetnike. Onda se
vrati Tetra u zemlju svoju.

Opazka. Manna (מָן) = što je ovo? prade svaki

dan (osim subote) kao jime korijandrovo, liela, okrugla, silna kao klan (meat) po zemlji, i svaki Izraelac nakupi je uobi svaki dan po gomar i ispreče ju, ili izkuha da je. Rationalisti hoće da dokažu, da je ona manna Izraelska bila vata, koja i danasnja što se nalazi u pustinji Otrapskoj. Imadu, naime, onje vrsta drveća, tamaria, manifera, kojemu iz lišća kladu sok, što pada na tle, te se stordnuvši mjeseca septemlja probia. Ili je posve druga narav ovoj manni, a druga manna biblijskoj. Izraelcem davala se manna s neba načinom svrhunacavnim, svaki dan osim subote, a pred subotu dvostruko; u subotu se nebi ismrdila ili ucvala, a u druge dane to bi se zbilo, kad bi je se ostavilo od jučerašnjega dana, ostavljena u polju rastopila bi se od sunca, a pobrana u posudi tvrda je bila, da su ju mleli na krunjih i tucali u stupah i bila na jeziku sladka kao medeni kolači; njom se mnoštvo naroda hranilo preko 40 god.; dove se hleb nebeski, hleb angjelški. Uoprot obična manna u pustinji Otrapskoj nalazi se samo u dolinah Wady Feiran i es-Seikh, nabere je se 5-6 centi na godinu, ne ucva se, hleb se od nje ne može praviti, nego ima slabu purgativnu moć. Manna biblijska po nauku sv. o. toca i samoga Isukrista (Ev. 6, 31. 49. 59.) typ je presv. euharistije; a dade Bog Izraelcem hranu sličnu manni naravnoj, ali opet i različnu od nje, da bude pokaz loga vjeri i bezvjerstvu, kao i u presv. euharistiji. —

S. 19. Zakon Sinajski.

Prvog dana trećega mjeseca (dakle prošije 45 dana) pošto su Izraelci izišli iz Misira, dođoše iz Ra

šidimma u pustinji Sinajski, u dolinu sada es-Rahah
 zvanu učinise ondje okol. Mojsije kao posrednik me-
 đju Bogom i narodom Izraelskim ugovorje na gone li-
 naj i obćeti s Bogom ču uvjete pod kojim će se zavjet u-
 činiti medju Bogom i narodom: „Ako saslušate glas moj
 i izvršavate zavjet moj, bit ćete moja osobina izmedju
 svih naroda, premda je moja sva zemlja, i bit ćete mi
 kraljevstvo svećeničko i narod svet.“ Ex. 19, 5. 6. Pustar-
 narod na ove uvjete, pouci halfine svoje i povećuju-
 ci se, pripravljase se na oklaňanje zavjeta. Tada bi tre-
 ci dan ujutru, (dakle 50te poslije izlaska iz Misira), go-
 movi zagrmjese i munje zasievaše i posta gust oblak
 na gori i zatrubi truba veoma jako, da zadikta vas
 narod. Tada Mojsije dovede narod iz okola pred Boga
 i stadoše izpod gore (džebel Musa) u ravlini, koja se
 sada zove Sebaiejeh. A gora se Sinajska ova dimljaše,
 jer siđe na nju Gospodin u ognju (simbolu božjega i
 kraljevskoga veličanstva), i dim se iz nje podizase kao
 dim iz peći i sva se gora tresijase veoma. Tada pro-
 glasi Bog zakon: dekalog 10 zapoviedi. (Ex. gl. 20.)
 sam, a druge naredbe preko Mojsija. Narod naime
 vidjevši one izvanredne pojave na gori uzma kao bje-
 se natrag (u dolinu es-Rahah) i postavio Mojsija
 svojim posrednikom. Onda Mojsije u ime Gopo-
 dina Boga učini zavjet sa narodom i kvlju od žr-
 tve pokropi žrtvenik i narod govoreći: „Ovo je krv za-
 vjeta, koji učini Gospodin s vama za ove riječi: „Tm
 skropljenjem povećen bi Izrael za narod zavjetni i
 postade sposoban, da bude dielnik prava, koja

podjeluje zarjet. ~~Čisto~~ a narod obćao poslušnost ugodje
Mojsije s tronom njegovimi sinovi Nadaborn i Abiu-
jern (kao budućimi svećenicima) i sa 70 starijšinah na go-
ru, gdje vidiše Boga Israelova i pod nogama njegovima
kao djele od kamena safira i kao nebo kad je vedro (č.s.
24, 9. 10.) i zatim se Mojsije sam pope više na goru i poka-
za mu Bog tip svetoga Satora i sv. posudja i dobi na-
pokor dvie ploče kamene prstom Božjim s obje stra-
ne (č.s. 32, 15. pisane (I. Mojs. gl. 19-31.).

Dok je Mojsije 40 dana boravio na goru, Aron na sa-
tanje nestižljivoga i oćavajućega naroda sali tele zlat-
ne, kojemu se kao Bogu pokloniše. Mojsije o tom od Bo-
ga obaviešten, utalži gnjev Božji, zatim siđe s
gore i kad dođe blizu skola i ugleda tele i igre, raz-
gnjovi se i baci iz ruku ploče i razbi ih pod gorom, tele sa-
tre u prah, Arona ukori i krivce (3000 ljudi) da će ubi-
ti po sinovih Levijevih, koji reknjući za vjeru zbrisa-
še tiem sa sebe prokletstvo patrijarha Jakova (I. Mojs.
49, 5. 7.) i pozvani k službi svećeničkoj pretvoriše ga u
blagoslov. Narod pokoru čineći pomiri Boga, a Mojsi-
je uzidje opet na goru, gdje vidje slavu Božju i boravi
40 dana i dobi na pločah (koje on sam iztesa) Bo-
gom napisanih 10 zapoviedí i donese ih sa sobom
i dođe k narodu, a koja na licu postanu svietla
(73 P. = splendida sunt); jer je govorio sa Božjom di-
nom (Vulgata: Et ignorabat, quod cornuta [P. 2. P.
rog] esset facies sua ex consortio sermonis domini).
Onda pomoću Bezelela i Oholiab nacini Sator
zarjetni, posveti Arona i sinove njegove za sveće:

nike i načini druge stvari potrebite za zarjet. I kad bi sve gotovo, slava Gospodnja napuni šator, a osmi dan počese tron i njegovi sinovi službu obavljati i prinoseše žrtvu, koju poždre oganj nebeski za znak milosti nebeske. Kadabi šbim umriješ, što su u sv. šator umieli oganj neposvećen. Izraelci svetsko, vaku dugi put pashu kod Sinaja, gdje su malo ne godinu dana boravili i pošto je, Mojsije prebrojio narod (603,550 mužkih odraslih) podiže se oblak iznad šatora od svjedočanstva 10. dan drugoga mjeseca duge godine i krenuše Izraelci prama pustinji Faranskoj propisanim redom pod vodstvom Hobaba šinjaka, Mojsijeva (izp. IV. Mojs. 10. 31 ss.)

§. 20. Teokratija.

Bog, akojem kralj nad svom zemljom, ipak se je na posebn način objavio patrijarhom, onajnom ukorn izveo Izraelce iz Misira i njih kao izabrani narod posebnim zarjetom (ugovorom) k sebi privazao; koji odnosaj medju Bogom i narodom Izraelkim prvi je Josif Flavije (E. Apion 2, 16) prozvan teokratijom. Bog Elohim bijaše posebnim načinom Jehova Bog Izraelov i kao takav njegov kralj i vladalac ter su Bog i Izraelci medju sobom bili vezani kao kralj i podložnici i to po posebnom zarjetu, po kojem je Izrael bio Božja osobina i medju ovih naroda, kraljevstvo svećeničko i narod svet. Svetost naima bijaše vrha onomu zarjetu i teokratiji. Budući pak Bog kralj Izraelov, to su

oblasti državna i duhovna bile najtješnije spojene, te
je svaki zakon i svaka uredba politična imala ujed-
no karakter religiozni i obratno svako djelo vrednjajuće
ma koji zakon bila uredba veličanstva Božjega t. j. grčki
i svaku vlast i čast podjeljivao sâm Bog, stoga sve što
god je država radila, bijaše stovanje ili neštovanje Boga
je.

Temelj pak theokratiji Izraelskoj bijaše dekalog
napisan na dvije ploče, koje su se čuvale u kovčegu za-
vjetnom, pa se zato zove svjedočanstvo (*testificatio*), plo-
če svjedočanstva (*tabulae testimonii*), zavjet (*pactum*)
reci ili ploče zavjeta, te se ne može smatrati kao diel
zakona Sinajskoga, nego kao jezgra zakona ili pravo
govoreći kao prve i temeljne zapoviedi zakona naroda
nog i zato se ne može nikad dokinuti. U dekalogu kao
u jezgri sadržava se sva objava: dogmatika st. zavje-
ta (što je naime Izraelcem vjerovati) i etika (što
jim je raditi); na prvoj ploči dužnosti napram
Bogu, na drugoj dužnosti napram bližnjemu. U de-
kalogu dodane su li odmah iz njegovog proglašenja
ili nešto kasnije, ali dok su još Izraelci bili kod Sina-
ja zakoni obredni, kojimi se služba Boga javna i
posebna uređuje, i tim objašnjuje prva ploča de-
kaloga, zatim zakoni koji se odnose na život dr-
žavni i socijalni i objašnjuje drugu ploču. Ovi za-
koni nisu potpuno novi nego većinom dopiru
daleko u doba patrijarško; ali su sad većina pri-
lagodjeni potrebama naroda, više razvijeni, da
pomognu narod Izraelski u zvanju njegovu.

Dogmatika zakona, Sinajskoga uči, da je jedan Bog (V. Mojs. 6, 4: Ti, Izrael, Gospodin je Bog naš jedini Gospodin) koji je duh bez tela (II. Mojs. 33, 23. reče Gospodin Mojsiju: vidjet ćeš me sledja, a lica mogega nećeš moći vidjeti, V. Mojs. 4, 15. ne vidjeste nikako, va lica monajdan, kad vam govori Gospodin na Horebu izred ognja); mudar i pravedan, koji iz milosti gabra Izraela, a ne gleda tko je tko (V. Mojs. 10, 17) i pomirljiv i milostiv (II. Mojs. 32, 14. i razjali se Gospodinu učiniti zlo narodu svojem, koji reče) i koji je i jedno Gospodini i Bog na svojoj zemlji (V. Mojs. 32, 39: Vidite sada, da sam ja, ja sam, i da nema Boga osim mene), koji mrzi na svako idolopoklonstvo (V. Mojs. 7, 25: Prejane bogove spalili ognjem, jer je gažno pred gospodinom Bogom tvojim).

Zakon Sinajski predpostavlja u svakom slučaju slobodnu volju (V. Mojs. 30, 19: Predložim vam danas i nebo i zemlju, da sam stavio pred vas život i smrt, blagostol i prokletstvo, zato izaberi život, da budeš živiti i sjeme tvoje, ljubeći Gospoda Boga svojega, slušajući glas njegov i držeći se njega); besmrtnost duše i platu na drugom svijetu potvrđuje, što se vidi iz onoga mira, u kojem umire Aron i Mojsije, iz nekih pogrebnih obreda (III. Mojs. 19, 28: Zamrtvacem ne režite tela svoje, gani udarajte kakvih biljega na se. Ja sam Gospodin) iz zabrane gazivati pokojnike; iznade tugujućih, da će djecu i podjake posmrtnaći, iz pojave umrloga Samuela. Upravo pak u blaženstvu na drugom svijetu, ne savršena još, više se razvija negativno nego li pozitivno.

tično, jer se i kod S. P. V. ovi su kao mjesto nezasitno (Ps. 30, 16.) mjesto kod zemljom i magno, mjesto žalostno i mjesto mračno (Job. 3, 12, 17), gdje nitko Boga ne hvali (ps. 6, 6; 87, 63). Ovo se razjašnjenje u nauči st. zavjeta, jer čim se više publika vrieme milosti i spasenja, tim je nauka o blaženstvu i placi nad drugim svietu jačiji, što i Mojsije nagoviesti: Eto je tajno ono je Boga našega a što je javno ono je naše i sinova naših do vjeka, da da bismo izvršivali sve riječi zakona svoga (N. Mojs. 29, 29). ~

Ali što je kraća dogmatika, to je obilatiya etnika. Toga se objava st. zavjetna i zove većinom zakon. Za, novieda se ljubav k Bogu (Deut. 6, 5; 30, 6), koja zabranjuje svaku čast drugim bogovom; zapovieda se nu. tarnja svetost (budite sveti, jer sam ja svet. Lev. 11, 45.; povećajte se i budite sveti, jer sam ja Gospodin Bog vaš. Lev. 20, 7. Obrežite sve svoje i nemojte više biti tvrdovrati. Deut. 10, 16.), a kojom se molitva izri. kom propisuje samo kod primoprenja prvine u deseti, ne, a izpoviest grieha samo na dan pomirbe, ipak čitamo, da se je molitva češće izvršavala; Mojs. mo. li se Bogu u boju na Amalekijane (Ex. 17, 10) moli se radi zločina naroda svojega (Ex. 32, 23.) m. oleći se sam za se nalazi milost, (Ex. 33, 14, 15), vraća stariji zdravje (Num. 12, 13) načemoleći se Bogu i blagosivljuć u miru (Deut. 33). Leviti primoseću u put u veći kad običavahu se moliti (Luk. 1, 10. Dove mnoštvo onoga se Bogu vrieme kadjenja). Od doba Davidova tri puta bi se Izraelci na dan Bogu molili, u putu, s. podne i na večer (ps. 54, 18; Dan. 6, 11.)

Zaповieda se ljubav bližnjega (lubi prijatelja = bližnjega) kao samoga sebe. Lev. 19, 17; Num. 20, 7). Isto se protije i na d. šlake (Lev. 19, 33, 34; pače i na neprijatelja (Ex. 23, 4, 5; Ako naidješ na vola neprijatelja svojega ili na magarca njegovog, gdje je zalutao, odvedi ga k njemu. Ako vidiš, gdje je nenavidniku trojemu kao magarac pod teretom svojim, nemoj, da ga ostaviš, nego mu pomogne; Lev. 19, 18. Ne budi svetljiv i nenosi srdnje na sinove naroda svojega, nego ljubi bližnjega svojega kao samoga sebe; ja sam Gospodin); tomu ne protuslovi Ex. 21, 24, 25: Oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu, užeg za užeg; ranu za ranu, modricu za modricu, jer je ovo načelo javne pravde; niti protuslovi zator Moabaca i Amonaca i Amalekijana; jer je taj zator bio Bogom određen i zapoviedan.

Zaповieda se štovanje staraca (Lev. 19, 32 Coram ea, no capite conurge et honora personam senis), blagost napram robovom (Ex. 21, 2; Lev. 25, 39; Deut. 5, 14, 15); milosrdnost prema siromakom, udovam i sirotam (Ex. 22, 21; Lev. 19, 9-13; Deut. 15, 7-15). Pače zakon ne zabranjuje ni na životinje: u subotu, da ne radi (Ex. 20, 10); ptice da se ne uginu u ognjeda: („nemoj uzeti majke sa ptici“ Deut. 22, 6, 7); volu vraćenu, da se ustane zavetu (Deut. 25, 4). Zabranjuje se kurvarstvo, pite, no mješanje sa sudnici, sa životinjom, laž, liivo svjedočanstvo, osveta (Lev. 19, 16-18), lihvarstvo (Ex. 22, 25; Lev. 25, 35), krađa, ubojstvo i teškimi se prekršajima kazne; zapovieda se, da se vrati tuđa stvar. Domaći

nu se nalaze, da rodu čarva i jecan i ukucane (Ex. 10, 2; Deut. 4, 9; 6, 6 i t. d.), ženitba, da bude sveta, veje se na neke u-
vete; prečuba se omeću kazni, pače se i sumnjiva je,
na podlaže kućnjem (Num. 5, 12); zapovieda se posluš-
nost na pram poglav aron i svećenikom, te se prepo-
mićuje poniznost; jer je Bog iz milosti Izraela oda-
brav (Deut. 7, 7, 8). Vidimo dakle, da je sve zapoviedi
zakona Mojsijeva oživljavao nitarnji duh.

Tako se je narod Izraelski, jer da ga je bilo manje
nego ikoga drugoga naroda (V. Mojs. 7, 7) - odlikovao
od svih drugih izborom božjim i theokracijom, te
naukom vere i zakona i tim bio Bogu na neki
način bliži nego drugi narodi (V. Mojs. 4, 6, 7). Nema
drugoga naroda velikoga, kojemu bi bili bogo-
vi tako blizu, kao što je Bog naš pri svih molbakh
naših. Iarim tim nije bio zakon Mojsijev savr-
šen i zasnovan je za evanđeljem; jer je dopuštao raz-
ženitbu, nije znao za zarjete u božtva, čistocē i po-
slušnosti, niti za nesebičnu ljubav k bližnjemu
i drugo kojesta. Zato i Krist Gospodin savrše-
ni svoj nauk suproti nesavršenomu zakonu (jpp.
Mat. 5, 21, „Čuli ste, da je kazano, a ja vam kažem“),
te zakon, jer da je savršen gledec na vrijeme
i svrhu, bijaše ipak nesavršen na prama savr-
šenijemu zakonu kršćanskomu. Zakon Mojs-
ijev bijaše na pram spojen s obredi, koji ako
prema se zovu vječni (Ex. 31, 16: „Teke čuvaju su-
botu... od koljena do koljena. Zarjet je vječni“)
□ 318 - vick t. j. vječnost i dugovremne), ipak nisu bili

djeli da sva vremena imajući samo simbolično - tj. pišno značenje t. j. prikazujući realno ujedinjenje s Bogom kao cijeli i savršeni zakon. - Kako su zakoni obredni i politični bili dar narodu, i obranom kao komentar k dekalogu, to valja sad da razpravljamo I. o zakoni obrednih, i II. o zakonih političnih; i kako zakoni obredni pokazuju službu Božju javnu i privatnu, a na javnu spavaju: sveto mjesto, osobe, predanici, štve i ine svete stvari, to ćemo najprije razpravljati o

§ 21. svetom mjestu.

Dok nisu Izraelci imali stalnih sjedišta, Bog zapovjedi Mojsiju, da po slici, koju mu bjese pokazao na gori Sinaju, načini „šator“ (tabernaculum) prenosni, kao mjesto određeno za javnu službu Božju. Kako je Bog bio kralj Izraelcem, htjede, da ima sveti šator, dvor njegov, kao drugi kraljevi dvorovi, dosta prostora u naokolo: dvorište naime (atrium) 100 lakata dugo i 50 lakata široko, odzgor bez krova, a sa svih strana odvoreno belimi zavjesi, koji su visjeli o srebrnih motkama presječenih na 60 stupa, po 5 lakata visokih od drva načinjenih, a na stopi, cak mjedenih počivajućih. Ulasak u dvorište bijaše s istoka, 20 lakata širok, a zavješan bijaše dragocienim zavjesom bagrene (purpureus), škrlatne (coccineus), modre (hyacinthinus) i bele boje, visecim o 4 stupa. U dvorištu s istoka do ulaska bijaše štvenik, oltar, mjese, ni, oltar sa štve paljenice (altare censum, holocaustum) načinjen od drva sitina, 3 lakta visok i 5 in.

Fol. 25.

Krala i kraljica i drugi, obloženi pločama, mjedenim, isnutim
 i zlatom, koja zuplina, napunila bi se zlatom ili, netada,
 nam kamovima. Oltar bio u sredini, opasan oplatom, a
 oploče, ove oplatale do dna bila je rešetka kao mreža, ko-
 ja su bili, na 4 ugla 4 biočuga, a kroz ove biočuge pro-
 rukle bi se 2 poluge, za nošenje oltara. Na 4 ugla, iz-
 lasili su rogovi. Na tom oltaru prinostilo bi se svaki
 dan, u jutro i večer jagnje (jagne sacrificium), i dru-
 ge žrtve. Među ovim žrtvenikom i sv. šatorom bi-
 la je univaonica (labrum aeneum) i mjedenim pro-
 rojem, načunjena od ogledala koje su prilježile
 aene, u rjog blavoda kojom su se svećenici prije
 služe univali. Kakva je bila ta posuda, nekako se.
 (Ex. 38, 8); po svoj prilici okrugla. U sred dvorišta
 postavljen je bio sam sv. šator, četverouglast, singo-
 fajt, zavjesima pokriven, 30 lakata dug (od zapra-
 da na istok) i 10 lakata širok i visok, kojemu su se
 3 strane sastojale od 48 proklacekih dasaka i zavje-
 sima su bile ukrasene; istočna mu je pak strana
 bila otvorena i pastirala se zavjesom od tankoga plat-
 na, uavedenoga bagrene, skerletne i bijele boje. Šator
 bio je od ogor i sa strane pokriven četverovrtnim
 zavjesom: 1). zavjesom od tankoga platna uavedeno-
 ga i od porfire i od skerleta i od crva, a po njemu
 su bili, veseni herubi, ovim zavjesom bio je pokrivena
 unutrašnja strana šatora, od zgora i po stjenah; 2) za-
 vjesom od kosti, kojim bio je pokrivena, vanjska
 strana šatora; 3). pokrivačem od koža, ovnjih kih
 crnih obloženih i 4). pokrivačem od modrih koža
 (Vulg. de ianthinis pellibus); ove su kože, rade od
 morske ribe, morska krava zvane, od kojih koža i da-

nas beduini i panke prave. Posljednja dva prokri-
ca bijahu kuo sator, parupeta. - Sator bijase sa-
som od porfira i od skvrtata i od crva i od tanko-
ga platna, uvećanoga i hrušbinu i vekenoga, rak-
disjen, na dvie strane: Svetinju (20 lakata duga i
10 široku i visoku) i svetinju nad svetinjama (san-
ctum sanctorum) 10 lakata duga, široku i visoku. U
sred svetinje do ulazka u svetinju nad svetinjama bijase
oltar kadični, oltar platni, sivni i latnini pločami
obložen, 2 lakta visok, a 1 lakat širok i dug sa 4 no-
ga, na uglovih, u sredini u nashole uređen platnim
vencem, izpod kojega su bila dva platna biočuga za
podloge; odazgor je bio oltar po svog prilici ogradijen
oplatom. Na tom oltaru palio se kad (od 24 vr-
ste mirisa sastavljen) svaki dan u jutru i u večer na-
ugovan, miris Gospodinu. Na južnu stranu od ol-
tara kadičnoga postavljen byase sviećenik od srebr-
ga, plata sa 7 grana, na kojih su bili svieći svet-
lići, noću (i danju?); na sjevernu prok stranu od
oltna kadičnoga byase stol za postavljanje hfe-
bova (mensa panum proportionis), načinjen od de-
veta sitina, platom okovan, 2 lakta dug, 1 širok,
1 1/2 visok, imajuć na 4 noge 4 biočuga za nošenje; na
taj stol mitalo se je od subote do subote 12 hfebo-
va prirodnih po tri u jednom redu i na svaki red
kada čistoga, da bude sa svaki hfeb spomen, vrtva
ognjena Gospodinu. Kad su se novi hfebovi ime-
nali, stare su svećenici poblagovali. U svetinju
nad svetinjama kamo je samo jednoga daru i
dini veliki svećenik ulazio, byase kovčeg karp-
ili ti kovčeg svjedočanstva, načinjen od drveti

ma, iznutra i izvana poslaćen i odgor, mu platni vijenac u naokolo, 2 i $\frac{1}{2}$ lak. dug, $1\frac{1}{2}$ lak. širok i visok. Na 4 ugla bijahu mu 4 platna biočuga, krova koji su bile provučene poluge za nošenje, a nica su se nikad padile. Poklopac (כִּפְתֹּלֶת - propitiatori, um) kovčegu bijaše od čista zlata, a na kraju po klopceu bijahu 2 heruba platna, koji su krilima zaklanjali poklopac, licem bili okrenuti jedan prema drugomu i prema zaklopceu. U kovčegu savjetnom osim ploča zakona bila je platna prošuva (Hebr. 9,4) napunjena manne, štap Aronov i kasnije pokraj njega bilo metnuto petokrničje (Deut. 31, 25). Kad kovčegom i nad krili herubskim prikaza se oblak (šekinah Lev. 16, 21), sjajni symbol naroda Božjega. Stvari potrebite za sv. šator, narod nagovoren Mojsijem darova radošno i obilato. Pošto je sa 7 do 8 mjeseci sve bilo gotovo posvećen bi šator Bogu, čije je veličanstvo sjalo u oblaku i sve namunjavalo. -

S. 22. Svete osobe.

Prije Mojsija glave porodičke bijahu u jedno svećenici, nego poslije savjeta, koji učinio Bog s Izraelci, Mojsije za zapovied Božju mjesto f. venaca, (koji su se zato morali odkupiti od službe svećeničke IV. Mojs. 3; 8, 14-18) postavi potomke Levijeve da obavljaju službu Božju. Idući dakle da je Levije, sin Jakovljev, imao tri sina: Persona, Katha i Merarija, to su se svi Leviti tj. potomci Levijevi dielili u tri porodice: Perso-

ovite, Kaitite, i Morarite. Od Kaitita pak o, ni, koji su bili od plemena Šronova, spadali su u red viših službenika Božjih t. j. u svećenike, a svi drugi leviti spadali su u red nižih službenika t. j. u levite u strožem smislu. Od svećenika opet Šron i njegovi nasljednici po prvenstvu bijahu veliki svećenici (poslije smrti Nadabave i Abihave, ostado, se još Šronu sinovi: Eleazar i Ahamar, onaj ka, o stariji bude mu nasljednik u časti velasvećeničkoj). Dakle ijerarhija starozavjetna sastojala se od 3 reda (prema Jakovljevi sv. satora u tri diela): od ve, likoga svećenika, svećenika i levita. Veliki sve, ćenik bio je samo jedan i obavljao svoju čast do smrti, nego imao je i zamjenika (koji se u II. knj. Iz. 25, 18 i 52, 24 zove drugi svećenik), koji je za njega službu obavljao, kad je sam bio zapriečen. Oni prom, da je tko bio od roda Šronova, nije mogao slušati, a, ko nije bio bez svake tjelesne pogreške (kao sym, bol, nutarnje čistoće) i navršio propisane dobi (20. godinu; izp. II. Dnev. 31, 16 ss. i po Talmudu), bio po, svećen i imao službeno odieo. Obredi kod prosv, ćivanja svećenika opisuju se u II. Mojs. gl. 29. i III. Mojs. gl. 8; među ostalim velikomu svećeniku izli, žalo se sv. ulja na glavu; a prostomu svećeniku po, makalo se njim, po predavanju židovskom, samo čelo.

Odieo svećenički bio je pamučno i to: svitice (foemoralia), kaftinac (tunica talaris) do gležanja, okrugla visoka kapa turbanom obavi, ta, i pojas, koji je bio šaren, službu čini se da su svećenici bosi obavljali. Kad sve ono odieo još je veliki svećenik imao 1) Plašt (msil) saiv, modar,

umetnici morao odrezati i rukave kao dalmatika, a na vratu dopunjen do ispod koljena izmjenom šij, ši (mala punica) od porfire, skelleta i od srebra, i zlatna svona svila naokolo. 2) Oplčićak (supplex humerale, elod) od plata, porfire, skelleta, srebra i tankoga platina, uvodnoga verson; oplčićak bijaše kao krasula s rukavima, a prednju i zadnju čest dežale, su zajedno dvie paramenice, a na kojima su bila dva kamena omija, a na ovih poredana imena sinova Izraelovih, po 6 na svakoj. 3) Napromik sudski (787, LXX. *ῥοπισιὸρ τῶν κριβέων*, Vulg. *ratio nale judicie*) od iste stvari načinjen kao oplčićak, četverouglast i dvostruk (kao burda), a u dužinu i u širinu s prednja; po njemu je sudano bilo 12. Dragih kamena u 4 reda, na svakom kamenu po jedno ime od sinova Izraelovih. Napromik bi je privezan na prsa svećenika platnim lancima prikopćenima s paramenice od oplčića, i vrpcom modrom k tijelu, da se ne odvaja od oplčića. Na napromiku bijaše Urim i Thumim (Vulg. *Doctrina et veritas*) t. j. proročiste, kojim je Gospodin u snatnijih stvarih, upitan od velikoga svećenika, vođu svoju izjavljivao (Num. 27, 28). Na kapi (tiara, diadema) imaojaše veliki svećenik ploču zlatnu, privezanu vrpcom modrom, na kojoj ploči bijaše isklesano *יהוה* *יהוה* *יהוה* *יהוה*. - Leviti među imali za službu posebna odijela; u poanije doba imali su pjevači i svirači bijelo odijelo (II. Dnev. 5, 12).

Dukčnost svećenikom kao namjestnikom Jehovim bijaše trovrstna: a) narodi očišćavati i prosvjetiti. Krugu, kâdom i molitvorn; b) naučavati

sinove Izraelove sve zapoviedi, i je im dade Gospo-
din; c) blagoslov² naroda (formula je: Blagoslo-
vio te Gospodin i čuvao te! obasjao te Gospodin
licem svojim i smilovao se na te! Obratio Gospodin
lice svoje k tebi i dao ti mir! W. Mojs. 6, 24-25). O³
tomu još je veliki svećenik bio dužan savjet u Bo-
goclinu tražiti preko Urima i, Thumima, na dan
promerbe obavljati svu službu i svete stvari održ-
čivati. To su svećenici bili dužni: pražiti ma-
ogaz, žitke upraživati, sveto posudje čuvati, u pe-
ke, sušiti, razgovaravati, čisto od nečista, praviti
hlebove za postrojenje na stol u svetinji: i prav-
te posudjivati, pravdu tražiti i veliku svećeničku
doviti. - Leviti bijahu dužni pomagati sveće-
nikom, strasiti u sv. šatoru, sv. posudje i spr-
u sv. šatora nositi, sv. šator čistiti, pripravl-
javati stvari potrebne za žrtve, klati žrtve, sv. blaga-
nu čuvati, spremati jarine i darove, prijaviti i
svirati u sv. šatoru, a obavljali su službu od 25
godine dobi svoje (od 30. su nosili sprave sv. šata-
ra) do 50^e. To su bili još u sv. šatoru Kethineci,
koji su drva, ciepalu i vodu nosili.

Svećenici kao sluge Božje imali su veliku
prava i vlasti: dobivali su od svih stvari jarine,
odkup od prvenaca, desetinu, diove od žrtava
i prinosa, dragocjene darove i stvari posvećena-
ne. Prilikom službe u sv. šatoru mogli su se i dru-
gim poslovima baviti. Levitom određeno bijaše za
stanovanje 48 gradova s posjedima, od svih
13 gradova u plemenima Judinu, Benjaminovu i
Simsonovu pripade svećeniškom, da budu bliže.

svetinja. Iznadju onih 48 gradova bijaše 6 njih sa
utočišta; tri s ove strane Jordana: Gades, Meftha,
Ljev, Sihem i Hebron, i tri s one strane: Gailon,
Ramath i Bosor, s predgrađji na 1000 koraka o
kolo grada, kamo bi utekao kornik, koji bi ubio
blišnjega svojega nehotice i ne misivši prije na
nj, da bi živ ostao. -

S. 23. Svetkovine.

Godina u Hebreja bijaše mjesečna, tako da
je mladji početak, a uštap sredina mjeseca, a s
godinom sunčanom, izjednačivati se priestup-
nim mjesecom, umetnutim iska 12 oja. To su He-
breji u prošnje vrijeme razlikovali godinu crkve,
nu počimajući mjesecom Nisanom (ožujak - tra-
vanj) i godinu građansku, počimajući mjesecom
Thisriem, 7. mjesecom u crkvenoj godini (rujan-
listopad). -

Bog je htio u starom zavjetu, da se stanoviti
dani svetkuju i da mu se u te dane iskazuje
osobita čast. Od ovakvih su se svećanih dana
jedni češće u godini vraćali, kao subota i mladji,
a drugi su bili godišnji, kao praznik prirodnih
hlebova, praznik sedmica, praznik oženja i dan
promirbe. -

I. a) svaki dan u jutro i u večer prinosilo se je
po jagnje godnogodišnje s darom (חֲטָאתִים % efe prse-
ničnoga brašna smiešana s uljem sićjenim i 1/4
hina, vina), kojemu se prinosu dodavao vakar
kād i na to pralo svinčjak; to je bila četva svag.

danja (sacrificium iuge), prošlje koje se je (u jutro) govorio blagoslov nad narodom (Num. 6, 23. ss.)

b) Za praznovanja subote bilo je zabranjeno raditi djela robova (ova zabrana valjala i za životinje), a zapovijedane su bile žrtve osim svagdašnjih t. j. 2 jagnjeta godišnja i $\frac{2}{10}$ efa bijelog brašna s uljem i s naljevom (libamen); subota bijaše dan radosti, koji je valjalo goštbami, pjesmami i domorom slaviti, c). Da se predusretne praznovanje naroda, koji su mjesecu žrtve prinosili, zapovijedjeno bi u starom zavjetu, da se o mladju osim svagdašnjih žrtava Bogu prinesu po 2 toleta, 1 ovčan, 7 jagnjaca godišnjih zlatavik s brašnom i naljevom, to sve kao žrtva paljenica; i još k tomu jarec jedan za grich. Početke mjeseci najješćivali su svećenici trubci u srebrne trube, čim je ujedno utročeno brojne mjeseci. O mladju nije bila radnja zabranjena osim o mladju 7. mjeseca, kojim je počinjala građanska godina; taj je dan bio praznik, te se je najješćivao trubljenjem u rog, zato se zvao i spomen trubni (memoriale clangoris), dan trubni (dies clangoris).

II. Praznici su godišnji: a) Praznik vama ili ti prasko na spomen oslobodjenja iz ropstva Egiptovskoga i izbavljenja prvenaca Izraelovih od smrti prolažom (- 110 3) anđela krovika mimo Domove Izraelovske. Ovaj praznik bijaše ujedno početak žrtve; a zove se i praznik priesnih hlebova (511 10, festum azymorum), jer su Izraelci dušni bili 7 dana jesti priesne hlebove. Osim žrtve pomenoga jagnjeta (značajne za ovaj praznik) još se je slavilo Eol. 26.

je dan praznika (16. misana) prinosio snop (žitne
ni) prvine od žetve i jagnje od godine s mirhom
na žetvu paljenicu, čim se je žetva počela. Svaki
dan u osmini prinosile su se paljenice i žrtve za
grieh. Robska radnja zabranjena je bila samo
u posljednji dan. b) Od 16. Misana brojilo se 49
dana, pa 50^{ti} dan (ἡ πεντηκοστή Djel. Ap. 2, 1) bi
kao praznik, od tih 7 sedmica prozvan praznik
sedmicâ (festum hebdomadum). Svetkovao se, na
svaku za obavlenu žetvu, pa se zato i zvalo praz-
nik žetve. Na taj dan prinesla bi se i dva hljeba
pečena s kvascem, kao prvine od novoga žita, a
zato se zvalo i dan prvinâ. Mnoge su se paljenice
i žrtve za grieh s naševom prinosile na taj praz-
nik. Po mišljenju nekih sv. otacâ i židovskih
rabina svetkovao se je ovaj svetak i na spomen
zakonodavstva Sinajskoga. c) Od 15. do 22. da,
na mjeseca Tisri-a osam dana praznovao se
praznik sjenica (festum tabernacularum); u prvi
i u osmi dan bio je pustom. Bio je praznik jesen-
ski na svaku za probrani rod zemaljski s gumna
i kace, ovakle mu takodjer ime: praznik ber-
be, a ujedno se taj praznik praznovao (to mu je
prace bio glavni razlog) na spomen putovanja Isra-
elaca po pustinji, gdje su pod šatorî, sjenicama
stanovali; zato su pun sedmicu živjeli pod šjeni-
cama načinjenimi od grana palmovih i vrbovih,
odatle mu i ime ἡ σκηνοπηγία (Ev. 7, 2). Praznik
bijaše pun radosti i veselja, zato se zove praznik
najveći i blagdan kat' εὐφροσύνη. Zakonom Mojsije-
vim bijaše za svaki dan u sedmici toga praznika.

više štava zapovjedjeno nego li da druge prazni-
ke; a tomu su kasnije dodani i drugi obredi, kao:
nagibanje vode u pame i vrela Siloa s muzikom i
pjevanjem (psalama 113-118), razsvjetljivanje ženst-
ga dvorišta s plesom i pjevanjem (psalama 120-135),²⁾
obilježnje oko žrtionika s palminami u rukama i
klicanjem „hosanna“. Praznici pashe, sedmicâ
i sjenicâ, zovu se žbori (festa conventuum), jer je
na ova tri praznika svako muško u narodu Israel
skom dužno bilo pokazati se pred Gospodom Bo-
gom. a) Dan umira. Peti dan prije praznika
^{sedmicâ} bijaše dan umira, očišćenja (10. Tisri¹⁾ dies
^{dum purificationis}, praznik u koji je bilo sabranjeno sve,
ko djelo i jelo - jedini postni dan u godini. U taj
je dan svu službu Božju obavljao sâm vel. sveće-
nik. Umirajući svoje i obukavši obično bijelo
svećeničko odijelo, uze za sebe i sa dom svoj junca
za grieh i ovna za jaženicu, i dva jarca za grie-
he naroda i ovna za žrtvu jaženicu. Za ona dva
jarca baci vel. svećenik ždrieb, jedan Gospodinu
a drugi Elazelu. Po tom sakla junca za grieh
svoje i jarca (na kojega nije pao ždrieb Elazelu)
za grieh naroda i uđe s kadionicom i s kâdom
u svetinju nad svetinjama; ostavivši ondje kadio-
nicu vrati se po klo od saklanoga junca i jarca;
proškrpi prstom jedan put prema zaklascu od
Kovegâ zavjetnoga a 7 puta prema nođu pred
Kovegom; izišavši iz svetine nad svetinjama u
svetnju promaka kroz rogove od obluka kadiono-
ga i 7 puta ottađ odager proškrpe; što učini i
na oltaru miedenom. Onaj striedom očista se

svetinja od nečistote i od prijestupa sinova Isra-
elovih. Vel. svećenik u dvorištu pred oltarom
metnu obje ruke na glavu jarca da Azazel otkrije,
na, kojim simboličkim polaganjem ruku prenese
na jarca sve grihe i prijestupe naroda Izraelsko-
ga, i pro tom preda jarca čovjeku, koji će ga od-
vesti u pustinju (državu djavolovu) na znak da
su Izraelci očišćeni od griha. Tunc i drugi vel.
žaklani jarac spaljeni bijahu isvan, šatora i to cie-
li. Kaprokon svećenik opraviš opet tielo svoje, o-
buč se u svoji svečano odieo, ona dva ovna sa se-
be i sa narod prinese na žrtve paljenice, i samo od
žrtava zapali na oltaru. Posim svega toga još se
u dan umira ili ti očišćenja prinese (pro predaji
židovskoj prije žrtve večerje) žrtva paljenica: 1 te-
le, 1 ovan i 7 jačanjaca s darom, i 1 jarac kao
žrtva za grih.

III. Kao što se je period 7 dana subotom i period
7 sedmica praznikom sedmicâ dovršavao, tako
i period 7 godina godinom subotnom, godinom sa
odmor zemlji; zato se ova godina zove i subota
Gospodnja. Ove se godine nije smjelo sijati u polju
ni rehati u vinogradu, niti žeti niti brati, nego
što zemlja rodi sama od sebe sa počivanja svojega
ono da bude hrana ubogim i divierim poljskim.
Na praznik sjenica ove godine čitao se je zakon
svemu narodu sakupljenomu pred Gospodinom
Bogom, i dugovi se mesu utjerivali, premda se mi-
su mi odpuštali. -

Poslije 7 subotnih godina, slijedila je godina je-
bilejska t. j. prideseta, koja se je na dan očišće-

te od sv. šatora (kamenjica), okrenuvši joj glavu napram oltaru od svetinje da znak, da se samo od Boga može nadati očišćenje; b) položi ruke na glavu žrtve (na položaj solubovom, jagnjetu, vasmenu, mu, frusovom i desetini), kojim rukopoložanjem daje žrtvu njesto sebe te grihe i zaslužen karan na nju prenese; c) zakolje žrtvu, javne pak žrtve kolali su leviti; d) prolivom krv od žrtve uhvati svećenicom (namjestnik Gospodnji i podređenik među Bogom i ljudmi) da znak da žrtvu Bog prihvata, i po različnoj naravi žrtve ili krofu proškrofi napram svetinji nad svetinjama ili njom pomaza rogove oltaru mjedenomu, ili ju te podnožju oltara isli; e) zatim se žrtva porie i razdiče na dielove; gdje koje žrtve (i prinosi hlebova i kolača) prinoseahu se osobitim obredom, naime obrtanjem (te, rumah, tenufah); f) svećenik metnu na oltar one komade od žrtve, koji je valjalo spatiti; napokon g) ostalo meso nespaženo ugotovi se da govtu ili se dade svećenikom.

III. Dioba. Žrtve krvne diče se 1) u žrtve paženice (זִבְחֵי חֹלֶק, holocausta), koje su se cijele spalile, a očišća, vale su od naraonih manâ i pogrešakâ u obće, ove su žrtve najstarije i najobičnije, te su ih i pogani mogli prinostiti. Žrtva morala je biti mužjaka spolâ, te se njena krv na podnožje oltaru u nekoliko islivala. 2) Žrtve za grihe (זִבְחֵי עֲוֹן, sacrificia pro peccato) i žrtve za priestup (זִבְחֵי חַטָּאת, sacrificia pro delicto) dolaze samo u pakom šopsijem; određene su bile za grihe i griške nehotične, učinjene iz neznanja ili iz slabosti. Razlika je ipak bila među žrt-

tvami da grieh i žrtvami da pristupi, na u čem
se je ta praksa sastojala, ne zna se pravo. Po svoj
prilici žrtve da grieh prinose bi se da očišćavanje
od grieha kao takovih, na koliko bi bili učinjeni ne,
hotice ili u neznanju, a kasnije bi ih se čovjek dosje-
tio, a ne bi se jošte od njih očistio; a žrtvami da pri-
stupi očistio bi se čovjek od griehâ, kojimi je povrie-
dio prava Boga Jehovi ili bližnjemu, dakako ne,
hotice ili u neznanju, i kojim je sâm izgubio prava
theokratska, stoga je bila s timi žrtvami sprojena
zadovoljština (*satisfactio*), i to ili realna ili na-
knadna; ako li pristup nije bio materijalan, nego
samo theokratsko-moralan (n. p. kod gubavca
i kod oskvrnjena narreja) onda se je zadovoljiti
načinila samo Božjoj pravdi. Kod prinosenja
jednih i drugih žrtava ima jednakih obredâ, n. p.
da se samo propisani dijelovi od žrtve na oltaru sa-
čegu, a ostalo meso pripreme svećenikom, osim kod
javnih žrtava, gdje se ostalo meso imalo razgati-
javan tabora; a ima i raslike u obredih, tako kod
javnih žrtava da grieh njihovom bi se krvlju
puti poskropilo napram svetinji nad svetinjama
i namazali rogovi na oltaru kadionom, a ostalo
krv islila bi se na prednože oltara medenom.
Kod posebnih pak žrtava da grieh krvlju njiko-
vom (škropilo) bi se namazali rogovi žrtve i krvi
paženice i ostala krv islila se na prednože timu-
šteniku; nasuprot kod žrtava da pristupa krv
bi se njihovom škropilo oko šatrenika i macko-
lo; još bi se k žrtvi da grieh dodavala. ИИИД и
žrtva da pristupi prinosila bi se čovjeku. Жертво.

zahvalne (ד'ב'ש', Vulg. sacrificia eucharistica i
 pacifica) prinosile su se u zahvalnosti za dobive,
 nu milost ili da se dobro kakvo istom dobije ili da
 se zavjet izvrši. Za ove žrtve mogle su se upotrie-
 biti i ženke: junice, koze i ovce. Krv od zahval-
 nih žrtava islivala se oko oltara. Jalo, bubre,
 ai, mēāica na jetrih sa salom i tusti repi od ova-
 ca, to se palilo na žrtveniku, a desno pleće i gru-
 di Bogu obrtanjem prinesene, dobivali su svećeni-
 ci; od ostalog mesa načinio bi žrtvujući gostbu,
 na koju bi zvao robove, udovice, sirote i uboge.

4). Žrtve posebne; ovamo idu a) žrtve zavjetne ili
 ti ugovorne, što su prinosili oni, koji bi ugovore
 činili: kroz žrtve na dvoje pakućpane proslavili
 bi ugovornici, kao da hoće da kažu: tako se ono
 mi dogodilo, koji prekrši ugovor. Ugovarajući
 bi poslije obično privedili gostbu ili baran uzeli
 soli (odatle pactum salis, zavjet osoljen (Num. 18, 19)).
 b) Kod očišćavanja gubavca prinosile su se dvie
 ptice (vrabca), od njih se je jedna saklala nad
 kamfanom posudom punom vode žive, a druga
 živa s devom cedrovim i svecem i hisopom kamo-
 čila se u krv saklane ptice promiešamu s vodom
 i prustila se na slobodu, a očišćeni se hisopom 7
 puta poskropio. Sedmi dan bi očišćeni gubavac
 sebi obrijao dlake na tijelu i okupao se u vodi, a
 osmi dan prineso bi dva jaganca i jednu ovcu od
 godine s minhom. c) Žrtva crvene junice (sacri-
 ficiū vaccae rufae). Junica bi se saklala isvan
 okola i svećenik bi krvju njenom poskropio sedam
 puta napram sv. šatoru, i onda bi se junica s
 + i očišćeni gubavac poskropio 7 puta

divom cedrovim, kisojom i crvenom sajepla, a peteo od
spaljene junice svodom pomiesan u potrebljivas bi se za
vodu čišćenja. 5. Žrtve nekrvne prinosile su se od ži-
ta, brašna, kseničnoga (samo na drugi dan varoma
prinosio se ječmeni onaj i žrtva za sumnjičenu ženu
bila ječmena) od káda i od vina, što bi se izlilo kraj
oltara, kojim bi se dodavala soli ulje. Sve žrtve nekr-
ne nisu se samo dodavale žrtvam krvnim, nego
su bile i za sebe prave žrtve, te bi se ili cele spalile ili
samo diel od njih (*memoriale, spoma*)
a ostalo dalo bi se svećenikom.

III. Djeja i moć žrtve. Žrtva ima temeljni ton,
što je čovjek svjestan svojega grieha / nasljednoga / i
željan očistiti se od njega. Griehom se odvojio od Bo-
ga, pa je više od straha nego li iz ljubavi želio, da se
oprosti toga neoretanoga stanja i zato nastojao spa-
sliti se grieha, što se može samo omći i pliti, jer je, ka-
ko kaže sv. Pavao (Rim. 6, 28), placa za grieh smrt.
Oni kad bi čovjek samoga sebe žrtvovao, prestao bi raz-
log smrti / žrtvi; osim toga kako to rieči Propovjednici
Kovoj (7. 21.) ne ima čovjeka pravedna na zemlji, ko-
ji bi činio dobro a ne bi griedio, žrtvovanje nijednoga
čovjeka ne bi moglo očistiti od grieha; zato je bio
čovjek prisiljen druge nevine stvorove (na pricv
prikazujuće Krista čista, nevina, Hebr. 7. 26; 9. 14) upo-
sto sebe žrtvovati, da se tako barem symbolom na-
znači, što bi bio imao čovjek sâm pretrpjeti. Suproti
ljudskim žrtvama u neznabožaca Bog je potvrdio za-
mjenjivanje ljudi životinjama već onda, kada je

zakonom i zamienio Božjom krvlju (I. Mojs. 22, 13). Kao
 što i po zakonom Mojsijevim propisuje se klanje
 i klanje, navodi se u III. Mojs. 17, 11: „jer je duša čista u
 krvi, i ja sam vam ju dao (krv) da na oltaru svojom ču-
 stete duše svoji, i krv da bude čistilo duše“ sa čim je u
 savezu zabrana jesti krv V. Mojs. 12, 23: „Jer krv je ži-
 vota i počinje (zak. 1, 15) a ova kao i vrela i vire iz
 duše, koja je u krvi, zato se na krv kao na prvo vrela i
 svedio je gricha određuje pedeset posvjedočanstva
 sv. Pavla: „bez progeva krvi ne biva oprostenje.“
 (Hebr. 9, 22.) -

U tre starozavjetne misli po sebi i lići svojom moću oči-
 šćavale od gricha niti su očisćavale u stvari, realno,
 nego samo zakonito, legalno, a to su činile, što su bile
 sredstva, kojimi se budela i odravala želja za budu-
 ćim očisćenjem ^{i udjelo u klanju je sa grichy} (kao simboli i tipične stvari, koje
 se prinesti utjelovljeni Krist, koji je kroz krv ušao ja-
 nom u svetinju, našavši vječni odkup“ (Hebr. 9, 12) ko-
 ji je bio izbijen za bezakonja naša i čijom ranom mi
 smo se izmislili.“ Ga 5, 5.

§. 25. Bogoslužje privatno.

Bog je Hebrejima dao za privatni njihov život
 mnoge uredbе, koje tamno omjeraju, da se oni u ovih
 okolnostih života sveto vladaju i da se odražaju
 od drugih naroda. Pramo spadaju: 1) raslika
 čistih i nečistih stvari i dopuštenih i nedopuštenih
 jela, 2) čišćenja, 3) zarjati; 4) prisege; 5) blagoslovi

и прелата, Г/оуди, хрестни.

[illegible]

2. Bogatomu, kojijemu nečisti su a) gubarci; b) ko-
mašće gume; c) tko izusti gume kada spava sa
senom makari zakonitom; d) roditelja, po porodu si-
na sedam dana, po porodu kćeri 14 dana; e) sena, ko-
ja ima vreme ili tečenje krvi. f) Tko se dotiče mrtva-
častih stvari, grobanih kosti mrtvačkih, i tko je bio u
sobi umrućega ili umrloga. Tko se dotiče nečista
postao je nečist. Ovakove tjelesne nečistoće izlučivale su
nečista od svetinje, pače od društva ljudskoga dok se nije
očistio. A bile su nečistoće jedne vrste, koje su se uklanjale
pranjem, škropljenjem vodom od junice crvene i
prinosenjem žrtve (kao n. pr. u gubaraca); a druge su
bile manje, koje su se samim pranjem uklonile.

Pranja ova litičisanja neimaju toliko zdravotne,
nu ovih, koliko religiozne; neka bi se naime Israel-
ci ućicali da im je život nečist, grešan, ali neka gleda-
ju, da se očiste; zato nečistoća napriše dolazi od obje
dvie predje ljudskoga života: rođenja i smrti.

3. Zarjeli (vota), kojimi se pobudjuju bogoljub-
na obećanja i posrešuje religija, kojije je pridržao iz
starih običaja, namaložio, da bude ova obećanja u
izvršivanju učinjena zarjeta, ali nije Israelce naga-
varao, da čine zarjete, pače je dopuštao, da se zarjet mo-
že odkupiti. Zarjeti su bili ili pozitivni, kojimi se je
Bogu posvetila stvar, životinja ili osoba, i koji su
se mogli odkupiti osim životinja za žrtve spodobnih,
i osim anatheme (אֲנָתְהָ), kojom su se pošto, živo-
tinje ili ljudi tvrdokorno opaki, pravdi Božjoj nepo-
zivno posvećivali, i zato ih je trebalo zahteti.

Zavjetom negativnim obaveza se je tko uadičavati se od stra-
nih dopuštenih; takov zavjet je osobito o nazirjstvo, ko-
jim se je tko obaveza, da će sam vick ili za stanovito
vrieme (30 dana) uadičavati se od vina i svakoga pi-
ća opojnoga, da se ne će skrniti mitvacem i kose da
ne će sebi strići.

4. Zavjetu je srodna prisega, kojom se ili samo isti
na posvjedočuje (assertorium) ili obećanje potvrdju-
je (promissorium); prisega se obično još dodaje zakle-
tva životom Bžovinom ili svojim životom ili ota-
com i t. d.

5. U svak molitve za drugoga je blagoslov, koji je otac si-
novom davao kao baštinu; tomu je protivno proklet-
stvo, koje je bilo grozno, kad bi ga Bž nad kim ili o-
tca nad sinom izrekao; svakovo se prokletstvo u ne-
kih psalmih i u sirijje na ljude opake, da ih stigne
pravda i savjeta Bžja. Po zakonu Mojsijevu svim
blagoslova oćinskoga i kraljevskoga osobitu je moć
imao blagoslov svećenički, jer je Bž obećao, kad
budu svećenici prizivali ime njegovo na sinove
Israelove, da će ih blagosloviti (Num. 6, 27). -

6. Obredi pogrebni. Umirući narod bi za ku-
ću svoju (domui disponere Is. 38, 1) ž. p. učinio bi opo-
ruku, umrlomu zatvorili bi sinovi i prijatelji oči.
Mrtvo tijelo bi se opralo i umotalo u platno, i tada
bez mitvačkoga kovičega zakopalo u grob. Žalost za ps.
kojimi bijaše u Hebreja kao i u inih južnih i is-
točnih naroda i istoka i pokazivala se raznim
vanjskim znaci. Posle pogreba priredila bi se

goroba, karmine, ali se smalo; klypea utychu ili ča-
ša sa utychu panis ad consolandum, calix ad con-
solandum (Jer. 16, 7).

S. 26. Lekoni politički. Uredbe politički i građanske.

Što smili Mojsija posrednika medju Bogom i
narodom i a branim vlast njegovu ne predje na
Boga, jer je ovomu kao vojskovođi bio samo za-
datak predobiti zemlju Kanaansku, nego na ve-
likoga svećenika kao namjesnika Božjega. Za
raspravljanje manjih stvari izabranlo je iz pojed-
nih plemena, rodova i porodica poglavare (starje-
šine), koji će zajedno sleviti biti sudci narodu. Ovi
poglavari sačinjavali su u pojedinih mjestih mjes-
tno vijeće, a sačinjavali cijele zemlje narodni sa-
bor, predstavljajući sav narod. Zbog theokratije sve-
tojni je sud kognici i krivnju njeroku (quid) razni-
mi predpsami.

Theokratija smjerala je Izraelce što više odvojiti od
drugih naroda, da se sačinjavaju od pogančkih običa-
ja i potamni narod theokratski, ali očetim nije
branila upravo svaki saobraćaj s narodi. Na ono
odvajanje Izraelaca od pogana smjerali su zako-
ni: a) o čistih i nečistih stvari i dopuštenih i
nedopuštenih jelih; b) kojimi se u Izraelcu uvo-
de običaji pooverazlični od pogančkih n. pr. da ne

oblače haljine tkane. drveni i od lana zajedno; da ne oru na volu i na magarcu zajedno; da ne siju u vinogradu drugoga sjemena (V. Mojs. 22, 9-11); da žirvinčeta svojega ne puštaju na žirvinče druge vrste, da ne zadijavaju njive drugakim sjemenom; c) država elbska sonivala se na ratarstvu, koje je trgovini i saobraćaju inostranci otežavali; d) zabrana s drugimi narodima (s Hananejci) saveze činiti i e) zabrana ženiti se kćerki od drugih naroda (na ročito od Hananeja). Odnosaji građana Izrael-
skih bijahu medju sobom medjini a) zakonom kojim se je zemlja od Boga kao vlasnika patrijarhom obćana imala jednako podijeliti prema broju imena medju Izraelce kao nasljednike i zakupnike; b) na zaštitu života ljudskoga omjerali su zakon odmazde (pustalionis) i krvna osveta; c) na zaštitu vlasništva razni su zakoni izdani; kao n. pr. da se od Hebrejina ne traže kamate za uzajmljeni novac, da se dugovi ne utjerivaju godine subotne, da se za zalog ne uzima koja god stvar po volji, da se najamniku plaća ne uzteže, da mitka ne ima dvojake mjere itd.

U morom danim tlu svake sedme godine predavalo se skitosti gospodarâ i odriše velikomu izoisavanju i tim kvarenju tla. Ovi zakoni ujedno su izotavljali ideju teokralijsku, po kojoj je Gospodin Bog vlasnik i gospodar i kralj sve zemlje, a Izraelci samo njegovi zakupnici i najamnici. Ova ideja oživljavala se je i tim, što

na Jehovi povrečeni bili svi piveni, ove piveni i de-
setine. -

§. 27 Zakoni medjujući življenje porodično.

Staro običaje ženitbene zakon je, Mojsije v Israel.
somistina pridržas obog trdine orca njihova, kad
što kaže Eus (Exath. 19, 8), ali ih je ipak nješto steg-
nus, ublažio, kao npr. zakonom, da kralj ne ima
mnogo žena (Deut. 17, 17), vel. svećenik da ima sa-
mo jednu i ta djevojku, zabranom ženitbe medju
rovnici do drugoga koljena, zabranom ženit-
be s narodi anathematizanimi. - Zaručnicu
bi snubio sinovom domaćin s pivojgom braće
zaručnice. Prije ženitbe ugovorili bi se zaruči,
darovi, cena za zaručnicu ili druge usluge, koje
su se imale učiniti roditeljom njezinim. Ženit-
ba bi se slavila svečano i javno. Kćeri, koje ne-
majuci braće bile su nasljednice, dušne bijahu u-
dali se za čovjeka od svojega plemena, da se dje-
lovina ne odkine od plemena. Da se ne urna-
nji selja za djecom veoma korisna za urnmoš-
vanje naroda, potvrdi Mojsije običaj (jus levi-
tatus) po kojem, kad bi tko urnro bez djece, brat
njegov bijaše dužan oženiti se udovicom nerfe-
stom svojom, da podigne sjeeme bratu svojemu;
jer prvi sin od ove ženitbe bi upisan na ime pokoj-
noga brata i nasliedio bi njegovu imovinu; Mojsi-
sije je ujedno propisao, što se ima činiti djevici,

Koji se ne bi hotio oženiti nevjestom udovicom bez-
djecom. - Prejubočinstvo t. j. obližanje tuđe žene i;
li vjerenice ili udove, nevjeste bezdjete kaznilo bi se
smrću. Ova obrana svetosti ženitbene smjerdao je i za
kon o ljubavnoj sumnji (lex de velotypia), po kojem je
mogao, muš. dati sumnjivosj ženi preko svećenika pi-
ti gorke vode, da se ogleda njezina nevinnost ili kriv-
nja. Kex ženitbeni ukinuo bi se smrću i konjigom
raspuštenom (libello repudii). - Sinovi prerenci imao-
li su veću vlast od ostalih sinova pač vlast stein-
ski nad njimi; dva su diela dobivali od baštine
i blagoslov otcav; od svećenstva trebalo je da se od-
kupe. K obitelji pripadali su robovi i robinje. Rob-
stvo u najstarije peć doba urodno Mojsije je mudri-
mi zakonit ublažio, tako da je stanje robovom u Iz-
raelu bilo mnogo bolje nego u drugih naroda.

§. 28. Pogodjaji naroda Israelskoga od odlaska njihovog od Sinaja do smrti Mojsijeve.

Israelci otisavši od brda Sinaja, učinise okol-
na mjestu, gdje Bog zbog tužbe naroda na teškoću
puta sakaze krajine u okolu, pa se ono proziva
תַּבֶּרָחַ (taberah), ogorjelište, Vulg. incensio. Ova-
stom mjestu, ogadivši im se manna, dolise na mol-
bi Mojsijeve mnogo prepelica, a Bog pušti pomor
na one, koji su se pola komili na meso i od ubor-
pa pomorenih prozva se ono mjesto קִבְרוֹת הַחַטָּאִוֹת
(kibroth hattavah), Vulg.: sepulchra concupiscentiarum.
Krenuvši Israelci od grobova proinde, dođoše
Pol. 28.

Kaseroth (סִּרְיָה) ograde. Tu stadosē, vikati
 Marija i Aton na Mojsija radi žene Onke (אֲנָכָה) (ovisil)
 kć. Etiopissa), koju ješ uzeo; ali Marija bude
 kašnjenja gubom, zato ostade narod u Kaserothu 7
 dana, dok ona ozdravi. Odatle odoše preko pusti-
 nje Tarana na svoju zemlju Hanaansku u Kades
 (Barnes), odakle Mojsije posla 12 ljudi, da uhode
 Hanaansku. Kad se uhode poslije 40 dana praviše,
 pobuniše narod, dok ga Josua i Haleb ukalud uti-
 savahu. Na mufanje naroda razgnjivi se Gospo-
 din; gnjev njegov utisa Mojsije molitvom; sa ovim tim
 reče Gospodin, da će pomrieti u pustinji svi, koji su
 navršili 20. godinu osim Josue i Haleba, i da će dje-
 ca njihova 40 god. lutati po pustinji. Uza sve to
 kusiše neki prodrjeti u zemlju obećanu; ali ih stma,
 lekovci i Kananejci razbiše i baciše tja do Horne.
 Medju to Hora levit i Bathan i Abiron (od plem.
 na Rubenova) mučno podnoseći starješinstvo Mojsijevo
 i Aaronovo, diguše bunu na njih (na theokraciju) pa
 stoga zemlja buntovnike i sve njihovo proždrie. Zatim
 bi opet svećenstvo Aaronovo potordjeno tim, što je pa-
 lica njegova na čudesni način provala, koja se je po-
 tom sa znak nepokornim, čuvala pred svjedočan-
 stvom (u kovčegu zavjetnom) izpor. Hebr. 9, 4. -

Dvije su od prilike godine minule od izlaska Isra-
 elaca iz Egipta do dolaska njihova u Kades. Po-
 tom su još 38 god. boravili u pustinji faraonskoj. Za
 ovoga doba u sv. se pismu o ničim ne izvješćuje osim
 o darovih i najlevih uz žrtvu, o prvinah i o resah
 i plavah, vepcakh, na skutovih od hafina (17. Mojs. gl.
 15), zatim o dohodcih svećeničkih (17. Mojs. gl. 18), o

žrtve ovčene junice i s vodi očišćavanja (II. Mojs. gl. 19).
 Savjet teokratski bio je obustavljen, snak njegov
 vanjski: obrekanje propuštalo se (Čos. 5, 5) žrtve su
 prestale (Am. 5, 25); ipak je, odbačene i razpršene bra-
 nio Jehova mannom i pčijio povom. Glavno, naime
 mjesto okolu Izraelkomu, ostade Kades (V. Mojs. 1,
 46) dok su pojedina plemena hodala po pustinji, a
 Mojsije ih sa svetinjom polazio. Odatle što su se Isra-
 elci odvojili od svetinje, možemo razumjeti idolopro-
 klanstvo njihovo u pustinji, o kojem govori Ezekiel 20,
 24-26. Prvoga mjeseca 40. godine poslije izlaska iz
 Misira skupiše se opet u Kadesu (Num. 20, 1), gdje
 Marija, sestra Mojsijeva i Aaronova, 125 god. sta-
 ra umre i bi ukapana. Međutim bješe, malo ne sav
 odbačeni, narastaj i umro i izrodio se nov narastaj,
 kojemu, mamljajućemu Bog, ljudom dade vode preko
 Mojsija, pa kako su, ovaj i Aaron s, nestepjivosti
 neko nepouzdanje u svemogućstvo Božje ondje (oda-
 tle ime mjestu ^{מֵי מֵרִיב} ^{merib} ^{17, 7} ¹⁸, Vulg. aqua contradictio-
 nis; voda svadje) pokazali, ne bjehu ni oni pusti-
 ni u zemlju obećanu. Kad su Edomci i Moabiti
 Izraelcem branili prijeći preko njihove države, odu-
 če ih obići; zato skrenuše dolinom sada Arabah zva-
 nom i učinuše okol kod brda Hore, gdje Aaron 123
 god. star umre, a nasliedi ga u vel. svećeničtvu sin
 Eleazar. Pobijediše jošte Izraelci ondje ili skoro
 i za toga Kananejskoga kralja Orahskoga, odavde
 napulom Crv. moru (zaljevu Helanjskomu), a na tom
 putu pusti Bog na narod, vičući na njega i Mojsija,
 vatrene ognije, od kojih mnogi promrjesu, a kad se na-
 rod pokaja, načini Mojsije [#] mjesecnu ogniju (tipu Hri-
 X me merib

ta zračujućega i na križu podignuta pro samih njego-
vih riječi u Cv. 3, 14) i smrtu ju na mrtku, i kada god
više čim, on pogleda (saxerom) u samije onjedemu i
onjedemu.

Israelski Izraelci istočnu, među Idumeje, dođoše ka-
znanom Izraelcima i u zemlju Moabsku, koje su i,
ma, također prošetiti kao Idumejce. Pređavši pre-
ko potočka Arnona, stadoše u zemlji Amorejskoj;
kad kralj Sihon ne pušta mirno Izraelce preko zemlje,
niti bahu Amoreji oteli Moabcem, u početnom ratu
među Izraelci Sihona i strahu njegovu sebi po-
staviše. Tako uradiše i s Ogom, kraljem Basanitim
u Efraim. Napokon stadoše Izraelci u vojsci; u
12. oko u poju Moabskom s one strane Jordana
napram Jerikonu. Balak, Moabski kralj, uhvatio
si, jeru s Madijanci proti Izraelcem, ali ne usdaju,
i u vojnu silu, dođabi Balaama, vraća se Me-
sopotamije, da Izraelce prokune. Balaamu put ka-
stupa angje, kojega vidi, magarica njegova, ali on
i on ne; magarica pala na tle i bijena Božjom
moću progovori glasom čovječjim i ukori Bala-
ma. Tada stvari Bog oči Balaamu i on vidi
angjela, koji kaza vraću, da ide svojim putem, a
li da govori samo ono što mu, on kaže. Balaam
uveden na visinu Baalovu, zatim na vrh Fagge,
napokon na vrh Fogora, svaki put mjesto da prokli-
nje, blagosiljaše narod Izraelski i pače po nava-
hu Božjem proročestvo s Mediji (II. Mojs.
24, 17 ss). Zatim po rieči Balaamovoj Moabke i
Madijanke zavedoše Izraelce na prešube i na štova-
nju boga Baallegora. Finces pak sin Eleazarov

reknjuć da Boga ubi kurvare, Moabe sarlada,
ter ih sa 5 njihovih (i nova) knezova i s Paladnom
probi, zato dobi on i seme njegovo davjet svećenstva
vječnoga.

Nakon toga učini Mojsije po zapoviedi Božjoj nov
propis naroda, zakone dane opetova i šire protuma-
ci, obćaranja i grošnje doda, u brizi da narod prostari
mu sa vođa Josuu, i zemlju prekojordanšku raz-
dijeli među plemena: Rubenovo (južni diel) pol
plemena Manasijeva (sjeverni diel) i Gadovo
(srednji diel). Prije smrti još je ponovi davjet o na-
rodom, opomenu ga otčinski, da sjećajući se dobara
od Boga dobivenih zapoviedi njegove sveto drži, pro-
reče u nosito proročanstvo o proročkom dostojanstvu
Mesijevu (Mojs. I. 18, 15. 18. 19) i odgovori poslušniju
prijemu (V. Mojs. gl. 32), u kojoj napried kaže o gove
naroda svojega, i davi blagoslov pojedinim ple-
menima (osim Simeonova, koje se je valjda s Levije-
vin i Judinim razumievalo) prije se na brdo Nebo,
i vidje odanle zemlju obćanu, i preminu u 120. god.
vjeća svojega, a mrtvo mu tielo ukopa sam Bog
(po angjelih) u dolini, u mjestu nikomu nepoznatu.

S. 29. Petoknjžje.

1. Ime i razdioba.

Pet knjiga Mojsijevih zove Lidori: ΠΤΙΝ = 20
kon (Ekh. 8, 2. 7. 13) ili ΠΤΙΝ 700 = knjiga sa ko-
na (V. Mojs. 31, 26); sv. pisano novozavjetno: o včev
(Luk. 24, 44); Grči: τὰ πέντε βιβλία (naime βίβλος); sla-
tini: Pentateuchus (liber); a mi: petoknjžje. Grči

od najstarijih vremena dičili su (da li već sam pisac?)
 ieli spis na fust knjiga (odatle: petoknjžje), kojim
 su Hebreji po svojem običaju nazvali imena po prvoj
 riječi u svakoj, a Graci su ih i Latini prozvali po isade,
 žini (početka) u svakoj knjizi: Genesis, Exodus, Le-
 viticus (liber), Numeri (ἀριθμοί), i Deuteronomium.

2. Izdavašina petoknjžja.

- a) Genesis = prostanak (בְּרֵאשִׁית u početku) priporie-
 da stvaranje svijeta, grieh prvih ljudi, obli potop i pak-
 sulo ljudskoga roda po svietu (gl. 1-11), izbor Abrahama
 mo i povjest njegovu (gl. 12-25), događaje Isaka,
 Jakoba i sinova njegovih do smrti Josipove (gl. 26-50).
- b) Exodus = izlazaak (שְׁמוֹת מִצְרָיִם i ovo su imena sino-
 va Izraelovih, koji dodjoh u Misir itd.) počinje kari-
 vati robstvo Izraelaca u Misiru, povjest Mojsijevu i
 izlazaak iz Misira (gl. 1-15), zatim opisuje fust
 Izraelaca po pustinji do Sinaja (16-18), dekalog,
 proglašite zakone, sv. sator i sv. odjice (19-40).
- c) U Levitiku (לֵוִי) i dova Gospodin Mojsijaj
 tumači se zakon, obredni naime šrtve (gl. 1-7) osvešta-
 vanje Starona i svećenika (8-10), zakoni o stvarih či-
 stih i nečistih (11-15) o šrtvi očišćenja ili ti umira
 (16), i o drugim stvarih i o svetkovinah (17-27).
- d) Numeri (אֲחֵרֵי מִצְרָיִם brojevi) u pustinji
 ili אֲחֵרֵי מִצְרָיִם i reči: naime: Treći Gospodin Mojsiju u
 pustinji) propunja ono, što se nalazi u Izlazaaku i u
 Levitiku; počinje knjiga izbrajanjem i popisivanjem
 Izraelaca imenito Levita (gl. 1-4), opisuje rasne za-
 kone o fubavnoj sumnji (zelotypia), o narirejstvu
 i osveštavanju Levita (5-8), svetkovanje pashe dru-
 ge godine poslije izlaska iz Misira i događaje na

putovanju po pustinji poslije odlaska od brda Sinaj, skoga (9-14), zatim se daju razne naredbe i obredi (15-19), nastavlja se historija putovanja u pustinji, pri čemu se smrt Aharona, podizanje zemlje mještene, zlobe Balaamove (20-26), napokon historija 40. godine t. j. uzeće zemlje preko Jordanske i razni zakoni o posjedovanju zemlje obećane (27-36).

e) Deuteronomium (tako prevedeno LXX u V. Mojs. 17, 18: *סִפְּרָה הַדִּבְרִים* = opetovanje t. j. prepis zakona), Tzv. drugi zakon (*אֶלֶף הַדְּבָרִים*, svo su rieči, koji govori Mojsije itd.). U toj knjizi Mojsije preporučuje narodu Izraelskomu dati zakone i opetuje različite sudske i kaznene zakone (gl. 1-30), Josua postavi, po djeu narodu i preda Levitom knjigu zakona (31). Na posljedku imade u petoknjžju Mojsijeva posljednja pjesma, blagoslov i smrt (32-34).

3. Vrsta petoknjžju. Mojsije nije kanio pisati obćenitu svjetsku historiju a niti posebnu pisanju svojega naroda, nego je htio pokazati, kako je Bog htio sačuvati pravu vjeru i rod židovski pravi, na spasenje, i abrao osobiti narod theokratski i dao mu zakone; dakle je htio opisati posljed spasavajućega djela Božjega i to historijski poč. tak i zakoni osnovanje theokratije. Stoga je prečutno mnoge događaje u historiji, kao n. p. što se je događalo na 450 godišnjega boravku Izraelaca u Egiptu, što se je obivalo od 2. - 40. god. putovanja njihova po pustinji itd., nasuprot širokoj prepovesti grčkih prvih žid. putop. historiju Abrahamovu, izlaza iz Egipta i zakonodavstvo Sinajsko. U Deuteronomiju hoće Mojsije da opi-

zup zakone i da tako nagovori narod na držanje njihov, zato o zakonskim govoru ne redom kronologij-
skim, onim redom naime kako su bili izdani, nego
prema svrbi pravačenja i u pogledu zemlje Kanaan,
tj. nebi i mienja i propusja.

4. Pisac petoknjizja. Tri katolici i premnog ne-
katolici drže jednoglasno, da je petoknjizje napisao
o Mojsiji; pa da ovu vjeru i tvrdnju svoju imaju
dokaza A) spoljašnjih i B) nutarnjih.

A) Dokazi spoljašnji. a) Po pravadnom i ne-
prestanom predavanju u Židova i u kršćana pisac
je knjige Mojsije; (pa da ovu) jer Hrist Gospodin
i Apostoli više puti se pozivaju na zakon Moysi-
jev, tako Hrist u Mark. 12, 26: ^{u knjizi Mojsijevoj} "Čitate u knjizi
Mojsijevoj"; u Luk. 24, 44: "Treba da se svrši sve,
što je pisano u zakonu Mojsijevu i u prorocima i u
psalmima o meni"; u Ev. 5, 46: "Rad biste vjerovali
Mojsiju i meni biste morda vjerovali; jer je on o
meni pisao." Također kaže u Djel. Apost. 15, 21, da
se Mojsije od starih vremena po sabornicah čita
svake subote, i Pavao u Rim. 10, 5 veli, da je Mojsi-
sije pisao, da čovjek, koji čini pravdu koja je od
zakona, živjet će u njjoj. Osim toga više se mjesta
u petoknjizju u nov. zavjetu navodi pod imenom
Mojsijevim, tako Mat. 8, 4: "Isti ti pokaži se sve-
ćenikom i prinesi dar, koji je zapovjedio Mojsije
radi svjedocanstva njima" - ispr. III. Mojs. 14, 2 ss.
To isto čita se u Mark. 4, 44. Tri Židovi priznava-
li su zakon ili ti petoknjizje Mojsiju kao pisca,
tako u Mat. 22, 24 saduceji vele: "Učitelju! Mojsi-
sije reče: 'Ako tko umre bez djece' itd. To isto u

Mark. 12, 19 i u Luke 20, 28. Za pisca petoknjžja drže Mojsija Josip Flavije (Ant. XVIII. 6, 3) Filon i Talmud (Tract. Bab. bath f. 14, 2). Zato nije gotovo nitko do 17. veka petoknjžja odricao Mojsiju.

b) Autenciju petoknjžja tj. da mu je Mojsije, kojemu se ono pripisuje kao piscu, i bilja pisac, dokazuju i ostale kanonske knjige st. zavjeta a) historijske: knjiga Josui, na izrikom pripisuje petoknjžje Mojsiju kao piscu: 1, 7, 8: „Budi slobodan i hrabar, da dižiš i tvoriš sve po zakonu, koji ti je zapovjedio Mojsije sluga moj. ... Ne ka se neractavljja od usta tvojih knjiga ovoga zakona, nego razmišljaj o njemu dan i noć, da dižiš i tvoriš sve, kako je u njemu napisano.“ U 8, 30-35: „Tada Josua načini oltar Gospodinu Bogu Izraelu na gori Gibealu, kao što bijaše zapovjedio Mojsije, sluga Gospodnji sinovima Izraelovim, kao što piše u knjizi zakona Mojsijeva, oltar od celoga kamenja. ... I prepiše ondje na kamenju zakon Mojsijev, koji je napisao sinovima Izraelovim.“ U 23, 6: „... tvorite sve, što je napisano u knjizi zakona Mojsijeva, da ne odstupate od njega nina desno nina lijevo.“ U 24, 26: „I napisao Josua overiču u knjizi zakona Božjega.“ U nemirna ona vremena, kad su Jude i Vla dali narodom Izraelokim, tomeč životu političnomu, građanskomu i vjerskomu bijaše zakon Mojsijev (izp. krvnjari kazar, pokora i izbava; Ge. deon Jerobaal, Jeshu zavjet; Samson najirej). Iz knjiga Samuelovih razabiramo, da je petoknjžje, akojem se izrično ne spominje, bilo pravilo za ži.

vot theokratski: zakoni, Mojsijevini čini i sudi bili su, mo-
 mogati nego i držani, takom, pr. zakoni o svećenstvu
 i službi levitskoj (I Sam. 6, 15; Aleviti snimise kovčeg
 Gospodnji, o svetkovinah i žrtvah (I Sam. 13, 21; 2, 15),
 o uložistik (I Sam. 22, 18), nadalje naredbe o nagričjih (Jud.
 13, 5; Am. 2, 11), o izloženih krljelovih (I Sam. 21, 5-7), a ima
 u knjigah Samuelovih i mjesta, koja nas upravlja
 napućuju na petu knjigu, tako u I. Sam. 2, 13 s. čita-
 mo, kad je tko prinosio žrtvu, kako je mornak sinova
 Elijevih dolazio s viljuškami trokrakim i uruci, i sa-
 badav u sud, i što se je nabolo na viljuške, uzimao je
 svećenik, izpr. st. V, Mojs. 18, 3, gdje se zapovieda, da se
 svećeniku od ovih, koji prinesu žrtvu, bilo vola ili ja-
 nje, dade pleće i objerlice, i schudac. U I. Sam. gl. 15.
 zapovieda Samuel u ime Božje kralju Saulu, neka
 zavojsti na Amalečane za ono, što su učinili Izrael-
 cem, kako su im se opeli na putu, kad su išli iz Ki-
 sia, a to se čita u II. Mojs. 17, 88. Sličnik dokaza ima,
 derno u knjigah Kraljevskih, i u Dn. 5, 2-7, 10) jest kao tumač
 zakona Mojsijeva, osobito Lev. 26 i Deut. 28. Joasu
 kralju sa prijestolom daje se i zakon (IV. Kr. 11, 12) i
 za kralja Josije nadjen hamu svećenik Helcija
 knjigu rukom Mojsijevom pisanu (IV. Kr. 22, 8 ss.) U
 knjigah Kraljevskih navodi se na knjigu zakona
 Mojsijeva n. pr. u IV. Kr. 19, 6: „Amasija kralj ne ubi
 sinove onih, koji ubiše sinove njegovog oca, po onom
 što je napisano u knjizi zakona Mojsijeva.“ Etdra

Prak (3, 2; 6, 18; 7, 6. 12) i Nehemija (1, 7; 8 s.) izričito i: meniju, Mojsija auctorom, pitana zakona. β) Proro-
ci često se pozivaju na petoknjžje i zakon, u pr. iz njega gradivo za svoje pro. paraemesi i prorocanstva, i t. h. u. cione nada sve, a da im stoga suvremenici ne prigovaraju; pa to čine ne samo proroci iz kraljevstva Judejskoga nego i iz Israelskoga. Prorok Ho-
seja poziva se na historiju Jakova patrijarka, kao što se pripovieda u Gen. i na oslobodjenje Israela, ca iz Egipta, iz pr. gl. 12. i 13; Amos, Hosejin malome suvremenik, spominje boravljenje Israelaca u pu-
stinji, zatim Amorejaca i drugo kojista u petoknjžju zabilježeno, iz pr. 2, 9. 10; 4, 11. Joel spominje službu Božju po zakonu, Mojsijevu i često navodi iz petoknjžja, kao 2, 2; 2, 18. 23. Miheja predmnjeva, da su historija Ba-
laamova i obećanje dato Abrahamu i Jakovu pro. po- znata, iz pr. 6, 5; 7, 20. Osobito puno se bave zakonom ve-
ći proroci: Isaija, Jeremija i Ezeiel, naročito valja to o Jeremiji, kojemu ipače nekoji rationalisti pripri-
suju sastavak petoknjžja, ili barem Deuteronomi- ja. γ) Kanon sve koliko sv. pismništvo hebrejsko
osniva se na petoknjžju; u psalmik n. pr. (88. i 102-
-105) slave se događaji, dobročinstva i obećanja, što se nalaze u petoknjžju. Priče Salomonove niču drugo do, što dramatičnija s objavi Božjoj u zako-
nu Mojsijevu dana; iz pr. n. pr. 8, 22. 23 i: „Posredin me je imao u početku putova svojih, prije nego što učinio. Trjevickova postavljena sam, pri-
je početka, prije postanka zemlje,“ sa I. Mojs. 1, 1:

„U početku stvori Bog nebo i zemlju;“ u 31. 3. i: „Ne dede-
ris mulieribus substantiam tuam et divitias tu-
as ad delendos reges;“ izj. s tim. V. Mojs. 17, 17 (gdje se kra-
lju hebrejskomu brani imati mnogo žena i mnogo
glata i mnogo srebra). Tačje knjiga Tobova pisana
je povodom ^{manjaka} petoknjžja Mojsijeva.

Od doseljenja u Egipat sledi a) da su historija i zakoni, što
se nalaze u petoknjžju bili Hebrejem vazda poznati.

b) da je obstojala knjiga, u kojoj je bilo sve to napisano,
no g) da se ta knjiga slaže sa sadašnjim petoknjžjem
i da dopire do vremena Mojsijevih, i d) da se je
ta knjiga pripisivala Mojsiju kao piscu.

e) Kako većina učenjaka drži, da valja postanak
petoknjžja Samaritanskoga tražiti u doba prije
odmetništva 10 plemena od kuće Davidove (Vidi
gore dodatak k s 6), to je petoknjžje mnogo drevni-
je nego dopuštaju rationalisti, ter idući tragovi nje-
govimi od vremena Salomonova natrag u prošlost,
dolazimo do doba Mojsijeva.

d) Uodjem narodnim i zakonodavcem nazivlju
Mojsija i Manethon, Charemon, Apion, pisci i ki-
siroki, koji Jos. Flavije navodi (Chr. Ant. I.), tako i Di-
odor Siculus i sv. otc.

B) Dokazi nutarnji. Pisac posljednjih četirih
knjiga u petoknjžju priповieda dogodjaje i navodi
govore i zakone kao živ. svjedok svemu tomu, mnoge
stvari kazuje, koje je vidio samo Mojsije, mnoge stva-
ri opisuje tako potanko i sa neznatnim okolnost-
mi osoba, mjesta i vremena, da je sve to mogao opi-

sati samo suvremenik; n. p. kako se pripovieda u Ex. 3. i 4. gl. Izgov. Mojsijev, u Ex. 15, 22: "Tri dana išavši po pustinji (Suru) nenađjose vode; Ex. 15, 27: "I dođjose u Elim, gdje bijaše izvora i 40 palama; Ex. 16, 1: "I dođjose u pustinju Sin... .. 15^a dana drugoga mjeseca, pošto izđjose iz zemlje Misirske; Lev. 10, 45: "A Mojsije dova, Misaela i Elisafana, sinove Priela, strica Aronova i reče im: "hodite i ignesite braću svoju (Kadaba i Abinija sinove Aronove)... i pristupite i ignesote ih, kako su ležali obučeni u platnene haljince; u Num. gl. 7. izbraja ju se petanko prologi knezova plemenskih; Deut. 1, 1-3: "Ovo su riječi koje govori Mojsije svemu Izraelu sonu stranu Jordana u pustinji, u plogu (Moabskom) prema crvenomu moru, između Farana i Tofera i Labana i Hase-rotha, gdje ima vrlo mnogo zlata (u hebr. $\square \square \square \square \square \square =$ i između) Di-Lahaba), jedanaest dana hoda od Hareba preko gore Sura do Hadesbarnea. Četdesete godine prvi dan jedanaestoga mjeseca govori Mojsije sinovima Izraelovim ove, što mu bješe zapovjedio Gospodin, da im kaže.)

b) Mnogi zakoni u petoknjžju supponuju, da Izraelci još borave u okoli u pustinji, drugi supponuju, da nisu još ulježli u Hanaansku; n. p. Lev. 4, 12: "I tele kod žrtve za grieh neka ignese iz okola ma mješto čisto; Lev. 13, 46: "Dokle je god gubavi nečist, neka bude sam izvan okola; Deut. 23, 10^{ss}: "Ako se među vami, Iko otkrni zamoćnoga ona, neka izadje iz okola... i poslije sunčanoga zapada neka se vra,

ti uokol... Imajomjесто izvanokola, kamo ćeš izlagi
tega naravnou potrebu. Lev. 25, 2. i Num. 15, 2: „Kad
dodjete u zemlju, koju ću vam ja dati“; Deut. 6, 1:
„Ovo su zapoviedi, koje Gdn. Bog vaš zapovjedi, da
vas učim, da ih tvorite u zemlji, u koju idete, da ju
nasledite“; Deut. 7, 1: „Kad te Gdn. Bog tvoj uvede u
zemlju, u koju ideš, da ju naslediš (zabrana ženit.
be i prijateljstva s Kananejci).“

c) Pisac petoknjžja navodi zakone bez sustava, bez reda
i saveza nutarnjega, onakskako su bili izdani sopi-
som događaja, koji su bili povod zakonom; a to je mak-
da su zakoni bili umah popisani, čim su bili izdani;
Tako n. pr. u Num. gl. 9. čitamo, kako su neki oškr-
njeni od mrtvaca povod bili zakonu, što nomije zbog
nečistoće prvog mjeseca svetkovati pashe, da ju svet-
kuje drugoga mjeseca 14^a dana; u Num. 15, 32-36 či-
tamo, kako je skornilac subote do povod zakonu,
da se svaki skornilac subote kamenjem zaspe. Tako
je iz zakon, da se hubitelj na Boga zaspe kamenjem, iz-
dan prigodno Lev. 24, 10-16; kad je, Salfaad umro
bez sinova pa su njegovih 5 kćerik iskale baštinu
medjunodjaci svojini, izdan je zakon, ako Izraelac
umre bez sina, da baština, priedjena kćer njegovu,
Num. 27, 1-11; opet iz ovoga zakona drugom prigo-
dom izadje zakon, da se kćeri nasljednice imaju uda-
vati samo za suplemenike svoje, Num. 36.)

d.) Potpuno poznavanje stvari misirskih, koje pi-
sac petoknjžja osobito u povjesti Mojsijevoj
dokazuje, da se je pisac dugo bavio u Misiru. Izpr.

Reinke, Beiträge sv. 3. str. 207s. Hengstenberg, Bücher
Moses u. Aegypten. Herbert, Vom Paradies bis zum
Schilfmeer. Parallelen zwischen bibl. u. ausserbibl.
Berichten.

e) Ovo što doseljeno smo, utinao, da pisanje 4 posljed-
njih knjiga metnemo doba Mojs., a ove 4 knjige su
ponuži. Genes kao nužni uvod u ostale knjige, s
kojimi je u yzkom savezu; jer početak Exoda na-
stava kije na neki način zadnje glave u Genesi, pa-
če se u 4 posljednje knjige čisti obzire na događaji
priповiedane u Genesi; tako n. pr. u Ex. 15, 19 citamo,
da je Mojsije ponio sa sobom kosti Jozifove, jer Jo-
sif bijaše sinove Izraelove k tomu zakles, a to se ču-
ta u Gen. 50, 24; gdje se u Ex. 31, 16, 17 zapovieda pražo-
vanje u subotu, razlog tomu kaže se, da je Gdn. u
šest dana stvorio nebo i zemlju, a u 7° dan da je
počinuo od svih djela svojih, kao što citamo u Gen
1, 31; 2, 2; Num. 26, 19. Sinovi Izraelovi Izrael i Man-
koji su obojica umrli u zemlji Hanaanskoj, ka-
ko se priповieda u Gen. 38, 1-10. U Deut. 29, 23 spom-
inje se propast Sodome, Gomorre, Adama i
Sevima, kao što citamo u Gen. 19, 24, 25.

f) Iz svega do sada rečenoga sliedi, da je petoknjžje
napisano u vrijeme Mojsijeva. Povjek. koji je dobro
znao za sve rieči i za sva djela Mojsijeva, a tajma
že biti najprije takako sam Mojsije, s kojim zbija
više mjesta u samom petoknjžju svjedoči, da je
u knjigu zapisivao događaje i naredbe Božje n. pr.
u Ex. 17, 14: "zapiši ovo u knjigu (17:14)"; Ex. 24, 4:

„i napisati, Mojsije sverieći Ednje“; Ex. 34, 27: „i reče Edn. Mojsiju: napiši sebi terieći, kojimi sam i sto-
bom i Israelom učinio zavjet“; Num. 33, 12: „Ovo
su satori sinova Israelovih, kad iziđoše iz zemlje
Misirske... i Mojsije popisa, kako iziđoše i gdje
stajahu po zapoviedi Gospodnjoj“; Deut. 31, 9: „I
Mojsije napisao ovaj zakon i dade ga svećenikom
sinovom Levijevim... i svim starješinama Is-
raelovim“; Deut. 31, 22: „I napisao Mojsije tu pjes-
mu (koja se nalazi u gl. 32) onaj dan i naučio ju
sinove Israelove.“ [Iz. također Deut. 17, 18: „A kad
sjedne (kralj) na prijestol kraljevstva svojega, neka
prepiše sebi u knjigu ovaj zakon od svećenika
levita; Deut. 28, 58, 59, 61: „Ako neugovoriš i neugov-
oriš sverieći ovoga zakona, koji su napisane u o-
voj knjizi... pustit će Gospodin na tebe i na
sjeću tvoje glave... i sve bolesti i ova zla, koja nisu
zapisana u knjizi ovoga zakona, pustit će
Gospodin na tebe“; Deut. 29, 20, 21: „I prostaće na
nj (na čovjeka, koj bi služio tuđim bogovom) ova
kletva, koja je napisana u ovoj knjizi... i odli-
čit će ga Gospodin na zlo... po svim kletvama
zavjeta pisanoga u knjizi ovoga zakona“; u istoj glavi
v. 27: „Zato se Gospodin razgrjevi na tu zemlju i pusti
na nju ova prokletstva zapisana u ovoj knjizi“; Deut.
30, 9, 10: „Dat će ti Gospodin Bog tvoj sreću u svakom
djelu ruku tvojih... ako ugasliš glas Gospodina Bo-
ga svojega držeći zapoviesti njegove i naredbe njegove
napisane u knjizi ovoga zakona.“]

Ova akoprana nam je moralno razjestrano, da je
prva knjizja pisao Mojsije, sa svom tim ne tina
sa celo, koje godine i na kojem ga je mjestu pisao
Bonferry (Praeloquia in Scripturam c. III. sect 5;
mrije, da je Mojsije Pisao, Exod, Leviticus & Numeri,
ke do 10. glave, napisao prve godine poslije odlaska iz
Egipca ili barem prije odlaska od Sinaja; od 10-
20. glave iste knjige napisao je od 2. - 40. godine; a
od 20. glave do kraja knjige Projeva posljednje
godine putovanja u pustinju; i Deuteronomium -
miji - prije bio napisan prije dvije godine.

Ali se tiče prigovora proti autentičnosti petoknjžja,
 na. pisovanje njihovo upućujemo na dobre ličnosti iz
 staršine od katolika i pravoslavnih prota i drugih, a da
 mo splašamo. Kao što je izvješćoj o smrti Mojsija
 moj dodao u 34. glavi Deuteronomija, možda
 je drugi bogoduhovni pisac (Josua? Elazar?) ta
 ko neki misle, da su opaske arheološke o njemu
 juče stari, novac (Ex. 30, 18 da sveti sikal ima 200
 sela), mjere (Ex. 17, 36 da je gomor 10. diel efa) i imena
 ljudi (Gen. 17, 18 Aba da je Hebron) i ovakve pri-
 mjete: Hananejin bijao tava u semji (Gen. 18,
 6 itd.) — da su, veći, glosse s kraja umetle u
 tekst ili dodatke od kasnijih svetih pisaca n-
 p. Ezeke, primitivni; a drugi to drugčije tumače.
 5. Istinitost ili vjere dostojnost petoknjžja.
 Istinitosti historijske petoknjžja možemo se
 uvjediti, ako primotimo život i karakter pisa-
 čev i narav onih stvari, koje kažu.

5. Istinitost ili vjere dostojnost četvrtog je
Istinitosti historijske četvrtoga modernu se
nazivaju, ali prvo imo život i karakter, pa
i narav onih stvari, koje kažu.

a) Mojise odgojen u domu Egipćanina i postao je
i poduzetnik u stvaranju novotvorenih megalopoli
17030

drugih naroda, koje su tim većina natrpane baj-
kama, čim o starijih vremenih govoris; g) iz svjedo-
čanstva suvremenih Israelaca, koji su bili svjedo-
ci onim događajem, koje Mojsije pripovijeda u 4
posljednje knjige, a historiju nastanka svjeta i pr-
vih ljudi, te i njihovih potomaka znali su od svo-
jih predaka; jer su to bili sve javni događaji.
Kako je Mojsije Israelcem naložio zakone teške i
teške kazne smrcu, što može i pomisliti, da bi
bili oni strpljivo podnosili takov jaram varalice u
lašca?

6. Znamenitost petoknjžja. Petoknjžje je
za razvitak spasavajućega djela Božjega u starom
zavjetu, nesamjerno korisno pače nužno; jer a) na-
samo da je, vrlo da najstariju svetu historiju, nego
također pripovijeda događaje koji su u historiji
svetoj presudni, kao grick prvih ljudi, obća-
nje spasenja, izbor naroda Israelokoga, zakono-
davstvo Sinajsko itd. U petoknjžju popisani su
zakon Bogom dani, na kojemu se temelje theokraci-
ja, život javni i sukromni, služba Božja, vjera,
obličje, svećenstvo, čitve. Napokon petoknjžje
je skrovište i majka sve kolike iduće prosvetlene knji-
ževnosti, historije, proročtva i pjesništva. b) U pe-
toknjžju već se nalazi klica idućega spasenja, ko-
ja se je imala pomalo razvijati i svjetovati, dok
nikne od nje rod spasavajući sve ljudsko pokolje-
nje; ovamo spadaju mnogi tipovi, što se nalaze u
službi božjoj starozavjetnoj i u historiji naroda
Israelokoga, i proročanstva mesijjska: Gen. 3, 15
(jerobleni i satan); 9, 26. 27 (proročtvo Noje o svadbi,

slablor, dodavši, im još sam nešto, uredio u sadašnje prito knjižje. —

Prvi je od svih Oltine, pariški ličnik (1752) sa, pravo onu različnu imena Božjih u Genesi, ter isprav, va dokazivao, da je Mojsye, pišući Genesu, upotreb, bio dvojako historijsko vrlo, jedno Elohistično a dru, go Jehovistično; napokon je čak tvrdio, da je Mojs, sjeu imbio sa Genesom 12 raznih isprava, koje da je on, ne promijenivši gotovo ništa, sabrao u jedno. O, ve mnijenje Oltineovo prihvatiše racionalisti, ali prito knjižje u obće Mojsija, odrekosē.

c) Treća hipoteza tvrdi, da je od sadašnjega pr, to knjižja isprva u staro doba obstojala samo jedna isprava i to elohistična, koja da je u novije doba, prepravljavana (odatle *Exemplum* - *Exemplum*) do, datci jehovističnimi, iz drugih starih vjela ispra, moni, a treći neki suktor, i taj jehovista ni od prijašnjega prapisača različit, da je još u prvij, je doba prijašnjim knjižjam dodao *Deuteronomium*.

Prili ovim hipotezama, ovim omih dokaza, ko, je samo gore, naveli na autentičnost prito knjižja, mo, ćemo još kazati: a) Treća, same, različenosti, mone, nje o broju i davnosti isprava i pisaca i o vreme, ne pisanja, vidi se, kako su racionalistom slabi dokazi na hipoteze njihove, jer jedan kaže, da se prito knjižje sastoji od 2 spisa, drugi da od 3, treći od 4 ili 5, jedan, veli, da je *Deuteronomium*, um, novija knjižja od ostalih, drugi da je naj, starija, jedan naprimje prito knjižje čitli, dru, gi meće ga u doba Enejsino ili Eosijino. b) Za, svoje hipoteze nam yu, racionalisti mlađi

spoljasnih dokaza, a nutarnji dokazi, koji naravno, se ili nieću, nikakvi ili se osnivaju na pukom na-
gadjanju. Tako traže glavni dokazi za hipotezu,
se svoje u razlikovanju imena Božjih: Jehova
(Vulg. Dominus) i Elohim (Vulg. Deus), pa odo-
tke kažete dva odlomka, od kojih (jedan) da se sa-
stoji petoknjižje. Ali da cielo je mogao jedan te i,
sti pisac Boga, prvim imeni nazvati, kad oba ime
na Boga dolikuju; a mogao je čas jedno čas opet
drugo ime upotriebiti, ne samo zbog promjene i, na-
četa u stila, nego i gledajući na predmet o kojem u,
pravo govori, Jehova je, naime osobni, sveti, Tera-
slov Bog i Bog spasavajućega djela, Bog na-
vjetni, Bog milosti i spasenja, a Elohim je Bog
prirode i svega svietla; prema predmetu dakle
upotrebljavao je pisac sad ovo sad ono ime Bo-
že; napokon, možemo priznati, da je Mojsije prvoć
Genesu upotriebio starije pisane spomenike, od
kojih jednim česće bi rabilo ime Jehova, a dru-
gim ime Elohim. — Pa kad bismo zbog porabe
različityh imena Božjih u petoknjižju morali
uzeti više pisaca ove knjige, morali bismo uzeti
i više auktora za proročtva Izaijina, Jeremi-
jina, Amosova, pače i za pojedine psalme (kao
n. p. 17: „Diligam te Domine fortitudo mea“). —

A tomu ovim česti čisto jehovističnih (n. p. Gen.
4, 1-16; 6, 1-8; 7, 1-9) i elohističnih (n. p. Gen. 1,
1-2, 3; 6, 9-22; 8, 1-19) dolaze i mješovite česti, u
kojih se Bog imenuje sastavljenim imenom Jehova
- Elohim (2, 4-3, 24); pače u nekih čestih govorcih
o istoj stvari dolazi čas Jehova čas Elohim (n.

pr. Gen. 22, 1-18; 28, 10-22), ima opet česti, u kojih nikakvo ime Božje ne dolazi (Gen. 11, 10-32; 23; 34; 36; 37; 40) ili dolaze druga imena Božja kao: El, Šaddaj, Elyon, Elodanai; a tko je pisac ovakvih česti? je li elohista ili jehovista?!

Period drugi.

Od izlaza zemlje Hanaanske do refor-
macije Samuelove.

§. 30. Opis zemlje Hanaanske.

1. Zemlja, koju su imali Izraelci po smrti Mojsijevoj pod vodstvom Josuim uzeći, zove se Hanaanska (חנאני, Xana'ni, Vulg. Chanaan), zemlja Hebrejska (Gen. 40, 15) od stanovnika Hebreja, zemlja Izraelstva (Jud. 19, 29; Ez. 7, 2; Chat. 2, 20) ili ti sinova Izraelovih (Jos. 11, 22); pa prenesavši ime prijevika Filistejskoga (פִּלִּשְׁתִּי Gen. 10, 14) na svu zemlju Palaestina (פלשתינה u Jos. Florija i Filona), zemlja Jehovina, Gospodnja (Lev. 25, 23; Hos. 9, 3), sveta zemlja (Zak. 2, 12; II. Mak. 1, 7) u Šidova i Kršćana, zemlja obćana (Hebr. ח, 9), zemlja za koju se je Gospodin zakleo patrijarhom (Gen. 15, 18; 50, 24) i kao takva: na štedstvo Izraelovo (Jud. 20, 6; ps. 135, 12) a prošle sužanjstva zemlja Judina, Judejska, Šidovska, (Ezech. 5, 14) po glavnom plemenu (Ez. 1, 3. 5; 6, 16; Ezech. 11, 4 itd.), i Sirija kod Rimskih pisaca. —
2. Zemlja ova u razno doba različite je imala

ok 9500' (10000') i tuda je izlila Libana, na jug sve do
 do vrhove brdi Libanini; ovo bilo od Hermona
 preko potoka Hermona (sada reka Tarmek ali Se-
 rat el-Kanliku, ulici s nje nije Pencaretka u
 Jordan do Duboka pored gora Galadoka, odan-
 le na jug, Harimoka, od koje diel ležeci na istoku
 Dmrtvoga mora imao je ime Tasga svrhom ste-
 bo ranim. — Od Libana opet medju drugim i tuda
 Libanom dolina je Colesyria (sada el-Bekaa)
 proteže se s ovoj strani Jordana bilo sve do gora Sa-
 morhejskih, preko kojih je ovo bilo spajano sa Li-
 banom (Gal. 4, 25). Bilo je gorom Harmelskom (He-
 litar Elias, 1200') i Elboom na dvojeno na gvermo,
 ali li brda Galilejska s gorama Neftaljskim, koje
 se pomalo spuštaju u dolinu Izraelku ali li Ederlom-
 sku (i. Mageddo, Campus Legionis, velika ravnina ta-
 kodjer prozvanu) obkruženu Taborom (1755') i Halim
 Hermonom (1747'), ina bilo južno, kamor nadaju
 gore Samarijske s brdi Garizimom i Ebalom 2500'
 visokimi, gore Efraimске, i Judejske s vrhuncem Ma-
 slinovim (2500') i Quarantanijom; gore Judejske
 protežu se do Idumeje, i Dmrtvoga mora dolaze
 takodjer poimenik: pustinja ^{desertina Judea} Engadditska, Ma-
 ska, Thekoinska ^{desertum Tadmor} itd. Ovdoviti predjel s ovoj
 strani Jordana imao na zapad i na istok plodnih
 ravnina; na zapad ravninu Saronsku (od Caesaree
 je do Soppe) i Sefelu (od Opppe do Gaze) i potoka: Lison
 (riv. P.), koji teče kroz ravninu Ederlonsku i uti-
 će u more na dnu Harmela kod fice, drugčije

rove se i: voda i Magedonska, sada Stah, Mukata;
 Osom (7187) blizu kćelega napugu od Gaze i gleva
 sea more; potok i kćeleški. - Rhinocorura, medjana,
 Javan, Misira (sada el-Fris). -

5. Kanaanaska, zemlja rodovitosti svojom, položajem
 i podnebljem prekrasna, bijaše poore prikladna za
 ona vrsta, koju je Bog narodu izabranome odredio;
 s jedne strane malena do tuda imadjaše ipak svega, što
 je bilo ljudem za životak potrebno, a od druge bijaše od
 svih susjednih zemalja legom svojom naravnom: od
 zapada morem Medjerskim, od sjevera gorami,
 a od istoka i juga pustinjom, stoga sasvim shodna
 za židovski partikularizam; s druge opet ruke u ore-
 dini bijaše medjunabrojenimi narodi i kao prilik
 zemlji tada poznatoj: Asiji, Africi i Europi (Ezek. 5. 5:
 „Broje Jerusalema, koji postavih u sred naroda, i
 obitak u zemljama;“ Ezek. 38. 12: „habitatorum tibi,
 hii terrae“; ps. 83. 12: „operatus est Deus salutem in me,
 dis terrae“); zato se je odanle posljednja vrsta staroga
 zavjeta, navješćivanje evanđelja i spasenja svemu ljud-
 skomu rodu mogli razgloditi na sve strane svijeta.
 Ali je bila zemlja Kanaanaska prikladna i za raz-
 voj stanovnika svojih; jer je Jehova Izraelom dav-
 zemlju najviše nagrajenu najglednijim idola, po-
 klonoštvom, da je cijeli i za duška svojega Theosot
 skoga nam je Bogofubnom tuđlom i horienitije
 prepričiti čienje njegovo u naselbine, štovanje za
 Jehovino onje utvrditi, te tako Jehovu pobuditi,
 da krivih bogova Kanaanskih; kao prije, Misira.

u Babiloniji) proglasiti i na razvalinah onih
idola i idola i svaki telesni i duševno dobro. Kad
bi se bio narod Izraelski u svem pokorio na kani i
pripisati Bogu, ne bi se imao nitega bojati od po-
sena.

5. Stanovnici najstariji u Hanaanskoj po najjere-
gajšijem mišljenju bijahu:

A.) Semiti (mogući potomci Semova sina Luda,
Gen. 10, 12) od kojih su jezik prihvatili kanaaniti stanov-
nici Hamiti. Ovi Semiti dielili su se u a) Refai-
me, divove (gigantes), kojim se pribrajaju Emimi o-
žerani od Moabaca, Durimi i Liti Lomomimi i
žerani od Amotheja, Enacimi i Heveji (□ ? ! Bo-
vim) prognani od Isue; b) Horraeji u gorah
Seirskih i g) Ismaelci od Idumeje. Ovim ovih još se spom-
inju Cineji, Ceneraeji i Cedmonaeji. Ovi su narodi,
koje duže nepozna autochthone, po sve bijahu razli-
ni od Stananeja, jer se u izpravi narodopisnoj (Gen.
gl. 10) ni ne spominju. Ovim ovih stanovnika,
vjerojatno Semita, stanovahu u Hanaanskoj
jošte:

B.) Hamiti, potomci Hamovi po sinu Hana-
anu. Ovi su, od zaljeva Persijskoga, kamo se bje-
hu ući u najdavnije doba naselili iz Babilonije,
došli na obalu Medozemskoga mora prije dolaz-
ka Abrahamova i prihvatili jezik Semitski od
starijih stanovnika Semita. Hamiti u Hana-
anskoj stariji i jedinim se mišljenjem govore:
Stananeji, ali nisu sačinjavali jedan narod

miti jednu državu, nego su se dičili u neodvisna
plemena, kojimi su vladali kraljići (Fto Jos. 12, 9-24.
njih 31), i stanovali su u gradovima. Jedan pleme-
na, ili tinaroda Hananejskih prebivalo je u Hana-
anskoj: Aethaeji okolo Hebrona, Gergeaeji na des-
nom bregu Jordanskome okolo Serihona; Amorr-
haeji kod Hebrona, i na zapadnoj obali i Krtoga
mora, Hananaeji (u užem smislu) kod Jordana
i Krtoga mora, Teregaeji okolo Bethela, Ai-a i
Lihema, Hevaeji (𐤇𐤍𐤅) na sjeveru Hanaanske
i Jebuseji u Jerusalemu i okolo njega.

C.) Filistejci (𐤕𐤓𐤕𐤕𐤕, Tassuotiro, Vulg. Phi-
listim, LXX: Ἰσθῑοῦροι - ino plemenici) potomci
Micaimovi po Hasukimnu (Gen. 10, 13. 14) dođje
se u Palaestinu, na kasnije u vrijeme medju st.
brahamom i Mojsijem) svojim rođjaci Hetitimi
(Hastorimi) s otoka Grite priseljeni ojačani,
iz Geraroi Heveje (Avim), zaokupise južni kraj obale
Medozemskoga mora, i imadoše ondje 5 gradova:
Akaron, Askalon, Azot (𐤕𐤓𐤕𐤕𐤕) Gaza (𐤇𐤍𐤅) i
Beth (𐤁𐤕𐤕), u kojih su vladali kraljevi. Filisteji i-
madohu svoje posebno bogostorje, a kojim se umjih
našlo traga monotheizmu, kao što se vidi iz hi-
storije patrijarha Abraham a i Isaka, gdje se po-
minje Avimelech kralj Gerarski. Avimovim do-
djošen na pokon

D.) Terahiti t. j. potomci Tare (Teraha) oca st.
brahamova, isto Hebreji i rođni narodi: Isma-
elci, Idumeji, Amalekićani (od Amaleka si-

na Egarfena, prvorođenca Elifaa, Moabci, Amonci i drugi. Dok su bili Hebreji u pokoru, narodi su Hana-
nejski osilili, posagradili tvrđje, gradove, usavršili se
u ratnom umijeću, u gospodarstvu i trgovini i popeli se
na dostavisek stupanj naobražovanosti, ali su uga-
to odani bili prvomauđolopoklonstvu i opaćinama
gadnim snjima spojenim, zbog kojih odlučih Bog
zatiti i tu zadacu dade Izraelcem. Potom pravi
Bogom danom, mogli su jedino Hebreji Hanane-
jem oteti zemlju, ter njih ili oterati ili umistiti. A
li Hebreji nisu sa svim zadovoljili naloga Božjega,
nego su mnoge Hananeje pošteđili i snjimi se
pomiesali, a posljedice toj nedopuštenej snos givos-
ti bile su: odmetništvo od theokratije, idolopoklon-
stvo, kurvarstva i druge opaćine, neprestani ratovi i
druga gl. -

§. 31. Josue.

1. Josua sin Nunov (po LXX; Eus sin Naron), od
plemena Efraimova, službenik, učenik i drug
Mojsijev, vjedok svih, čudesu od izlazka iz Misra,
Bogom i Mojsijem postavljen bivodjem narodu Izra-
elskomu, jer se je izkazao kripotom i trudom oko the-
kratije. Mojsije ga bješe već poslao za vōdja naprema
lekicane (Ex. 17, 9), sa sobom Foveu na Sinaj (Ex. 24,
13; 32, 18), kod ukodjenja zemlje obicane izkušao ajer-
nim (Num. 17, 6), u kopolaganjem potvrdio u

službi (Num. 27, 18), i svakom zgodnom narodu pokazao kao vojskovođu (Num. 32, 12. 28; 34, 17; Deut. 1, 38; 3, 21 i t. d.). Sam Bog ga je potrebitimi darovi i obećanjima uzgođivao za službu. Posvetio i shvatio (Jos. 1, 1ss.). I dobio bješe službu, da zemlju Hanaansku predobije i medju Israelce raz-
dijeli...

2. Kad su se vratile dvie uhode, koji je bio Josua, po-
stao iz Letimau Jerikon, gdje su se bili sklonili u
Rahabe kure (kermurice?), zapovjedi Josua, da Is-
raelci predju preko Jordana; 10^a dakle mjeseca pr-
voga (g. 1453 pr. Kr.) u vrijeme žetve, kad je Jordan pun
preko bregova svojih, poneseše napried svećenici kov-
čeg zavjetni i kad okvasiše noge svoje na kraju vo-
de Jordanske, ustari se voda, što tečijase od ggor, i
stade u jednu gomilu vrlo na daleko, i narod pre-
lazeše prema Jerikonu. O mjestu, gdje su stajali
svećenici skovčegom u Jordanu dok je narod pre-
lazio, uzese dvanaest kamena sa sobom na noći.
Šte (Balgala) imetnuše ih ondje; a i u Jordanu na
onom mjestu postavise 12 drugih kamena na vje-
ni spomen. Cude onoga prielaza preko Jordana.
I narodom predjoše i plemena Rubenovo i Ga-
dovo i pol plemena Manasijeva pod oružjem, kao
što im bješe kazao i Josije. I kad stadoše Israelci
u okoli Balgali, obrezaše se svi i potom slaviše
pasahu, i kad jedoše sutradan poslie pashe jita
one zemlje, prestamana. I tada ona ruka Božja,
koja je Israelce prevela preko Jordana, predade
im i prvi tord grad u Hanaanskoj, Jerikon

(kľuč zemfe) i opet ne bez čuda (gl. 2-5). Stanovnici Jeru-
 salonski - kaafivenci anathematizirani Hana-
 nejä, - bjehu pobijeni ostrim mačem, sarno Roha-
 ba i sve njegino osta u životu. Udarci se kasnije Ra-
 haba za Salmona, od plemena Judina, umetnuta
 bi kao prvina od pogana u rodoslovje Hristovo
 (Mat. 1, 5). Josua prokle, onoga, koji bi ustao da go-
 di Jerikon (kao tvrđavu). Hoteci uzeti grad Hai,
 Israelci bjehu ubiti zbog krivnje pohlepna Harna,
 pa kad bi, ovaj kažnjen, nadvladao grad bez težko-
 ce. To tom povede Josua, siećajući se zapoviedi Bo-
 že (Deut. 11, 29; 27, 4), narod k brdima Benjiminu i
 Zebalu, gdje mu pročitariči blagoslova i proklet-
 stva, sagradi oltar i zakon urega na kamenje (gl. 8-9).

3. Kad su se kraljevi susjednih naroda skupili, da
 složno zavojšte na Israela, Gabaonci odmetnuše
 se od njih, i prievaram učinise savez s Josuom; kad
 je Josua tu prievaru saznao, ostavish u životu
 zbog zadane riječi, ali ih učini slugami svetoga Go-
 tora. Zbog odmetništva onoga navali p dónise =
 dek kralj Jerusalemski sa drugä 4 kralja Hana-
 nanejska na Gabaonce, nu ovim dodjenu pomoć
 Josua i pobi Hananeje; od mačeva Israelskih,
 više pak od kamenja velikoga, koje baci Sam iz ne-
 bananjih t. j. od kupne tvice ginjahu neprijatelji;
 pa kad je sunce već zapadalo, Josua, da pobije i o-
 ne koji su bježali, pomoli se Bogu i reče pred vi-
 novi Israelovimi: „Sunce stajama Gabaonu ne
 miči se, i mjesec stajama dolini Ajalonskoj.“

Stade sunce i ustavi se, mjesec, dokle se ne povrati na
rod neprijateljem svojim. Onih 5 kraljeva uhvatiše
Israelci u pucini kod Maceve i pogubiše, ter pustiše
gotovo cijeli južni diel zemlje Hanaanske, a pustiše
i godine savladavši 31 kralja sjeverne Hanaan-
ske, uzeše i ovu stranu (gl. 10-12).

4. Sedme godine poslije osvajanja u zemlju Hana-
ansku (gl. 14, 7.10) Josua u Gulgali po zapoviedi
Božjoj razvisti ščriebom uzetu zemlju s ovu stranu
Jordanu među ostalim 9 plemena i pol. Priedjel
oko Hebrona dobi Haleb od plemena Judina, a
nji diel među Jordanom i Herodotomskim, macev
prijadi plemenu Efraimove, a priedjel ostaci
sjever polovini plemena Manassijeva (gl. 13-15).
tom bi sveti šator prenesen u Gulgale u Gile, gdje
ostao od onda preko 300 god. i po nagovoru Josua
i ostala plemena, napokon porazdijeliše ter
nasljedstvo. Pleme Benjaminovo dobi priedjel
među Judinim i Efraimovim; Simeonovo najprije
gradova od plemena Judina i to na jugu i zapadu
Labulonovo priedjel među macev Galilejskim i
dom Karmelom; Isaharovu među plemenom
Labonovim, Manassijevim i prekojordanjskim
devim sa plodnom ravnišću Izraelskom; Ašerovo
lijevo sjeverni kraj od Libana, a Ašerovo ovamo
na zapad od Karmela prema sjeveru do Feniče,
napokon Danovo dobi priedjel malen u primorju
među Efraimom, Benjaminom i Judom. Priedjel
sva plemena dobiše nasljedstvo svoje sa svim pravi-
ma blagoslove Jakovljeve i Mojsijevu. Josua i
svi stadoše Kanaanin - Simeon na boku Efraim
Pol. 32.

dom. Plome Izraela dobi 48 gradova razasutih po ostalim plemenima, da budu čuvari vjere i kao poanavatelji zakona Boga pomoćnici sudcem u suđenju i u pravdanju naroda (gl. 18-19).

5. Poslije toga vratiše plemena prekojordanstva u svoj zavičaj, a prvi sagradiše kod Jordana vrlo velik oltar na spomen poinstva narodnoga i vjerskoga među svim plemenima (gl. 22). Josua, budući već vrlo star, sazva najprije sabor, a poslije narodnu skupštinu u Sikem, i izbrojivši Izraelcem dobročinstva njena i otcem njihovim od Boga iskazana, pozvavši, neka se odluče, kojega će Boga služiti. Narod, koji izabra sebi Jehovu za Boga, reče Josua: same ste sebi svjedoci, da ste izabrali Jedna, da mu služite... Poslužite dakle bogove tuđe, što su među vama (24, 22. 23), tako učini savjet s narodom, podiže kamen za spomenik i rieči toga savjeta napisa u knjigu zakona Gospodnjega, da se Izraelci budu uvijek sjećali svoje dvostruke dužnosti: držati vjerni Jehovi i oduravati i pobijati idolopokl. stvar. Napokon je Josua 110 god. star u 25 (Jos. Flav. i Euseb.) ili 27? (Eug. i Lakt.) god. službe svoje umro i pogreben bio u Thaimath-Sari. —

§.32. Historiografija proročka.

La petoknjajem Mojsijevim slijede u kanonu tri. deo. 1) Knjiga Josuina, 2) Knjiga Sudačka, 3) dvie knjige Samuelove i 4) dvie knjige Kraljevske, i to pod imenom: prednji proroci, prophetae priores, וְנָבִיִּים רִאשׁוֹנִים. Od novu se sve ove historijske knjige

ge proročkim ne toliko, što se dvi, da su im pisali proroci, i što mnogo o prorocima pišu, koliko više s toga što se u njima s gledišta proročkoga t. j. theokratskoga pripovieda razvoj objave Božje u historiji naroda izabranoga tijekom od prilike 900 god., od smrti patriarha Mojsijeve do sužanjstva babilonskoga. Kako proročnjače tako se i proročka historiografija osni, va na temelju i načelu theokratskom, koje premisi i pravna i gradnja i oblik ovih knjiga historijskih, po čem se historiografija hebrejska razlikuje od historiografije svjetovne, jer ne pripovieda jednostavno samo događaje naroda izabranoga, nego historiju njegovu, u koliko je u narodu Izraelskom i preko njega Bog Jehova po savjetu volje svoje pripravljao spasenje ljudskomu rodu.

Što se tiče gradje, u proročko-historijskih knjigah starozavjetnih smi se samo događaji i osobe spominju, koje su razvitak theokratije ili pomicali ili privieli, s toga se ponajviše spominju objave Božje u djelu (čudesa) i riječi (proročanstva). Događaji, koji nisu nikako utjecali na ovaj razvitak, pa naravno napredak ananosti i umjetno, sti i druge takove stvari kao i poviest drugih naroda ili se mukom primoidju ili se samo i toliko spominju, u koliko su u kakvom savezu s ideom theokratskom.

Što se napokon tiče oblika svete historiografije, ona se razlikuje od svjetovne tim, što više pravo i naravno, s druge strane obilato i rječito, stvari se manje opreću, niti ne gleda na formalni suvek pripoviedanih događaja, i pripovieda obje,

time a ne subjektivno, tako da važe karaktere ra-
zabirati iz djela i posljedica njihovih. —

§. 33. Knjiga Josuina.

1. Sadržinu ove knjige istakali smo gore u §. 31. Očito se pak knjiga gledajući na sadržinu razdieljuje na 3 diela: u 1. dielu (od gl. 1-12) pripovijeda se, uze-
će zemlje Kanaanske, u drugom dielu (gl. 13-21) raz-
dielba zemlje, a u trećem dielu (gl. 22-24) sabor i
zakupština Josuom sazvana i smrt njegova.
Knjiga dakle Josuina nastavlja historiju petoknjž-
ja Mojsijeva, ali zato ne savijava s petoknjžjem
jednu knjigu, kao što misle neki racionalisti; jer
1) knjizi Josuinoj pisac jamačno nije Mojsije kao
što je petoknjžju; 2) karakter jezični različit je
u obje knjige: a) u Josui nema archaizama, koji
se nalaze u petoknjžju; b) različit je način pisa-
nja u obje knjige n. pr. u Josui *יְהוָה* i *יְהוָה* i u Mojs.
יְהוָה; c) ima riječi u Josue, kojih ne ima u Mojsiji;
3) knjiga Josuina suprotnije petoknjžju kao knji-
gu savršenu i različitu (Jos. 8, 31; 24, 6); 4) u Josue
(gl. 13 i 20) pripovijeda se opet o razdielbi preko Jordan-
ske zemlje i o utocištih, što se već spomenulo u pe-
toknjžju (Num. 32, Deut. 3).
2. Potka je knjizi pokazati, kako je narod Izrael,
koji pod vodstvom Josuinim a pomoćju Božjom u-
zeo i razdielio zemlju Kanaansku, i tako objasniti
vjernost Jehove Boga savjetnoga u ispunjavanju
obćanja.
3. Tisac knjige Josuine. Čitajući Katolici i Prot.

med misle, da je pisar knjige sam Josua, pa to
 vnanje brane tem, što se u 5. i 6. stihu hebrejskom čita:
 da je Gospodin osušio Jordan pred sinovi Izraelovi-
 mi, dokle je došlo (1777.8), i u 24, 26: Trojica
 (Josua sve piše ova u knjizi. dakle Josua i Josua, što
 se točno i u jerno navode pišu: Kaleb (14, 6-12), neću
 poslati od plemena Rubenova, Gadova i pol ple-
 mena Manasijeva (22, 31-33) i govori Josuini (gl. 23
 i 24). Ali i svi drugi da je kasniji glossator (možda
 Samuel) on piše sedme godine Davidove (jer, se, u 15,
 63 čita: A Jebuseji stanovnike Jerusalemske ne
 moguše sinovi Izraela oterati, i stanovahu Jebuse-
 ji sa sinovi Izraelinimi u Jerusolimu do dana dan-
 ašnjega) dodao neke česti, kao one, u kojih se ka-
 že, da nešto postoji do dana današnjega (5, 9: nove
 se Balgala do današnjeg dana, 7, 26: kup kamenja
 nad Elhanom do dan. dana; 13, 13: Gessuri i Ghebi-
 ti stanovahu među Izraelci, do današnjega dana;
 14, 14: Hebron je Kalebov do dan. dana; 15, 63:
 Jebuseji u Jerusalemu do dana današnjega i u 24,
 29 ss. gdje se pripovijeda smrt, i smrt Josuina.
 Ali ima u knjizi i drugih još mjesta, koja teško da
 su pisana bila Josuom; ovamo spadaju izvještaji,
 kako je Kaleb predočio Hebron i Elhanial Dubir
 (15, 13-19) i kako su Daniti ušli Leseu (19, 47). Jer
 ako ove izvještaji isporovimo s paralelnimi izvješta-
 ji u tih pogledah u knjizi Sudacskoj (Sud. 1, 30-35;
 i gl. 18), to ne ima sumnje, da su pomenute građovine
 istom prošle smrti Josuini. Stanovnici tih mjesta
 tako, te prešli u trajni projev Izraelaca. Oni
 Sud. 1, 1-15 pitali su Izraelci po smrti Josuina.

11. Mojzija je vjere dostojna, jer su događaji u njoj prirovidani javni i svim poznati, a sve se to prirovidalo i opisuje načinom prave frašture a točnom. Drugi sv. pisci se često pozivaju na stvari u ovoj knjizi prirovidane (Jud. 2, 6; 18, 31; III. Kralj. 16, 34; II. 27; 13-15; Hab. 3, 8). Lidovi, ponaša se kao Mojziju od najdavnijih vremena u svom kanonu, i to, različe slavi Josuu najvećom pohvalom (46, 1-15)

§. 34. Službe zakonom Mojsijevim od- branjene.

1. Zakon Mojsijev branio je Izraelcem žrtve prinosti, ma i Jehovi, na visinama (עֲלֵה, exalta) t. j. na brežuljcima i brdima, zapovijedajući (u Deut. 12, 13, 14) Da žrtve svoje paljenice (i druge) prinose (samo) na onom mjestu, koje izabere Gospodin Bog u jednom od njihovih plemena, i nalaže im da obore sve visine Kananejske (Num. 33, 52). Izraelci žrtvujući, na visinama, nisu se toliko povodili za patrijarse, koji su na mjestih, gdje im se prikazao Bog, gradili žrtvenike i prinosili žrtve, koliko za Kananeji, koji su imali svoje idološke visine. Što se Izraelci i onda nisu posvema kamili, pristi, na, pošto je bio hram sagrađen, možemo razumjeti, ti koje su udaljenosti mnogih Izraelaca od Jeru-
sala, koje su odnošaja (i veće česti neprijateljokoga) Kraljevstva Izraelokoga naprama Izraelokomu, koji pak odatle, što vidjersi da su na turskih, iu-
dajskih vremena i sami svećenici i proroci prinosi-
sili žrtve na visinama, mislili su, da je služba, na

...naših domaćina, samo u njemu je dozvoljena. Tako su stali na visini obilježja, a je osobito u sinagoga Efraimskom, jer je Jeroham, naravno, bio sa svojim i nastavlja svećenike od prastoga vremena. Koji među bili od sinova Levijevih (III. Kr. 18, 29, 30), a to je tako bilo sve do propasti toga kraljevstva (IV. Kr. gl. 17); ali je i u kraljevstvu Izraelskom bilo stajalo na visini i sa svojim bogovima kraljeva, tako da kralja Etse među bile, misli, ne oborene (III. Kr. 15, 14), niti sa Tosafta (II. Kr. 29, 33), niti sa Ozijs (IV. Kr. 15, 4) niti sa Oathama (IV. Kr. 15, 35, samo citamo o Eakiji (IV. Kr. 18, 4) da je oborio visinu i o Josiji (IV. Kr. 23, 3 ss.) da ih je pokvario. —

2. Pluči na visini srodna je služba likova i oli, t. j. stvaranje Boga Jehove u likovih i slikah, što je zakonom Mojsijevim oštro bilo zabranjeno (Ex. 20, 4; Deut. 4, 15 ss.; 5, 8; 27, 15). Među likove Jehovu prikazujuće broje se a) terafim iz Haldaje doneseni (Gen. 31, 19. 34 Rahela ukrade terafime otcu svojem Labanu, koje proslje / Gen. 35, 4 / s drugim tuđim bogovi. Tako sakopja kod Sihema); terafi bili su domaći bogovi (penates), imali su oblike ženske i pripisivala im se moć čaranja. Plučba terafima obitavala naročito u višine Efraimca Okiha, koji o, sim lika Jehovina načinio sebi spod i terafe i kuću i nabavi sebi posebnoga levita (Jud. gl. 17), a prijedje ta služba u plime Dansvo i traja u njemu, dok se ne zavlaču zemlja t. j. dok bi kovica narjetu se Silonu; u i kasnije pojavljivalo bi se stvaranje terafa u Izraelu (isp. Hos. 3, 4; Ezech. 21, 26; Zah. 10, 2).

3. Plučba telaca, koju su Izraelci uzeli od Kiti.

nara (Ezek. 32, 3 ss.) a opet puzao. Jeroboam; ovaj je na-
imao sveo službu Jehove pod likovi trajnih zlatnih
telaca u Bethelu i Danu postavljenih; služba ta
trajala je do propasti kraljevstva Izraelkoga; a ne
rugliku je sem sv. pisma, vazda od prvoga idološkog
klonstva.

3. Jednakoštrijimi kaznami (pojedina idološka
nika valjalo je kamenjem zasuti, a celomu narodu
du grozio se Bog razsulom, međuime narode i propa-
ću) bijaše Izraelcem zabranjeno idološko klonstvo
t. j. stovanje idola i ti običaji prirode i moćih nje-
ginih (radjajućih, uzdižavajućih i razorujućih). Ali
njaku se pak Izraelci idolom Hananejskim i feni-
skim (haldejskim). Hananejski bijaše Baalim
i, Atharoth, i Beroth (Berim); fenički pak: Bel
i Militta, kojoj na cast žene su palile košice od ma-
stinke i dale se muškarcem skorniti. Bar. 6, 42-44
Obćeniti idol hananejski bijaše Baal 𐤁𐤏𐤋𐤁
bog suncani (baal hammam), načelo, miško svetla
i života fizičnoga (dakle načelo stvarajuće, radjuju-
će i uzdižavajuće) i u koliko je gaz suncani i svetlo,
baal je i načelo, razorujuće i uništavajuće, stoga se ba-
al u razno doba i u razno vrijeme, razno i razno
stovao. Od baala odlikovao se Baal fenicki, koji
je hram bio u Tyru, ali u hramu nije bio baal
alov, nego samo dva stupa (hammam), a službu, razru-
nu i mnogo brojnim i veće od baala, uveo je u kupa-
stvo Izraelsko. Baal u hramu stovao se Baal
kao Belzebub - bog muha, u Moskvi kao Ba.

al-Georiliti Beellegor / Phiar / iliti Harnos, u st.
monaca i Hananeja kao Milkomutitij Moloh, ko-
jemu su bube orobito djecu fitvovali. Brama spada
i stovanje Hammusa, iliti Adonida, kojega su
ponegdje u Biblii častile sramotnim djelom i plaćem.
Baalu pridružuje se Astarte (𐤀𐤔𐤏𐤕 u pl.
Aštaroth) načelo ženske začinajuće, i najka života,
kojica mjesečna i moćna kraljica nebesna (Jer. 7:18),
koju su na različitih mjestih raznim načinom časti-
li; ali gotovo svagdje djelom sramotnim, veneričkim.
𐤀𐤔𐤏𐤕 čini se da je simbol Astarte, Aserim su
naime drveni likovi kojice Astarte.

4. Drugiji su bili bogovi Filistejski: Dagon i
Merqatis (egipska Derketo); naima idoli oblika
kojegjeg odjgo, a odjgol kao riba, simboli vode, koja
nataja tlo. Većna se pak, kakvisu bili idoli Mer-
gati i Asima (IV. kralj: 17, 20) koje su Phutaci sa
sobom donesli u Samariju.

S. 35. Osmrti Eruine do reformacije Sa- muelove.

Dok je živio Erua, i starješine, koje bijahu vidjele
ova velika djela Gospodnja, narod služao Gospodi-
nu; nu naraštaj i ja njih, koji nije pomarao Gos-
podina ni djela što pučinio Izraelu, činjaše zlo pao
Gospodinom i služaoše baalom i aštarothom (Jud.
2, 7-11). Kad je naima Izrael ojačao, udari na Ka-
naneje danak, ali ih neizagna (Jud. 1, 28). Aporne-
nut Bogom preko anđela Gospodnjega podizana,

rod glas svoj i plaka / odatle, onomu, mjestu ime :

בְּחִינָה Bohim, Vulg. locus flentium / i prinese
gibve Gospodinu (Jud. 2, 15), ali skorim potom cinja
Be. preljubu za drugimi bogovi i klanjade im se (Jud. 2, 17)
i ženjade se kćerimi naroda Hananejskih i udavade
kćeri svoje za sinove njihove (3, 6). Zato se razgnjovi
podim na Israelce i dade ih, u ruke ljudem, koji su
ih plionili, i preda ih u ruke neprijateljem njihovim
u okolice, i nemogode se više držati pred neprijatelji
svojimi (2, 14); nu kad su bili u velikoj nevođi, razja-
li se Gospodinu, na njihova uzdisanja i podiže sud
on, koji su ih izgarjali iz ruku plienitelja njihovih (2,
15. 16.).

Jo smrti Josuina, pod vodstvom plemena Judina
nastavljen bješe rat na Hananeje i kralj Bezecki, Ado-
nibegek, uхваćen i ovaкачен. Dok su plemena Ju-
dino i Simeonovo predobivali brda i gradove (izg-
jevi doline), Haleb spicajui se obećanja svojega, sa-
vlada i uyme Hebron, i zagnavoi iz njega. Enacime,
i sinovi Benjaminovi užeše Jerusalem, a line i ja-
gnave iz njega Jebuseji, a druga plemena odvasta-
še izgoniti bezbožne Hananeje, nego samo donas-
na njih uotarise (gl. 1.). U to doba, kadno je proce-
la odmetlačina odvjere i pokvarenost u obicajih,
i svaki radišto mruje bilo drago (24, 25) načini naj-
prijeptika, covjek iz gore Efraimove, likrepan i li-
ven za kuću svoju (gl. 17.), a poslije užeše sinovi Da-
novi taj lik i namjestio se ga sebi (gl. 18.); u to do-
ba, također učinise stanovnici grada Gabae u

Beniamin - Benjaminu gadno djele sa ženom te,
vita Beniamin (gl. 11), u sate, djele sa ženom
vita Beniamin Benjaminovo, da ovela ova spaci
na, i gite malone ova Beniaminovo, samo
Ova ova ova (gl. 20 i 21).

[illegible]

□ 5510. Sudci, pravogovornici i pravilitelji; na bi-
ješe ovim tik, izjavitelja Tichon onoga doba još i
drugih sudaca, od Khoniela, izjavitelja izpod jarma
Luban-Prasalkaimova i prvoga sudca, do Samu-
ela izjavitelja izpod jarma Filisteykoga i posjed-
noga sudca, svih skupa brojem 16.

Two to a brother precede:

I. Robovanje Chusana-Kasathaimu, kralja Mesopotamije kroz 8 god. Od toga robovanja izlazi 12. Alphonis, sudac kroz 40 g. tina.

II. Kobovarije Eglonij, Koalskornu, Krog 18 gor.
 1. Cavitalj 2.1) Rod, sudac 10 godina. Latim
 3.1) Samgas, sudac.

III. Robovanje Jabine, kralju Hamanijetu.
mu kraj 20 godina. Glavitelji:

4.) Barak'i } suide 40 godina.
5.) Debora }

IV. Kolovanje, Hadžiancom 7 god. Izbaritež.

- 6.) Puleon, sudac 40 god. I. Sam.
- 7.) Abimelehu, 3 godine
- 8.) Fihola, 23 godine -
- 9.) Gair, 22 godine.

V. Robovanje, stonovani 18 god. Izjavitelj:

- 10.) Jiftika, sudac 6 god. I. Sam.
- 11.) Abesan, 7 godina, I. Sam. 17, 18
- 12.) Akialon 10 godina,
- 13.) Medon 8 godina. 40. Knj. I. Sam. 17, 18

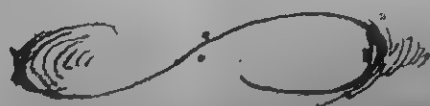
VI. Robovanje Filistejima 40 god. Izjavitelj: poče

- 14.) Samson, 20 god. (Jud. gl. 5-16.) I. Sam. 17, 18
- 15.) Eli, sudac 40 godina (I. Sam. 4, 4)
- 16.) Samuel (I. Sam. gl. 7, 8) Izjavitelj: poče

Robovanja Filistijstokog i sudac.

Što računamo sve godine i robovanja, i sudac, nja od Othoniel do Samsona u Knj. I. Sam. 17, 18, koj, dobijemo 410, dodavši tome 40 godina 370. Izjava sudac i sudac I. Sam. 4, 48) imamo 450, a to se sudac obo, što kaza sv. Davao (2. J. 10, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000).

vidi 4 Salomonove, u ovom 19. gl., ostane nam samo
39. godina za vrijeme Sudaca. Tu težkoću krsali su
mnogi na razan način, i čiti; najprilicniji je taj, da
u svaku godinu gdje koje, robovanja i sudčevanja u
knjizi s ovim su stihama Jordana suvremene (syn.
historijske) ovako od prilike: dok su plemena pre-
ko Jordana za 80. godišnjega sudčevanja, Aodova i
mala mir, druga morda plemena s ovu stranu Jor-
dana robovala su Eabinu i izbačena bila Bara-
kom i Gaborom, i dok su plemena s ovu stranu ro-
bovala Eilistejem i izbačena bila Parnsonom i Sa-
muelom, druga plemena s ovu stranu u isto su vri-
me robovala Ammoncem i posle u pravljana bi-
la sudci Jefthom, Abasanom, Abialonom i Ab-
donom. Za ovakovo synchronističko brojenje (knjige)
godina robovanja i sudčevanja imamo razloga u
samoj knjizi Sudackoj; tako citamo u 10, 7. "Zato se
razgrnjeri Gospodina Israela ter ih dade u ruke Ji-
listejem i u ruke sinovom Ammonovim; u 3, 13 spomi-
nje se Samgar, a ne navode se godine njegova sud-
čevanja. Zbog toga zna se da su Sudci vladali samo
pojedini plemeni ili sa više plemena a malo ko-
ji celim narodom; dakle mogli su vladati syn-
hronistički. Dakle sv. Pavao veli u 2. p. 13, 19-20,
da su Izraelci imali tude za 450 godina, izjavlja
umienje Lidova u doba njegovo živućih i govori ne-
opredjeljeno, zato je upotriebio - wos - od prilike."

s. 36. *Knjiga Sudacka.*

Ovo je knjiga Sudacka (liber Iudicum) □'6310
 pripovieda se ono što izkazuje u predjašnjoj s. -
 O toj sadržini može se knjiga razdijeliti u 2 diela:
 1) od glave 1-16. pripovieda glavni je događaji od
 smrti Josuine do smrti Samsonove, a 2) od gl. 17-21.
 kao dodatak k prvomu dielu kazuje neke posebne
 zgodbe običe se skorim posmrati Josuinoj [izp. Sud.
 20, 27, 28: Samu pitao sinovi Izraelovi Gospodina
 .... I Timussin Eleazarov sina i tronova staja,
 se pred njim, u ono vrijeme; Sud. 18, 30: I sinovi
 Danovi] postarise sebi lek rezani a Jonathana
 sina Bersoma sina Mojsijeva i sinove njegove za
 svećenike u plemenu Danovu dodana sužanjstva
 njihova (zemlji) a vrlo karakteristične za doba
 Sudacko.

2. Ovo je knjizi kroz theokratska; pokazuje na
 imne sjajan primjer, kako je Bog narod Izraelski
 pozavjetao s njim u cinjenju različinimi predepo-
 mi doziva na Bogu put, kad god bi podoao za ta
 djimni bogovi. U godinama miovanja knjiga biti,
 jer se je onda theokratija razvijala naravnim na-
 činom. -

3. Pisac ove knjige i doba njezina pitanja ne po-
 znati su nam. Ali možemo reći a) knjiga nije
 pisana poslije 7 god. Davidova kraljevanja, jer
 se u 1, 21 veli, da Jebusej stanuje sa sinovi Benjam.

X. Ovoj knjizi u nekim mjestima... [illegible text]

menoviti u istom mjestu do današnjega dana, a
 znamo iz I. Sam. 5, 10, da je David 7. godine pretho-
 bio Davidu i kralj odanle; b) alimije pisa-
 napa, prije nego je kraljstvo uvedeno u narodu
 izraelskom, to se vidi iz one rečenice što čitće do-
 lazi: „Al tavieme ne bijade kralja u Israelu“ (17,
 6; 18, 1; 19, 1; id.). Dakle je knjiga pisana, pošto su
 već kraljevi bili u Israelu a prije 7. god. kraljova-
 nja Davidova; po mnijenju mnogih (Talmuda,
 mnogi rabbina, s. Toldora i mnogih kat. tuma-
 čilaca) pisao ju je Samuel, po mnijenju Hei-
 kova i nekoji proroci, učenici, surremenici Sa-
 muelovi. I doista, kad je Samuel govorio posle-
 nju besjedu narodu Izraelskom (I. Sam. 12) tad
 je valjda knjiga Sudacka već bila napisana, jer
 Samuel u njoj je događaje u njoj pripovieda-
 ne kao obično pomaže. Što se u 18, 30 kaže, da su So-
 nathanovi potomci bili svećenici u plemenu Da-
 vudu do dana seobe zemlje וְהָיוּ שָׂרֵי הַכֹּהֲנִים
 (u Tily, usque ad diem captivitatis suae), ovo se
 nema razumjeti o suzanjstvu assyrikom, nego o
 vremenu kad su Filisteji zarobili kovčeg zarjet-
 ni, kao što se vidi odmah iz slijedećega versa 31:
 „i osta kod njih (Danita) idol, i kralj sve vrijeme,
 Sloje kuc'a Bozja bila u Helonu; u I. Sam. 4, 21. 22.
 upotrebljava se također riječ מִגְרָוִית (migravit) joza,
 u 2. Sam. 17, 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000. 1001. 1002. 1003. 1004. 1005. 1006. 1007. 1008. 1009. 1010. 1011. 1012. 1013. 1014. 1015. 1016. 1017. 1018. 1019. 1020. 1021. 1022. 1023. 1024. 1025. 1026. 1027. 1028. 1029. 1030. 1031. 1032. 1033. 1034. 1035. 1036. 1037. 1038. 1039. 1040. 1041. 1042. 1043. 1044. 1045. 1046. 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052. 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065. 1066. 1067. 1068. 1069. 1070. 1071. 1072. 1073. 1074. 1075. 1076. 1077. 1078. 1079. 1080. 1081. 1082. 1083. 1084. 1085. 1086. 1087. 1088. 1089. 1090. 1091. 1092. 1093. 1094. 1095. 1096. 1097. 1098. 1099. 1100. 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106. 1107. 1108. 1109. 1110. 1111. 1112. 1113. 1114. 1115. 1116. 1117. 1118. 1119. 1120. 1121. 1122. 1123. 1124. 1125. 1126. 1127. 1128. 1129. 1130. 1131. 1132. 1133. 1134. 1135. 1136. 1137. 1138. 1139. 1140. 1141. 1142. 1143. 1144. 1145. 1146. 1147. 1148. 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154. 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160. 1161. 1162. 1163. 1164. 1165. 1166. 1167. 1168. 1169. 1170. 1171. 1172. 1173. 1174. 1175. 1176. 1177. 1178. 1179. 1180. 1181. 1182. 1183. 1184. 1185. 1186. 1187. 1188. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214. 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226. 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232. 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244. 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262. 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268. 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274. 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280. 1281. 1282. 1283. 1284. 1285. 1286. 1287. 1288. 1289. 1290. 1291. 1292. 1293. 1294. 1295. 1296. 1297. 1298. 1299. 1300. 1301. 1302. 1303. 1304. 1305. 1306. 1307. 1308. 1309. 1310. 1311. 1312. 1313. 1314. 1315. 1316. 1317. 1318. 1319. 1320. 1321. 1322. 1323. 1324. 1325. 1326. 1327. 1328. 1329. 1330. 1331. 1332. 1333. 1334. 1335. 1336. 1337. 1338. 1339. 1340. 1341. 1342. 1343. 1344. 1345. 1346. 1347. 1348. 1349. 1350. 1351. 1352. 1353. 1354. 1355. 1356. 1357. 1358. 1359. 1360. 1361. 1362. 1363. 1364. 1365. 1366. 1367. 1368. 1369. 1370. 1371. 1372. 1373. 1374. 1375. 1376. 1377. 1378. 1379. 1380. 1381. 1382. 1383. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388. 1389. 1390. 1391. 1392. 1393. 1394. 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400. 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406. 1407. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412. 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418. 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424. 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430. 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436. 1437. 1438. 1439. 1440. 1441. 1442. 1443. 1444. 1445. 1446. 1447. 1448. 1449. 1450. 1451. 1452. 1453. 1454. 1455. 1456. 1457. 1458. 1459. 1460. 1461. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466. 1467. 1468. 1469. 1470. 1471. 1472. 1473. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478. 1479. 1480. 1481. 1482. 1483. 1484. 1485. 1486. 1487. 1488. 1489. 1490. 1491. 1492. 1493. 1494. 1495. 1496. 1497. 1498. 1499. 1500. 1501. 1502. 1503. 1504. 1505. 1506. 1507. 1508. 1509. 1510. 1511. 1512. 1513. 1514. 1515. 1516. 1517. 1518. 1519. 1520. 1521. 1522. 1523. 1524. 1525. 1526. 1527. 1528. 1529. 1530. 1531. 1532. 1533. 1534. 1535. 1536. 1537. 1538. 1539. 1540. 1541. 1542. 1543. 1544. 1545. 1546. 1547. 1548. 1549. 1550. 1551. 1552. 1553. 1554. 1555. 1556. 1557. 1558. 1559. 1560. 1561. 1562. 1563. 1564. 1565. 1566. 1567. 1568. 1569. 1570. 1571. 1572. 1573. 1574. 1575. 1576. 1577. 1578. 1579. 1580. 1581. 1582. 1583. 1584. 1585. 1586. 1587. 1588. 1589. 1590. 1591. 1592. 1593. 1594. 1595. 1596. 1597. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. 1604. 1605. 1606. 1607. 1608. 1609. 1610. 1611. 1612. 1613. 1614. 1615. 1616. 1617. 1618. 1619. 1620. 1621. 1622. 1623. 1624. 1625. 1626. 1627. 1628. 1629. 1630. 1631. 1632. 1633. 1634. 1635. 1636. 1637. 1638. 1639. 1640. 1641. 1642. 1643. 1644. 1645. 1646. 1647. 1648. 1649. 1650. 1651. 1652. 1653. 1654. 1655. 1656. 1657. 1658. 1659. 1660. 1661. 1662. 1663. 1664. 1665. 1666. 1667. 1668. 1669. 1670. 1671. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676. 1677. 1678. 1679. 1680. 1681. 1682. 1683. 1684. 1685. 1686. 1687. 1688. 1689. 1690. 1691. 1692. 1693. 1694. 1695. 1696. 1697. 1698. 1699. 1700. 1701. 1702. 1703. 1704. 1705. 1706. 1707. 1708. 1709. 1710. 1711. 1712. 1713. 1714. 1715. 1716. 1717. 1718. 1719. 1720. 1721. 1722. 1723. 1724. 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1730. 1731. 1732. 1733. 1734. 1735. 1736. 1737. 1738. 1739. 1740. 1741. 1742. 1743. 1744. 1745. 1746. 1747. 1748. 1749. 1750. 1751. 1752. 1753. 1754. 1755. 1756. 1757. 1758. 1759. 1760. 1761. 1762. 1763. 1764. 1765. 1766. 1767. 1768. 1769. 1770. 1771. 1772. 1773. 1774. 1775. 1776. 1777. 1778. 1779. 1780. 1781. 1782. 1783. 1784. 1785. 1786. 1787. 1788. 1789. 1790. 1791. 1792. 1793. 1794. 1795. 1796. 1797. 1798. 1799. 1800. 1801. 1802. 1803. 1804. 1805. 1806. 1807. 1808. 1809. 1810. 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821. 1822. 1823. 1824. 1825. 1826. 1827. 1828. 1829. 1830. 1831. 1832. 1833. 1834. 1835. 1836. 1837. 1838. 1839. 1840. 1841. 1842. 1843. 1844. 1845. 1846. 1847. 1848. 1849. 1850. 1851. 1852. 1853. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863. 1864. 1865. 1866. 1867. 1868. 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886. 1887. 1888. 1889. 1890. 1891. 1892. 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898. 1899. 1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133.

ima razumijevati o drugom kakovom namre poznatom događaju.

4. Nekoji racionalisti tvrde, da uvod u knjigu gl. 1-3, 5 i dodatak gl. 17-21 nije pisao isti pisac, koji je pisao glavni diel knjige (3, 7-16, 31) Ali onaj u, vod dobro pripravlja čitaoca, na glavni diel, a tobež, nja protuslovlje u uvodu samo su prividna; pa i na, čin pisanja u uvodu jednak je s pisanjem u glavnom dielu. I dodatak mogao je pisati isti pisac, kao što pokazuje jednakost jezika i stila, i pisao ga je jer dobro karakteriše doba. ~~Samuel~~ a metnuo ga stra, ga, jer u događajih, koji se u njemu priporredaju, ma onoga smjera theokratskoga, koji se opasao u zgodati priporredanah u glavnom dielu.

5. Budući da pisac, ako i nije bio Samuel, nije živio dugo iza onih događaja, koji se u knjizi priporredaju u Šefthi i o Samsonu, mogao je te događaje pisati iz predaje vjere dostojne, pa su to djela ta, koja javna i anamenita, da su se mogla sačuvati vjerno u svjećijoj pameti. Isto se tiče starijih vremena Hebrejkih, o njima pisac manje priporvieda, i priporvieda, da ipak takve stvari, koje su se, moгле lako prestajom sačuvati. I tome pisac imao je jamačno prisvojenih spomenika kao pjesmu Debarine, priču Jonathanovu i morda Getopise. Iva je prilika, da su pojedina plemena imala pisane historije svojih sudaca, tim većina što se u njim nalazi presjajnih primjera i pravčnosti i milosrdnosti Božje. Bilo je narokom i drugih spomenika kao imena mjesta, gdje su se stvari događale, n. p. ד'ד'ד'ד' (locus flentium), palma Debarina, Ramathlechi, gdje je Ps. 34 * ~~ima i za smrt Davida,~~

Prvi dio ove knjige pripada Ezekeju; onda
 je drugi dio pripisan Jeremiji. O drugom piscu, sa
 kojim se pripisuje ova knjiga, je Ezekeja poznata i
 iz drugih pisama. Tako se nalazi u 1. Sam. 12, 9-12, na-
 zivljevanje dovođenja se ove knjige. Jidovi su, pa-
 ra, knjigu ovu smatrali pjeru dostojnom i bogodu-
 šnom te ju stavili u kanon. Tako je i crkva knjigu
 Ezekeja svagda držala kanonskom.

§ 38. Knjiga Ruthina.

1. Sadržina. Ova knjižica u 4 glave pripovijeda,
 kako je Betlehemac Elimeh sa ženom Noemom i
 dva sina Mahalonom i Chilionom u vrijeme Sudačko
 glada pobječio u Moabsku zemlju, gdje su mu se
 sinovi oženili Moabkama Refom i Ruthom. Pošto
 su Elimeh i sinovi njegovi umrli, vrati se Noema
 u Betlehem s Ruthom; koja se po pravu djever-
 otkom i da sa Boazom te rodi s njim Obedu oca
 Josi- u, oca Davidova.

2. Cjelok je knjige kao što se vidi iz njenina na-
 vršetka, pokazati rod Davidov, dakle i Kristov,
 koji je rođen od plemena Davidova; nu ova glavna
 svrha ne isključuje drugu kao položenje, da se, na-
 me pokaže, kako i pogani, koji priuzle pravu vje-
 ru (1, 16) i utekli se u zaštitu Boga pravoga (2, 12)
 mogu biti dielnici milosti Božje.

3. Ova je knjiga pisana i u koje vrijeme, ne pona se pi-
 se. Trije kraljevanja Davidova nije knjiga pisana,
 kako se vidi u 4, 17-22. Stranacima što se u knji-
 zi nalazi, ne dokazuje prave prave doba ili te.

ja doba suvranstva babilonskoga, jer mogu biti ili ostaci starijega jezika ili su mogli biti useta iz pučkoga jezika.

4. Pisac ne koristi pismenomu idylu ili pjesmu, kao što galskoj racionalisti misle, nego prirodo da pravi u historiju bez pjesničkoga naklata, jer je tako ista, no i jednostavna, tako točna i verna, svjestan i po-
tam primjereno koristi, da se na prvi odmah baci
vidi njegova pjeze dostojnost, što i Mat. 1, 5 i Luk. 3, 31 potvrđuju. Da je hoteo pisati pismenomu, ne bi
jamačno da Davidovu prababicu nazvao Ekabku i
mного košta, što se u knjizi koristi, bio bi ili pre-
čisto ili drugčije kazao. Židovi i Kršćani držali
su ovu knjigu zaista viere dostojnom i kanonskom.
Praksa. Knjiga Ruthina broji se u Židova, me-
đu 5 megilloth (i pjesma nad pjesmami, Plac
Jeremijin, Propovjednik i Estherina) i čita se na
praznik sedmicâ.

S. 39. Anđel Gospodnji u st. 2. i 3. i 4.

(U sv. knjigah starozavjetnih naročito dosta
razpravljanih (u prto knjizi i u knjigah Josui,
noj i Sudačkoj) često je govor o poslaniku ili ti glas-
niku Božjem מַלְאָכִים אֱלֹהִים ili מַלְאָכִים אֱלֹהִים
čenom, koji može značiti kako glasnika samoglas-
ga tako poslanika, meberskoga, i čest. kao posla-
nik, nebeski može biti stvoreni anđel ili diim Bog.
Stoga je dvojako mnenje o tom anđelu Gospodnjem:
vecina, kame spadaju gotovo svi sv. oci (iako i
sv. Augustina, Jeronima i Gregorija Velikoga) drže

da je taj anđel osoba beživotna i to druga osoba, baš kao i ova — o riječi, verbum, Riječ, koja se je pojavila na zemlji u tjelesu na kratko vrijeme u se, tom pojavila; drugi pak (od sv. otaca: Augustin, Jeronim i Gregorije Vel.) drže ga za stvorena anđela, da onaj objavi Božje.

Da je anđel Gospodnji (na nekih mjestih) sličan o riječi, Verbum, Riječ, dokazujemo I. razlozima iz pomenutih knjiga, a drugima, II. iz odnosa staroga zavjeta na novomu, i III. dokazi spogašnjimi.

I. Hagari pojavio se anđel Gospodnji, i običa joj u svoje ime (umnožit će vama sjeme tvoje) brojno potomstvo; tada Hagara prizna ime Gospodina, koji govori s njom: „ti si Bog, koji vidi“ i studenac kod kojega ju našao anđeo Gospodnji na putu u Egipt, prozva se studenac izroga, koji me vidi. I. Mojs. 16, 7-14.

Jo drugi put govori anđel Gospodnji s Hagarom i veli joj da će on od Ismaela učiniti velik narod. I. Mojs. 21, 17-19. — Pojavio se Gospodin (יהוה) I. Mojs. 18, 1.

Abrahamu u dolini Mambrijskoj sa dva anđela, govori i radi kao Bog (10. 17. 19-21), tako, vin ga priznaje Abraham (v. 3. 27. 30-32), ovomu priobuće nakanu svoju satrti gradove, jer da je vi, ka došla pred njega (v. 20. 21), od patrijarha tuđe moljen kao sudac ciele zemlje (v. 25) i obećava mu, lošt (26-32) i proćnju Lothovu uoliši (19. 21. 22). Čiti anđel Gospodnji javi se Abrahamu, kad je šetio, vas Isaka (22, 11) i ona obećanja, koja mu je drugdje (12, 2. 5; 15, 18; 18, 18) učinio sâm Jehova, opetuje i potvrdjuje; zato i Abraham ono mjesto naziva יהוה ראה, u Vulg. Dominus videt (v. 14). —

Tavrisi, se Jakovu u snu angjel Boži (31, 11) ime, nije sâm sebe (u v. 13) Bogom Bethelskim t. j. Bogom, koji mu se bješe prikazao u Bethelu; a u Bethelu pojavio se je (po 28, 13 ss) Jakovu Jehova. Tračajan, i se Jakov iz Mesopotamije bori se sa čovjekom (32, 25), koji je angjel i Bog (Hos. 12, 4. 5: u sili svojoj bori se s Bogom; bori se s angjelom i nadjača), dobi od njega blagoslov (v. 29) i sâm ga Bogom prizna, prozvavši ono borište: Faniel, jer je, kako reče, Boga vidio licem k licu (v. 30). Isti patrijarh umirući prizna nad sinovi Josipovimi Boga Abrahamova i Jakova... Angjela, koji ga je izbavljao od sve, koga zla (48, 15. 16). - Isti angjel Gospodnji javi se Mojsiju u kupini, koja je ognjem gorjela ali ne sa, gorjevala [II. Mojs. 3, 2; usp. Djel. Ap. 7, 30: Tavi mu se u pustinji (Mojsiju) brda Sinajskoga angjel u plamenu ognjenom u kupini], objavi ime svoje: jesam koji jesam (v. 14), očitova se Bogom patrijarškim i izbaviteljem i vođem naroda (v. 5-8); po II. Mojs. 14, 19 angjel Gospodnji idjaše pred vojskom Izraelskom, a po II. Mojs. 13, 21 idjaše Gospodin (יהוה) pred sinovi Izraelovimi danju u stupu od ognja, koji se zove oblak Gospodnji (18. Mojs. 10, 34). - Kod gore Sinajske prije što će učiniti zavjet, reče Gospodin Mojsiju: „Evo ja ću slati angjela svojega, da ide pred tobom i čuva na putu i da te uvede na mjesto, koje sam pripravo. Taxi na nj i slušaj glas njegov, ne maj da ga prekroš, jer ne će oprostiti, kad sagriešiš, i mo, je ime (t. j. sućnost) u njemu.“ II. Mojs. 23, 20 s. - To ovom angjel onaj je osoba božanstvena ali različna od oca. Mojsije kaže (18. Mojs. 20, 16) Edomskomu.

kažu da se Gospodin nalazio u njima, koji je Tara, slova i vero-iz. Kivica. Tada anđjel Gospodnji stoji na vratu Balaamu i hvata mu ruku i govori kao Bog (18. Mojs. 22, 22-35). - Tada najprije pojavu vojske Gospodnje, koji mu se javi kod Betkoda, Gospodinom (18. Mojs. 5, 13-15). - U Gohimu javi se svim sinovima Izraelovim anđjel Gospodnji i kaže im, da ih je on doveo iz Kivica i Balaamo im, da ne hvataju vjere s Kana, nje i itd. (Jud. 2, 1-5). - Anđjel Gospodnji javi se Leodeonu, pa taj isti anđjel govori s Leodeonom kao Gospodin (17. Mojs. 17, 17) i zove ga da izbavi Izraela (Jud. 6, 11-24). - Anđjel Gospodnji, koji se javi senu Maji Danita, oca Samsonova, obća joj sina i primi vrtu prinosenu (Jud. 13, 2 ss). -

Etako dobro promotrimo sva dosle, navedena mjesta, vidimo da se anđjel Gospodnji a) sâm objavljuje kao Jehova, i to ili upravo (n. p. I. Mojs. 18, 19; II. Mojs. 3) ili djelima, koja se drugčije također samo Bogu pripisuju ili primajuć (vrtu) čast koja se inače samo Bogu daje; b) oni, kojim se anđjel Gospodnji javlja, drže ga za Boga (odatle strah njihov. Da videvši Boga ne umru, I. Mojs. 18, 13; II. Mojs. 3, 6; Jud. 6, 22; i c) sv. pisci opisuju ga kao Boga. - Isto je u narodu Hebrejskom uvedeno krštenstvo, pojavljivanje ali ne djelovanje anđjela Gospodnjega biva sve redje - još samo u I. Dn. 21, 16 ss. vidimo, da se je anđjel Gospodnji javio Davidu, i prorok Izaija vidio je u vidjenju čovjeka gdje jahove na konju ridju i stajao među mirtami (Isai. 6, 8), a malo dalje (u v. 11) kaže se tomu, koji stajao među mirtami, anđjel Gospodnji. - U redje biva po-

javljanje njegovo zato, što se je Gospodin, pošto se je razvilo Kraljevstvo, svećenstvo i prorokstvo, ovim služio kao redovitim službi i namjestnici svojim kod promicanja i upravljanja naroda izabranoga, pa kad su proroci ušutjeli, sakri se i sam anđel Gospodnji; dok uzevši tielo na se ne pojavi se na zemlji.

II. Budući Hrist Gospodin svedošte sve historije, trebalo je da ne samo posle utjelovljenja, nego i prije u. utjelovljenja djeluje, akoprem na razni način, pa je i djelovao. Kao $\Pi\iota\tau\tau\epsilon\varsigma\ \gamma\epsilon\gamma\epsilon\mu\epsilon\sigma\iota$ naime, kao $\delta\ \lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ ne do duše utjelovljen, nego kao $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ $\alpha\epsilon\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ pojavljuje se, ravnao i razvijao djelo spasavajuće ista, roga zavjeta i pripravljao sve za novi zavjet. Sve theofanije među bile prore očevidne i jasne, nego više olajstvene, a to radi sklonosti naroda Izraela, elokoga k idolopoklonstvu, ali tko ih je proučavao, mogao ih je ipak spoznati. Tako je Mesija već u I. Mojs. 3, 14 obećani djelovao tijekom cijeloga staroga zavjeta, jer stoga Bog čini, različitimi čini za spasenje ljudsko, sve čini kroz sina svojega; izp. Ev. 1, 3: Sve je kroz Rieč postalo, i bez nje nije ništa postalo, što je postalo.

III. Stim se sudara i predaja židovska i kršćanska. 1. a) U knjigah mudrostnih staroga zavjeta, imenito u Prie. 3, 19; Ekv. 1, 1; 1, 4 i Mudr. 7, 21-28; 8, 1; 10, 1 ss. govori se o mudrosti kao osobnoj mudrosti; pa se ta mudrost, kao što dokazuju učenjaci, istovjetuje s Riečju ($\delta\ \lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$) djelujućom; b) u starogrčkim haldejskim mjesto anđel Gospodnji dolazi uvijek $\gamma\epsilon\gamma\epsilon\mu\epsilon\sigma\iota$ = Rieč Gospodnja. c) Rieč

ni Talmudski toga anđela nazivlju metatron, koji da se objavljuje u מְטַטְרֹן (habitatio, majestas divina) Kieci: metatron, neki izvode od korijena מְטַטְרֹן čuvati, te bi metatron bio anđeo čuvar, čuvar Izraelov; drugi iz latinske: metator, koji i, duć pred vojskovođjom određuje mjesto, gdje će se satori rasapeti.

2. Ho se tiče Kršćanske predaje, sudara se s tim a) sv. pismo novoga zavjeta, jer je djelovanje Kieci u 2. gl. 12. opisano prema djelovanju anđela Bo. spodnjega u starom zavjetu; po I. Kor. 10, 4. 9 Krist je bio vođ Izraelu i Krista su Izraelci iskušava- li, i on je potresao zemlju kad je zakon dan naši- naju (Hebr. 12, 26; po II. Mops. 19, 18 Jehova sjedi na Sinaj i sva se gora tresijase) i po 2. 8, 56 Abraham je vidio dan Kristov (t. j. samoga Krista) i obra- dovaao se. b) 2. sim sv. otaca i koncil Antiohijski (269-70) dokazuje proti Pavlu Samosaćaninu, da je anđel, koji se je javio Abrahamu, bio Krist; i koncilij Tridentski anathematise onoga, koji poriče, da je anđeo staroga zakona o hōgos; s tim se pod- udara i crkva Katolička, velič u antifoni na 18. prosima: „O Adonai et dux domus Israel, qui Moysi in igne flammo rubi apparuisti et in Sinai legem dedisti, veni ad redimendum nos in brachio satento!“

Period III.

Od reformacije Samuelove do sućanjsva
Babilonskoga.

S. 40. Samuel. Saul.

Tadle smeti Samsonove bio je veliki svećenik i ujedno
sudac narodu Izraelkomu kroz 40 godina Heli, iz plemena
Ithamarova, kojim je bio, opak, ali, mlitav i, ne-
maran, pa je i kva i država bila za njega u vrlo, jadnom
stanju, naročito su, dva njegova sina; Ofni i Fineas,
izpirali srčbu Božjina narod. (I. Sam. 1). U to vrijeme ne-
rodkinja, Ana molitvom, izprosi si sina Samuela, pa ga
iz zahvalnosti kao nazireja do smeti zavjetova Bogu i
darova za vjezdana službu u sv. šatoru u Silonu (I. Sam. 1).
Samuel nadaren, od Boga, jako su, dušernom (kao i, sa-
punak tjelesno jakoga Samsona) i poučen s tajnih
namjera Božjih, usta narod, i zavjet obnoviti, i popravi-
vlati. Tada je spavao u sv. šatoru, i opjerim, Bog se
je kanio učiniti Heliu radi, prevelike njegove, papi-
stivosti napram lakornim, i bezoranim sinovima
svemu Izraelu (3.). Kadat, Filisteji zarobe, i ovce,
zavjetni u tabor doneseni, 39000 Izraelaca sa oba
sina Helijsa poginu, i sam Heli doznade za tu
neorecu, i padne mrtav. Na mjesto njegovo bude vodjem
i sudcem narodu Samuel, vjerni prorok Gospodnji
(4.). Da pomiri Izraelce s Gospodinom, pozvark,
da povrgnu sve idole i dake u tabori, savja skupštini
u Masfathe očistak polum. Kada su Filiste-
ji došli, kako se je Izrael ujedinio u Masfathe,

u derise na nj, nu pomoću Božjom potučeni ne usudiše se, više za svega, reka Samuelova dobytina, medju Izraelove (gl. 8.) Medjutim dok nije bilo velikoga svećenika ni svetnje, Samuel obavljao i službu svećeničku; zato je sagradio, u Ramathi žrtvenik, u Balgalih, Bethele i u asphatu prinosio žrtve, Bogu se molio za narod i mnogemu blagodati molitvom svojom izmolio, pa se moć molitve njegove svagda mno- go slavila. Izr. ps. 98, 6; Jer. 15, 1; Hebr. 11, 32. — Kad je Samuel ostario, postavi dva svoja sina Joel i Abiu za sudce u Izraelu; ali oni ne hodjahu putovi njegovimi, nego primahu mita, izvrtahu, preprav- du, itako dadoše Izraelcem, sitim theokratskoga vladanja, priliku tražiti kralja, koji će im suditi, kao što je u svih naroda. Ovaj zahtjev naroda, ne bi povoljan Samuelu, zato se pomoli Gospodinu, kojim ureče, neka čini, kakom narod hoće; ali neka mu, prije ka- že pravo kraljevsko, t. j. način, kojim običavaju kralje- vi nad narodima kraljevati. Kad uza sve to nije na- rod odustao od zahtjeva, Samu. 8. Pomologu Božjom pomoga za kralja Paula, sina Lisova, iz plemena Benjaminova iz mjesta Baba, kojega narod sku- pljenji i masi potvrdi (gl. 8, 9, 10.). Kad je Paul savla- dao i mmonce, hotěći se Samuel tom sretnom sgo- dom poslužiti na korist kraljovu, sagradio kupčtinu u Balgala, gdje je Paul opet potvrđen za kralja (gl. 11.); nu prije što se se odreći sudčije sam, prizva Bog a na- rod za svjedoka nevinosti svoje, ukori još jednom Izraelce, što su tražili kralja, što sam Bog čudom

potvrdi, srudivši ožetvi pšenice na molitvu Samue-
lovu gromove i dajd. Uplašeni narod utješavade i
nagovarade, na pokornost Gospodinu Bogu i obće
na pokon, da ne će prestatimoliti se za njak. Tako Sa-
muel obnovi državu hebrejsku i položi temelj, idu-
ćoj oreći kraljevstva (gl. 12).

Paul je brzo zaboravio na svoju theokratsku
nost: uratus Filisteji prihvati si pravo žetve pšenice
Gospodu / pline čeka kakom u bjede Gospodin za-
povjedio, dok dodje Samuel, / zato ga Samuel preka-
ri i kaza mu, da se kraljevstvo predati drugomu / gl. 13.
Čisto je Paul pobio na zapadu Filisteje i na istoku
Amorce (gl. 14), / po zapoviedi Božjoj, koji mu kaza
Samuel, / dodje na Amalekijane, i pobih; mu ka-
ko je protivio Božjoj, / pošteđio Agaga, kralja Ama-
lekijana i najbolji plien sebi pridržao te tako povie-
dio theokraliju, Samuel mu naviedio odhuku Bo-
ga razgnierljemoga, / da ga je odbacio i kraljevstvo
Izraelsko od njega / od njegove porodice / odadno i
dov drugomu, božemu. Kad se je Paul izgovarao,
ukoriga Samuel, / veleći, da je poslušnost božja od ži-
tve i poslušati da je božja, / nego prinoviti metilinu
sonu joku i razpalsen revnošću theokratskom / iz-
gjeće Agaga; / po tom otide u Ramu i ne vidje više
Paula do smrti svoje, / nego plakade za njim, / stoga
je Gospodin zabacio (gl. 15), / i kad juti mizabra si Gos-
podin dječak (od 20 po prilici godina) / pastira,
Davida iz Betlehema, / sina Isaijeva iz plemena-
Judina / po obćarju I. Mojs. 49, 8-10 / i pomaga za

preko Samuela za kralja, a hmu ne da de jošte kra.
ferstva, negoga odpravim na tragnapašu. Od sada
se David napunjuje duha Božjega, a od Paula
otide duh Gospodnji i ugnemivade ga za duh, pa
damu odlakša, dovan biu kraljevske dvore Da-
vid, buduci umio dobro udarati na citharistka
(gl. 16.).

Kad je opet nastao rat s Filisteji, David da ooveti
u redu Izraelcom ucinjenu, metnuvši pet gladkih
kamenaa u pastirsku torbu i ugarbi, praci svoju
skazydaniom u Boga, ja idem na te si ime Bogova
nad vojskama; Boga vojske Izraelove, koga si ru-
zio") podjema Filistejina Goliatha, i nadvlada-
ga. Ali radi ove pobjede Davidove zamrgi nanj
Paul, a duša Jonathana, sina Paulova, prionu
za dušu Davidovu i Jonathan ga zapoji kao svo-
ju dušu. Dobivši Mcholu kjer Paulovu zageenu, bu-
de David zet kraljev; sa ovim tim Paul mu je ra-
dio o glavi, pa po savjetu žene svoje pobježe David
u Ramathu k Samuelu, kamo Paul posla po
triputa lude svoje, da uhvate Davida, a napokon
dodje sam, ali i na njega sidje duh Božji i pro-
kovaše (gl. 17, 18, 19.). Doznavši David sve od Jona-
thana, da se ukloni zasjedam Paulovim, podje
u Nobe k svećeniku Abimelehu; dobi od njega iz-
loženoga hleba i mač Goliathov i odanle otidje
k Athesis, kralju filistejskomu u Bethu, čijajo
hrutnost i gnac, gradeci se ludim. Po tom po-
bjede u pećinu Adollarnsku, a otamk k Blou,

cem. Po nagovoru proroka Bada vratio se u Judeju.
 Prognasti Saul od Idumejca Gogja, što je sve-
 mik, Abimelek učinio Davida, ubi onoga i sve
 svećenike u Nobu (gl. 21.), samu, Abimelekovom, st.
 Achithar polježe sa pletkom k Davidu (gl. 20, 21, 22.).
 Davidu doglasiše, da Filisteji obasiedaju grad Be-
 lu, u plemenu Judinu; podje dakle sa svojimi
 ljudmi onamo; po bi Filisteje te je tako izbavi
 stanovnike Beiloke. U Beili se zatim kratko vrie-
 le bio; jer su ga Beiljani htjeli izdati Saulu. Od on-
 da je tumanas koptuda. Kad se je sakrio u pusti-
 nji Lifu, Liffjani ga htjedose izdati i poslije kad je
 bio u Maonu, samo ga navala Filistejska izbavi
 iz ruku Saulovih (gl. 23). Pavladavši Saul Filiste-
 je, ode opet za Davidom u pustinju Engadijsku
 (gl. 24). Pa tu kao i kasnije u Lifu (gl. 25.) morade
 Saul priznati velikodušnost Davidovu: praviji
 si od mene, jer si mi vratio dobro za zlo, koje sam ja
 tebi učinio (v. 18). Dok je ovako Saul gonio Davida,
 umro je Samuel na veliku žalost svoga naroda. Da-
 vid ovako lišen svoga duhovnoga oca, polježe po
 drugi put k Hesu i dobi grad Keleke za stanova-
 nje (gl. 27). Iduci thio na Kiraelce povede sa sobom
 Davida, ali ga nakraj odpravio po nagovoru svojih do-
 glavnika. Medju to bjehu Amalekitani zapali grad
 Keleke i zarobili sve stvari Davidove; ova pošto je
 njih u pogoru, k obicim i otme im sav plijen. U to
 Saul, prebivši od Filisteja u ravni Bezeelitz, u
 koji bješe iztrio iz zemlje gatare i vraćao, ode i

Endor k'ženi s duhom, vračarskim, i javi mu se ondje
 duh pokojnoga Samuela i navieštio jemu i sino-
 vom njegovim smrt; sutra će ti i sinovi tvoji biti
 kod mene. Tako se i dogodi. Vojska Izraelska bi
 potučena i sinovi Saulovi ubijeni, a Saul baci se
 sam na svoj mač i umrie na brdu Belbon (gl. 28-31.)
 g. 1055. pr. Kr. kraljevavši 40 godina (Dj. 1. Kr. 13, 21; Josif
 Ant. VI, 14, a). —

David pogubi Amalekićarina, koji mu javi, da
 je poginuo Paul i hvatao se, da ga je sâm pogubio,
 i ošjiva smrt Saulovu i Jonathanovu prekrasnom
 tužaljkom (II. Sam. gl. 1.). —

Opazka I. Jotheokratiji bio je sâm Bog
 Jehova kralj naroda Izraelskoga, ipak nije tim
 izključena bila vlada vladjiva, u obće i kraljevska
 napose; ta već je Abrahamu (Gen. 17, 6; 17, 16) i Ja-
 kovu (Gen. 35, 11) obćiao Bog, da će izbeđava nji-
 kovih izaći kraljevi; Mojsije je sam duhom pro-
 ročkim izdao propise za buduće kraljeve (Deut. 17, 14-
 20), po kojih imao se je kralj pokoravati zakonu
 theokratskomu, pa kad bi se taj uvjet bio voga-
 đao, bilo bi mnogo dobra kraljevstvo doneslo; ve-
 ću slogu i zajednicu medju pojediniimi plemenima, ve-
 ću odpor neprijateljima i lakša pobjeda na idološko-
 klonoštvu. A tomu budući da dostojanstvo kra-
 ljevsko spada medju dostojanstva messijanska (Ps.
 144, 13; Luka 1, 32), trebalo je, da se kao i dostojanstvo
 svećeničko i proročko, razvije i bude tip messijanskog
 kraljevskog i časti. Sa ovim tim zaključio naroda Izrael,

skoga, da dobiju kralja, nije bio Bogu povoljni; jedno što je kralja tražio prije vremena Bogom određena, a drugo što je taj zahtjev imao pravi svoj razlog u nepovjerenju u theokratiju, kao da Bog Jehova ne bi bio jači, stabiliti se za dobro narodno: „mene odbacite, da ne kraljujem nad njimi.“ Zato i Samuel kudi zahtjev narodni, a ne samo kraljevstvo (I. Samuel. 12, 14; 13, 14). —

Kralj hebrejski nije bio autokratski, nego theokratski; jer je bio samo namjestnik Boga Jehove (I. Sam. 17, 19) u čije je ime pravdu krojio, i bio vezan na zakone Bogom dane. Zato su kraljevi hebrejski kao namjestnici Jehovini bili u njemu (svetom, ispr. 3, 1, 39; ps. 82, 4) pomagani (vaf. da ne samo prvi, nego i ostali), koji pomaganje bijaše symbol Božjega izbora i potvrćenje i naročito uljiva duha Božjega, kojim oborivani, mogahu kraljevi pravedno, dostojno i krepko vladati narodom.

Ali da se kraljevstvo hebrejsko ne izmogne u despotizam, ujedno bi s kraljevstvom uvedeno prorokstvo.

Do onda pojavljivali su se proroci u Izraelaca samovoljno, u pojedinih slučajih; od sada je proročstvo imalo biti stalno, kao kragac države hebrejske, jer se je svećenstvo razvijalo. Samuel je glava stalnih proroka (Dj. 13, 24), jer utemelji škole proroke, u kojih su se mladići podučavali i kano pripravljali za službu proročku. Nego budući da izbor za tu službu ne visi o znanju, ili umijenju, nego jedino o pobožnosti i milosti Božjoj, škole one bijahu zavodi, u kojih su se gojenci poučavali i zakonu i znanju svetih stvari, te se napunjali revnošću theokratskom.

* Koga se u tom slučaju... Samuel...

duhom bogobutnim, da budu tako sposobni svjedo-
čiti i narediti ponuke duha Božjega i dostojni pri-
mati objave Božje, ili da se barom priprave za va-
gane duhovne glavare i učitelje narodne. Škole one
bile s druge strane sjemeništa za muziku, sveto pje-
ništvo i historiografiju, i ovale su osobito u Rusni,
Bethelu, Galgath i Jerihonu. Mćenici ovakvih ško-
la stanovali bi zajedno, imali hranu skupa i pro-
gani bi bili od ovajih učitelja među narod kao po-
slanici prorocki. Sv. Jeronim poredi takove škole s
redovničkim zadugama, a neki mćenjaci sučenimi
akademijama, a možemo s otimi školama porediti
zadugu mćenika Evanđelističkih i zadugu mče-
nika (apostola) Kristovih.

U ostalom među svi proroci i galski i židovski proroc-
kih škola, jer su gdje koji bili neposredno od doma-
ćega življenja pozvani k službi prorockoj. Škole pro-
ročke napisane su i uale za Samuela, Ilje i Eliseja.

540 Kralj David.

Posmrtni Paulovog plemena Judino i Jabra si
kraljem Davidom, i pomagali su u Hebronu, dok
su se ostala plemena po nagovoru Honeza, vojske
Paulova i Jabra kraljem Hobosethasina Saulo-
va. Davidu bijaše tada 30 godina, i kraljevan u He-
bronu sedam i po (7½) godina. Pošlo se je Honez
odmetnuti od Hobosetha i ovaj kaonije bio ubijen,
sav narod i Jabra si i pomagali kraljem Davidom. Sav

rad njegov sa 40 godišnjega kraljevanja (1055-1015) može se, razdijeliti na vanjski i unutarnji. Spoljashnji rad kralja Davida sastojao se u tom, što je nadojao neprijatelje kraljevstva svojega pokoriti te novu mir povratiti i utvrditi. Iz Jeravoi Tebuseje iz kule Lionske, prenese onamo prijestol svoj, nazvajući gradom Davidovim, progradi u naokolo, i prinesav onamo kovčeg zavjetni učin, predinom svoje kraljevine. Stare neprijatelje Filisteje dva puta potuču, drugi put baš hametom; Moabcem nametne danak; na Ammonce radi uvrede poslanikom njegovim, nanesene udari vojskom, a kad im Syrce došao u pomoć, pobije ih drugi i treći put i prosvestare. I Syrce, koji su došli Ammoncem u pomoć, više puta razbije i pokori sebi njihove pokrajine So, bu (סוכה), Kula Goba, na sjever od Damaska; Kōsilis (?), Syrju Damaštansku, Rohob, So, bu (סוכה), Maahu i Totob (ove četiri pokrajine bijahu na jug od Damaska, a na istok od Basana). Nakon sarlada i Idumeje, tako da se je sa Davida vlast Izraeloka najdaleže rasprostirala: od protoka Misirskoga do rijeke Eufrata, i od rabe, na arabskoga do Libana. Hōu (חזן), kralj Edmathski (Guifania) i Hiram kralj Tyrski iskali su prijateljstvo Davidovo. Sve ove ratove, radio je bogodolusni kralj ne od želje, da sebi kraljevstvo razvini i utvrdi slavu, nego od revnosti, što kratjiske i njere radi.

U ovoga vanjskoga rada (trajavjega prvih 20 g. majdanja Davidova, a osobito prvih toga rada nastojao on tu kodjer urediti državu Hebrejsku. Fol. 36.

nutri i to na polju vjerskom i političnom. Tra brav,
 se Jerusalom, sveti grad, za Holicu svoju, uz najveću
 zaslugu i radost svega naroda prerade kraljevog za-
 pisa i kraljice Abinadabove najprije u Kucu Obe-
 zecoma Etejina, a poslije tri mjeseca u grad Da-
 vidov. Svećenike raspodjeli na 24 reda, a levite na
 a) slušnike u domu Gospodnjem, b) upravitelje i
 sudce, c) vratare i d) pjevače i opred one pod a),
 c) i d) na 24 reda za neprekidnu službu Božju.
 Uredi i življenje u domu Gospodnjem i lijde vagra-
 di, vjeličanstven hram, nu kako je mnogo kralj
 prošao i velike patove prošao (I. Dn. 22, 8) dobi po-
 ruk od Boga preko proroka Nathana, da ne će
 on, nego mirni sin njegov (Salomon) sagraditi ku-
 ci imenu Gospodnjemu, pa tom sgovom obća mu
 Bog, da će kraljevstvo njegovo biti vječno; ipak
 otprije za građenje hrama neizmjerne dakelade i
 priprave građu. Upravu kraljevine svoje mudro u-
 stoji i da upravitelje postavi ljude razborite, kao
 što se dolikovalo theokratskomu i pametnomu
 vladaru.

Kuću doma Davidova a tim i sve države He-
 brejske udarna pronašije prožuda i kralj se pro-
 di utrojaki sločin: prežuba sa Bethsabcom i ubij-
 tvo njegova, muža Urije (II. Sam. gl. 11). Prorok
 Nathan, kazovši pričinu kralju o ovčici siroma-
 hovoj, učinio da je on sam o sebi izrekao očinu o-
 sudu. A kad mu prorok reče: "Ti si onaj čovjek!"
 navapi skrušeno: "Sagrisih Gospodinu!" i zbri-
 griše pokorom, koja se jasno očitovala u psalmu 50
 tipu pokore za sve ljude i za sva vremena; ali

život kraljev namieni Bog životom čeda iz predu-
be rođenoga, čija je smrt sigurno bila znak povra-
ćene mu milosti Božje. On spomen pronalaza u
Jerovom, mira, nareče drugomu u Bethsabeom si-
nu Salamon (gl. 12). Ono atiprem je Gospodin
Bog oprostio Davidu krivnju, imao je još ku-
mi trpjeti, da se sablagan ukloni. Da ubijstvo U-
rijino trpio je, ubijstvo u svojoj porodici (Amnon
Abisalom, Adonija), da prečubstvo u Urijinom
bile su mu čene otkrivena (od Abisaloma). Amnon
juvencu Davidov od čene Ekinom, otkriveni svo-
ja pralusestra Thamar, zato ga Abisalon, rođene
brat Thamarin ubi na gostli. Bratov krivik po-
bjede k njemu svojemu, kralju Gezurskom (gl. 13), o-
dakle se snjese, na mlaku Joabovu povratiti sa 3
god. a sa druge 2 god. pomiri se s ocem (gl. 14).
Po tom Abisalom čine buni proti ocu, koji bije, da
spase glavu. Ona bije Davidu. prava i kame-
njem se na nj baca. Čemei od roda Saulovi, a kralj
spječujući se grieha svojih, stepljivo to podnosi gov-
re: "Ostavite neka pruje, jer mu je Gospodin sa-
vjestio". Medjutim Abisalom, ujeravši u Jerusalim
javno otkriveni inoče oca svoga (gl. 15 i 16).

U bitku, koja nastala među ocem i sinom u
dumi Efraimskoj, čete Abisalomove. ihu potučene,
a on zaprevši kosom za veliki granat. Trast bude
strielom iz ruke Joabove ubijen. Za sinom koji
ne mogao više pokore činiti, plaka i rodin sine
David (gl. 17 i 18). Ovaj plak. koji se kose i na
roda, vrlo mi opet sreci narodu Jerusalemtoga k ca-
nu. Postavivši Thamaru (sina Abigailina) na.

mjesto Joaba, vojvodom i sprostivši uvratu Semeju, bi kralj svečano natrag u Jerusalem doveden od plemena Judina (gl. 19). I buna, koju diže Leba, od plemena Benjaminova, bi ugušena; sui tom časom ubi Joab Amasu (gl. 20). Po tom snadje još i drugo, što kraljevino: glad sa Saula i sa doma njegova krvničkoga, što pogubi Gabao, njane; kad bi sločin Saulov osvećen smrću dva ju sinova i 5 unuka njegovih, umilostivi se Gospodin opet zemlji.

Kad su ovako svi neprijatelji vanjski i unutarnji bili pokoreni, predjesane i osvećene bile krivnje Davidove i Saulove, maglo bi kraljevstvo uživati blaženi mir; ali David od taštine a proti volji Božjoj naloži popis svega naroda i tim razgrnjeni Gospodina. Pokajavši se kralj, shodno sa ovo djelo, od 3 zla, koja mu Gospodin pre, što proroka Gada na izbor predloži (3 (7) godine glad ili 3 mjeseca bjez od neprijatelja ili 3 dana pomor), izabra 3 dana pomor. valjevši kapasti u ruke Gospodinu, čija je milost velika, nego li u ruke ljudem. Kad je već 70,000 ljudi pomelo, zapadai kralj anđela krvnika gdje bije narod, i pomoli se Gospodinu, da postleci nevine ovce; po tom opomenut po Gadu sagradi na gumno Strune (Stravne, Stranje), Ormana Tebusejina na humu Moriji, gdje je stajao anđjel, štitvenik i prinese na njemu štitve paljenice i štitve kašvalne. I Gospodin se umilostivi zemlji i presta pomor. Ono gumno kupi David od Tebusejina za 50 sikkala i cielu njivu za 600 sikkala, da se ondje sagra-

di Izrah. — Kad je Adonija, Joabom i Abia, i Izrahom pomagan, mislio uzeti kraljevstvo, David veći star Bethsabeom i Nathanom o toj stvari obavješten, dade Salomona posvećeniku Sadoku pomazati za kralja. Prije smrti sazva David još sabor, naloži Salomonu, da sagradi hram Gospodnji i osveti zločine Joabove (ubijstva Abnera i Itamara) i uradu veličanstvu kraljevskomu Se, mejem, nanevemu, da se i njemu onako što ne dogodi, što se samomu Davidu dogodilo zbog Gabaonja, na, i spomena Salomona i naroda na vjerno držanje zapovijesti Božjih. Čakavši još rivi proročke (II. Sam. 23, 1-7), umre David sin Isaijev, čovjek koji bi postavljen visoko, pomazanik Boga Izra, slova i ljubak u pjesmama Izraelovih, mirno i blago u 70. godini vieka svojega, i bi pogreben u gradu svojem.

Opazka. Misle mnogi, da je Jerusaleom od Davidovih vremena prijestolni grad kraljevstva hebrejskoga i poanije Judejskoga, istovjetan sa Sajem, u kojem je Melchisedek kraljevaao (Gen. 14, 18); i zbilja u psalmu 76, 3 dolazi Jerusaleom pod tim starim imenom [Vulg. ps. 76, 3 Et factus est in pace (יְרוּשָׁלַם) locus ejus (Dei) et habitatio ejus in Sion]; a da cielo je istovjetan s tvrđjom Sebusijskom (na brdu Sionu), ovakle nije moglo plemu Judino oterati Sebusija, poslije pak, kad su Izraelci diel grada Jerusalema uzeli, pripade plemenu Benjaminovu u nasljedstvo. Pošto je David posve protjerao Sebusije s tvrđjave, prene se tamo prijestol svoj i grad (brdo Sion) opasa

zirom; na nasipu Mellonu (מלון), koji je bio
Sinai s brdom Marjom sgradio Salomon
kuću s palačom, odakle se saladilo po skalinah
u tiam. Gradu Davidovu najobitnije je ime u
st. Izjetu Jerusalem (ירושלם) kao: fundatio
pacis, Hierosolyma, sad El-kuds = sveti grad.
Grad leži na gorah Judejskih na visokom mjestu,
ali niže od okolnih brda, od kojih ga odvajaju
doline: istočna Tosafatova s protčićem Cedro-
nom, zapadna Gihonska i južna sinova Hinno-
novih (ge b'na Hinnom = gehenna), koja se na
mjestu Tošetu s prijašnjim dvie doline stiče. Do-
lina Tosafatova ili ti Cedronska dieli Jerusa-
lem od gore Maslinove (mons Oliveti), koja je
2550' visoka, 416' nad Cedronom, i 175' nad Gi-
onom, i od gore od sračke ili ti sablagne, gdje
je Salomon idolom sagradio četvenike; gora Gi-
honska je na zapad, a na jug gora B'ala savje-
ta (mali consilii, Mat. 26, 3, 4: Izjeto vaše se ka-
ko bi Isusa uhvatili. Ona sjeverozapad je br-
do na kojem leži Jerusalem, srojeno sa gorami
Judejskimi. Među svimi vrhuncima, na kojih je
ležao grad, najviši je Sion (na južnom zapadu),
od Marije (na sjeveroistok) i Otkre dolinom si-
rarskom (רעורעור) razdieljen; na Sionu bješe
gornji grad, na Otkri poaniji dolnji grad (odatle
duo! Jerusalsim?). Južna strana Marije po-
la se B'fel. Jerusalem ima slabo vode i studena-
ca; nekoi su se spominjali studenci: Siloe s i-
stoimenim ribnjakom, na jugu izvan grada;
Rogel ili ti studenac Skhemijin, gdje se stiču do-

line Josafatova i Ekhenna, sada Bir-eyub, i Gihon, na zapadu, odakle su se dva ribnjaka i, stoimena gornji i dolnji, napunjavala vode. U samom gradu bio je ribnjak Ezekijin, koji je bio spojen s Gihonskim gornjim ribnjakom.

§41. Kralj Salomon.

Uzpevši se Salomon po smrti otcinjoj na prijestol dade pogubiti Adonijaju, što je tražio Abisagu da ženu posegao za Krunom, i Prugove mu, među njimi Toaba, a Abiathara liči sve, čemice časti; postavivši mjesto njega Bado, ka od plemena Eleazarova; napokon pogubi i Temaja, što se nije držao načina življenja od Kralja, mu propisana (Temaj imao stanovati u Jerusalemu i nikamo ići, a on poslije 3 god. ode u Eeth, kamom mu pobjegose sluge). Salomon (Šedidja, Gubimac Gospodnji II. Sam. 12, 25) oče, ni se kcerju faraonovom i u Gabaonu prinese žrtve (tamo je bio sv. šator, najprije u Silomu, on, da u Nolu, kasnije u Gabaonu), i moli od Boga, koji mu se bješe u snu ukazao, mudrost, a Bog mu osim mudrosti dade i slavu i bogatstvo. Boga ni primjer mudrosti dade izrekavši osudu u pr. nizi svoju žena (III Kralj. gl. 3). Postavivši častiti Gude za poglavare naroda (gl. 4), poče s. dovin kraljevanja svoga (t. j. 1012 prije Kr. na 480 god. izlaska iz Egipta) na gornjem Kreunimu, gdje i veći Abraham i David prinosili žrtve, gdje i

hram po sliki oltara (I. Dn. 28, 11), koja je u glavnom bila, načinjena po nacrtu sv. šatora, i dogradila hram za 7 godina. Hiram, kralj Tyrški prijatelj sa Salamonom, dade mu cedrovine s Libana i posle, nika iz Tyra. Radnika za gradjenje bijaše 30,000, od kojih su bili posiljani na Liban po 10,000, dva kraja mjeseca na ismjenje; 70,000 nosilaca i 80,000 tesaca, a nad radnici nadstojnika 3850 (III. Kralj. 5-8; II. Dn. 2-7).

Posim veličanstvenoga hrama sagradio Salomon i druge krasne sgrade: kraljevski dvor (dom od šu, me Libanske), koji se je 13 god. gradio, palaču za ženu svoju Kler faraonovu, popravi i utvrdi grade (Heser, Mageddo Taser), utemelji nove grade (Baalath u plemenu Danovu i Tadmor (Tadmor) u pustinji), sagrađi vinograde i ptare, načini poskove, nabavi seli prekrasno pokretvo i zlatni prijestol, nebrojene konje i konjičke, ladje poslane iz Asiongabera i Tilatha u Ofir i She, dozemskim morem u Tarsis donesoše zlata, srebra, slonove kosti i stvari drugih dragocjenih bez broja, koje bogatstvo umnožiše darovi od kraljeva saveznika, od Israelaca i pokorenih naroda, te govinu i ovčinu od trgovaca. Kraljica Sabaka ne mogade se načuditi bogatstvu i sjaju Salomona, nu još manje njegovoj mudrosti (III. Kralj. gl. 10); jer je isgovorio 3000 priča, i pjesama nije, goviti je bilo 1005, i govorio je i o drveću, od cedra na Libanu do brisopa, koji niče iz zida, govorio je i o stoci i o pticah i o bubinah i o ribah (III. K. 9-11; II. Dn. 9 i 8 gl.).

Ku što je bila veća mudrost i slava Salomonova, tim je bio grodniji pastnjegov. Iz lude ljubavi k ženam tuđinskim (700 žena carica i 300 inoča, proti zakonu Deut 17, izda građi, visinu Hamosu gadu Moab skomu, na gori prema jerusalemu i Mo, lobu gadu Amonskomu, tako učini svim ženam tuđinskim, te kađahu i pronašahu krtov svojim bogovom, jer kad je ostario srdce mu za tuđimi bogovi, kanesose žene otomih naroda, za koje bijaše rekao Gospo, Din fraaelcem, Da ne idu k njima. ~ Tako Dade kralj s jedne strane kao pri, mjer narodu salonu vauva, na dolopoklon, sto, s Druge strane velikimi Dacami po, bendi glu volju u narodu. ~ Stoga kaza mu gospodin, Da će se kraljevstvo posmrti, njegovo, razdijeliti i podiže mu protiv, mke: Holadu fumejina i Razona kra, ga Sirokoga, pače i fero bacima Epa, imca, kojemu prorok Ahija Djelom sym, bolickim obeća kraljevstvo nadio ple, mena. ~ Razakalašmi kralj, vladavši 40 godina, od 1015-975 prije Krista, umre i bi pogreben u gradu Davidovu. ~

§ 4h. ~~Historia Salomonova~~
 Da bude na- humu Mariji Dosta prostora ga kram, Salomon vodiče i dcline sirtoka iz Doline Geobronske, sa reje, Da iz Doline Tirarske, i juga, sa ston ni
 Folij 37.

(izjelo), prostor među ovim i dinami prap-
 ni zemljom i poraoni odgor, ter tako bi na-
 njen dovoljno velik i pravan prostor, na ko-
 jem, će se sagraditi kram. - Naomina o-
 pasana ki dom sa svih strana, imala je
 iznutra Doprda triemove (porticus), osobi-
 to sa istočne strane, i Delila se u Dva Dvo-
 rišta, u Dvoristu veliko ili vanjsko atri-
 um, exterius. (II. Inev. 4, 9 za put je u Dvoris-
 te ka gnutarnje (III. kralj. 6, 36, svećeničko). -
 Dvoriste nutarnje oko svetine, bilo je običje
 no od vanjskoga ki dom od Doprda tevanoga
 kamena i jednoga reda Doprda cedrova
 stugana; a ulazilo se u jednoga Dvorista
 u Drugo kroz vrata, što su bila na istočnoj
 strani. - U Dvoristu svećeničkom bijaše
 mjedeni štvenik, i liti žrtvenik sa palje-
 nice, 20 lakata dug i širok, i 10 lakata vi-
 sok, na koji se je ulazilo (valjda stuba-
 mi), od netesana kamena načinjen i mje-
 denimi pločami obložen. - Blizu oltara
 mjedenoga bijaše posuda (more) mjedena,
 umivaonica, veoma velika, kojoj bijaše u
 naokolo 30 lakata, u visini 5 lakata, a
 bijaše kao cvjet, lijanov šestokuta, sa
 svakojakimi ures i pipami, i stajao na
 12 volova mjedenih, 3 gledahu na sjever 3
 na jug, 3 na zapad 3 na istok. - ovim toga načinjeno
 je i manjih mjedenih umivaonica, 5 na sjevernoj
 strani i 5 na južnoj; u kojih se uke štve-
 nika. -

Hram, sâm u dužini 60 lakata; u širinu 20 lakata i u visinu 30 lakata, sagrađen bjelje četverougla, toga kamena, unutra obložen cedrovimi Das kamni koji su opet bile pločami, platnima obložene i izdvojenim, platnima, rezanimi kerubi, palmami, i raznim cvjetovi; svjetlo je Dopiralo na prozore iznutra široke a spoja uzke. - Pred svetinjom namješten je bio prilvor (πρόναος, vestibulum) 20 lakata Dug (po širini svetinje) 10 lakata širok (i 120? ili 30? lakata visok), kojemu na ulazu stajahu dva stupa velika, mjedena (18 lakata visoka) sa ograđji 5 lakata visokimi; onaj na sjeveru zvaao se Βοοα (krpekost) onaj na južnoj strani Ιακιν (čvrstoća), za symbol i prorocanstvo. Da je Gospodin svet. Dom, zavjet i kraljevstvo, theokratijsko uknjigiti i učvrstiti; izvana pak oko svetinje (izusev istočnu stranu) sagrađene bjehu klie, ti na 3 sprata, u koje se je ulazilo s južne strane na spuštavicu. - U ovih klieh čuvalo se je oružje, no blago, oruđje i sprave razne. -

Hram Dieis se je na svetinju i svetinju, nad svetinjama; u svetinji unutra 40 lak. Dugoj 20 širok, koj i 30 visokoj, bio je oltar kadioni pozlaćen i izlatnih svjećnjaka i 10 pozlaćenih stolova, po 5 na sjevernoj i po 5 na južnoj strani. - Ovi stolove metalo se iz postavljenih bjebova i iz glatkih šalica punih mirisa. - Utam na svetinji nad svetinjama (kubus od 20 lak. a nad njim klie 10 lak. visoka u kojoj su se čuvale stvari od sv. šatora) bio je kovčeg za Dajima pločama pakona (bez prozora i manom i bez štapa Aronova III Kt. 8, 9) uz

koji su stajala heruba 2, od čisto maslinova, načinjeni i zlatom obloženi, licem okrenuti prema svetinji (II. Kn. 3. 13). svaki njih 10 lakata visok, jednako krilo (5 lak. visoko) razšerilo nad Koočegom, a Drugo je pružio do Dvora. - Dvori u svetinji nad svetinjama obloženi su bijelim zlatom. - Dvostruka vrata među svetinjom i prvorom, od Drva čempresova, načinjena i izkicena su bila rezanimi herubi, palmami i raznim cvjetovi; i obložena zlatnim pločama; ter su se oticala na zlatnih čepovih (stožerih). - Tako su bila izkicena i vrata na koja se je ulazilo iz svetinje u svetinju nad svetinjama; a načinjena su bila od Drva maslinova, bila uvijek stvorena i pokrivena zavjesom načinjenom od tankoga platna i razno bojanim.

Od Dvorišta, unutarnjega, svećeničkoga ili gornjega nešto niže bijaše dvorište vanjsko, za put, četverouglat (500 lakat.) kamenjem potavacan i zidom opasan; imadjaše vrata mjedi potkrivena i to po svoj prilici po Dvorišta sa sjevera i po Dvorišta s juga, a glavna siatoka, iz unutarnje strane zida, kojim je opasano bilo dvorište vanjsko, bjehu također triemovi razne sobe i kletke za stanovanje levitom, svećenicima, ženama Bogu posvećenim, i za čuvanje raznih stvari.

Kad je hram u 7 1/2 godina bio Dograđen, sazva Salomon sav narod Izraeliti, da će svetičano posvećenik prenesti Koočeg za vjetni sa Siona u novi hram i prinoseći nebrojene žrtve slavi S Dava raznih posvete

i kleče na koljena pred svim zborom izraelovim i po-
diže ruke svoje k nebu i reče krasnu molitvu, što
se čita u III kralj. 8, 23-61 i u II. Dnevr. 6, 14-42.

Kad svrši molitvu Salomon, sidi jeoganj
s neba i spali žrtve paljenice i druge žrtve
i slave Gospodinove, napuni se dom u znak da
je Gospodin milostivo primio molitvu kraljevu i
da je izabrao novi hram za stan svoj; i Bog obeća
da će Salomonu prijestol kraljevski utvrditi
na viek, ako uzidje pred njim, kako je isao Da-
vid s cilim i pravim srcem tvoreći sve, što mu
je zapovjedio i držeci naredbe i zakone njegove.

§ 43 Hebrejsko pjesništvo

Pjesništvo u Hebreja bje po svojem izvoru
i po svojoj sadržini strogo sveto i božanstveno, jer iz-
vorom mu je vjera, koja je Hebreja bila temelj sve-
mu kolinomu životu obiteljskomu i javnomu
i prosvijetnomu, a sadržaje pojmove vjerske i o je-
i a je pobožne, kojim se Duk k Bogu uznoši.
Ovakvo je pjesništvo hebrejsko posve različito
od pjesništva imih naroda. - Ta upravo stoga,
što je sav život narodni u Hebreja bio strogo
niknut vjerom, u pjesništvo hebrejsko nije moglo
ništa svjetovno prodrjeti; i kad je theokraci-
ja veoma cvala, i vala je i pjesništvo. - Die-
li se pak pjesništvo hebrejsko na lijsko (Psal-
m) poučno (Didaktično, 54 P.) i proročko, ali sve
ove vrste pjesništva kad što su pomiesane,
takó npr. Knjiga Jobova, koja spada k naučnomu

vrsti, ima i lyričkih mjesta, među psalmi, koji većim dielom spadaju u lyričko pjesništvo, ima i poučnih i prorčkih; pjesništvo prorčko, koje je u sredini, među lirskim i Didaktičkim. Kad god se na ginje više lyrici, a kad god više Didaktici.~

2. Što se tiče oblika hebrejskoga pjesništva, na razni se način razlikuje od proze, kao i u drugim narodima; a služi se svojstvenim i izbornim načinom govora po načelih blagoglasja, upotrebljava rieči nove, figure, metafore, antithese i prisposode, umjetno slaže rieči i rabe joj drugi nakiti sloga pjesničkoga; b) u stanovitom izmjenjivanju Dugih i Kratkih slova u dizanju i spuštanju glasa, a osobito u razredjivanju pojedinih dielova versa ili kitice i u uzajamnom njihovom odnosenju.~ Kako se naime pjesništvo hebrejsko više misli, nego li vanjskim oblikom razlikuje od proze, to se pjesništvo misao koja ne kaže na prosto, nego se kao razčini na više dielova malo ne jednakih, ta koja bude diel prema dielu, da bude neki parallelizam, među pojedini dielovi, u koje je misao razčinjena.~ Kako velimo, da se oblik pjesništva hebrejskoga sastoji u parallelizmu dielova (parallelismus membrorum) dakle u ritmu versa ili pravog govora misli, jer sav ritam stoji do misli.~ Parallelizam se pak po sadržini dieli na i) synonymi ako se isti rieči

Dvaputa kaže, tako da se u Drugom Dielu opet, tuje, što se je kazalo u prvom, te su riječi prema riječim stvarima prema stvarim n.p. u ps. 114, 5:

: Kad izadje Izrael iz Misira, dom faravogor iz naroda tuđega
13: More vidje i pobjace.

fordan se obrati natrag
2) na antithetičan, kad se dielu suproti Diel; taj paralelizam često se nalazi u pričah Salomonovih n.p. u gl. 10, 1: Mudar je sin radost otcu svojemu, a lud je sin žalost materi svojoj: -

3) synthetičan, kad se iz reka jednoga diela u drugom dielu većina razvije, utvrdi ili prispodobom objasni: n.p. u ps. 50, 13:

Naučavat ću bezakonike putom tvojim i bezbožnici k tebi će se obratiti: - Glede oblika pak paralelizam je potpun ili nepotpun, kako su naime pojedini dielovi jednaka ili različito sastavljeni, n.p. paralelizam nepotpun u ps. 20, 5: Molio te je za život a Dao si mu duljinu dana do vieka i do vieka vieka; a malo višeg navedeni verzovi sačinjavaju potpun paralelizam: -

Pjesništvo Dalkle hebrejsko ima ritam akosrem neima metra, kao što ga stari Odevno pjesništvo u obće nije imalo niti ima još novijega rima i stroka, ali ni

sam ritam, nije u nijednoj pjesmi većoj ili manjoj strogoj jednak i stabilan, nego se mjenja u mislih i osjećajih, jer i samo dizanje i spuštanje glasa i izmjenjivanje Dugih i kratkih slova ka ravna se promisli i osjećaji a još većma se po tom ravna diženje veraza ili kitice u paralelne česti.

3. Gdje koje pjesme mogu se podijeliti na kitice od 2-7 versova, od kojih svaka sadržaje pojedine misli ili izreke, koje se niču u pjesmi; a naznačuju se pojedine kitice tim, što se prvi ili posljednji verz opetuje (Jsa 4:6, 12; ps. 42, 5) ili se umetne koja izreka kao refrain (Jsa. 9. 12. 17. 21). Ova dva su pjesme osobito gdje koji psalmi, podijeljeni u kitice, da se uz muziku mogu pjevati.

4. Ma pjesama, koje su razredjene redom alfabetskimi i to 9 psalama (9:10, 5:34, 37:11, 119, 145, teksti hebrej) Ps. 30. 100. i 136. jerem. gl. 1-4 tako, da se pojedinimi pismeni alfabetskim počinju pojedini versovi ili pojedini Dielovi verasa ili po 3 ili po 8 versova istimi pismeni ili pak tek svaki drugi ili treći verz počinje pismenom po redu alfabetskim.

Ovaj oblik akrostihični nije sam pjesmam samo radi lakše umješnosti i toga radi da se laglje zapamte, nego više zato, da pjesme na taj način dobiju neku potpunost, savršenost i okruglost.

Pjesništvo hebrejsko imamo u periodu u svo-
jem razvitku i najprije je bilo lyrsko pje-
ništvo od Mojizija do Davida. Bonda pome-
no u Doba Salomonova i je najposledon proročko
poslije Salomona. ~

Najstariji tragovi pjesništva, ly-
skega, nalaze se u piscih Izakimovih i u
tenih, kad je razgledao Eru (Gen. 2. 23, 24)
u piscih, koji je kazao Samel o svojim de-
ma ženama (Gen. 4. 20, 24) u proklestima i u
blagoslovu Moimu (9. 26-27) u blagoslovu
Mosekiselekeva (Gen. 14. 19. 20) u blago-
slovu Danu Rebeci o rodjaka (Gen. 24. 65.)
u blagoslovu o Josaka i Jakova Danu (27. 39).

Posle starije su pjesme: blagoslov
umirućega Jakova (Gen. gl. 49 o Jeronomasjama
i nepotpunim paralelizmom), tri pjesme
Mojizijeve (Ex. 15. i 16. i skiticami i Deut.
gl. 32 i 33), besjede Palaamove (Jud. gl.
23. 24), pjesan Deborahina (Jud. gl. 5) i pjes-
an Abne, majke Samuelove (I. Sam. gl. 2). ~
fina i agonetka (Jud. 14. 14. 15) basna u
prozi (Jud. 9. 34), parabola (II Sam. 12. 155)
i imago o Dlonci iz knjige pjesničkih, ~
iz knjige o ratovih gospodnjih (I Sam. 2. 27)
i iz knjige pravdnicke (Jos. 10. 13). ~

Pjesnik lirski bijaše najslavniji David
psaltes egregius Domini, koji u psalmskih
svojih docera. Lyrikuna vrsta k i ima u
njega i drugih pjesama (II Sam. 1. 18-20
plac Davida i smeti Dlonci i Saula)
Folij 33.

i Jonathinog, II Sam 2, 33, 34, plač Davido-
v i smrt Abnerovog, II Sam, 32, 1-34, pjesma koju
poe David, kad ga Bog izbavi iz ruku
svih neprijatelja, II Sam. 23, 1-7 posljednje riječi
Davidove. - Iza Davidom poedoše se i
u pjesmisti suvremeni i govorniji: -

Iz pjesništva lyričkomu spada i plač Jeremi-
jin, Jeremia nad pjesmami, pjesma Eze-
kijela (Jer. gl. 33) molitva Jonina (Jon gl. 2) pje-
san Habakukova (Hab. gl. 4), pjesma triju h
mladića (Dan. 3, 52-90). -

Pjesništvo govorno gojis je i uavršavao Salo-
mon sastavio Psima i Provojednika, akoprem
up on janemariroo lyričke. - Oramo spada Ps.
Koenica i Mudrost, i od svih povčinih sv.
pjesama najavrišenija i najslavnija knjiga
Jobova. -

Trorčda vrsta pjesništva najljepše je, va-
la za kralja Ezekeje (vladao je od 727 do 698)
onda je naimo živio prorok Izajija, najveći pro-
k i pjesnik; nu uga sveto u ono su doba i neke
lyričke pjesme sastavljene (psalmi 46, 48, 75, 76 itd). -

§ 44. Psalmsi.

1. Knjiga psalama iliti psalter (psalterij)
jest zbirka od 150 govčinih pjesni, koje su
Knebreji uz muziku pjevali u slavu Bođu. -
2. Knebreji Diale od vajkada psalter na
o slavova ili knjiga prema razdiobi je
to knjigija Psalmsijama i va knjiga od 150 psalama;

2^a od 41-71; 3^a od 72-88; 4^a od 89-105; 5^a od 106-150 (po Vulgati); od kojih prva trije i najzadje Dokančaja se Dosologijom; „Blagosloven Gospodin Bog izraclor od viera do viera. Amen, Amen!“

Porezjenje psalama u LXX i po njima, nešto se u Vulgati nešto se razlikuje od njihovog brojenja u hebrejskom tekstu, naime u LXX i u vulgati jesu psalmi 9 i 10 u jedan i psalmi 114 i 115 opet u jedan psalam spojen, a psalmi 116 i 147 razdijeljeni su opet svaki u dva, pa tako se izjednači broj njihov.

Do tom dakle psalmi po tekstu hebrejskom jesu po LXX i Vulgati:

„Odu 1-8“	1-8
„9“	9 i 10
„10-112“	11-113
„113“	114 i 115
„114 i 115“	116
„116-145“	117-146
„146-147“	147
„148-150“	148-150

(Ovdje ćemo citovati psalme obično po vulgati; ako li bi po tekstu hebrejskom dometnut ćemo to. h.)

3 Glavni pisac psalama je David, kojemu sami nadpisi u hebrejskom psalmih prijisuju njih 73, a tomu napisu (u hebrejskih psalmih) u LXX i Vulgati 15 psalama, a iz Drugih mjesta sv. pisma znamo, da su i neki bezimena psalmi od Davida, tako se npr. u 2. p. Apostol.

uzelakio na Jerusalemu te blag Danom.

f) prorocki, ja ako govore o Kristu, i njegove tri
njegovu govu se mesijanski, od kojih su još
jedni samo posredni, nepravci ili tipično-mesi-
janski; koji naime o Mesiji govore u smislu tip-
skom, t.j. koji govore o stvarih što su slova i sva-
si na Davida ili koji Drugu osobu staroga
zavjeta a samo posredno na Mesiju u koliko je
ona osoba bila tip Mesiji ili Kristu. Drugi
su pak neposredno, upravo i inkluzivno Mesijani-
ski, jer se go slova samo na Krista i istu njegovu
osobu odnose, a takvi su: 2° (o pojedinih a-
lija Mesije), 3° (o imenu Mesijinom), 4° (o kri-
stu i istu njegovu), 5° (o vječnom kraljev-
stvu Mesijinu i vječnu mian) i 6° (o po-
jedini Mesijinoj i o svjetlosti tra njegovu).

7. Dva su za razvitak objave Božje
u starom zavjetu i objektivno i subjektivno
preznameniti, jer se protivu, na sve Dru-
ge objave Božje, nadognuto, moralni
i historijski-theokratski. U prvom

a) razvijaju se i objavljuju nauka o Božju
i njegovih povjerenih, o promisl i upravi
svoga svijeta, o blagodatima i milostima
kojih su Društva, i njegova Društva.
Theokratske, o Mesiji kraljevstvu njegovu
i kraljevstvu, naučivši čestom porabom po-
stati, i njegovu, i kraljevstvu, naučivši Božju obj-
vu o kraljevstvu, i kraljevstvu. Da su tim, naučivši
objave Božje. Društva, i naučivši, i naučivši
objave Božje, i naučivši, i naučivši.

jer se u psaltiru nalazi pravilo vjerovanja i obje-
lovanja. Stoga. sv. sv. stoji psalme uvrstiju među ps.

§. 45. Priče Salomonove.

1. Priče Salomonove (Proverbia ili Parabole Salomonis, hebr. מִכְלֵל שְׁלֹמֹה ili שְׁלֹמֹה) među sбир-
ka poslovice, zagonitaka, dosjetaka pučkih, nego o-
ne sadržavaju (do 500 njih) pjesnički sastavljene
rečenice moralne, pune bogoljubnosti i otajstva.

2. Sadržina dieli se a) na uvod, gl. 1-9, gdje se
nalazi nagovaranje na nastojanje oko mudrosti; o
mudrosti stvarne prelazi pisac na mudrost nesto-
renu, koju obasipa prekrasnom hvalom; b) Drugi
diel, gl. 10-24, počinje napisom: Priče Salomonove,
ja sadržava raznovrsne priče (do 400) ili ti priče
ja o mudru i ludu, o pravdu i bezbožnu, o ubogu
i bogatu, o čistoci i poštenju, o krepostih i opacih
itd. c) U gl. 25-29 nalazi se nova sбирka pod na-
pisom: Ovo su priče Salomonove, koje sabraše
(Vulg. transtulerunt) ljudi Ezekiye Kralja Judy ko-
ga; a ima u njoj najviše priispodoba, antithesa, za-
gonitaka, u obće misli više pamećenih. Glave 30.
31. sбирci su kao prilog dodane; u gl. 30. priče o
Agurove (V. Congregantis); u 31, 1-9 i nomena mo-
že se u Lamuelu, a u v. 10-31 pjesan alfabetičnu
slavica pafanu ženu.

3 Pisac priča i barem većega diela gl. 1-29, jest
Salomon, koji ih je valda u dobi mučevnog prije-
pada svojega sastavio. Najran nije on sâm, sve
sabrac u dodanju sбирku, jer su ljudi Ezekiye
Fol. 39.

Kralja Salomona i njegova kćer, sastavljenaj od samo, da Salomona ili Salom u njegovo doba) dodali još amae Salomonove priče, koje su se morda gdje drugdje našle napisane. Prema vaša sastavak knjige u sadašnjem obliku metnuti u doba Kralja Dake. Da je Salomon, kćer, sastavitelj priča, do kćerini prastari nadpisi, ono što šitarno u III Kć. 4, 32, da je, naime Salomon sastavio mnoge priče, ingovorio 3000 priča i u Prop. 12, 9 da je sastavio mnoge priče, Knjige, nov. Savjeta (iaf. Rim. 3, 15 s Prič. 1, 16; Rim. 12, 26 s Prič. 25, 21. 22), sveti otci i crkv. pisci. Ta hebrejskoga teksta, razobiramo, da su gl. 30 i 31. sastavili drugi pisci. Počastvoren u, glednost ovoj knjizi prihvatale, su, vada, sinagoga i crkva, zato je pravu osuđen bio u 5. skumen, skom koncilu (Carigradski t. g. 553) Teodor Mopou, estenski, što je kazivao, Da je Salomon priče sasta, vio po čovječjoj svojoj mudrosti.

4. Priče su, u tekstu hebrejskom ritmički sa, stavljene, pa s hebrejskoga prevedene na grčki; ali se grčki prijevod I. XX. puno razlikuje od izvornika. Prijevod u Vulgati načinio je sv. Jeronim obzirajući se što na maticu što na prijevod grčki.

5. Priče, mnogo, su dopriniele k razvitku staro, savjetu objave Božje; jer u obliku ugovornu a por, nu primjerjuju objavljenu nauku na sve punočije ljudskoga piviljenja, zato se mogu nazeti moralna nauka star. savjeta, koja se je po njima baš mno, go pramakla i u sudec Israelcom, usipila. Oti su u pričah razvijene i istine dogmatičke, kao nauka o mudrosti, nestvorenoj (8, 22-36), koja se je u Crkvi,

ma i Mudrosti još većma razvila. —

S. 46. Pjesma nad pjesmami.

1. Ovaj je pjesmi u hebr. naslov: שִׁיר הַשִּׁירִים , Vulg. Canticum Canticorum Salomo, nis t. j. prekrasna pjesma Salomonova (ovako se o, pišuje superlativ, kao n. p. i vanitas, vanitatum). U ovaj pjesmi sastoji se od 8 proglogija a sastav, ljenoj u obliku dialoškom i pjesničkom Salomon po slavnom smislu opieva čistu ljubav k Eulam, ci, a pod lupinom te ljubavi opieva mystičnu i nebesnu ljubav, kao što drže učitelji židovski i kršćanski; drže naimo, da se u toj pjesmi pod neprekidnom alegorijom prenješim ljubavi medju vjerenikom i vjeronicom opisuje odnosaj Boga pre, ma synagogi star. zavjeta ili te prema narodu Izraelskomu, i po tom savea Boga s crkvom Hristo, vom, koja je kamjenica i ispunjena synagoge, od Bo, ga, odobacena, a opisuje se dakle vjeđinjenje vjece, mika nebeskoga s dušami pravednima. Budući pak da je od svih sluša najpravednija bila b. d. Ekari, ja, crkva katolička, na nju primjenjuje u slušbi Božjoj primumgate besjede vjeronicima.

2. Da je pjesma ova alegorijoka, dokazuje a) pre, davanje neprekidno u židova, jednokratno u katoli, ka i prvotajanje na to predavanje od strane mno, gih protestanata; b) što je od pravednik, vome, na knjiga kao božanstvena primljena u kanon, c) i drugdje u sv. pismu star. (pace i nov) zavjeta o, pišuje se odnosaj Božje napram ljudem kao že,

milica, m. j. u. Ezek. 36, 8: "Skloni, mome tebe, i pogledaj te i dle govine te bijahu govine da gubjenje, i raditi ti stas svoj na te i pokriti golotinju tvoju, i zadržati te se i učiniti vjeru stobornu, govori Gospo-
din Bog, i te posta moja." Isto se u pr. primu od-
metništva od Boga opisuje kao preljubocinstvo i
kurvaštvo, i sam Bog kao parnik. T. sv. Pavlo
kaže (II. Kor. 4, 2): "Ter permijem da Vas Božjom
seonošću. Ter vas daruči jednomu mišlju, da sije-
vajte čistu izvocom pred Krista." O slika pva, ko-
jom se vnošaj vjeremika napram vjeranici vide od-
nošaj Božji napram ljudem, a našoj Knjizi skroz
izvoda i do najvećega savršenstva dojeroma;
d) naročito teško je pojedina mjesta tumačiti u
druhu slovnom; jer se vjeremik i vjeremica spisu-
ju sad kao braći i kraljica, sad opet kao pastir
i pastirica, onda kao vrtlar i vrtlarica i čuvar
i čuvarica, vino grava, onda opet kao brat i se-
stra. Prvi je Teodor Charnostenski tvrdio, da se
u Knjizi našoj opieva ljubav spolna, pa je zato bio
oslođen u II. Carigradskom skumenskom koncilu
(953); za njim su se poveli i otom u 16. vijeku ne-
ki protestanti i noviji racionalisti.

3. Treće je Knjizi Salomon, što dokazuje aj na-
slov (1, 1). b) Kontekst, u kojem je pisao pti o Salo-
u govor, narav Knjige i jezika kao u Psal-
u; vjera napredna synagoge i crkve. Jedinstvo
fra k Knjige dokazuje jednaki način govora, ja-
koba istih riječi i slika i istovjetnost govora,
ist. osoba. —

§ 47. Propovjednik.

1. Hebrejski zove se נָבִיא (u LXX ἐκκλησιαστής, Vulg. Ecclesiastes) t. j. Propovjednik, jer Salomon kao propovjedajući o mračnosti govori i o njoj (ecclesiae).

2. Ladina i svrha Knjige. Propovjednik (gl. 12) uči, da je sve, što biva, na svijetu laština (2, 11; 12, 1), misli naostojanja i djela ljudska da, kao vanjski ljudem samo trud i muk, naslada i bogatstvo minju; besbožnici kadito su strati, a pravednici muče se i tpe, stoga kaže, da je sve laština; ali s druge opet ruke uči, da svim svijetom upravlja sveti, pravedni i milostivi Bog. Ona teškoće ne može biti pravo da, piše, ali kuća razonetrna odgonetnuti velič da se napokon do, dobiti onim, koji se boji Boga, koji se boji bez njegova (3, 12). Lako posiva žude, da učavaju do, da ova ova sveta, ali kaže, upadno da treba opominjati se stvoritelja svojega domak, u mladosti (gl. 12, 1), prah da se se prahiti u penju, kako je bio, a dak da se se prahiti k Bogu, koji ga je stvorio (gl. 12, 7), i kao jaču razprave svoje masovni na koncu: "Glavno je svemu, što si čuo: Bog se boji i zapoviesti njegove slušaj, jer to je sve čudo: Jer je svako djelo Boga ismeti na svet i razbiti, ni, bila dobiti ili zla" (12, 13-14). Knjiga je plod Knjizi napose moralna; nauk, objava. Božji stvoriteljne o besmrtnosti duše i budućeg života, vjeruje se više negativno nego pozitivno, jer se uči, da, kao i u sv. pismu (1. Kor. 15, 20-28) i u Knjizi (Knjiga).

je i dalje ište da frapirijom naukom i objavom, koja nam je dana u novom zavjetu. — Pošto svoje pisac u knjizi ne kaže na pristo, nego kao dialoškim načinom istražuje istinu i postavlja sam sebi teškoće, koje se tek na koncu knjige prispuno rješavaju; zato ima u samoj raspravi izreke, ne samo manje istinitih, nego i potpuno krivih, koje se pavroćkom spisa ispravljaju. Dodatle se jednako vidi, kako knjiga sačinjava cjelinu, jer se tek pavroćkom svjetlo baca na cijelu raspravu. Slog je pjesnički pače govornički, ali ritmom nije potpuno izvećen. Knjigu je ovu u obće teško razumjeti, jer ima neobičnih rečenica, izreke su kadšto izprekidane, sav način govora taman.

3. Da je pisac Propovjednika Salomon, a što vjekava drže Jidovi tvrdeći, da je Salomon kao mladić napisao Pjesmu nad pjesmami, kao muž Priče i kao starac Propovjednika; i drže svi sv. otc i pretežna većina katoličkih i nekato-
ličkih tumačilaca; b) dokazuju paklozi nutar-
nji: na početku pisac sebe zove sinom Davido-
vim, kraljem u Jerusalemu i nad Israelom (1, 1. 12), što se ne može tumačiti o ikojem kralju po-
slje smrti Salomonove; što se u 1, 16 o mudrosti propovjednikovoj i u 12, 9, da je propovjednik ne samo mudar bio nego još i narod učio mudro-
sti i mudroć i istražujući mnogo priča složio, sve se to slaže s onim, što se o mudrosti Salomo-
novoj priprovidu u III. Kralj. 3, 12; 4, 30-34; 10, 4-9; i što Propovjednik kaže o svojim građanjak, i
mudru, bogatstvu i raskoži (2, 4-10), slaže se s

onim, što znamo o Salomonu iz Knjige historijskih; c) napokon ako pisac Knjige ne bi bio Salomon, a ipak se pisac sam naziva sinom Davida rim, Kraljem nad Izraelom u Jerusalemu, to bi bila Knjiga apokrifna, te ne bismo razumjeli, kako je dospjela u Kanon.

4. Shvatanje židovsko, da je Salomon Prosvjetnik, napisao već u starosti, već poslije pada svojega i poslije učinjene pokore, vjerojatno je, jer a) što se u gl. 2. priproviđa o pravljah Prosvjetnikovih, to sve je Salomon, mogao učiniti samo tekom mnogo godina; b) vidi se iz Knjige da je pisac obuhvatio sva dobra zemaljska, uvidio napokon taštinu njihovu; c) žene su mu odurne (7, 26, 28) a starost opisuje (12, 1-7) tako vjerno, kako može samo onaj, koji je već sam iskustio nevođe starosti. —

§. 48. Knjiga Jobova.

Kako znamo, da je i Knjiga Jobova pisana u zlatno doba sv. Književnosti hebrejske, to obzirom, i se na kronologiju, valja da sada o njoj govorimo.

I. Sadržina. Knjiga se sastoji od 3 diela: od ^{uvoda} prigovora, ^{uvoda} rasprave i ^{uvoda} progovora. U prigovoru (gl. 1 i 2) priproviđa se kako je Job (Job, njem. Hiob) u zemlji Huda (Job, njem. Hiob) u zemlji Huda (Job, njem. Hiob) čovjeku pravednu sotonu s dopuštanjem Božjim i kao sav imetak i djecu, i udario ga pljaskom prištem od prete do tjemena, kako ga je žena ^{zavodila} zavedila.

toga da je to nekorisno, pače draovito istraživa-
ti. Ticao je glavnu stvar ove filozofske i pjesni-
ke izkicene, rasprave spojio s događajem historij-
skim, pa u rasgovorih Tobovih s prijateljima u ura-
ku i svrsi navođa ljudskih tako je uvidio, što je
dan, manje pravo kaže, to da drugi ispravi, i ta-
ko bude jasna nauka cele knjige. Eliu kao sudija
medju Tobom i trima prijateljima, ove konu, što su
pitanje zamislili i Toba kao bezbožnika osudili, a
Toba prekorava, što se je odvisi tobož ogorčio s ne-
volja svojih, pa uči, da Bog ala pušta ne samo na
bezbožnike nego i na pravdomike, a to da ih pro-
kušā, od gricha odvratiti i u kreposti učvrsti. Pica-
mi Elijevimi rješenjē se je pitanja unapriedilo, a
li se konačno rješava istom rješenjē Božjimi.

III. Osoba Tobova Da je Tob osoba abiga histo-
rijska a ne izmišljena dokazuje a) svjedočanstva
sv. pisma: u Ex. 14, 14 na pravdomike Moisi i Dani-
la, osobe historijske, spominje se Tob; u Tobije 2,
12 i Jakova 5, 11 slavi se strpljivost Tobova.

b) Sveti oci i crkveni pisci ter Josip Flavije i
Rabbini drže Toba osobom historijskom; c) Er-
stava gricka svetkuje spomen Tobov na 6. a. latini-
ska na 10. svibnja. d) Navođjanje imena, mjesta
brojeva i drugih okolostina navještaje takodje
podlogu historijsku. — Čini se, da je Tob živio
pod Konac doba patrijarškoga. Po dodatku
LXX ka knjizi Tobovoj (42, 17) bio bi Tob brato-
mak Abrahamov u 5. kolenu i istoričar s Tobo-
vom kraljem Idumejskim (I. Mojs. 36, 31-33), a je-
drugoj kombinaciji potomak Nahora brata
Tol. 40.

rahmanova, jer je prvenac Nahorov bio Hus (I. Moj. 22, 20. 21) pa od ovoga dobila bi bila ime zemlja, u kojoj je stanovao Tob. Bio je pak Tob, akaprem izvan theokratije, štovalac jednoga Boga [31, 35: Quis mihi tribuat auxilium, ut desiderium meum audiat omnipotens (šaddaj)], imućan kmea nomadski, živeti po navadi patriarškoj. -

IV. Tko je pisac Knjige Tobove, ne zna se. Ista, riji su mnogi držali, da je Knjiga izvorno bila pisana na sirski ili arapski, pa je poslije prevedena (od Mojsija²) na hebrejski. Druge mniju, da joj je pisac Mojsije ili Eliu, ili David, Salomon, Isai, ja itd. Oni kako se u ovoj Knjizi nalazi najjuvrišnije pjesništvo hebrejsko gledajući na vanjski oblik, a pjesništvo je hebrejsko, najjuvrišnije ovalo u doba Salomonovo, to moderno kazati, da je po svoj prilici u doba Salomanovo Knjiga napisana, i to od pisca nepoznatoga ali Hebrejina, koji mnogo putujuju i upoznao bješe tudje zemlje i narode. Da je Knjiga napisana prije sužanjskoga, svjedoče nam Psak. 14. 14 i izreke iz ove razasute po drugih svetih Knjigah.

Pisac u svojoj dogadjaie Tobove na predlogu, govore Tobu i prijatelja njegovih sastavi pjesnički, s toga se Knjiga Tobova ne broji toliko među Knjigah izvan theokratije, koliko među pjesničko-paučnu ili poučnu među filozofsko govorničke, nu pjesnički iskicene.

V. Matrica i prievodi. Tada gotovo svi drže, da je Knjiga Tobova izvorno pisana hebrejski; ali i, mnogi drže, da je gotovo sve Knjige aramejsama i a,

rabisama, koje valja ili arhaizmima smatrati i, li sa naravi knjige istumaciti. Prievod LXX u progovoru i pogovoru ima dodataka, kojih nema u matice hebrejskoj niti u Vulgati. Prievod latinski u Vulgati načini sv. Jeronim s matice hebrejske; taj je prievod u obće dobar i razgovoritan. U nekih knjigama ima dodataka i to kadšto neslavni. Siroka dva su prijevoda knjige Tobove, jedan po tekstu hebrejskom, drugi po hexaplaarom. VI. Da je knjiga Tobova bogobojna te kanonska, svjedoče stara synagoga, sv. stci i crkveni sabori, koji ju broje među knjige kanonske. Knjiga naša znamenita je po pravotak objave Božje nam, Rom o kipešu pravednih ljudi, o besmrtnosti ili pravici o ukonuen ljudi (19, 25-27): *Ecce, quod redemptor meus vivit et in novissimo die de terra resurrecturus sum et rursus circumdabor pelle mea et in carne mea videbo Deum meum...* i pri kraju našljednoga gricha (14, 4: *Quis potest facere mundum de immundo conceptum de mine? nonne tu qui solus es?* 15, 14: *Quid est homo, ut immaculatus sit et ut justus appareat natus de muliere?* 25, 4: *Numquid justificari potest homo comparatus Deo, aut apparere mundus de pulchritudine?*).

S. 49. Prieled historije kraljevstva Israelkoga.

P. sviti Salomonov († 975) skupio se

1. Izrael (10 plemena) u Šihemu i različen od sina nje-
govog Roboama (𐤱𐤅𐤍𐤁𐤌), da oblika težki jar-
ram, koji im je nametnuo vlac rygov. Kad je zahtjev
njikov odbio Roboam, postavi se u kraljem Šeroboa-
ma (𐤱𐤅𐤍𐤁𐤌𐤓), sina Šabatova, protiv čega se u Mi-
na; samo dva plemena Eudino i Benjaminovo o-
stadoše verna domu Davidovu. Tako se je država
kraljevska razkolila na dva kraljevstva: Eudejsko ili
ti Jerusalemsko, ili ti kraljevstvo dvaju plemena
i na kraljevstvo Izraelsko (Efraimsko) ili ti Sa-
marijsko, ili ti kraljevstvo deset plemena. Razkol
taj bio je na propast objema kraljevstvima.

U 253 godine, što je obostojalo kraljevstvo Iz-
raelsko (975-722) vladaše u njem 19 kraljeva iz
9 dinastija.

1. (I. dinastija) Šeroboam (I.) sin Šabatov
975-953) kraljevaše 22 godine u Šihemu; posta-
vi glatne kočice (misirске) u Danu i Bethehu, i ga-
bra svećenike, koji nisu beliz plemena Izraelova.
Službu si svećeničku prisvajahu; kad je u Be-
thelu stajao kod oltara da kadi, prekori ga čo-
vjek Božji, dočavši iz zemlje Iudine i bezbožno-
mu kralju usahnu ruka. Kad je zina Šerobo-
amova išla pitati savjet k proroku Šhiji u Šilon
za bolest sina Šhiju, ovaj prorok prečeo propast
domu Šeroboamovu i razsulo naroda Izrael.
Krga. III. kr. 12. 25-19, 20.

2. Šadaba sin Šeroboamova (953-952) u k-

3. II. dinastija) Baasa (𐤁𐤀𐤔𐤀), koji je po

prilici 24 godine (952-950) kraljevao Thersi:
(𐤕𐤓𐤕𐤕) i bio bezbožan; prorok Ehu sin Hanana
nije naviestio mu kagmu. (III. 15, 33-16, 6)

4. Ehu (𐤕𐤓𐤕𐤕) sinan njegova razkaladna (950
- 929) ubi.

5. (III. dinastija) Lambr (𐤕𐤓𐤕𐤕), koji postie
i dana kraljevanya upali nad sobom dvor kra-
jevski te pogibe.

6. (IV. dinastija) Amel (𐤕𐤓𐤕𐤕), kraljevao od
929-918, ukloni takmaca Thebnija, sagradi Sa-
mariju, ali bješe bezbožan. Sin mu

7. Ahab (918-897) ožen se Jezebelom, kćerju
kralja Sidonskoga Ethbaala. Ova bezbožni-
ca uvede u kraljevstvo Izraeloško stovanje Baala
i kstarte, idola fenickih; proroka Eliji, koji se
je opirao idolopoklonstvu, proganjaše; Nabotha,
da mu otme vinograd, dade kamenjem zasuti.
Čato Elijanaviesti propast svomu domu, Ahabovu.
Kralj u ratu, vođen u prikos saryetu proroka, Ki-
heje sina Temlina sa Benhadadom (II.) kraljem
Syrskim, ranjen bi strijelicom, pa umre, a krv nje-
govu lizaku psi poreči, koji reče Gospodin. III. 97.
16, 29-22, 40, Ahabu sličan bješe sin

8. Phorija (𐤕𐤓𐤕𐤕 𐤕𐤓𐤕𐤕), koji je dvie godine
kraljevao (897-896). III. 22, 40 sa. IV. 97. gl. 1.
Brat mu

9. Jeram (896-883) bio je u toliko lozi, da
je uklonio stovanje Baala; ali je ostao u zločinu,
ku Jeroboama sina Nabatora. Za njega se govori

*) Valari u osirovstih nadzirati i zato je ranameniti,

u Egipta, a najednuk Šlijin, prorok Eli:
 je, pomaga samuati proti Kesi, kralju koab.
 domu. Ogakvalni Šoram biuratu, vodjen u sa
 Šamuelom najedniskom Benhadadovim,
 razjen i odnečen u Izrael, gdje ga ubi Šehu, me-
 ſtitiom od ^{šamora} Šamora. Elišejeva pomaganja kralja
 Šamuelu bacina paje Šabothov, i Šegabelu.
 dade strogoglaviti s prozora, izatie sardom, Šabov.

10. (V. dinastija) Šehu (883-856) pobio svećenike
 Izraelove, izlomio kipove i kuće Izraelove razkopa,
 ali od ga elova Šeroboama sina Šabatova ne od-
 stupi, zato pobio Izraelce Šasael, kralj syrski i uje
 im pomogao preko Jordana. IV. Kr. gl. 9. i 10.

11. Šasael an Šehufir (856-840) hodjaše tako,
 dje za griesi Šeroboamovi, zato ga dade Gospodin
 umrijeti Šasaelu i sinu njegovu Benhadadu III.
 (IV. Kr. 13, 1-9.)

12. Šasaelov sin Šasaelov (840-824)
 Šasaelov troce zlatne, sažali se ipak Gospodinu za Š.
 naroda i omilova se i pogleda na njih, te Šasael
 tri putu razbi Benhadada i povrati gradove
 Izraelove. Šasaelan od kralja Šudejskoga, Amasi:
 je, pobio i ovoga, uhvatio ga, oborio zidove Jerusalema
 i uze sve zaklade iz doma Gospodnjega i iz njeg-
 ova doma kraljevskoga. Zato Šasael umre po-
 rob Šlišeje, koji mu bješe prorokao, da će tri putu
 razbiti Širce Šamora.

13. Šeroboam kralj Izraela 41 godinu (824-783).
 On povrati medje Izraelove od Efrata do mora.

ux, pustinja poruču Gospodina Boga Jerusalema, koji
reče preko sluge svojega Jone sina Amatjara, pro-
roka, koji bijaše iz Betha, stoje u Jeru; ali Jerobo-
am sin Joasov ne odstupi sa svim tim ni od jed-
noga grieha Jeroboama, sina Nabatora; zato i
življenje Izraelaca bijaše nerajuno, kao što i sta-
mo u spisih tadanjih proroka Hoseja, Amosa
i drugih. IV. Gl. 14, 23 do kraja.

Poslije Jeroboamovog vladanja anarhija za 12 pu-
roci godina (783-772). Zatim budi kraljem
Jeroboamov sin

14. Zakharija (זכריה) ali ga za 6 mjeseci ubi

15. (VI. dinastija) Sellum (שלום) kojega su
pet za mjesec dana ubi

16. (VII. dinastija) Manahem (מנחם)
ovaj kraljeva 10 godina (744-738) veoma okrutno.

Oti gradu Tarsai, koji mu nekada otvori
vrata, pozvao pomoć kralja Asirskog Tigla-
darsu silno blago, koje uz od Izraela, dovi-
sudi bogatih. Primu

17. Zakharija (זכריה) Vult. Zaccaria) ali ga
slu tri godine (738-732) ubijen od vojskovođe svo-
jega, koji se zva

18. Zakharija (זכריה) VII. dinastija, Vult. Zaccaria
i vladavši 20 godina (732-722) u drugom su kral-
skim kraljem Rasimom dodijavati kralju od
Judejskomu za kralja Joatham, oboje su
za Asasa, koji protivio dvojici dova u
kralja Asirskog Tiglathfalasa. Cu

u Babilonu, kraljevstvo Damascansko, a stanov-
niše kraljevstva Izraelskoga, u Galileje i zem-
lje preko Jordanke odvede u sužanjstvo (740.) Fa-
kejev ubojica (741), a potom bio je i anar-
hija god prilike godina (738-730); onda zauze
svatko kraljevski Fokejev ubojica.

19. (IX. dinastija) Asa (730-722) Salmanasar II
kralj Asirski natjera ga, da mu danak plaća; pa
kad se Asa, da se oprosti toga danak, stao ugovor
u kraljevstvu (710), Salmanasar zemlju
Izraelsku zauzme i opleni; Samariju poruši, kra-
lja, Asu kaci u tamnicu, a većinu podložnika
njegovih, odvede u Asiriju i nasele ih u Galili
i Saboru, polja i potoke Gosana i u gradovih
medijskih. Tako bi konac kraljevstva Izraelsko-
mu.

Salostno bijaše stanje kraljevstva Izraelskoga
od početka pa do propasti njegove. O kraljevih
kaze sv. Augustin: „In Israel reges, alios magis,
alios minus, omnes reprobos tamēn legimus.“
(Civ. D. XVII, 23. II. 226.). Ugovorne kraljeve bila
je naravno i u punu velika pokvarenost: „qua-
lis rex, talis grex“. Nu napreće je bilo zlo, što se je
od razkola političnoga stvorio razkol vjerski. Jer-
obam, da odvrati voje podložnike od pokajanja,
vija hrama Jerusalemskoga partim od pri-
jeteljevanja i Judejci, uvede državnu vjeru, što
u vjeru Jehove pod symbolom telaca zlatnih, a sve
svetac i levite, vernit će za zakon Mojsijev, predjo.

se u kraljevstvo Judejsko, i tim u kraljevstvu Izrael, skom kakomji bilo zakonitoga prijestola, ne bijaše ni zakonitoga svećenstva. Zapthaba uvedeno bijaše još k tomu (uvedeno) štovanje Baala i Astarte, s kojim je bila sdružena svakako razuzdanost i razkalašnost. Zato nisu prestajali proroci ukoravati ovo odvrtništvo od Jehove, ²v. str. 323.

Od sačinjenih Izraelaca čini se, da su se samo rijetki k Bogu obratili i s Judejci u Palestinu povratili, nego mnogi su se s pogani pomiješali, a većina njih ostala je na istoku, odakuda izišavši i pomiješavši se ponešto s Judejci, utemeljili su nove naselbine Sidorske, od kojih potiču, kako mniju neki učenjaci, Lidovi u južnoj Arabiji, Malabari, Indiji, Kestani, Kasimiri, Afganistanu i Kurdistanu. Činje nam je sudbina rasuženjenih Izraelaca nepoznata; jedino knjiga Tobijina prija, vieda nam epizodu iz historije njihove.

K. opustošenu zemlju Izraelsku dovede kralj Asyjski ljudi iz Babilona i Guthe (odatle Samaritanacem također i ime Gutthaci) (tj. Ema, taci i Efarvaima, koji pomiješavši se s ostacima Izraelaca, još se klanjahu idolom, i kad je Gdn na njih poslaš lavove, moliši i dobiše od kralja Asyjskoga svećenika Izraelskoga, koji dođe u Bethel i učini, kako će se bojati Gdn; ali uga sve to načinivši si oni novoseleci svoje bogove i pomiješani s ostacima Izraelcim stvorivši nov narod Samaritanski. Poslije suženjstva Ba. Kol. 41.

Sidonskoga Samaitanci odustajahu od idolo-
 klona i pristajahu svevišeg monoteizmu.
 Od svetih knjiga primili su samo petoknjžje, vje-
 rovali bitisanje anđela dobrih i zlih, sud Božji
 i zbirnice; svetkovali blagdane biblijske i na
 Carjstvu prinosili žrtve razmone; zadržali su
 tradiciju i vjerovali u plesanje, koji da će doći.
 6000 godina poslije stvorenja svijeta; ali od Mojsi-
 je da ne će biti veći. I dan danas ima Samarita-
 naca u Nisiplusu (negdašnjem Nihemu, koji se
 je kasnije na čast caru Flaviju Vespasianu prozvao
 "Neapolis Flavia"); ali ima i među njimi raz-
 dora u vjeri (v. str. 321.) i navješćivati propast dina-
 stijam. Iako su kraljevi Izraelski i narod bili
 skloni na pogansko praznovjerje, to su s pogan-
 skimi državama i saveze sklapali, i pomoć dobi-
 vali od njih; tako je, kitivski kralj Sesak (P^u V^u V^u)
 u Irakah: Sesonchis), prijatelj Siroboamov, udario
 na Judeju i oplienio Jerusalom; i kralj je prija-
 teljovao sa Sidonskim kraljem; poznije bilo je
 kraljevstvo Izraelsko u savezu sa Asirijci, na-
 pokon s Damaskom. Ali su ovačkovi savezi bili
 protiv theokracije, a potom na propast Izrael-
 cem.

§. 50. Knjiga Tobijina.

1. Sadržina knjige. Knjiga Tobijina, sa

stojeća od 14 glava a zapremajica u Vulgati mjesto
medju II. knjigom Ezdrinom i Euditinom, pripis.
^{kadje kralj kiroi (Salomon) biblijskoj povjesti na petu, 109.)}
vieda ovo: ~~Tobija i dalje u torka domaćenja).~~

2. *Koje knjige pisao ikada?* Stariji tumači
nici ove knjige a i gdje koji noviji, katolički drže, da
je punih 13 glava ove knjige napisao Tobija stariji,
14, 1-13 Tobija mlađi, a 14, 14-17 netko pozniji, mo-
da nimen Tobije starijega, povrajući se na tekst grč.
ki, u kojem je od 1. 2. (Ἰβὴν Τωβὴτ ὁ πατὴρ Ἰβὴν Τωβὴτ
ἑωυτοῦ etc.) do 3. 6. o Tobiji starijem govoru u 1.
osobi; nadalje po istom tekstu 12, 20 Rafael zapo-
vieda Tobiji otcu i sinu „neka sve, što se je dogodilo,
lo, popišu u knjizi“. Na početkom glave 13. neka-
že se: i Tobija popisa sve etc., nego samo: „I Tobija
napisa molitvu na radost“. U tomu Vulgata
čiji je tekst jednake vriednosti s grčkim, u 12, 20
ima samo: Vos autem benedicite Deum et nar-
rate omnia mirabilia eius, i u 13, 1: Aperiens
autem Tobias senior os suum, benedixit Domi-
num etc. i uz početka Vulgate govori o Tobiji kao
o 3. osobi. Dakle ni po samom grčkom tekstu ne-
možemo tvrditi, da su pisci knjige oba Tobije, a po
Vulgati gotovo ne; najviše bi se moglo po grčkom
tekstu reći, da su Tobije otac i sin pobilježili zgodu
svoju, pa te bilježke da je nepoznat pisac upotriebio
sastavljajući knjigu. Nepoznat nam je dakle
pisac knjige a po tom i doba u koje je pisana.

3. *Jezik, kojim je knjiga izvorno pisana.* To svjedo-
čanstvo sv. Gerolima: „Traefat. in Tobiam: Exigi-

... ut librum Chaldaeo sumone conscriptum, ad lati-
num siglum traham... Feci satis desiderio vestro,
knjiga je originalno napisana jezikom haldajskim,
original se je izgubio, a sačuvala su se dva neposredna
na prievoda LXX. iu Vulgati, koji posjeduju naci-
nisti su. Jeronim. U bitnosti slažu se oba prievoda
u manjih pak (prievodih) stvarih dosta se razli-
kuju.

Dr. Jeronim gotov je bio sa svojim prievodom jedar-
dan; gledao je više na smisao. Samo ondje, gdje
se oba prievoda slažu, možemo suditi, da se je izvori-
vao izvor vjerno; gdje se pak razlikuju imamo po
pravilih kritičnih razsuditi, kojemu od njih da
dademo prednost.

4. Ivrha knjige: Ako preuzem je knjiga historijs-
ka, ipak događaji, koji su u njoj popisani, nisu
popisani radi svoje historičke, nego poučne zna-
nosti. Tobija stariji i Sara kušani su od Boga
patnjama i prosto su prokušani usliha B. Bog njihove
molitve i prošnje anđela Rafaela, da objema
porodicama pomogne na čudesni način. Sava-
ka, koja se u tom nalazi lahko se razabere, da na-
ime, kako kaže sv. Tavas Rim. 8. 28. onim, koji
ljube Boga sve ide na dobro. Ivrha je dakle
knjige ista koja i u Tobiovoj knjizi, zato se i vrie-
kom kaže: Tob. 2. 12. da je Bog stoga na Tobiju prestio
kušnju, da potomkom bude primjer topljivosti kao
i sv. Tob. Ivrha je razlika medju jednom i dru-
gom knjigom, što je u Tobu historijski diel puno

manji, služeći samo za okvir javnim ovim govo-
rom o promisleku Biblije, dočim u Bibliji nalazimo
takvih govora, nego je sve od početka do kraja
historija, vrlo zanimljiva, zapletena i poučna.
Ali knjiga Biblijska, ako je pisana za pouku,
opet je znamenita i s pogleda historijskoga, jer, u
njoj nam prikazuje življenje pobožne Izraelite
obitelji, a drugo današnje iz nje, kakvo je bilo
stanje u rodu izraelitskom, knjiga ima napo-
kon i dogmatičku namjernost, naukom namre-
na anđeoskih i demoničkih zasluznosti, dobrih
djela i zla, se razvija starozavjetna Biblija
Bogova.

5. Knjiga je historijska. Sve do 16. vijeka nije
se nikad sumnjalo o historijskoj sadržini knjige
Biblijske; tek u novije vrijeme, pokušalo se neki do-
kazati, da je njena sadržina ili posve izmišljena,
iz ovoga mišljenja od katolika pristaje, čini se jedini
Gahr, ali da je historijska gradja pjeznička iz-
razjena, i čina, tako od katolika Schöckel
vers (a za njim i čini se i naš Škarić). Prema tome
katoličkih učenjaka drži, da je pripovjestka u ovoj
knjizi skroz historijska i posve dostojna. U svojoj
Bibliji, tako pišući govori, te neima namreka se na
nje, da on hoće, neka, mu se pripovjeda, samo
tra historijskim izvještajem, zato da govori, što
pripovjeda, prepliće i spaja sa događajima iz
rijekama od drugih poznatih i navodi, kako
ko okolnosti mjesta, vremena i osoba, čini to

*) Oni koji su pisali o knjizi Biblijskoj, da je samo pjeznička, i da se ne može
biti historijskim izvještajem, zato da govori, što pripovjeda, prepliće i spaja sa
događajima iz rijekama od drugih poznatih i navodi, kako okolnosti mjesta,
vremena i osoba, čini to.

držala piše od početka svojega bogoduhom. Naim
onih razloga, kojimavedosno za kanoničnost du,
go kanonskih knjiga u obće, za knjigu Tobijinu
vriede još ovi:

a) Čini se, da se sam Lukast poziva na nju, ka-
da u Mat. 23. kaže: „Omnia quaecumque vel-
tis ut homines vobis faciant vob, et vos facite
illis. Haec est enim lex et prophetarum“. Jer ove se
riči nigdje u zakonih niti prorokih ne čitaju van
u Tob. 14. 16: „Quod ab alio fieri oderis tibi, noli
ne tu aliquando alteri facias. Tisac odkrivenja
opisujuć nebeski Jerusalem (21. 18) jamačno je pre-
očima jmao opis Jerusalema u Tob. 13. 21. 22.

b) Knogiov. otci i crkveni pisci iqućno narode
knjigu Tobijinu kao ovetu, tako kaže sv. Ciprijan
(De orat. Dom.): „Scriptura sacra instruit nos vi-
dens: bona est oratio cum elemosyna et jenu-
nis. Uve su rieči iz Tob. 12. 8. Origen (Hom. 27. in Num.)
veli, da početnici rad čitaju, kad im se otogod ne
tamno čita iz sv. knjiga božanstvenih, pa za pri-
myer navodi i knjigu Tobijinu. Klementi i Ple-
ksandrijski navodi (Hom. 2. i 6.) inaču knjigu
kao 7. poud. I. Ambrozije (u spudu de Tobia)
zove ju liber propheticus. Sam sv. Hieronim (prou-
in Tob.) veli: „Arguunt et nos Debraeorum studia
et imputant nobis contra suum canonem in-
tinis auribus ista (Tobiju) transerre, sed in
his esse judicans, Phariseorum displicere, in-
cio et episcoporum questione bus ac vire in-“

328.
 1. Augustin (Doctr. Christian. 2.8)
 2. Kanonске brige braji i Tobijinu, taksi
 3. Augustin I. (in epist. ad Exuperian.)

6. *Concilia: Hispanici* (1393.), *Chartae* III. (1394/1395/1396/1397/1398/1399/1400/1401/1402/1403/1404/1405/1406/1407/1408/1409/1410/1411/1412/1413/1414/1415/1416/1417/1418/1419/1420/1421/1422/1423/1424/1425/1426/1427/1428/1429/1430/1431/1432/1433/1434/1435/1436/1437/1438/1439/1440/1441/1442/1443/1444/1445/1446/1447/1448/1449/1450/1451/1452/1453/1454/1455/1456/1457/1458/1459/1460/1461/1462/1463/1464/1465/1466/1467/1468/1469/1470/1471/1472/1473/1474/1475/1476/1477/1478/1479/1480/1481/1482/1483/1484/1485/1486/1487/1488/1489/1490/1491/1492/1493/1494/1495/1496/1497/1498/1499/1500/1501/1502/1503/1504/1505/1506/1507/1508/1509/1510/1511/1512/1513/1514/1515/1516/1517/1518/1519/1520/1521/1522/1523/1524/1525/1526/1527/1528/1529/1530/1531/1532/1533/1534/1535/1536/1537/1538/1539/1540/1541/1542/1543/1544/1545/1546/1547/1548/1549/1550/1551/1552/1553/1554/1555/1556/1557/1558/1559/1560/1561/1562/1563/1564/1565/1566/1567/1568/1569/1570/1571/1572/1573/1574/1575/1576/1577/1578/1579/1580/1581/1582/1583/1584/1585/1586/1587/1588/1589/1590/1591/1592/1593/1594/1595/1596/1597/1598/1599/1600/1601/1602/1603/1604/1605/1606/1607/1608/1609/1610/1611/1612/1613/1614/1615/1616/1617/1618/1619/1620/1621/1622/1623/1624/1625/1626/1627/1628/1629/1630/1631/1632/1633/1634/1635/1636/1637/1638/1639/1640/1641/1642/1643/1644/1645/1646/1647/1648/1649/1650/1651/1652/1653/1654/1655/1656/1657/1658/1659/1660/1661/1662/1663/1664/1665/1666/1667/1668/1669/1670/1671/1672/1673/1674/1675/1676/1677/1678/1679/1680/1681/1682/1683/1684/1685/1686/1687/1688/1689/1690/1691/1692/1693/1694/1695/1696/1697/1698/1699/1700/1701/1702/1703/1704/1705/1706/1707/1708/1709/1710/1711/1712/1713/1714/1715/1716/1717/1718/1719/1720/1721/1722/1723/1724/1725/1726/1727/1728/1729/1730/1731/1732/1733/1734/1735/1736/1737/1738/1739/1740/1741/1742/1743/1744/1745/1746/1747/1748/1749/1750/1751/1752/1753/1754/1755/1756/1757/1758/1759/1760/1761/1762/1763/1764/1765/1766/1767/1768/1769/1770/1771/1772/1773/1774/1775/1776/1777/1778/1779/1780/1781/1782/1783/1784/1785/1786/1787/1788/1789/1790/1791/1792/1793/1794/1795/1796/1797/1798/1799/1800/1801/1802/1803/1804/1805/1806/1807/1808/1809/1810/1811/1812/1813/1814/1815/1816/1817/1818/1819/1820/1821/1822/1823/1824/1825/1826/1827/1828/1829/1830/1831/1832/1833/1834/1835/1836/1837/1838/1839/1840/1841/1842/1843/1844/1845/1846/1847/1848/1849/1850/1851/1852/1853/1854/1855/1856/1857/1858/1859/1860/1861/1862/1863/1864/1865/1866/1867/1868/1869/1870/1871/1872/1873/1874/1875/1876/1877/1878/1879/1880/1881/1882/1883/1884/1885/1886/1887/1888/1889/1890/1891/1892/1893/1894/1895/1896/1897/1898/1899/1900/1901/1902/1903/1904/1905/1906/1907/1908/1909/1910/1911/1912/1913/1914/1915/1916/1917/1918/1919/1920/1921/1922/1923/1924/1925/1926/1927/1928/1929/1930/1931/1932/1933/1934/1935/1936/1937/1938/1939/1940/1941/1942/1943/1944/1945/1946/1947/1948/1949/1950/1951/1952/1953/1954/1955/1956/1957/1958/1959/1960/1961/1962/1963/1964/1965/1966/1967/1968/1969/1970/1971/1972/1973/1974/1975/1976/1977/1978/1979/1980/1981/1982/1983/1984/1985/1986/1987/1988/1989/1990/1991/1992/1993/1994/1995/1996/1997/1998/1999/2000/2001/2002/2003/2004/2005/2006/2007/2008/2009/2010/2011/2012/2013/2014/2015/2016/2017/2018/2019/2020/2021/2022/2023/2024/2025/2026/2027/2028/2029/2030/2031/2032/2033/2034/2035/2036/2037/2038/2039/2040/2041/2042/2043/2044/2045/2046/2047/2048/2049/2050/2051/2052/2053/2054/2055/2056/2057/2058/2059/2060/2061/2062/2063/2064/2065/2066/2067/2068/2069/2070/2071/2072/2073/2074/2075/2076/2077/2078/2079/2080/2081/2082/2083/2084/2085/2086/2087/2088/2089/2090/2091/2092/2093/2094/2095/2096/2097/2098/2099/2100/2101/2102/2103/2104/2105/2106/2107/2108/2109/2110/2111/2112/2113/2114/2115/2116/2117/2118/2119/2120/2121/2122/2123/2124/2125/2126/2127/2128/2129/2130/2131/2132/2133/2134/2135/2136/2137/2138/2139/2140/2141/2142/2143/2144/2145/2146/2147/2148/2149/2150/2151/2152/2153/2154/2155/2156/2157/2158/2159/2160/2161/2162/2163/2164/2165/2166/2167/2168/2169/2170/2171/2172/2173/2174/2175/2176/2177/2178/2179/2180/2181/2182/2183/2184/2185/2186/2187/2188/2189/2190/2191/2192/2193/2194/2195/2196/2197/2198/2199/2200/2201/2202/2203/2204/2205/220

1. Katoličkom crkvom u tom sloje istočna
nagledanjena manjina Carigrada.

5. 5b. Pregled historije
kraljevstva Srbije.

La 387 god. stoji obstojaše kraljevstvo Judej.
sko (od g. 945-588), kraljevaše 20 kraljeva, svi
iz plemena Davidova oim Ahalije.

1. Roboam (□□□□□) kraljeva 14 g. (955-957)
 Njega zarobitili na Israela, ali ga u tom zapri-
 e prorok Omerja. Iz kraljevstva Israelskoga
 nastajao kraljevstvo Judeje i mnogi štovaci
 Boga pravoga. Nakon se Judejci odmetnu-
 li od Jehove dođje (5^e godine kraljevanja Robi-
 amova) na njih, Misirski kralj Šesak, zemlju
 opustoši, Jerusalema i hram oplienili.

2. Abiam ($\square_{7,7}^{2,1}$) (957-955), koji uzdajući se u Boga potuče Teroboarna, ali se kasnije ignoriše, ni Bogu ni mru u njegovih otacovoga.

3. Aca ($\begin{smallmatrix} \text{X} & \text{X} \\ \text{f} & \text{f} \end{smallmatrix}$) kraljica 41 godinu (955-994), boji

na otca i Djeda očisti službu božju idole izbo-
mi, rukom božjom pomagan svlada vilom vuj-
sku Kane Etipeca i plien unese u blaga-
nu brama gospodnjega. - I bješe rat među-
njim i Baasom svega vika njegova, on ku-
pi blagom iz priznane ^{Toma} Gospodnjega i u rimice
Toma kraljiva od Benhadada kralja Tyrskoga
zato ga ukori prorok Hanani, ali ovaj bude ba-
ren u tamnici, a kralj se razboli od noguh i bo-
lest njegova bi veoma teška i u bolosti svojoj
netraži Gospodina nego licemjerna.

4. Joram (814-889) veoma božogubani
kraljiva 25 godina, obori visine idole i
lugove u Judeji; narod se uči pratom gos-
podnjemu, uredi sudstvo, za narod se postarbi-
u tom jedinom bješe nesretan, što je i bezbožnim
Ahabom sklopio prijateljstvo, uzamši svojemu
sinu Joramu za ženu Athaliju, kćer Ahaba i
Jezebele; s Ahabom je proti savjetu proroka
Elizeje, sina jeblina ratovao na Benha-
dada II; zato ga ukori prorok Jehu sin Hana-
nijev. - Zatim je opravio u Ofiri brodove, ali
oni se razbiše, jer se bješe pridružio, ako i ne
rado s Ohozijom sinom Ahabovim. Tomago
je i Joramu, kralja Izraelkoga u ratu na-
česu kralja Moabkoga. - Za vojsku kral-
ja visine (Jehovine) ne bješe oboren.

5. Jozabab (889-883) pobi braću svoju i ne-
ke knezove, načini visine i podje putem cr-
kva Ahabova, čijom se kćerju Athaljom bje-
še oženio. -

Idumeja i grad Lotua odgruše filisteji i
 i kralj, susjedi Asirijom prodiru u zemlju
 i Aneseve kralji uae Hago i žene i djecu
 govu osim Hozij, najmlađega. ~ Jozga Gos,
 kralj, udari Lotua u kojoj umre. ~

Chazijer (883-877) i iz takozvanog Joabaz
 puzava. ~ Jozga kraljše putovinu doma
 Ahabova, pri ga mati nagovraše na glazbe
 la. ~ Jozamu kralju Izraelskom bijase
 drug u nesretnom ratu sa Hazaelom. Kad
 je ranjena Jozama poginuo, bi i on kao i
 Jozam ubijen od Jehu. ~ Kraljica samogod. dana. ~

Atthalija (883-877) vidjeli; da joj sin po-
 gibe, pobi sve kraljevske sjeme doma ju di-
 na, i stupa sama na prijesto. ~ U ovom Jo-
 ksu Jozabeth, kći kralja Jozama, a žena ve-
 likoga svećenika Jojada, i bavi od smrti Joza-
 jednogodišnjega sina Orijijina. ~ Odgajan
 bješe 6 godina u domu Gospodnjem a Atthali-
 je kraljevaše u zemlji. Sedme godine bi
 Joas kraljem proglašen, a Atthalija ubijena. ~

Joas vladaše 40 godina (877-838). ~
 na Jehovinu kćericom Jojadinom u postao-
 žena, kram popravljen i uređen. ~ Ali po Jo-
 judinoj smrti stade kralj staviti idole a
 sine njegova Zabarjin koji ga je opominjao
 za pje kramenjem u ^{dvorištu} (stolcu) doma Gospo-
 dnjega. ~ Za to se podiže na nj vojska Efrata,
 koju je samo velikim plienom mogao
 vratiti na povratak. ~ Poletna kra-
 lja, u bještvoe sluge na postelji. ~

9. Amoraija (775-758) sin Joasov (838-870) razbi Jdumeje i doneše bogovom njihove i postavio ih sebi za bogove. - Izakovaši Joaza, kralja Izraelског, a rat bi od vojske potučen i pogubljen. -

10. Ozija i Azarija prozvan (758-753) po stadi kraljem u 16. godini vjeka svojega i vlada 52 godine (758-706). - Imajući za savjetnika proroka Izahariju, činjaše što je pravo, Gospodinom. - On povraća Juchi Ailath i osvaja gradove. - Popravi židove jerusalimске, utvrdi druge gradove. - Škila mu bje i poljska kadnja, tako da je na njezga dr. kava doma sretna a vani poštovana. - Onu pod starost uzgojio se pa k njemu Gospodinu prinesli kadi na oltaru glatnom, zato Gospodin udari gubom. - Četiri godine činjaše Ozija gubav, a u to vrijeme pravljao narodom sin njegov Joatham. - Čak i četiri godine umrije Ozija, pa kralj bude:

11. Jotham (758-742), koji činjaše što je pravo pred Gospodinom. - On načinu visoka vrata, na domu Gospodnjem sagrada gradove na gori Judinoj i nametnu Amoncem i Anak. - U visini nebori i narod bijaše pokoren. - Gospodin u to vrijeme napušta na Juchi i na kralja Izraelског i Jafaja sina Romeljan. - Navladi Joathama ne valja i sin.

12. Ahaz (742-727) koji savi likove i b. atom i sačini sina svojega na čast Jdumeje.

u dolini sinova Enomohovih i prinosi žrtve
 i kadina visinah i po brdih, zato ga podnosi
 teju bogjem različe Rasin i fahaj; još mu
 Rasin ote Ai latih i povrat; taj grad selamjenu
 i uvozi obća Bog Ahazu preko proroka Izajije
 spavenje i za potvrdi tome reče mu, neka se
 iste kakovgod znati, pa kad begbojni kralj
 to oti; Izajija kaza glasovito proročanstvo
 o Mesijinu rođenju od djevice. - Ahaz kupi
 si ratje od Asyraca pomoć blagom i riznice
 Doma Gospodnjega: Teglath Falasar ka-
 zovi kraljestvo Rasinovo i stanovnike iz zemlje i
 preko jordanke pazužnji; - Ahaz uzholi vši
 se iste pobjede, ukloni Salomonov mjesteni
 žrtvenik i mjesto njega postavi drugi žrt-
 venik pa jiole i hram zatvori. Ali i k njemu
 dođe Teglath Falasar, kralj Asyroki; i
 ojadiga a ne utvrdi: -

13. ~ Isaia (727-698) sin Ahazov kralj
 Izraelski 29 godina (727-698); bio je bogoljubljan
 i sretan; satri idole, žrtvenike, pace i mjestu
 Rimju (Mojsijevu) obori i uine i povrat; službu
 bogju; na blagdan pasche, koji se već davno
 nije svetkovao, pozva mjeru solim Judeje i
 Izraelce i zapovjedi doprinostiti žrtve. Skr-
 bio se je za stvoriti mira i rata, utvrdio stare
 gradove, sagradio nove, prikupio blaga i na-
 makao narodu živoga. - Ovako sredio i učio
 tiv državu, ukratki Asyracem Danak; ali
 Sennaherib kralj Asiri i dođe s vojskom
 nanj. - Bojao se Isaia, da neće moći ni-
 prijatelju odoljeti; dade mu nebrojno blago,
 da kupi od njega mir. -

Sa svim tim mir iugo nepotrja: Sennakerib
 Kancu pokoriti Misir gdje prije Sabeštinu po
 djarmiki; zato posla vođe svoje, Da zauzmu Jeru-
 solim. - Vođ. Rabshake, poučiv kralja i Boga
 traži; da se preda grad; u toj nevoji bježi E-
 zekijski prorok Isaija. - Kad je u to i Scharak
 kralj Ehiptovski spremao vojsku na Sennakeriba
 anđjel je doneo mu Gospodnji potbi (pomorom)
 u okoli Asyroskom 185,000 ljudi; Sennakerib
 rib vrati se u Ninivu, gdje ga sinovi u bra-
 mu Neshrohu ubiše. - Razboljev se Eze-
 kija molitvom i prosu od Boga i dožive i još
 15 godina života, a tomu ga znati orati se
 sjen na sančaniku. Slazovu deset koljenica nabi og.
 Na tu dana ozdraci i posveti ostali vješt ložku vjere
 i države. Babilonski kralj Nerouak. Bala van, cur
 daje Ezeckija odpravio, čiftita mu preko poslani-
 ka, kojim je taštine pokaza sve blagoslovje; zato
 mu Isaija u ime Gospodnje navijesti; da će se
 sve ono blago i Djeca njegova odnijeti u Babilonju.
 18. Myssourenasse (18 V 13) sin Ezeckijin
 vlada 55 godina (698-643); pogradi visine, ko-
 je bješe razkopao Ezeckija, podiže oltare i Ba-
 alom, i svoj vojsci nebeskoj i os kurni sam li-
 likovi; reganimi pače. Likom Astartimin; opo-
 mene proročke preare i k' bezbožnosti. Vođa ob-
 nost; zato dovede Gospodin na nj glavare o-
 ske kralja Asyroskoga Assaradna, koji
 uvažev i odvede se u Babilon. Usaglasitvu po-
 griške tega Gospodin povrat u Jerusolim na kralj
 njegova. O to Pola naučija popravit; što bješe
 isgradio. -

15. Ammon sin Manassijev (642-640) b^og^oni kralj, idolopoklonac, ubijen bi već druge godine od svojih Dvorjana. -

Ben nejoo 16) Josijah (711-598) po-
stade kraljem, kad mu je bilo osam godina
i kraljeva 31 godinu (641-610). - Ben čin^oja se
što je pravo pred Gospodinom i hodjaše put^o
vima Davida oca svojega i ne odstupas^e
ni na desno ni na livo; jer 8^e godine kra-
ljevanja svojega poč^e tražiti Boga a i z^e poč^e
čistiti Judeju i Jerusolim od visina i od si-
nola. - Osamnaeste godine pak^o daće opravi-
ti dom Gospodnji; istom zgodom Heldija av-
lenik nadje knjigu zakona Gospodnjega
danoga preko Knjize (autograf) i kad on
kralj prietnje gospodnje iz knjige, poučen pro-
roci^om Oldom, ukloni još svaki trag idolo-
sklonstva, naročito i u Bethelu, čim se je izpu-
nilo proročanstvo III Kr. 13, 2. i praznova pas^oku
u veliko veselje naroda. - Taj bogoljubni kralj
hoteći zapriječiti kralju Šisris komu Nehaon
prelaz preko Sabotine, pobje u boj u po-
lju Magidonskomu, oplakan prorokom Jeremi-
jom i svim narodom. -

Joakim sin Josijin (610) narodom za-
kralja izabran, bezbožac b^og^o, poslije 3 mjeseca
od Nehaona odođen u Šisir. - Ophemiv
Judeju, Taroon mjesto Joakaza postavio kra-
ljem starijega njegova brata Eliakima
koji mu predje ime u.

18. Joakim (609-608) koji je također

bio bezbožan (610-599). - Kad je Nabukodonosor kralj Babilonski (755-777) kod Ciresija 606 n. biz. naćeraš Nebaona dođe u Jerusolim, oplie mi kram i kraljevske i druge odlične mladice među njimi Daniela s drugovi, odvede u Babiloniju. - Ovo je prva Deportacija, god. 606, ter se od nje računa 70 godina sužanjstva babilonskoga Jeremijom prorčeno. - Joakim poslije 3 godine zakrati Nabukodonosoru Darnak, a ovaj ga uhvati i okova. - To tom Joakim umre. - Na nje govo mjesto bi kraljem sin njegov.

19. Joakim ili Jekonija (755-777; 777-781; 781-782; 782-783; 783-784; 784-785; 785-786; 786-787; 787-788; 788-789; 789-790; 790-791; 791-792; 792-793; 793-794; 794-795; 795-796; 796-797; 797-798; 798-799; 799-800; 800-801; 801-802; 802-803; 803-804; 804-805; 805-806; 806-807; 807-808; 808-809; 809-810; 810-811; 811-812; 812-813; 813-814; 814-815; 815-816; 816-817; 817-818; 818-819; 819-820; 820-821; 821-822; 822-823; 823-824; 824-825; 825-826; 826-827; 827-828; 828-829; 829-830; 830-831; 831-832; 832-833; 833-834; 834-835; 835-836; 836-837; 837-838; 838-839; 839-840; 840-841; 841-842; 842-843; 843-844; 844-845; 845-846; 846-847; 847-848; 848-849; 849-850; 850-851; 851-852; 852-853; 853-854; 854-855; 855-856; 856-857; 857-858; 858-859; 859-860; 860-861; 861-862; 862-863; 863-864; 864-865; 865-866; 866-867; 867-868; 868-869; 869-870; 870-871; 871-872; 872-873; 873-874; 874-875; 875-876; 876-877; 877-878; 878-879; 879-880; 880-881; 881-882; 882-883; 883-884; 884-885; 885-886; 886-887; 887-888; 888-889; 889-890; 890-891; 891-892; 892-893; 893-894; 894-895; 895-896; 896-897; 897-898; 898-899; 899-900; 900-901; 901-902; 902-903; 903-904; 904-905; 905-906; 906-907; 907-908; 908-909; 909-910; 910-911; 911-912; 912-913; 913-914; 914-915; 915-916; 916-917; 917-918; 918-919; 919-920; 920-921; 921-922; 922-923; 923-924; 924-925; 925-926; 926-927; 927-928; 928-929; 929-930; 930-931; 931-932; 932-933; 933-934; 934-935; 935-936; 936-937; 937-938; 938-939; 939-940; 940-941; 941-942; 942-943; 943-944; 944-945; 945-946; 946-947; 947-948; 948-949; 949-950; 950-951; 951-952; 952-953; 953-954; 954-955; 955-956; 956-957; 957-958; 958-959; 959-960; 960-961; 961-962; 962-963; 963-964; 964-965; 965-966; 966-967; 967-968; 968-969; 969-970; 970-971; 971-972; 972-973; 973-974; 974-975; 975-976; 976-977; 977-978; 978-979; 979-980; 980-981; 981-982; 982-983; 983-984; 984-985; 985-986; 986-987; 987-988; 988-989; 989-990; 990-991; 991-992; 992-993; 993-994; 994-995; 995-996; 996-997; 997-998; 998-999; 999-1000; 1000-1001; 1001-1002; 1002-1003; 1003-1004; 1004-1005; 1005-1006; 1006-1007; 1007-1008; 1008-1009; 1009-1010; 1010-1011; 1011-1012; 1012-1013; 1013-1014; 1014-1015; 1015-1016; 1016-1017; 1017-1018; 1018-1019; 1019-1020; 1020-1021; 1021-1022; 1022-1023; 1023-1024; 1024-1025; 1025-1026; 1026-1027; 1027-1028; 1028-1029; 1029-1030; 1030-1031; 1031-1032; 1032-1033; 1033-1034; 1034-1035; 1035-1036; 1036-1037; 1037-1038; 1038-1039; 1039-1040; 1040-1041; 1041-1042; 1042-1043; 1043-1044; 1044-1045; 1045-1046; 1046-1047; 1047-1048; 1048-1049; 1049-1050; 1050-1051; 1051-1052; 1052-1053; 1053-1054; 1054-1055; 1055-1056; 1056-1057; 1057-1058; 1058-1059; 1059-1060; 1060-1061; 1061-1062; 1062-1063; 1063-1064; 1064-1065; 1065-1066; 1066-1067; 1067-1068; 1068-1069; 1069-1070; 1070-1071; 1071-1072; 1072-1073; 1073-1074; 1074-1075; 1075-1076; 1076-1077; 1077-1078; 1078-1079; 1079-1080; 1080-1081; 1081-1082; 1082-1083; 1083-1084; 1084-1085; 1085-1086; 1086-1087; 1087-1088; 1088-1089; 1089-1090; 1090-1091; 1091-1092; 1092-1093; 1093-1094; 1094-1095; 1095-1096; 1096-1097; 1097-1098; 1098-1099; 1099-1100; 1100-1101; 1101-1102; 1102-1103; 1103-1104; 1104-1105; 1105-1106; 1106-1107; 1107-1108; 1108-1109; 1109-1110; 1110-1111; 1111-1112; 1112-1113; 1113-1114; 1114-1115; 1115-1116; 1116-1117; 1117-1118; 1118-1119; 1119-1120; 1120-1121; 1121-1122; 1122-1123; 1123-1124; 1124-1125; 1125-1126; 1126-1127; 1127-1128; 1128-1129; 1129-1130; 1130-1131; 1131-1132; 1132-1133; 1133-1134; 1134-1135; 1135-1136; 1136-1137; 1137-1138; 1138-1139; 1139-1140; 1140-1141; 1141-1142; 1142-1143; 1143-1144; 1144-1145; 1145-1146; 1146-1147; 1147-1148; 1148-1149; 1149-1150; 1150-1151; 1151-1152; 1152-1153; 1153-1154; 1154-1155; 1155-1156; 1156-1157; 1157-1158; 1158-1159; 1159-1160; 1160-1161; 1161-1162; 1162-1163; 1163-1164; 1164-1165; 1165-1166; 1166-1167; 1167-1168; 1168-1169; 1169-1170; 1170-1171; 1171-1172; 1172-1173; 1173-1174; 1174-1175; 1175-1176; 1176-1177; 1177-1178; 1178-1179; 1179-1180; 1180-1181; 1181-1182; 1182-1183; 1183-1184; 1184-1185; 1185-1186; 1186-1187; 1187-1188; 1188-1189; 1189-1190; 1190-1191; 1191-1192; 1192-1193; 1193-1194; 1194-1195; 1195-1196; 1196-1197; 1197-1198; 1198-1199; 1199-1200; 1200-1201; 1201-1202; 1202-1203; 1203-1204; 1204-1205; 1205-1206; 1206-1207; 1207-1208; 1208-1209; 1209-1210; 1210-1211; 1211-1212; 1212-1213; 1213-1214; 1214-1215; 1215-1216; 1216-1217; 1217-1218; 1218-1219; 1219-1220; 1220-1221; 1221-1222; 1222-1223; 1223-1224; 1224-1225; 1225-1226; 1226-1227; 1227-1228; 1228-1229; 1229-1230; 1230-1231; 1231-1232; 1232-1233; 1233-1234; 1234-1235; 1235-1236; 1236-1237; 1237-1238; 1238-1239; 1239-1240; 1240-1241; 1241-1242; 1242-1243; 1243-1244; 1244-1245; 1245-1246; 1246-1247; 1247-1248; 1248-1249; 1249-1250; 1250-1251; 1251-1252; 1252-1253; 1253-1254; 1254-1255; 1255-1256; 1256-1257; 1257-1258; 1258-1259; 1259-1260; 1260-1261; 1261-1262; 1262-1263; 1263-1264; 1264-1265; 1265-1266; 1266-1267; 1267-1268; 1268-1269; 1269-1270; 1270-1271; 1271-1272; 1272-1273; 1273-1274; 1274-1275; 1275-1276; 1276-1277; 1277-1278; 1278-1279; 1279-1280; 1280-1281; 1281-1282; 1282-1283; 1283-1284; 1284-1285; 1285-1286; 1286-1287; 1287-1288; 1288-1289; 1289-1290; 1290-1291; 1291-1292; 1292-1293; 1293-1294; 1294-1295; 1295-1296; 1296-1297; 1297-1298; 1298-1299; 1299-1300; 1300-1301; 1301-1302; 1302-1303; 1303-1304; 1304-1305; 1305-1306; 1306-1307; 1307-1308; 1308-1309; 1309-1310; 1310-1311; 1311-1312; 1312-1313; 1313-1314; 1314-1315; 1315-1316; 1316-1317; 1317-1318; 1318-1319; 1319-1320; 1320-1321; 1321-1322; 1322-1323; 1323-1324; 1324-1325; 1325-1326; 1326-1327; 1327-1328; 1328-1329; 1329-1330; 1330-1331; 1331-1332; 1332-1333; 1333-1334; 1334-1335; 1335-1336; 1336-1337; 1337-1338; 1338-1339; 1339-1340; 1340-1341; 1341-1342; 1342-1343; 1343-1344; 1344-1345; 1345-1346; 1346-1347; 1347-1348; 1348-1349; 1349-1350; 1350-1351; 1351-1352; 1352-1353; 1353-1354; 1354-1355; 1355-1356; 1356-1357; 1357-1358; 1358-1359; 1359-1360; 1360-1361; 1361-1362; 1362-1363; 1363-1364; 1364-1365; 1365-1366; 1366-1367; 1367-1368; 1368-1369; 1369-1370; 1370-1371; 1371-1372; 1372-1373; 1373-1374; 1374-1375; 1375-1376; 1376-1377; 1377-1378; 1378-1379; 1379-1380; 1380-1381; 1381-1382; 1382-1383; 1383-1384; 1384-1385; 1385-1386; 1386-1387; 1387-1388; 1388-1389; 1389-1390; 1390-1391; 1391-1392; 1392-1393; 1393-1394; 1394-1395; 1395-1396; 1396-1397; 1397-1398; 1398-1399; 1399-1400; 1400-1401; 1401-1402; 1402-1403; 1403-1404; 1404-1405; 1405-1406; 1406-1407; 1407-1408; 1408-1409; 1409-1410; 1410-1411; 1411-1412; 1412-1413; 1413-1414; 1414-1415; 1415-1416; 1416-1417; 1417-1418; 1418-1419; 1419-1420; 1420-1421; 1421-1422; 1422-1423; 1423-1424; 1424-1425; 1425-1426; 1426-1427; 1427-1428; 1428-1429; 1429-1430; 1430-1431; 1431-1432; 1432-1433; 1433-1434; 1434-1435; 1435-1436; 1436-1437; 1437-1438; 1438-1439; 1439-1440; 1440-1441; 1441-1442; 1442-1443; 1443-1444; 1444-1445; 1445-1446; 1446-1447; 1447-1448; 1448-1449; 1449-1450; 1450-1451; 1451-1452; 1452-1453; 1453-1454; 1454-1455; 1455-1456; 1456-1457; 1457-1458; 1458-1459; 1459-1460; 1460-1461; 1461-1462; 1462-1463; 1463-1464; 1464-1465; 1465-1466; 1466-1467; 1467-1468; 1468-1469; 1469-1470; 1470-1471; 1471-1472; 1472-1473; 1473-1474; 1474-1475; 1475-1476; 1476-1477; 1477-1478; 1478-1479; 1479-1480; 1480-1481; 1481-1482; 1482-1483; 1483-1484; 1484-1485; 1485-1486; 1486-1487; 1487-1488; 1488-1489; 1489-1490; 1490-1491; 1491-1492; 1492-1493; 1493-1494; 1494-1495; 1495-1496; 1496-1497; 1497-1498; 1498-1499; 1499-1500; 1500-1501; 1501-1502; 1502-1503; 1503-1504; 1504-1505; 1505-1506; 1506-1507; 1507-1508; 1508-1509; 1509-1510; 1510-1511; 1511-1512; 1512-1513; 1513-1514; 1514-1515; 1515-1516; 1516-1517; 1517-1518; 1518-1519; 1519-1520; 1520-1521; 1521-1522; 1522-1523; 1523-1524; 1524-1525; 1525-1526; 1526-1527; 1527-1528; 1528-1529; 1529-1530; 1530-1531; 1531-1532; 1532-1533; 1533-1534; 1534-1535; 1535-1536; 1536-1537; 1537-1538; 1538-1539; 1539-1540; 1540-1541; 1541-1542; 1542-1543; 1543-1544; 1544-1545; 1545-1546; 1546-1547; 1547-1548; 1548-1549; 1549-1550; 1550-1551; 1551-1552; 1552-1553; 1553-1554; 1554-1555; 1555-1556; 1556-1557; 1557-1558; 1558-1559; 1559-1560; 1560-1561; 1561-1562; 1562-1563; 1563-1564; 1564-1565; 1565-1566; 1566-1567; 1567-1568; 1568-1569; 1569-1570; 1570-1571; 1571-1572; 1572-1573; 1573-1574; 1574-1575; 1575-1576; 1576-1577; 1577-1578; 1578-1579; 1579-1580; 1580-1581; 1581-1582; 1582-1583; 1583-1584; 1584-1585; 1585-1586; 1586-1587; 1587-1588; 1588-1589; 1589-1590; 1590-1591; 1591-1592; 1592-1593; 1593-1594; 1594-1595; 1595-1596; 1596-1597; 1597-1598; 1598-1599; 1599-1600; 1600-1601; 1601-1602; 1602-1603; 1603-1604; 1604-1605; 1605-1606; 1606-1607; 1607-1608; 1608-1609; 1609-1610; 1610-1611; 1611-1612; 1612-1613; 1613-1614; 1614-1615; 1615-1616; 1616-1617; 1617-1618; 1618-1619; 1619-1620; 1620-1621; 1621-1622; 1622-1623; 1623-1624; 1624-1625; 1625-1626; 1626-1627; 1627-1628; 1628-1629; 1629-1630; 1630-1631; 1631-1632; 1632-1633; 1633-1634; 1634-1635; 1635-1636; 1636-1637; 1637-1638; 1638-1639; 1639-1640; 1640-1641; 1641-1642; 1642-1643; 1643-1644; 1644-1645; 1645-1646; 1646-1647; 1647-1648; 1648-1649; 1649-1650; 1650-1651; 1651-1652; 1652-1653; 1653-1654; 1654-1655; 1655-1656; 1656-1657; 1657-1658; 1658-1659; 1659-1660; 1660-1661; 1661-1662; 1662-1663; 1663-1664; 1664-1665; 1665-1666; 1666-1667; 1667-1668; 1668-1669; 1669-1670; 1670-1671; 1671-1672; 1672-1673; 1673-1674; 1674-1675; 1675-1676; 1676-1677; 1677-1678; 1678-1679; 1679-1680; 1680-1681; 1681-1682; 1682-1683; 1683-1684; 1684-1685; 1685-1686; 1686-1687; 1687-1688; 1688-1689; 1689-1690; 1690-1691; 1691-1692; 1692-1693; 1693-1694; 1694-1695; 1695-1696; 1696-1697; 1697-1698; 1698-1699; 1699-1700; 1700-1701; 1701-1702; 1702-1703; 1703-1704; 1704-1705; 1705-1706; 1706-1707; 1707-1708; 1708-1709; 1709-1710; 1710-1711; 1711-1712; 1712-1713; 1713-1714; 1714-1715; 1715-1716; 1716-1717; 1717-1718; 1718-1719; 1719-1720; 1720-1721; 1721-1722; 1722-1723; 1723-1724; 1724-1725; 1725-1726; 1726-1727; 1727-1728; 1728-1729; 1729-1730; 1730-1731; 1731-1732; 1732-1733; 1733-1734; 1734-1735; 1735-1736; 1736-1737; 1737-1738; 1738-1739; 1739-1740; 1740-1741; 1741-1742; 1742-1743; 1743-1744; 1744-1745; 1745-1746; 1746-1747; 1747-1748; 1748-1749; 1749-1750; 1750-1751; 1751-1752; 1752-1753; 1753-1754; 1754-1755; 1755-1756; 1756-1757; 1757-1758; 1758-1759; 1759-1760; 1760-1761; 1761-1762; 1762-1763; 1763-1764; 1764-1765; 1765-1766; 1766-1767; 1767-1768; 1768-1769; 1769-1770; 1770-1771; 1771-1772; 1772-1773; 1773-1774; 1774-1775; 1775-1776; 1776-1777; 1777-1778; 1778-1779; 1779-1780; 1780-1781; 1781-1782; 1782-1783; 1783-1784; 1784-1785; 1785-1786; 1786-1787; 1787-1788; 1788-1789; 1789-1790; 1790-1791; 1791-1792; 1792-1793; 1793-1794; 1794-1795; 1795-1796; 1796-1797; 1797-1798; 1798-1799; 1799-1800; 1800-1801; 1801-1802; 1802-1803; 1803-1804; 1804-1805; 1805-1806; 1806-1807; 1807-1808; 1808-1809; 1809-1810; 1810-1811; 1811-1812; 1812-1813; 1813-1814; 1814-1815; 1815-1816; 1816-1817; 1817-1818; 1818-1819; 1819-1820; 1820-1821; 1821-1822; 1822-1823; 1823-1824; 1824-1825; 1825-1826; 1826-1827; 1827-1828; 1828-1829; 1829-1830; 1830-1831; 1831-1832; 1832-1833; 1833-1834; 1834-1835; 1835-1836; 1836-1837; 1837-1838; 1838-1839; 1839-1840; 1840-1841; 1841-1842; 1842-1843; 1843-1844; 1844-1845; 1845-1846; 1846-1847; 1847-1848; 1848-1849; 1849-1850; 1850-1851; 1851-1852; 1852-1853; 1853-1854; 1854-1855; 1855-1856; 1856-1857; 1857-1858; 1858-1859; 1859-1860; 1860-1861; 1861-1862; 1862-1863; 1863-1864; 1864-1865; 1865-1866; 1866-1867; 1867-1868; 1868-1869; 1869-1870; 1870-1871; 1871-1872; 1872-1873; 1873-1874; 1874-1875; 1875-1876; 1876-1877; 1877-1878; 1878-1879; 1879-1880; 1880-1881; 1881-1882; 1882-1883; 1883-1884; 1884-1885; 1885-1886; 1886-1887; 1887-1888; 1888-1889; 1889-1890; 1890-1891; 1891-1892; 1892-1893; 1893-1894; 1894-1895; 1895-1896; 1896-1897; 1897-1898; 1898-1899; 1899-1900; 1900-1901; 1901-1902; 1902-1903; 1903-1904; 1904-1905; 1905-1906; 1906-1907; 1907-1908; 1908-1909; 1909-1910; 1910-1911; 1911-1912; 1912-1913; 1913-1914; 1914-1915; 1915-1916; 1916-1

riječu Djeu pokajni, a onda njemu oči se koga
 ju te crake vlijeva točnu u Babilon, gdje sko-
 rem umre. - Kaldaji, međutim, uzmu gova, papa-
 le kram i crvuku sa sobom sve posudje iz kra-
 ma i sve što je god bilo dragocjeno g. 588 pr. Krista.

Obseg kraljevstva Judejskoga bi manji
 od Izraelkoga; jer obiskalo samo plemena: Judino
 i Benjaminovo, i tomu zemlje Edomsku, Benonsku i fi-
 listijsku, ali su se i ove samo teško držale u potčinosti.
 Edomci su već se za Salomona bunili (II. Kr. II. 14)
 novlje pokoreni opet su ustali. Za Joram (II. Kr.
 8, 12) napokon su za Ahaza placili jaram Judej-
 ski. Tako su i filisteji za Joram oplienili
 Jerusolim, (II. Kn. 25: 16), a za kraljica Ozije i
 Ahaza i svojih peti slobodu (II. Kn. 266, 28, 18).
 Na prvom timu stanje kraljevstva Judejskoga
 bilo je sretnije negoli faraelotomu; jer je ima-
 lo zakonitu nasljednu dinastiju od roda Da-
 vidova (za kraljica u 387 godina) djedovsku
 pjam, svetinji narodu (kram) zakonito svešte-
 ništvo i proroke, koji su pobožne kralje pomaga-
 li u bezbožnim navješćivali pundoce Božje; ratnja
 sveštenici i leviti. Dodjše se kraljevstva faraelotska
 ga u judejsko svi oni, koji su upravo podce pogie-
 la kralje Gospodina, Dodjše u Jerusolim, da
 prinesu prave Gospodinu i tako utvrdiše kra-
 ljevstvo judejsko (II. Kn. 13-14). Tu nisu
 svi kraljevi Judejski novih puteva Gospodnjimi,
 nego se je samo njih šest našlo theokratskih
 (Asa, Josafat, Ozija, Jotham, Achazja
 i Josija), pa i od prvih samo su posljednja dva
 im oborili pisane (Jehovi posvećene).

A što su pobožni kraljevi dobra stvorili, to su porušili njihovi bezbožni nasljednici. Odim ovih mutar, njih naroka propasti kraljevstva Judejskoga bilo je i sproglašnih: na istoku (Assirija i Babilonija), i na zapadu (Misir) razvile su se moćne svjetske monarhije, među kojima bila je Judeja kao i rano među dva svijeta. Prearevši rieči proročke, narod je bezakonjem svojim grijev i kažan Božju samo proćurio.

§. 52. Knjiga Sudithina.

1. Sadržina. Knjiga ova, koja u Vulgati sa, prema drugo mjesto među drugokanonskim, pripada vieda historiju Sudithe (ס'ד'י'ת'ה) Židovke, u do, ve plemenite i čiste, koja omahnuvši Holoferna, vojskovođu kralja Assyroškoga Nabukodonosora, kad je podsjedao gran Betuliju, ubi ga pijana i tim znanstvom oslobodi domovinu; stečena probje, da slavljen bi najvećom slavom i padošću (gl. 1-16).

2. Vrieme, u koje se dogodila historija Sudithina. O tom se ne slažu mnijenja. Mnogi povodci se sa Eusebijem, sv. Augustinom i Georgijem Syncellom (Syncell u patrijarha Tarasija pisao Chronographiju) mniju, da se je dogodjao pri, poviedan u Knjizi Sudithinoj zbio prošle sužanj, stva babilonskoga. Ali tomu se mnijenju mnogo kojesta protivi. U Knjizi kaže se, da je kralj Assyroški Nabukodonosor preko Holoferna proka, rio sebi Mesopotamiju, Ciliciju, Siriju, Arapsku, Mediju i samu Judeju, nu sve ove pokrajine bi, Fol. 43.

te su od vremena Ezerovih podložene Persijancima. Nije se također, da su se Judejci pripremali na rat protiv vojvode i Nabuhodonosorovu; nu podli sužanjsstva mesu se Judejci opirali, niti se mogli opirati i jednomu kralju sve do Artioha IV. Nadalje u Knjizi opisuje se Niniva kao grad velik, dicim je sa persijskih kraljeva ležala u razvalinah. Napokon kralj Medijski Straksad i kralj persijski Nabuhodonosor opisuju se kao vrlo silni kraljevi; ali su posle sužanjsstva vladavci omili se, malja izgubili svoju silu i bili podložni kraljevom persijskim. I toga Bellarmine, Lerarij, Montfaucon, Calmet, Wetle, Hansberg, Rausch i mnogi drugi pravi je misle, da se je historija Judithina dogodila prije sužanjsstva, i to u ono vrijeme kralja Asirije, dok je bio još mlad te je mjesto njega upravljao kraljevinom veliki svećenik ili pak u ono vrijeme kralja Manassija, kad je bio zadržan u Babilonu; potom je Straksad kralj medijski = Fraortes (?), a Nabuhodonosor = Tsarhaddon (?). Straksad je naime i po samom Niebuhr (Geschichte Assur's u Babel's. Berlin, 1857. str. 235) više ime obćenito kraljeva medijskih nego li vlastito; a Tsarhaddon, budući vladao i Babilonijom, mogao je imati i ime Nabuhodonosor, ime obćenito kraljevom babilonskim.

3. Nema se ni sa pisca Knjizi, ni sa vrijeme, kad se pisala. Sama Juditha nije je pisala, kao što su neki razabirali iz riječi sv. Hieronima (comm. in Hag. 1, 6): *Si quis tamen vult librum mulieris recipere; juxta hanc omne pieci ratione est, sv. o.*

tae ceterum; vidi de his ep. ad Princip. : Ruth et Esther et Judith tantae gloriae sunt, ut sacris voluminibus nomina indiderint. Veroprobabilis est opinio, quae a Flucto (Dem. evang. II. 293) et Balmeto dicitur, da je knjiga napisana sušarjstvom na utjeku nasušenim, ili odmah iza sušanja, to veroprobabilnim čini jezik haldajski, kojim je knjiga bila napisana. Da nije pisana istom prošle rođje nja Kristova, kako misle neki protestanti, do kas je prievod grčki, kojim se je već sv. Klemen te Rimski služio u poslanici Korinćanom (gl. 55).

4. Tekst je izvorni, koji je po sv. Jeronimu bio haldajski, svojao. Iz matice potekli su neposredno grčki prievod LXX. i latinski od sv. Jeronima. Da je grčki prievod načinjen iz teksta haldajskoga, razabira se iz aramaisama u njemu i pogrešaka prevodiočevih; u ostalom taj prievod, čini se, niti je vjeran niti drugčije dobar. Od njega su recensije, jedna u običnih izdanjima, a druga u ruskoj pismu Sinajskom; po ovoj drugoj recensiji izravina je Itala. Sv. Jeronim je načinio prievod knjige Judithine po matici haldajskoj, obzirajući se ipak na Italu, i to više po smislu nego li po riječima: magis sensum e sensu, quam ea verbo verbum transferens. K tomu dodaje sv. otac: multorum codicum varietatem vitiosissimam amputavi; sola ea, quae intelligentia integra in verbis Chaldaeis invenire potui, Latinis expressi (Prolog. in Judith). Po ovom našem tekstu originalu samo na onih mjestima poznati, u kojim je prievod sušarjstvom.

*) Veli se u ovim mjestima, da je prievod sušarjstvom, i da je prievod sušarjstvom.

5. Koja je svrha Knjige, vidi se iz govora Ithio, rova (5, 5-25): pokazati, da je Bog Israelcem, vas, da u pomoć, dok ga ne prijedaju grješima, ili dok sa grieha čine pokoru.

6. Atakom se ova Knjiga kod otaca i crkvenih pisaca kadšto ne broji izrikom među kanonskim knjigami, jer se ne nalazi u Kanonu rísdovskom, sa svim tim prisan ovaj božanstvenost vjerinu: sv. Klemente Rimski Slavi Iudithu kao svetu, Tertulijan ju navodi za primjer jevanjčanim, Klemente Ale, ksandrijski i Eusebije upliću historiju Iudithinu u ostalu historiju svetu, Origen svjedoči, da crkva Božja prima knjigu Iudithinu, sv. Jeronim veli, da je synod Nicejski ovu knjigu brojio među drugim svetimi knjigami, sv. Ambrosije, sv. Hilarije i drugi kao božanstvenu (V. S. Clem. I. Cor. 55; Tertul. De monogam. 17; Clem. Alex. apud Migne Patrol. graec. VIII. 1328; Euseb. apud Migne Patrol. graec. XIX. 468; Orig. ep. ad Afric. 13; Hieron. Praef. in Iudith; Ambros. De Viduis, 7; Hil. in Psal. 125. etc.).

S. 53. O prorocih.

1. Proroci, ljudi Bogom poučeni i poslani, bi, jahu a) čuvari theokracije (vjere i zakona) koje Bog podizao, kad je theokracija bila u pogibefi; zato imadojahu najvišu vlast nad svećenici i samimi kraljevi; b) glasnici Božji, koji su navješćivali volju Božju i posebne namjere, što je imao Bog s narodom izabranim; c) orudja Božja, koja su

prorocanstvi put pripravljal spavenju. Trama tomu
se i xoru proroci נָבִיאִים (od נָבִי = usavreti, obila,
to govoriti) = poučevljeni govornici, נָבִיִּים ili נָבִיִּים =
vidiaci, ^{zornici}strašari, pastiri, ljudi Božji, sluge Božje,
poslanci ili ti anđjeli Božji; u LXX προφῆται = pro-
roci.

2. Gluša prorocka, niti je bila nasljedna, niti stal-
na nego ikovanredna; nije bila vezana ni na stalež
ni na dob ni na spol: Elisej postao od ratara pro-
rokom, Amos od pastira; Jeremija, Ezekiel, Isha-
rija bili su i staleža svećeničkoga; spominju se
i prorokice: Marija (Ez. 15, 20), Debora (Jud. 4, 4) i
Heldai (II Kr. 22, 14). Oti su proroci inače bili
većinom od plemena levitskoga i asketi, prema
misiu bili svi siromasi; tako je n. pr. Nathan i,
mao kuća (II Sam. 12, 15), Jeremija kupio polje (Jer.
32, 7 ss), itd.

3. Prije Samuela bili su proroci samo sporadički:
Noa, Šak, Jakov, Mojsij i td. Poslije Samuela, koji
je utemeljio školu prorocku, počinje neprekidna po-
vorka proroka sve do Malahije, zato se u tom po-
gledu Samuel smatra prvim među proroci. Izr.
Djel. Ap. 3, 24: "Tri proroci od Samuela i po tom,
koji su govorili, navicstisu dane ove." Doba pak pro-
ročki od Samuela do Malahije može se razviti
na dvie periode: na stariju od Samuela do 8^{ga}
veka i na noviju od 8^{ga} do 5^{ga} veka prije Krsta.
Karakter je periode starije theokratsko-refor-
matorski; jer su se stariji proroci, ravnajući za sa-
kon Gospodnji, trudili besjedom popraviti opaku bi-
genje naroda izaklanoga, a besjedu su svoju potv-

... ali čine; a čineći su u to i budućnost napredovali; na međunista od svojih govora i prorocanstva napisali. Kad njihov sav bio je suvremenikom kasnijem. Stariji, nekoji proroci pisali su do duge knjige, kao što čitamo u Dnevnicima o Gadu, Nathanu i Eliji, ali su bile knjige historijske, pa su s vremenom i propale. Naravno su proroci pošli je smrti Salomonove. Kad je nastao rascol, iz svih sila nastojali oduprijeti se, ali, theokraciju uspostaviti i obraniti ju od idolopoklonstva. Ona burna vremena, kad se je i ono teško držalo, što je nakon prvog prisilao, među prijatelja pravog prorocanstva, mesijjskih, premda im je početak učinjen svetom pjesmostvom. Među proroci ove starije periode prvo mjesto pivotom, radom i u nekoj mjeri svojom da, prema Eliji (17⁵ 58) Theobit'anin, a srednje mjestu Mojsijem i predtečom Gospodnjem; jer je bio obnovitelj theokracije, zato se je ujedno i utemeljiteljem starega zavjeta Mojsijem pojavio pred preobraćenim Mesijjom, za kojega su obajica u životu svjedoci. Elja pobožna svojom, koju veći Izrahov sin mnogo slavio (48, 10: qui scriptus in judiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium et restituere tribus Jacob), bio je tip predteče Gospodnjega prvog, ... i čega pokoru. Duh Eljin proširio na ... i među njegovu Eliseju (8⁵ 58). Koliko je bio Elja glasnik pravednosti Božje, toliko je bio Elisej vjestnik dobrote i milosrdnosti Božje; jer bi rekao bio kora Izraelova i vox njegov (IV. Kralj. 13, 14), da je narod hotio. Ova različenost među

Šijom i Elisejem može se protumačiti što su različiti njihove kundi, što su različitoga stanja Kraljevstva Izraelskoga i naroda suvremenoga; i toga se Šijom i Elisej među sobom dopunjavaju, oba zajedno tvore neku cjelinu, kao Mojstije i Josua, David i Salomon. Razlog silnim onim čudesima, koja su počinila ova dva proroka, valja tražiti u pada, čiju tadašnjega vremena, jer kad nestaje vjere, onda imaodu veću mać djela nego li riječi, da se ne uki i trodokorni navedu k izvršivanju paklana. I vremenom ovim proslavljenim mnogim čudesi, iz porediti možemo vremena progona kršćanskih i pustinjačkih Misirskih, i vremena sv. Bernarda, sv. Franciska itd.

Otku budući da proroci mesni mogli korjenito popravit i pokvarena stanja države hebrejske, a znali su, da se približava sud Božji, to oni počevši od 8te vjeka, polazeći sa svojega pokvarenoga i nepravilnoga vremena, svi svoji podižu se, višme buduće i to najbliže, pa živo opisuju o svetu, kojom će se Bog osvetiti narodu bezbožnu i nepravilnu. Ili da narod od Boga odbačen ne očaja o milosrđnosti Božjoj i o obćenju, koja su bila dana otcem njegovim, uče proroci, da će onaj sud Božji na nj doći samo da kazni, opisuju sudbinu naroda, s kojim su Izrael i Juda imali prasku, i napokon objavljuju namjere Gospodnje, kako će narodu proći, učvrstiti i proslaviti, utaraju namjere i općeno vremena messijska. Pa budući da riječi proroci i sve novije periode, ne spazuju samo na, nego i

ne, nego i protivni ljudi, oni su ih propisivali da se tu ta vjera u idućega messiju, očuva i učvrsti, osoba i sluša messijina da se jasnije načita, nada u njega i pro tom utjeha prohrani, svi da se na dolazak njegov priprave, te ga utjelovlje, na vjerom prigle. U ovoj je dakle periodi k časti prorockoj prišao nov momenat: navješćivanje stvari budućih, naročito messijskih (pro, rostvo u našem smislu), ter se može u kratko ozna, čiti dvjema riječima: karakter joj je evanđel, sko - preformativan.

3. Buduć da je prorostvo nadah ili ti obja, va Božja da stalno napried kaznuje stvari buduće, koje se ne mogu znati iz naroka narav, nih, to se prorostvo poglavito u tom sastoji, da se objavom Božjom razumu prorokovo dađe zna, nje, a drugo da prorok ono, što ovako dozna, drugim ljudem kaže. Da je u prorocih Bog ne, posredno radio, da je prorostvima izvor svrhu, naravan t. j. da im je sâm Bog početnik, to do, kazuje sv. pismo: Deut. 18, 18: Ponam verba me, a, in ore ejus (prophetarum) et loquetur omnia, quas praecepero illi; II. Petr. 1, 21: Spiritu san, cto inspirati locuti sunt sancti Dei homines; ovamo spadaju česte one rečenice: Verbum Do, mini factum est ad me dicens. Načak je to rečenice Symbol Skicejoki: Spiritum sanctum, quod factus est per prophetas. Ali svjetlo, ono svjetlo naravno, koje je proroku razum praočjet, živulo, nije u njemu gorjelo neprestano (non per modum habitus), nego je samo u časove sinulo

(per modum actus transeuntis); niti je prorok sve znao, što se može znati, nego snati njih znanje je po posebnoj objavi Božjoj same nešto od toga, ovo ili ono, kakvo je bilo potrebno za pouku narodu i za razvoj oekonomije starozavjetne.

4. *Subjekt.* Za službu proročku nije bila potrebna ni naravna priprava (n.pr. Amos nije bio prorok ni proročki sin, nego je bio govedar i brao dudove, i Gospodin ga uze od stada, Am. 7.14.15) ni milost posvećujuća (n.pr. u Paulama, Tome), jer je služba proročka milost za buda dana (gratia gratis data); ali se je pravilno u proroka našla i naravna priprava i milost posvećujuća. -

5. *Predmetom* proroštva mogu biti svi budući događaji, kojih čovjek načinnom naravnim ne može nikako znati, koji vise o slobodnoj volji čovječjoj ili su slučajni, ali svagda su u saveni unutarnjem s razvitkom kraljevstva Božjega, dakle kojih znanje crpa se jedine iz objave Božje. Tako se proroštva staroga zavjeta razlikuju od nagađanja ili slućenja naravnoga, od prokivanja dionofega, od većanja poganskoga i

od gata rja lažnik proroka: -

6. Bog je negda mnogoputa i različnim načinom govorio otcem preko proroka (Hebr. 1, 1) a) Višoputi je Bog objave svoje prorokom priobćivao unutarnjom razsvjetom, da im je razsvjetlio um; ili b) glasom vanjskim n. pr. Mojsiju i Samuelu; ili c) preko anđela, kao Danielu; ili d) u snu, kao Jakovu i Josipu; ili naprosto e) u vidjenju, da se naime unutarnjemu vidu ili slutu prorokovoj prikaže stvari buduća, kao Izaiji (6, 1) Ezekielu (2, 1), Danielu (8, 1), Zahariji (1, 8). Kad su proroci najprije dobivali od Boga objave, ili su bili psove pri sebi t. j. proraba izvornih sjetila nije im bila zapriječena, ili su bili u extazi t. j. duh im je bio odlučan od sjetila izvornih. Nu kojim su god načinom dobivali proroci od Boga objave o budućih stvarima, svagda su imali od Boga izvjestost, da su one objave zbilja od njega. Osim toga duhom prorokom nije bila u proroka zapriječena slobodna volja, zato kaže sv. Matust. Iona iziđi, Ezekiel odgadi, Jeremio se ustručava; zato svaki prorok ima svoje osobine.

7. Proroci su obično bezjeda svoje ustne

no karivali narodu (izumajući Is. 40-66; i Ex. 40-48), pa ih onda istom, kadšto na naročitu zapovied Božju (Is. 8, 1; Hoš. 2, 2, 3; Jer. 29, 4; 36, 1) napisali riele ili samou jezgri. Proroštva napisana su većinom slogom pjesničkim i zanositim, koji većma dolikuje značju proročkomu nego li prosoički; ali su ipak nekaja, kao simbolička viđenja i djela sastavljena slogom prosoičkim, nu ponešto zanositim. Kadkadla su proroci po zapoviedi Božjoj, da veću pokornost i pravdu i da se proroštva i besjede njihove što više razglase, učinili djela neobična, simbolička (da li kadšto samo u extasi?), koja su odmah ili malo kasnije izumovčili.

8. Kako se proroštva staroga zavjeta osnivaju na okolnostih onoga vremena, u koje su bila rečena, to se iz historije onoga doba mogu puno objasniti, sa ovim tim često su zagonetna, tamna i teška za tumačenje, a tomu su dva razloga: a) sama narav proroštva i b) slog prosoički. — Budući da su proroci Bogom poučeni buduće stvari gledali kao na slici nacrtane ter su motili događaje a ne onu stvarnu vremena, kojim se među se sastavljaju, to u jeolnom istom proroštvu nolorimo opisane i u savez

protutuljene stvari, koje su se imale i biti u vremena veoma razututljena. Stoga proroci prelaze često s jedne stvari na drugu, pa se opet vraćaju k prvoj. Nu to ipak ne biva bez svakoga reda, nego ima u tom savestnutaraji. Volja namime imati novu, da je stari rokon styp novoga, i što se je dogodjelo u narodu hebrejskom, to da je napried pokazivalo messiju i ctku njegovu; a proroci su u proroštvih svojih gotova vareda imali prest očima Hrista i ctku. Kad su dakle prorici stvori, koje će se skorim dogoditi a bile su styp Hristov, lako su proroci prelazili stypa na antityp, i to tim lakše, što su sve to gledali na slici, kao da u isto doba biva. Tako kod govore kako će Cyr Sidove izbowiti iz sužanjstva babilonskoga, bi svakoga prelaza skoče opisivati, kako će Hrist Jude izbaniti iz sužanjstva djavolova. Osim toga proroštva neka, prije što će se ispuniti, nemogu se nikako razumjeti; naročito su takva proroštva messijska. — Nu se s Hristu proricu stvari na prvi most prosve protuslovne, kao n. pr. da je mu kraljevstvo biti slavno, vječno, razšireno po svem svijetu, da će čudesa tvoriti, štovan biti kao Bog i. t. d. (da će)

a s druge ruke da će biti ubog, ponižen, preasen, na smrt osuđen, mučen, ubijen. Ovo se je tek onda moglo razumjeti, pošto je Hrist umro na križu i slavno ustao iz groba. Tače ovakve stvari nisu razumjeli ni sami proroci (kočto uči sv. Toma „Summa theol. 2, 2. q. 173. art. 4.); stoga razlikujemo gdješto u prorocih, smisao subjektivan i objektivni. - Drugi razlog tamnosti u proroka njihov je slog. -

Oni naima vole metafore, prenose, allegorije, parabole, paronomasije, symbole i zagonetke, sve pak uzimaju iz naravi stvari, iz naroda i običaja naroda Izraelškoga i drugih susjednih naroda, namna često prošire nepravdatih. - Odatle nastaju za tumačioce mnoge teškoće. Zbog ove tamnosti proročanstva sv. Petar (II. Petri. 1, 19) iisć proročku poredi s vidjelom, koje svijetli u tamnome mjestu, dokle dan ne osvane. -

9. Kad bijaše kralja pa do vremena, kad je opet sagrađen hram, broj se 16 (17) takovih proroka, od kojih su nam se proročstva sačuvala na pismu. Gledeć na obseg proročanstva, a ne na njihovu uglednost, dielimo proroke na četiri veća: Izaija, Jeremija, (17 Baruk)

Ozekiel i Daniel, i 12 manjih: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Aggej, Zaharija i Malahija (u hebr. textu i Vulgati; spisi ovih 12 manjih proroka već su se od prapodavnih vremena pisali u jednu knjigu, zò što καπρόφητορ "xvanu. - Gledeć na vreme, u koje su prorokovali, mogli bismo ih ovako izbrojiti: Trije proposti kraljevstva Izraelškoga prorokovali su: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Isaija; Nahum i Habakuk već poslie propasti kraljevstva Izraelškoga; Jeremija i Sofonija do samoga razsula grada Jerusalema; Baruch i Ezekiel prvih godina sužanjstva, Daniel za sužanjstva, a Aggej, Zaharija i Malahija poslie sužanjstva...

A. Proroci do propasti kraljevstva Izraelškoga.

§. 32. Manji: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja.

I. Osea.

Osea (עֹשֵׂה, 'Ošeh, Vulg. Osee) sin Beerijev prorokovao za kraljeva

Čudejskih Orijje, Toothama, Fhana, i Oekije (koji su kraljevovali od 810-698) i za kralja Izraelškoga Jeroboama (1) sina Joasova (koji je kraljevao od 824 do 783) t. j. prorokovaše od posljednjih godina Jeroboama kralja do prvih godina kralja Oekije, dakle od prilike od god. 783-787 dakle blizu 60 godina. Rodjen po svojoj prilici u kraljevstvu Izraelskom poslan bi te 10 plemena.

2. Proroštva Oseina mogu se razdijeliti u 2 diela; u 1. dielu (gl. 1-3) djeli simboličkim i oženivši se kurvom Gomerom kćerju Debelajimovom i rodioši s njom sina 3, 11, 12, 13 [= rascijati će Bog, Vulg. Israel,] kćer 11, 12, 13 [= nemilosrdnost, Vulgata. Abaque, misericordia] i sina 12, 13 [= ne put moj, Vulg. Non populus meus] i oženivši se opet ženom preljubicom: kori prorok pokvorenost, idolopoklonstvo i druga s njim spojena vasa kralja Jeroboama Izraelškoga; ali otkazuje povratak u domovinu i milost Gospodnju. Drugi diel (gl. 4-14) sadržava proroštva, koja su misljeni doborni u slabu savescu a govore o istih gotovo stvarih, kao proroštva u 1. dielu

kori naima opet pokvarenost i idolopohlanstvo i praviće propast kraljevstva Izraelskoga; nu u to prepleće barem neupovrce utječna proroštva o predetnih vremenih, messijskih, o obrocenju pogana i židova u posljednjih vremena k^{ri} Hristu, 2, 18-24; 3, 4-5; 11, 9-11; 14, 5-9. Sv. Matej 2, 15 navodi iz Osee 11, 1; „Iz Misira doзвах sinu svojega“. Rieči sv. Pavla apostola I. Kor. 15, 55: Ero mors tua, o mors, morsus tuus ero, inferne! ucete su iz Ps. 13, 14.

3. Slog Bozin je vrlo zbijen, zanosit, naglo prelazi s jedne stvari na drugu, stoga je dosta tamari i nerazgovistan. Sv. Jeronim kaže o njemu (praef. in min. proph.) comaticus est et quasi per sententias loquens. Asca ima mnoge osobite rieči i riekov.

II. Joel

1. Joel (5, 8) sin Tatuclav ne narnaču je u samoj knjizi vremena; u koje je živio; ali da nije pozniji od Amosa, koji je prorokovao za kralja Judejskoga (810-758) i za Jeroboama sina Joosova kralja Izraelskoga, dokazuje: a) mjesto u kanonu; b) Amos počinje svoje proroštvo onom izrekom, ko-

jom Joel dokanica knjige svoje (Joel 2, 16: Gospodin je riknute sa Siona i iz jerusolima pustit će glas svoj; Amos 1, 2: Gospodin je riknute sa Siona i iz jerusolima pustit će glas svoj;) 2) Amos 5, 18 koji suvremenike svoje (u teško snimi, koji žele Dan Gospodnji) rizi - Što se vam Dan Gospodnji? Tada je mrak a ne vidjelo, koji su je rugali Joelovu proročtvu o Danu Gospodnjem. Dan kada je mrak i tama, o Danu Gospodnjem velikom i strašnom (Joel 2, 1. 2. 11); 3) čistoća jezika, ljepota sloga i polat pjesnički. Kako Joel proročstvo svoje namijenjuje samo Jaudi i Jerusolimu, sadimo, da je bio rođen iz kraljevstva judijskoga.

2. Joel uzv povod svojim proročtvima od navale štakavaca, opisuje u 1. Dječlu (gl. 1-2, 17) strašna gla, koja Palestina trpi od velike suše i od silnih štakavaca, pa magooara narod na postu i post; u 2. dječlu (odgovor Gospodnjem) pod jlihom zemaljskih Dobara, obećava pol na mesijska (2. 18 ss.) naročito izljev duha gospodnjega na Joel (2, 28, 29: 2) bit će posljedice toga, izliti će duh svoj na svoje kielo i proricat će sinovi vaši i kćeri vaše; stari će vaši sine sanjati, i mladici će vaši videnja vidjati. Ali i na flage svoje i na sluškinje u one s one izliti će duh svoj; ovo je izpuni na prvi blagdan pštrava, kao što svjedoči sv. Setar, Djela Ap. 2, 16 ss] i napokon (u gl. 3) proriče sud, koji će gospodin u dolini Josabato. svoj imati nad narod i, narodu božjemu namiče kaga: je povratak u presjašnje stanje i velika sreća i slava.

Opazka. Ova je knjiga u tekstu hebrejskom malo drugačije razdijeljena nego li u Vulgati; u Vulgati, su naime 32 glave, naime 2. glava u Vulgati razdijeljena je na dvije u hebrejskom: od 1. i 2. je 2. glava, a od 28-32 (do kraja) je 3. glava; po tom 3. glava u Vulgati ne lazi u hebrejskom 4. glava.

Lj. Ap. 7, 42 i 15, 16.. Prorok je veljda, obaoi svoj posao u Bethelu, u ovi knjigu sakras jezgu svojih govora za porabu potomkom.. Daje, godine potom, kako je Oluo pozvan k službi prorockoj, bijaše silan trus, kao presteča svih zala, koja je on pretekao; o tom trusu govori i Ka karija (14, 5); ali se inače o njem ništa ne zna..

II. O Abdija

1. Abdija (𐤀𐤁𐤃𐤓) od proroka najmanji „non sensum, sed versum supputatione, kao što kaže sv. Jeronim (Comm. in Abdiam) izlazi proroštvo proti Idumejcem, sastojeće se od 21 versa.. U samom spisu, ništa se ne kaže o vremenu, kad je taj prorok živio; zato su i prerasličita mnijenja o tom.. Tu kako je prorok Jeremija iz proroštva Abdijina mnogo (v. 7-9) prenese u svoje proroštvo proti Idumejcem (49, 7-22), živio je Abdija prije Jeremije; k tomu veće razumna nam srodnost, koja se opaža medju našim prorokom i Joelom i, njisto, koje zaprema medju iz manjih proroka, možemo, kazati, da je on suvremenik Joelov i Amosov, ili pače starijih od njih..

2.. Abdija proriče propast Idumejcem radi njihove nepouzateljstine proti Judejcem.. Ovdje prorok po svojoj prilici misli na ono nepouzateljstvo, koje su Idumejci pokazali za kralja Jorama (889-884); Tada su naima žalosno teji i trapi zemlju Judejsku o plačkali a Idumejci su

metnovo se od Judeje, pomagali su ih jamačno pri plaćanju i vodili su na reki naroda Judejskoga. - Dn. 15. -
 Uvidjajući proročstvo o propasti svih naroda (i sree) ne
 nizačeljstvom naroda Božjemu, i uzpostaviti naroda i sree
 vremena messijskih. -

V. Jona.

1. Jona, sin Amatijev [יֹנָתָן בֶּן-אֲמַתִּי],
 od Boga poslan, da Ninivljanom naučestuje pokoru, ne
 kade suamo poći, nego podje na more, da pobjegne u Thar-
 sis. - Kad je bura nastala na moru, pade žrielo na Jona
 kao kiiva; zato bude bačen u more, gdje ga velika riba po-
 guta, ali i dan opet izbjiva na zemlju (gl. 1 i 2). - Kada podje
 Jona u Minivu, propovjeda pokoru i Ninivljani mu je
 kvaše, stoga se Bog smilova na njih (gl. 3). - Ali to bi Jona
 žao a Bog mu na bilini skoče [יִרְמֵיָהוּ = jirimu, pal-
 ma khristi, skoče, Vulg. hedera (bršljan), LXX. kodokov,
 Dn. tikva]. -

2. Da je priповiest Jonina historijska, dokazuje pi-
 si Jona u Mat. 12, 39-41; "Rod gli i preljubotvorci traži
 znak; i reče mu se: Dajti znak izim Jone proroka. - Jer kao
 što je Jona bio u kitovu truhu 3 dana i 3 noći, tako će biti
 sin čovjeka u srdcu zemlje tri dana i tri noći. - Ljudi Mi-
 nivljani ustati će na sud da padoše ovim i osudić ih ga;
 jer pokoru činise na propovjedanje Jonino; a gle, ovde je ja-
 više od Jone"; opet u Mat. 16, 4: "Rod kbi i

preljubostvorni traži znak, i znak ne će mu je dati izmaza-
 lja žone proroka; i u Luk. II, 29, 30, 32. Kad je ovaj znak
 znak traži i znak ne će mu se dati osim znake žone proroka.
 Jer kao što žona bi znak Minijanom, tako će i sin koji će bi
 biti rođen žonom. . . . . Ljudi Minijani ustat će na sud
 radom prvim, i osudit će ga; jer potkoje činiše na propovjedanju Jo-
 nino; a gle sad je piše od žone! - Historijom je pože i
 Josip Flavij (Antiq. 9. 10. 11. 12.), i rjezovi so. steci rjezovi pisci
 i tumačnici Katolički (izuzamši Jabna), kao i premozi
 protestantski. - Osim toga, što god se u knjizi o Miniji pri-
 povieda, sve dokazuje premenu onomu, kad je taj grad najljepše
 cras; potanki pripoviedanje sklonosti: o brodovima i o lađi
 koja iz žone plovi u Tharsis, i t. d.; pisca, kojim je knjiga
 počinjena: [1. 1. 1.], pokazuje, da je pisac ove knjige hotio pi-
 sati historiju, a ne san (kako su mislili Tharsis 1508),
 Gimm, ili viđenje, i parabolu (Joh. Bureau), ili pato alla
 goriju, budu historijsku, budu poučnu (tako mnogi, patenisti).
 Spigovski osniva je pesinom na hipotezi, da su čudesa ne mogu-
 ca; ne nato u kratko odgovaramo sa sv. Augustinom: quod aut
 omnia divina miracula credenda non sint, aut per hoc magis
 satua, causa nulla sit. - Bajke ili bajke nebi bile sabiračijni
 mili u obliku sv. knjige. - Što je napole tiče veličine Minioe,
 kako se opisuje u knjizi Joninoj, to potordjuje novija izkapa-
 nija u Huijendžiku, Nimpadu i Tharsa bađu. - Otkorenost grada, ože
 dala i prozori Na hum (3. i. Težko grad u Krimičkom (Minio) vas je pun

laži i otimačine, ne izbiva iz te grabeži". i Sofonija (13-15).
 Što je Ninivljani i stoci dali postiti i obukli su u žlebno odie-
 lo, to je bio običaj azijski; tako priroviča Herodot 24.
 Da su Asirijanci, žaleći nevolju svoga Mafistija, paloga u bit-
 ki kod Plateje, kojim svojim ofnigli Slakii, to primjećuju: "Ta-
 ko su barbari na svoj način štivali mitovoga Masistija". -
 Velika ona riba koja je progutala Jonu, bila je po svoj pri-
 luci kličak (*Squalus sarcharius*, Haisfisch). -

3. Jonu živio je za Jeroboama 2. kralja Izraelskog
 (824-785), jer u IV. Kr. 14, 25 stamo, da je Jeroboam povratio
 među Izraelce pisca Gdnu Boga Izraelova, koji je
 se preko slugu svoga Jone, sina Amatijeva, proroka, koji
 bijaše iz Getha, što je u Oferu (Guth-Bahefer, u
 plemenu Zabulonovu). Knjigu je prorok valjda napisao,
 kad se je iz Ninive kući vratio; proti tomu, da je knjizi
 sam Jona pisao, ništa ne dokazuje toliko ožnji kalder-
 izmi (koji se dade protumačiti iz gavičaja ctosina
 i njegova konanjenja u Ninivi), niti allusije na
 psalme u njegovoj molitvi (2, 3-10) jer su svi oni psalmi
 stariji od Jone, niti poraba 3. osobe. Otkoprenje
 ho ova knjiga ima vanjsko obličje skroz historijsko, i
 pač se urećuje među prorokije, a to radi svoje tipičko-
 prorokije sadržine...

4. Jona je poganom pod imenom Ninivljana propo-
 viedao spasenje, koje im je Hristu istinu došlo. Ninivljani
 slušajući riječi proroka i pokoru činili su doće primjere
 bezbožnim Izraelcem, da kojim su poslani bili premogni

proroci, pa zato se po sugledanju Ovislona nštati na jui
s rodom bezjedinim i pšauit ga. - Prorok je vjeli pšojim
i sudbinom simbolički nacrtao djela i sudbinu naroda pšog,
i Ovislona sugledanju Ovislona, tipički prikazao smrt i uzkrš
mice njegova, i tako je tip bio Ovislona, kao što sam Ovislona
potvrdjuje u Mat. 12, 39-41; 16, 4; Luka 11, 29-30. 32. i 22, 37
nontam permone, quam sua passione prophetavit, pro
fecto apertius quam si ejus mortem et resurrectionem voce
clamaret. - Sv. Augustin (Civit. D. 17. 30). -

VI Mibeja

1. Prorok Mibeja מִיכָיָה je
jaknaci oblik od מִיכָיָה (kao što se ovaj prorok
zove u Jer. 26, 18), a ovaj oblik je opet pokracen od
מִיכָיָה. Kko je kao Jehova? U grčkom piše se: Michaas,
u Vulg. Michaelis, potom u nas Mibeja. - Ovaj prorok
razlikuje se epithetom: מִיכָיָה מִמֹּרַשְׁתִּים, Vulg. Morasthites,
Mopešecanin od starijega proroka Ovislona, sina Jemli
na (3. Kr. 22, 8 ss.) kao i od drugih istoimenih ljudi, ko
jih ima u starom zavjetu još 10. - Kao dakle Mibeja po
djen bješe Judejac, iz Mopešeth - Gatha mjesta u rav
nini Judejskoj, i prorokova po napisu knjige (1. 1.) za Joatha
ma, Ahaba i Ezechija kraljeva Judejskih (758 696) i dak
le u isto prieme sntaizom i to u Samariji i Jerusolimu glavo
nih gradskih oba kraljevstva, dakle o svem narodu hebrejskom.

Šija je dakle slično dubina visoka, sved binu glav
nih gradova. - Dvaće neznano msta o sten obitelji i
društvo. (Mikhejnoj, samo čitamo jeste u Jer. 26, 186. o
njoj; Mikeja iz Morasthia bješe prorok u p. ane Eze
kijel Kralja Judejskoga i kaza svemu narodu govoreći
Ovo kaže gospodin nad vojskom: Lion je se kao
njiva preorati i grad Jerusolim biti će gomila kame
nja i gora sama visoka štupa. - Zar ga je zato na put
suočio Ezečija, kralj Judejski i sva Jude? - Njemu
se pokajali i molili su se licu Gospodnjemu,
i pozvali su gospodina radi zla, koje bješe prekas napraviti.

Šija i jezik - Doba u koje je Mi
heja živio bješe za njega žalostno i politički, uzko
lebens. - Njega kao i suvremenika Izajiju boli
ovo žalostno stanje naroda, a vidi vrlo nesrećna
rod njoj: idološko klanje i pokvarenost. - Stoga go
voru 17 glava a u 3 govora: gl. 1-2; gl. 3-5; gl. 6-7)
suproti svu zla i nagovara, na vjerno i bdjelovanje
zakona Božjega, trudi se potaknuti narod na neta
nje i vanjsko stvaranje pravoga Boga, i napućuje ime
nito sude, veličaše, bogataše, da budu pravedni,
velikodušni i milosrdni napram siromašnom i
nevoljnikom. - Njegov pak nasjećuje grozne pedesce
Bože ali i tješi uspešnom kraljevstvom Davida

i uprili oči na idućega Messiju (o kojem prorije 5, 2: da će se naroditi u Betlehemu i pr. Mat. 2, 6; Jer. 7, 42) na obraćenje neanaboćaca i na blagovati vremena Messijskoga.

Stih je Mihejin čist i sličan jezik velikog proroka suvremenika njegova Isaije od kojega čini se, da je gojista i poprimito (i pr. n. p. Mih. 4, 1-4 i Is. 2, 1-4). Način pisanja mu je silan i ranošit, u obće dosta jasan i soran, te se u tom ostlikuje među mnogimi proroci. Da slušaocu i čitaocu čuvstvo usudna, rad upotriježava paronomasije (1, 10-15) i brze prielaze.

3. Autentizir Knjige Mihejine dokazuju: Jer. 26, 18. 19 (gore navedeno) i Mat. 2, 5. 6 gdje se navode riječi našega proroka za dokaz, da se Mesija ima roditi u Betlehemu. Čina se je svagda brojila među Knjige kanonske, razporeujući u tekstu Hebrizkom i Vulgati šesto mjesto i u LXX. treće.

§. 53. Prorok Isaija.

1. Isaija (יְשַׁעְיָהוּ, יִשְׁעִיָּהוּ = salus Jehovae, LXX Ησαίας) sin Amosov (אִמּוֹס) rodom iz Judeje, prorokovao za Kraljeva Ozije (810-758) Toatha, ma Ahaza i Ezekiye (727-698) i to od posljednje godine Kralja Ozije (758 i pr. Ež. 6, 1: Godine Kz. je umro Kralj Ozija, vidjen Gdnā, gdje sjedi na prijestolju Lta.) barem do 14. godine Kralja Ezekiye, dakle do god. 712, jer kad se je 14. god. Kraljeva nja Ezekiyina podigao Sennaherib Kralj Asyri, Pol. 46.

...i uzeo ih, tada
 i ... (Is. 56, 1-29, 8) Po tom
 ... u dvom najmanje 46 godina i
 ... Judejskom i o njem. Bivši oče,
 ... dva sina imenom: ⁷³⁸ ~~...~~ (ostatak
 ...; Vulg. Derelictus est Iasub; Is.
 7, 3) i ~~...~~ (bra plim, hitar gra-
 ...; Vulg. Ascelara spolia detrahere, festina
 ... Is. 8, 5). Vjerojatno je, da je Isaja živi-
 o do vremena Kralja Manassija (698-643), koji
 ga je, kako prirovesda tradicija židovska, dao pu-
 lom prepilati. - Od njega imamo Knjigu pro-
 ročku od 66 glava. Toš je pisao historiju kra-
 lja Siseji (2. Dnev. 26, 22) i historiju Kralja Eze-
 kije (2. Dnev. 32, 32); ali su ove historije propale.
 Ova historije posljednje čini se, uzeto je ono, što se pi-
 ta u Is. 36-39 i u 4. Kralj. 18, 13-20; 19).

2. Isakršina. Knjiga Isajina ^{moguća je i da je napisana: 1. del (gl. 1-39)} sadržaje pro-
 ročva iz raznih vremena, proročana ljudi po hrono-
 logiji lud po sadržini, koja većinom govore o grie-
 sish Judejaca, o njihovoj osudi, povratku i odnahu
 u prieme Messijsko, napose gl. 1-12 govore o grie-
 sish i kaznah Judejaca i gojšešto i Israclaca;
 13-27 proročtra su o okolnih narodih (decem pi-
 siones); 28-35 o propasti Judejaca, koju će na-
 račiti Babilonci, s umiesamini gojšešto utjehami;
 a 36-39 nalazi se nešto historije Kralja Eze-kije.
 U 2. dielu (40-66) proriče Isaja najprije is-
 blaženje i sushnjstva babilonkoga po Eiru (40
 - 48), onda i blaženje duhovno po slugi Gospod.
 njem (49-57) napokon blaženstvo naroda Božje.

ga po Hruutu (58-66), kojega u svem, u svih cr.,
tako tako točno, živo i vjerno opisuje kao da nam,
svoj na nebesa, ne govori o budućih stvarih nego o
prošlih, i zato po riječi sv. Jeronima: non tam
propheta dicendus est, quam evangelista (praef.
ad Paul. et Eust.).

3. Authentičnost. Radi usvišenosti proročta,
na 2. dielu neki katolici ovaj diel odriču Isai-
ji, pa kažu, da je to napisao neki neznani pra-
ma prvotku, sužanjstva babilonskoga, koga po-
zovu Pseudo- ili Deutero-Isaijom. Proti ovim katolici
i protestanti brane istovjetnost gl. 40-66 razlozi
A) vanjskim i B) unutarnjim.

A) Razlozi vanjski.

a) Nahum, Sofonija i Jeremija poznavali su
2. diel knjige Isaijine, obavijestili se na nji i slušali
se nekim prigorim, proročim i pr. sluga Gospodnji.

b) Zaharija 7, 4-7. Kori postove židovske, navo-
deći proroke pravašnje, kad Jerusaleom bješe na-
sejen; a leđi Zahariji pred očima Is. 58, 3. i 4.

c) Sirasida dječ Isaija sa pisca 2. diela, veli
u Ekv. 48, 25. 27. 28. Isaias propheta magnus
et fidelis in conspectu Dei... Spiritu magno spiritus
ultimus et consociatus est lugentes in Ekv. Neque in
sempiternum ostendit futura et discorde ante,
quam evenirent.

d) Jos. Flavij (Ant. XI, 1) kaže, da je Isai-
bila pokazana knjiga Isaijina i to da ga je po-
takle što je isao deket, kojim doprinosi, i do-
vom povratka u domovinu; u tom dekretu, veli:
Omnia regna terrae dedit mihi Dominus Deus

XII) Isaija 54, 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

ecce et ipse praecessit mihi, ut aedificarem ei domum in Ierusalem (Esd. 1, 2) kao da se obzire na poročstvo Iz. 45, 13.

2. Kragi su dokazi u nov. zavjetu da anton, tičnost II. diela. U Luk. 4, 16-21 citamo, da je Isaija Isaija predana Isusu a on pročitav 61, 1. reče: Danas se ispunio ovo pismo. Evanđelisti i Apostoli često navode riječi iz II. diela kao rie. i Isaijine kao Mat. 3, 3; 8, 17; 12, 17; Mr. 12, 38; Rim. 10, 16, 20.

B) Dokazi nutarnji.

a) U II. dielu slog je uvisen i ističen, jezik čist i klasičan, bezjaka šiva, jasna, paralelna, prozorna, kakav se samo u spisih bezdvajbeno Isaijinih nalazi, tako da mu u književnosti hebrej. sloj nema premca.

b) Ima izjava u II. dielu kao i u I. koji su Isaiji skroz posebni, tako da se u ostalim knjigah st. zavjeta malo kada ili nikada ne nalaze, kao „svetae Izraelov“, „svat će se mjesto bit će“.

c) Sadržina II. diela; jer supponuje takvo stanje naroda Judejskoga, kakvo je bilo u posljed. njih. godinama Kralja Baekije i u prieme Manasse, jevo (Iram. ciel 40, 9; 62, 6; narod idolo poklo. nih i iskvaren Is. 57, 1 ss); k tomu izjava (41, 26 ss; 42, 9) da prije njega nije prorekao nitko propast Babelu i povratak Izraelov iz sužanj. stva, predpolaze proroka prije sužanjstva živjelošega.

4. Isaija prvo mjesto naprema među proroci st. ^{zavjeta} zakona, gledali mi budi na, obseg budi na

sadržinu ljudi na oblik njegovih proročtva. On je najviše od svih proroka napred kao o Messi-
ji, ne samo u 2. nego i u prvom dielu. Prorok je
o osobi, o govoru i djelima Isusovih, o časti njego-
voj proročkoj i svećeničkoj, i to o narodu jeru-
salmu od oferice (7, 14), o njegovoj naravi božan-
stvenoj (9, 5. 6; 11, 4. 2), o radu Messijinu (42, 1-7), o
služi Jehovinu (42-53); o sreći, širenju i slavi
Kraljevstva Messijina (54, 55, 1-5; 59, 19. 20; 60, 1-22;
62, 1-12; 63, 1-6; 65, 1-25; 66). Zato se u novom za-
jetu proročtva Isajina najčešće navode. I-
ako sve to promotrimo, priznati nam je, da tomu
proroku nije bio promisla Božjega nadjenuto i-
me Isaja t. j. spas Gospodnji.

B. Proroci od propasti Kraljevstva Israelskoga do susćanja baba- lonskoga.

§. 54.

a) Knjige: Nahum, Habakuk, Sofonija.

Nahum.

Nahum (נְחֻמִּי, LXX Ναομη, korijen נחם priel.
consolatus est) u naslovu zove se נְחֻמִּי מִכַּשׁ, Vulg.
Elesaeus. Po svojoj prilici to mu je ime od podno-
ga mjesta Elkoša, koje je bilo po mišljenju nekih
u Galileji (?), a po mišljenju drugih u Asiriji.

Ustanak sadamaca, Hevula na istočnoj obali Tigri, sa. ~~Ustanak~~ i kine na razi se, istočno u dani knjige, a i na razi i istočno strane praviće, do se se grad. Kinive razvratiti etim, a, s druge strane razvratiti a se kine, da je invazija Pennaheribova na kralja Eekije uči prošla (1, 11. 13; 2, 1. 13) isto ta, da da je (kralj asirski Sargon) vel bio panceo grad. Kinivski N. Ammon (= Thebes, Vulg. Alexan, dria), to sudimo, da je Nahum prorokovao u posljednjih godinama kralja Eekije. -

Nahum (u 3 glave) navješćuje Kinivljanom, koji su se povratili k prvotnijem opacindam, propast, te razor grada Kinive i razdul kraljevstva asirskog. A ova propast neprijateljске si, le sudom Božijem dosudjena ujedno služi (barem negativno) na spasenje i proslavu kraljevstva Božijega.

Blag je Nahumov uviđen i ponosit, govor i, volen i paronomasijama iskiven, jerak čist.

Habakuk

Habakuk (חֲבַקּוּךְ, korijen חֲבַקּוּ amplexus fuit; LXX Ἀψακκὺς) prorokovao je ne dano pri, je invazije haldejske (1, 5 s... učinit su djelo u vaše dane, kojega ne ćete vjerovati... jer svo ja cu podignuti Haldejsce, narod čist i napao, ko, ja se dogovila g. 606., po svoj prilici na kralja Josiji; jer molitva prorokova (gl. 3) skroa je liturg, gicika i prepolaze u prostavi štoranja Jehovina i pjevanja liturgijskoga, kao što se je obila na Josiji.

sije. Ovaj Habakuk može po tom istovjetan biti
s Habakukom prorokom, o kojem je govor u
Dan. 14, 32-38. —

Habakuk je prorokovao proti Judi i Jerusalemu, najještivijim i zbog upućina propast od "stol" dejiaca; ali i ovim, s poljude objestnim prorocje progiliju i rasor Babilona (gl. 1 i 2,) i samostom pjesmom (gl. 3) spominje divna djela, sto ucini mo guti i milosrdni Bog i svu nasu svoju protiv. da u Boga spravitelja svojega.

Basjeda Kobakutova je (naročito u gl. 3) lyrič-
ka, uvisjena i paborna; takmi se s uvisjenošću be-
sjede Trajine. Tjesan (molitva) njegova spada me-
đu najljepše u svetoj književnosti hebrejskoj. Pla-
ve 1. i 2. pisane su u obliku dijaloga medju Bogom
i prorokom.

Ova podriša (3, 19; načelniku pjevačkomu u ruci
moje) i u ruci ПѢД, koja u gl. 3. tri puta dolazi,
razabira^{se}, da se je ova pjesma veći u staroslavjanskoj
liturgiji pjevala, i nagovijamo, Da je sam Haba,
kuk bio levit i pjevač.

Lozonja.

Sofonija (1747 D.S.) sin ¹⁷⁴⁷ Ešaija, sina Eodolije,
sina Jmarije, sina Baekijina suvotnik Haba,
Kukov prorokavaše sa Josije Kralja, sina Jmo,
nova, i to po svoj prilici i samoj 12. i 18. godine
kraljevanja Josijina, jer se Jehova stuje (3, 4. 5) a
li prorok jošte kori ostathe stovanja baala i dru-
gih idola (1, 4. 5). — Proročtva njegova mogu se

ponositi me i čisti, u 1. i 2. (gl. 1 i 2) pretečnije je
naučavanje pravčnosti Božje, gresnikom osobito
idolopoklonikom u Egiptu grozi se ovako-vrstnim nevo-
đama (gl. 1) i propast najječinije neprijateljskim na-
vratom, naravno Amoneom, Thebom, Elifcem i St.
siscem (gl. 2); u drugoj čisti (gl. 3) pretečnije je na-
učavanje milosti, ^{blagosti} jer se još sudom Božjim Egiptu
ji, ali običava također spasenje od Boga, opion-
juki odas, radost i slavu Kraljevstva Kristova.

Četina Solomija ne dostiže usvišenosti Izaijine
i Habakukove u govoru, nu nije ni on bez ljepote;
jer i on je još čist. Solomija se kad i to na pro-
roka prevadnje, ali pokazuje i samosvojnost.

§. 55. Jeremija, veliki prorok.

Jeremija (Jerem. 1, 1-10) sin Helijin između sve-
nika iz Anathotha u plemenu Benjaminovu bli-
au Jerusalema ljeto već u utrobi materinoj prove-
ćen i postavljen za proroka narodom. Prorokovati
staće mladićem (1, 6: „oh, Gospodine, sve me znam
govariti, jer sam dječak“, Jerem. 1, 7), u 13. godini kra-
ljevanja Josijina (1, 2; 25, 3) i prorokovao da nađu-
nika Josijinih sve do sužanjstva pače još u pročet,
ku sužanjstva. Život mu nije bio van nepresta-
na borba s laži-^{svežbožnim} prorocima, kraljev i svećenici bez-
božnici i s pokvarenim narodom, koji su se u
prkos svoje nevalgalotne oslanjali na slavnost
bećanja Božja. Kako poslije smeti Josijine, ko-
jega je opjevao tiubalicom (II. Dnev. 35, 25) nije
prestoje prekaravati kraljeve i narod i proricati

40 godišnje sužanjstvo (25, 11: i ti je narodi plaćiti kraljevstvo
skome 40 godina) i propast grada i kraljstva, gođili su ga
kli, u tamnicu bacali, i spustili u jamu, gdje je bio glado, u koji
se je nivalio prorok. - Izpućen iz jame, oja Jeremija, u tri
mesece od tamnice, dok nije Nabukodonosor uzgo Jerusolima.
Kralj Babilonski oprostio ga ožava i Babilonu, da ide,
kamogod hoće, on oja u Judeji, u jeromćanom narodu,
koji nije bio piden u Babilon. Kad je blizjen Babilona
kojega je Nabukodonosor postavio nad zemljom, Jer
mija prisiljen od oflatka naroda ode u Misir, gdje je ne
koliko godina probao, koreć zemljotke svoje za bezakonja
njihova i njim kao: Misircem pronicuć ala, što se ih
stieć. - Nakon posljedje 50 godina pronokovanja, kako to
ži židovska i kršćanska tradicija, Jeremija bi kame
njem opant u Misiru (u Tefnisu) što je prekoravao žido
ve i idološkog lonska radi. -

2. Proročtva Jeremijina mogu se na svoje
razdijeliti; u 1. dielu (gl. i-45) nalaze se stvari onome
historijske stvari, što spadaju na jamoga proroka i i
ba njegovo i osobito proročtva o propasti kraljevstva
Lejskoga i razoru grada po Haldeji o 70 godišnjem su
stavu i o povratku iz sužanjstva (29, 10: ovako veli Gospod
Kad se navrši u Babilonu 40 godina, pohodić ću Vas i i
šit ću vam i dobnu riječ svoju, da ću Vas vratiti na svo mjesto
medju koja proročtva misla i ipak ta kod jer proročtva o idu
Feb. 43.

Mesiji, to o blaženstven vremena messijskoga (9, 14-18; 23, 1-8; 30, 8)
o novom zavjetu, koji je Gospodin učinio s narodom (31, 31-40), o
osobi Mesijinoj (33, 5 ss: Gle, idu dani, govori gospodin, u ko-
ji će podignuti ~~Davidu~~ izabranak [11 12, 1] pravedan, koji
će kraljevati: biti svetan i činiti sud i pravdu na zemlji
.... i ovomu je ime, kojim će ga zvati: Gospodin pravda
naša [11 12, 1] 30, 9: Služit će Gospodinu
svoga svojemu i Davidu kralju svojemu, kojega ću im podig-
nuti) koji Messija kad dođe, ^{neće nestati} ~~prestat će~~ sveštenstva
(33, 18 ss. Ni svećnikom levitam neće nestati preda
mnom ~~svjetlo~~, koji bi prinosiо žrtvu paljenicu i palio
sac i kladu žrtvu po vieka etc) o utjelovljenju od žene (
(31, 22 ²³ ~~24~~ ²⁵ ~~26~~ ²⁷ ~~28~~ ²⁹ ~~30~~ ³¹ ~~32~~ ³³ ~~34~~ ³⁵ ~~36~~ ³⁷ ~~38~~ ³⁹ ~~40~~ ⁴¹ ~~42~~ ⁴³ ~~44~~ ⁴⁵ ~~46~~ ⁴⁷ ~~48~~ ⁴⁹ ~~50~~ ⁵¹ ~~52~~ ⁵³ ~~54~~ ⁵⁵ ~~56~~ ⁵⁷ ~~58~~ ⁵⁹ ~~60~~ ⁶¹ ~~62~~ ⁶³ ~~64~~ ⁶⁵ ~~66~~ ⁶⁷ ~~68~~ ⁶⁹ ~~70~~ ⁷¹ ~~72~~ ⁷³ ~~74~~ ⁷⁵ ~~76~~ ⁷⁷ ~~78~~ ⁷⁹ ~~80~~ ⁸¹ ~~82~~ ⁸³ ~~84~~ ⁸⁵ ~~86~~ ⁸⁷ ~~88~~ ⁸⁹ ~~90~~ ⁹¹ ~~92~~ ⁹³ ~~94~~ ⁹⁵ ~~96~~ ⁹⁷ ~~98~~ ⁹⁹ ~~100~~ ¹⁰¹ ~~102~~ ¹⁰³ ~~104~~ ¹⁰⁵ ~~106~~ ¹⁰⁷ ~~108~~ ¹⁰⁹ ~~110~~ ¹¹¹ ~~112~~ ¹¹³ ~~114~~ ¹¹⁵ ~~116~~ ¹¹⁷ ~~118~~ ¹¹⁹ ~~120~~ ¹²¹ ~~122~~ ¹²³ ~~124~~ ¹²⁵ ~~126~~ ¹²⁷ ~~128~~ ¹²⁹ ~~130~~ ¹³¹ ~~132~~ ¹³³ ~~134~~ ¹³⁵ ~~136~~ ¹³⁷ ~~138~~ ¹³⁹ ~~140~~ ¹⁴¹ ~~142~~ ¹⁴³ ~~144~~ ¹⁴⁵ ~~146~~ ¹⁴⁷ ~~148~~ ¹⁴⁹ ~~150~~ ¹⁵¹ ~~152~~ ¹⁵³ ~~154~~ ¹⁵⁵ ~~156~~ ¹⁵⁷ ~~158~~ ¹⁵⁹ ~~160~~ ¹⁶¹ ~~162~~ ¹⁶³ ~~164~~ ¹⁶⁵ ~~166~~ ¹⁶⁷ ~~168~~ ¹⁶⁹ ~~170~~ ¹⁷¹ ~~172~~ ¹⁷³ ~~174~~ ¹⁷⁵ ~~176~~ ¹⁷⁷ ~~178~~ ¹⁷⁹ ~~180~~ ¹⁸¹ ~~182~~ ¹⁸³ ~~184~~ ¹⁸⁵ ~~186~~ ¹⁸⁷ ~~188~~ ¹⁸⁹ ~~190~~ ¹⁹¹ ~~192~~ ¹⁹³ ~~194~~ ¹⁹⁵ ~~196~~ ¹⁹⁷ ~~198~~ ¹⁹⁹ ~~200~~ ²⁰¹ ~~202~~ ²⁰³ ~~204~~ ²⁰⁵ ~~206~~ ²⁰⁷ ~~208~~ ²⁰⁹ ~~210~~ ²¹¹ ~~212~~ ²¹³ ~~214~~ ²¹⁵ ~~216~~ ²¹⁷ ~~218~~ ²¹⁹ ~~220~~ ²²¹ ~~222~~ ²²³ ~~224~~ ²²⁵ ~~226~~ ²²⁷ ~~228~~ ²²⁹ ~~230~~ ²³¹ ~~232~~ ²³³ ~~234~~ ²³⁵ ~~236~~ ²³⁷ ~~238~~ ²³⁹ ~~240~~ ²⁴¹ ~~242~~ ²⁴³ ~~244~~ ²⁴⁵ ~~246~~ ²⁴⁷ ~~248~~ ²⁴⁹ ~~250~~ ²⁵¹ ~~252~~ ²⁵³ ~~254~~ ²⁵⁵ ~~256~~ ²⁵⁷ ~~258~~ ²⁵⁹ ~~260~~ ²⁶¹ ~~262~~ ²⁶³ ~~264~~ ²⁶⁵ ~~266~~ ²⁶⁷ ~~268~~ ²⁶⁹ ~~270~~ ²⁷¹ ~~272~~ ²⁷³ ~~274~~ ²⁷⁵ ~~276~~ ²⁷⁷ ~~278~~ ²⁷⁹ ~~280~~ ²⁸¹ ~~282~~ ²⁸³ ~~284~~ ²⁸⁵ ~~286~~ ²⁸⁷ ~~288~~ ²⁸⁹ ~~290~~ ²⁹¹ ~~292~~ ²⁹³ ~~294~~ ²⁹⁵ ~~296~~ ²⁹⁷ ~~298~~ ²⁹⁹ ~~300~~ ³⁰¹ ~~302~~ ³⁰³ ~~304~~ ³⁰⁵ ~~306~~ ³⁰⁷ ~~308~~ ³⁰⁹ ~~310~~ ³¹¹ ~~312~~ ³¹³ ~~314~~ ³¹⁵ ~~316~~ ³¹⁷ ~~318~~ ³¹⁹ ~~320~~ ³²¹ ~~322~~ ³²³ ~~324~~ ³²⁵ ~~326~~ ³²⁷ ~~328~~ ³²⁹ ~~330~~ ³³¹ ~~332~~ ³³³ ~~334~~ ³³⁵ ~~336~~ ³³⁷ ~~338~~ ³³⁹ ~~340~~ ³⁴¹ ~~342~~ ³⁴³ ~~344~~ ³⁴⁵ ~~346~~ ³⁴⁷ ~~348~~ ³⁴⁹ ~~350~~ ³⁵¹ ~~352~~ ³⁵³ ~~354~~ ³⁵⁵ ~~356~~ ³⁵⁷ ~~358~~ ³⁵⁹ ~~360~~ ³⁶¹ ~~362~~ ³⁶³ ~~364~~ ³⁶⁵ ~~366~~ ³⁶⁷ ~~368~~ ³⁶⁹ ~~370~~ ³⁷¹ ~~372~~ ³⁷³ ~~374~~ ³⁷⁵ ~~376~~ ³⁷⁷ ~~378~~ ³⁷⁹ ~~380~~ ³⁸¹ ~~382~~ ³⁸³ ~~384~~ ³⁸⁵ ~~386~~ ³⁸⁷ ~~388~~ ³⁸⁹ ~~390~~ ³⁹¹ ~~392~~ ³⁹³ ~~394~~ ³⁹⁵ ~~396~~ ³⁹⁷ ~~398~~ ³⁹⁹ ~~400~~ ⁴⁰¹ ~~402~~ ⁴⁰³ ~~404~~ ⁴⁰⁵ ~~406~~ ⁴⁰⁷ ~~408~~ ⁴⁰⁹ ~~410~~ ⁴¹¹ ~~412~~ ⁴¹³ ~~414~~ ⁴¹⁵ ~~416~~ ⁴¹⁷ ~~418~~ ⁴¹⁹ ~~420~~ ⁴²¹ ~~422~~ ⁴²³ ~~424~~ ⁴²⁵ ~~426~~ ⁴²⁷ ~~428~~ ⁴²⁹ ~~430~~ ⁴³¹ ~~432~~ ⁴³³ ~~434~~ ⁴³⁵ ~~436~~ ⁴³⁷ ~~438~~ ⁴³⁹ ~~440~~ ⁴⁴¹ ~~442~~ ⁴⁴³ ~~444~~ ⁴⁴⁵ ~~446~~ ⁴⁴⁷ ~~448~~ ⁴⁴⁹ ~~450~~ ⁴⁵¹ ~~452~~ ⁴⁵³ ~~454~~ ⁴⁵⁵ ~~456~~ ⁴⁵⁷ ~~458~~ ⁴⁵⁹ ~~460~~ ⁴⁶¹ ~~462~~ ⁴⁶³ ~~464~~ ⁴⁶⁵ ~~466~~ ⁴⁶⁷ ~~468~~ ⁴⁶⁹ ~~470~~ ⁴⁷¹ ~~472~~ ⁴⁷³ ~~474~~ ⁴⁷⁵ ~~476~~ ⁴⁷⁷ ~~478~~ ⁴⁷⁹ ~~480~~ ⁴⁸¹ ~~482~~ ⁴⁸³ ~~484~~ ⁴⁸⁵ ~~486~~ ⁴⁸⁷ ~~488~~ ⁴⁸⁹ ~~490~~ ⁴⁹¹ ~~492~~ ⁴⁹³ ~~494~~ ⁴⁹⁵ ~~496~~ ⁴⁹⁷ ~~498~~ ⁴⁹⁹ ~~500~~ ⁵⁰¹ ~~502~~ ⁵⁰³ ~~504~~ ⁵⁰⁵ ~~506~~ ⁵⁰⁷ ~~508~~ ⁵⁰⁹ ~~510~~ ⁵¹¹ ~~512~~ ⁵¹³ ~~514~~ ⁵¹⁵ ~~516~~ ⁵¹⁷ ~~518~~ ⁵¹⁹ ~~520~~ ⁵²¹ ~~522~~ ⁵²³ ~~524~~ ⁵²⁵ ~~526~~ ⁵²⁷ ~~528~~ ⁵²⁹ ~~530~~ ⁵³¹ ~~532~~ ⁵³³ ~~534~~ ⁵³⁵ ~~536~~ ⁵³⁷ ~~538~~ ⁵³⁹ ~~540~~ ⁵⁴¹ ~~542~~ ⁵⁴³ ~~544~~ ⁵⁴⁵ ~~546~~ ⁵⁴⁷ ~~548~~ ⁵⁴⁹ ~~550~~ ⁵⁵¹ ~~552~~ ⁵⁵³ ~~554~~ ⁵⁵⁵ ~~556~~ ⁵⁵⁷ ~~558~~ ⁵⁵⁹ ~~560~~ ⁵⁶¹ ~~562~~ ⁵⁶³ ~~564~~ ⁵⁶⁵ ~~566~~ ⁵⁶⁷ ~~568~~ ⁵⁶⁹ ~~570~~ ⁵⁷¹ ~~572~~ ⁵⁷³ ~~574~~ ⁵⁷⁵ ~~576~~ ⁵⁷⁷ ~~578~~ ⁵⁷⁹ ~~580~~ ⁵⁸¹ ~~582~~ ⁵⁸³ ~~584~~ ⁵⁸⁵ ~~586~~ ⁵⁸⁷ ~~588~~ ⁵⁸⁹ ~~590~~ ⁵⁹¹ ~~592~~ ⁵⁹³ ~~594~~ ⁵⁹⁵ ~~596~~ ⁵⁹⁷ ~~598~~ ⁵⁹⁹ ~~600~~ ⁶⁰¹ ~~602~~ ⁶⁰³ ~~604~~ ⁶⁰⁵ ~~606~~ ⁶⁰⁷ ~~608~~ ⁶⁰⁹ ~~610~~ ⁶¹¹ ~~612~~ ⁶¹³ ~~614~~ ⁶¹⁵ ~~616~~ ⁶¹⁷ ~~618~~ ⁶¹⁹ ~~620~~ ⁶²¹ ~~622~~ ⁶²³ ~~624~~ ⁶²⁵ ~~626~~ ⁶²⁷ ~~628~~ ⁶²⁹ ~~630~~ ⁶³¹ ~~632~~ ⁶³³ ~~634~~ ⁶³⁵ ~~636~~ ⁶³⁷ ~~638~~ ⁶³⁹ ~~640~~ ⁶⁴¹ ~~642~~ ⁶⁴³ ~~644~~ ⁶⁴⁵ ~~646~~ ⁶⁴⁷ ~~648~~ ⁶⁴⁹ ~~650~~ ⁶⁵¹ ~~652~~ ⁶⁵³ ~~654~~ ⁶⁵⁵ ~~656~~ ⁶⁵⁷ ~~658~~ ⁶⁵⁹ ~~660~~ ⁶⁶¹ ~~662~~ ⁶⁶³ ~~664~~ ⁶⁶⁵ ~~666~~ ⁶⁶⁷ ~~668~~ ⁶⁶⁹ ~~670~~ ⁶⁷¹ ~~672~~ ⁶⁷³ ~~674~~ ⁶⁷⁵ ~~676~~ ⁶⁷⁷ ~~678~~ ⁶⁷⁹ ~~680~~ ⁶⁸¹ ~~682~~ ⁶⁸³ ~~684~~ ⁶⁸⁵ ~~686~~ ⁶⁸⁷ ~~688~~ ⁶⁸⁹ ~~690~~ ⁶⁹¹ ~~692~~ ⁶⁹³ ~~694~~ ⁶⁹⁵ ~~696~~ ⁶⁹⁷ ~~698~~ ⁶⁹⁹ ~~700~~ ⁷⁰¹ ~~702~~ ⁷⁰³ ~~704~~ ⁷⁰⁵ ~~706~~ ⁷⁰⁷ ~~708~~ ⁷⁰⁹ ~~710~~ ⁷¹¹ ~~712~~ ⁷¹³ ~~714~~ ⁷¹⁵ ~~716~~ ⁷¹⁷ ~~718~~ ⁷¹⁹ ~~720~~ ⁷²¹ ~~722~~ ⁷²³ ~~724~~ ⁷²⁵ ~~726~~ ⁷²⁷ ~~728~~ ⁷²⁹ ~~730~~ ⁷³¹ ~~732~~ ⁷³³ ~~734~~ ⁷³⁵ ~~736~~ ⁷³⁷ ~~738~~ ⁷³⁹ ~~740~~ ⁷⁴¹ ~~742~~ ⁷⁴³ ~~744~~ ⁷⁴⁵ ~~746~~ ⁷⁴⁷ ~~748~~ ⁷⁴⁹ ~~750~~ ⁷⁵¹ ~~752~~ ⁷⁵³ ~~754~~ ⁷⁵⁵ ~~756~~ ⁷⁵⁷ ~~758~~ ⁷⁵⁹ ~~760~~ ⁷⁶¹ ~~762~~ ⁷⁶³ ~~764~~ ⁷⁶⁵ ~~766~~ ⁷⁶⁷ ~~768~~ ⁷⁶⁹ ~~770~~ ⁷⁷¹ ~~772~~ ⁷⁷³ ~~774~~ ⁷⁷⁵ ~~776~~ ⁷⁷⁷ ~~778~~ ⁷⁷⁹ ~~780~~ ⁷⁸¹ ~~782~~ ⁷⁸³ ~~784~~ ⁷⁸⁵ ~~786~~ ⁷⁸⁷ ~~788~~ ⁷⁸⁹ ~~790~~ ⁷⁹¹ ~~792~~ ⁷⁹³ ~~794~~ ⁷⁹⁵ ~~796~~ ⁷⁹⁷ ~~798~~ ⁷⁹⁹ ~~800~~ ⁸⁰¹ ~~802~~ ⁸⁰³ ~~804~~ ⁸⁰⁵ ~~806~~ ⁸⁰⁷ ~~808~~ ⁸⁰⁹ ~~810~~ ⁸¹¹ ~~812~~ ⁸¹³ ~~814~~ ⁸¹⁵ ~~816~~ ⁸¹⁷ ~~818~~ ⁸¹⁹ ~~820~~ ⁸²¹ ~~822~~ ⁸²³ ~~824~~ ⁸²⁵ ~~826~~ ⁸²⁷ ~~828~~ ⁸²⁹ ~~830~~ ⁸³¹ ~~832~~ ⁸³³ ~~834~~ ⁸³⁵ ~~836~~ ⁸³⁷ ~~838~~ ⁸³⁹ ~~840~~ ⁸⁴¹ ~~842~~ ⁸⁴³ ~~844~~ ⁸⁴⁵ ~~846~~ ⁸⁴⁷ ~~848~~ ⁸⁴⁹ ~~850~~ ⁸⁵¹ ~~852~~ ⁸⁵³ ~~854~~ ⁸⁵⁵ ~~856~~ ⁸⁵⁷ ~~858~~ ⁸⁵⁹ ~~860~~ ⁸⁶¹ ~~862~~ ⁸⁶³ ~~864~~ ⁸⁶⁵ ~~866~~ ⁸⁶⁷ ~~868~~ ⁸⁶⁹ ~~870~~ ⁸⁷¹ ~~872~~ ⁸⁷³ ~~874~~ ⁸⁷⁵ ~~876~~ ⁸⁷⁷ ~~878~~ ⁸⁷⁹ ~~880~~ ⁸⁸¹ ~~882~~ ⁸⁸³ ~~884~~ ⁸⁸⁵ ~~886~~ ⁸⁸⁷ ~~888~~ ⁸⁸⁹ ~~890~~ ⁸⁹¹ ~~892~~ ⁸⁹³ ~~894~~ ⁸⁹⁵ ~~896~~ ⁸⁹⁷ ~~898~~ ⁸⁹⁹ ~~900~~ ⁹⁰¹ ~~902~~ ⁹⁰³ ~~904~~ ⁹⁰⁵ ~~906~~ ⁹⁰⁷ ~~908~~ ⁹⁰⁹ ~~910~~ ⁹¹¹ ~~912~~ ⁹¹³ ~~914~~ ⁹¹⁵ ~~916~~ ⁹¹⁷ ~~918~~ ⁹¹⁹ ~~920~~ ⁹²¹ ~~922~~ ⁹²³ ~~924~~ ⁹²⁵ ~~926~~ ⁹²⁷ ~~928~~ ⁹²⁹ ~~930~~ ⁹³¹ ~~932~~ ⁹³³ ~~934~~ ⁹³⁵ ~~936~~ ⁹³⁷ ~~938~~ ⁹³⁹ ~~940~~ ⁹⁴¹ ~~942~~ ⁹⁴³ ~~944~~ ⁹⁴⁵ ~~946~~ ⁹⁴⁷ ~~948~~ ⁹⁴⁹ ~~950~~ ⁹⁵¹ ~~952~~ ⁹⁵³ ~~954~~ ⁹⁵⁵ ~~956~~ ⁹⁵⁷ ~~958~~ ⁹⁵⁹ ~~960~~ ⁹⁶¹ ~~962~~ ⁹⁶³ ~~964~~ ⁹⁶⁵ ~~966~~ ⁹⁶⁷ ~~968~~ ⁹⁶⁹ ~~970~~ ⁹⁷¹ ~~972~~ ⁹⁷³ ~~974~~ ⁹⁷⁵ ~~976~~ ⁹⁷⁷ ~~978~~ ⁹⁷⁹ ~~980~~ ⁹⁸¹ ~~982~~ ⁹⁸³ ~~984~~ ⁹⁸⁵ ~~986~~ ⁹⁸⁷ ~~988~~ ⁹⁸⁹ ~~990~~ ⁹⁹¹ ~~992~~ ⁹⁹³ ~~994~~ ⁹⁹⁵ ~~996~~ ⁹⁹⁷ ~~998~~ ⁹⁹⁹ ~~1000~~ ¹⁰⁰¹ ~~1002~~ ¹⁰⁰³ ~~1004~~ ¹⁰⁰⁵ ~~1006~~ ¹⁰⁰⁷ ~~1008~~ ¹⁰⁰⁹ ~~1010~~ ¹⁰¹¹ ~~1012~~ ¹⁰¹³ ~~1014~~ ¹⁰¹⁵ ~~1016~~ ¹⁰¹⁷ ~~1018~~ ¹⁰¹⁹ ~~1020~~ ¹⁰²¹ ~~1022~~ ¹⁰²³ ~~1024~~ ¹⁰²⁵ ~~1026~~ ¹⁰²⁷ ~~1028~~ ¹⁰²⁹ ~~1030~~ ¹⁰³¹ ~~1032~~ ¹⁰³³ ~~1034~~ ¹⁰³⁵ ~~1036~~ ¹⁰³⁷ ~~1038~~ ¹⁰³⁹ ~~1040~~ ¹⁰⁴¹ ~~1042~~ ¹⁰⁴³ ~~1044~~ ¹⁰⁴⁵ ~~1046~~ ¹⁰⁴⁷ ~~1048~~ ¹⁰⁴⁹ ~~1050~~ ¹⁰⁵¹ ~~1052~~ ¹⁰⁵³ ~~1054~~ ¹⁰⁵⁵ ~~1056~~ ¹⁰⁵⁷ ~~1058~~ ¹⁰⁵⁹ ~~1060~~ ¹⁰⁶¹ ~~1062~~ ¹⁰⁶³ ~~1064~~ ¹⁰⁶⁵ ~~1066~~ ¹⁰⁶⁷ ~~1068~~ ¹⁰⁶⁹ ~~1070~~ ¹⁰⁷¹ ~~1072~~ ¹⁰⁷³ ~~1074~~ ¹⁰⁷⁵ ~~1076~~ ¹⁰⁷⁷ ~~1078~~ ¹⁰⁷⁹ ~~1080~~ ¹⁰⁸¹ ~~1082~~ ¹⁰⁸³ ~~1084~~ ¹⁰⁸⁵ ~~1086~~ ¹⁰⁸⁷ ~~1088~~ ¹⁰⁸⁹ ~~1090~~ ¹⁰⁹¹ ~~1092~~ ¹⁰⁹³ ~~1094~~ ¹⁰⁹⁵ ~~1096~~ ¹⁰⁹⁷ ~~1098~~ ¹⁰⁹⁹ ~~1100~~ ¹¹⁰¹ ~~1102~~ ¹¹⁰³ ~~1104~~ ¹¹⁰⁵ ~~1106~~ ¹¹⁰⁷ ~~1108~~ ¹¹⁰⁹ ~~1110~~ ¹¹¹¹ ~~1112~~ ¹¹¹³ ~~1114~~ ¹¹¹⁵ ~~1116~~ ¹¹¹⁷ ~~1118~~ ¹¹¹⁹ ~~1120~~ ¹¹²¹ ~~1122~~ ¹¹²³ ~~1124~~ ¹¹²⁵ ~~1126~~ ¹¹²⁷ ~~1128~~ ¹¹²⁹ ~~1130~~ ¹¹³¹ ~~1132~~ ¹¹³³ ~~1134~~ ¹¹³⁵ ~~1136~~ ¹¹³⁷ ~~1138~~ ¹¹³⁹ ~~1140~~ ¹¹⁴¹ ~~1142~~ ¹¹⁴³ ~~1144~~ ¹¹⁴⁵ ~~1146~~ ¹¹⁴⁷ ~~1148~~ ¹¹⁴⁹ ~~1150~~ ¹¹⁵¹ ~~1152~~ ¹¹⁵³ ~~1154~~ ¹¹⁵⁵ ~~1156~~ ¹¹⁵⁷ ~~1158~~ ¹¹⁵⁹ ~~1160~~ ¹¹⁶¹ ~~1162~~ ¹¹⁶³ ~~1164~~ ¹¹⁶⁵ ~~1166~~ ¹¹⁶⁷ ~~1168~~ ¹¹⁶⁹ ~~1170~~ ¹¹⁷¹ ~~1172~~ ¹¹⁷³ ~~1174~~ ¹¹⁷⁵ ~~1176~~ ¹¹⁷⁷ ~~1178~~ ¹¹⁷⁹ ~~1180~~ ¹¹⁸¹ ~~1182~~ ¹¹⁸³ ~~1184~~ ¹¹⁸⁵ ~~1186~~ ¹¹⁸⁷ ~~1188~~ ¹¹⁸⁹ ~~1190~~ ¹¹⁹¹ ~~1192~~ ¹¹⁹³ ~~1194~~ ¹¹⁹⁵ ~~1196~~ ¹¹⁹⁷ ~~1198~~ ¹¹⁹⁹ ~~1200~~ ¹²⁰¹ ~~1202~~ ¹²⁰³ ~~1204~~ ¹²⁰⁵ ~~1206~~ ¹²⁰⁷ ~~1208~~ ¹²⁰⁹ ~~1210~~ ¹²¹¹ ~~1212~~ ¹²¹³ ~~1214~~ ¹²¹⁵ ~~1216~~ ¹²¹⁷ ~~1218~~ ¹²¹⁹ ~~1220~~ ¹²²¹ ~~1222~~ ¹²²³ ~~1224~~ ¹²²⁵ ~~1226~~ ¹²²⁷ ~~1228~~ ¹²²⁹ ~~1230~~ ¹²³¹ ~~1232~~ ¹²³³ ~~1234~~ ¹²³⁵ ~~1236~~ ¹²³⁷ ~~1238~~ ¹²³⁹ ~~1240~~ ¹²⁴¹ ~~1242~~ ¹²⁴³ ~~1244~~ ¹²⁴⁵ ~~1246~~ ¹²⁴⁷ ~~1248~~ ¹²⁴⁹ ~~1250~~ ¹²⁵¹ ~~1252~~ ¹²⁵³ ~~1254~~ ¹²⁵⁵ ~~1256~~ ¹²⁵⁷ ~~1258~~ ¹²⁵⁹ ~~1260~~ ¹²⁶¹ ~~1262~~ ¹²⁶³ ~~1264~~ ¹²⁶⁵ ~~1266~~ ¹²⁶⁷ ~~1268~~ ¹²⁶⁹ ~~1270~~ ¹²⁷¹ ~~1272~~ ¹²⁷³ ~~1274~~ ¹²⁷⁵ ~~1276~~ ¹²⁷⁷ ~~1278~~ ¹²⁷⁹ ~~1280~~ ¹²⁸¹ ~~1282~~ ¹²⁸³ ~~1284~~ ¹²⁸⁵ ~~1286~~ ¹²⁸⁷ ~~1288~~ ¹²⁸⁹ ~~1290~~ ¹²⁹¹ ~~1292~~ ¹²⁹³ ~~1294~~ ¹²⁹⁵ ~~1296~~ ¹²⁹⁷ ~~1298~~ ¹²⁹⁹ ~~1300~~ ¹³⁰¹ ~~1302~~ ¹³⁰³ ~~1304~~ ¹³⁰⁵ ~~1306~~ ¹³⁰⁷ ~~1308~~ ¹³⁰⁹ ~~1310~~ ¹³¹¹ ~~1312~~ ¹³¹³ ~~1314~~ ¹³¹⁵ ~~1316~~ ¹³¹⁷ ~~1318~~ ¹³¹⁹ ~~1320~~ ¹³²¹ ~~1322~~ ¹³²³ ~~1324~~

iste riječi i riečave. - Kako je prorok bio pozvan, da na-
viješuje pokoru i nagovara na obdržavanje zakona, to on
češće slušašam svojim na pamet doživlje sadržinu zado-
na osobito Jeremijinu i predjašnjih proroka,
dokazujuć, da će se pretaje njihove skoro ispuniti, pa
tim da će se i njegov poslanstvo božje pokazati; zato
je Jeremija pisac, većma reproduktivan, nego li produkti-
van. - Jezik mu naginje na Aramötkinu (u gl. 10, ciki-
je ii peraz aramöski; t. j. halijski). Mza sve to ima i u pro-
roštvi Jeremijinih vidjenja (1, ii; 24, i) djela simboličkih
(13, 19; 27; 32); ritma. -

4. Govori Jeremijini u i. dielu poređani
su što po kronologiji, što pak po nutarnjoj srodnosti;
neki imaju naznačenu godinu (gl. 25-27; 35-36 za Joa-
kina, 37 i 38, za Sedekiju, 39-44) poslije zauzeća gra-
da Jerusolima, neki neimaju naznačena vremena, kad
ih je prorok rekao. - Razlika je u tekstu knjige Jere-
mijine, medju Maticom i Vulgatom s jedne i medju
LXX i Itale. s druge strane; mnogi su versovi u LXX
i Itali izpušteni; a mnogi dodani; k tomu proroštva
poisti nerodni, što je u Matici; Vulgati čitaju (od
gl. 46-51) a alaze se (redom) u LXX i Itali poslije 25,
13 i to drugim redom. -

5. Da se u ovoj knjizi nalaze govori i proroštva

Jeremijina, dokazuje sama njihova sadržina (1.1: Rieči Jere-
mije sina Hlekije, na itd; 2.1: Jopet mi dođe riječ Gospod-
nja, govoreći itd.). Tako ih nije Jeremija sam svojim pu-
kom pisao, nego ih je kazivao u pers Baruku, koji 4
godine kraljevanja Joakimova napisao u knjigu iz ostale
jeremijinih sve riječi gospodnje, koje mu govori (36, 1-4). Kad
je Baruk po zapoviedi Jeremijinoj u bratu čitao knjigu, da
se je speliti kralj Joakim. - Tada se proroč opet
istom knjigu, novimi prietjema i (grozjavni) i proroštva
pomoćanu napisati Baruku (36, 27-32); ali ni ova druga
izdaje nije isto sadašnjim, jer prije glave 36^e (n. p. gl.
21-24; 28, 29, 32, 34) ima proroštva, koja su izdana bila
istom ga Sedekije, pa ih je onamo pometao ili Baruk,
ili koji drugi sabirač govora jeremijinih. Baruk ili
drugi sabirač dobio je i 52 glave (iz IV. Kr. 24, 18-25, 30)
da pokaze historijom, kako su se proroštva Jeremijina iz-
punila. - Glava 51. Dokazna se riječi: Sve se su-
više Jeremijine. - Otkriveniji knjige dokazuju
I. Izv. 36. 21 (Da se ispuni riječ gospodnja, koje reče po-
stava Jeremijina... Dokle se ne navrši 70 godina), Dan
9, 2 (Da Daniel razumijeh iz knjiga broj godina, koje
dijeli rekao Gospodin Jeremiji proroku... 70 godina)
Eze. 1, 1 (Prve godine kralja persijskoga, da bi se
ispunila riječ Gospodnja, koju reče na msta Jeremi-
jina, podiže gospod svih kralja etc.).

za Jeremiju, pa su ga LXX. valjda stoga smetnuli, da Tuzbalice ovako pripoje posljednjoj oglavi knjige Jeremijinje. Kako svjedoče Jos. Flavij (ctr. Ap. 1.6), Meliton Sardijski, Origen, Epifanij i Jeronim (prot. gal), Tuzbalice su ovi od kasnije vremena bile spajane s knjigom Jeremijinom, pa su ih neki khalmeiste odvojili, među megiloth uvrstili i zajedno s ovimi metnuli među hagio grafa. - Da je tuzbalice sastavio Jeremija, dokazuje i sadržina njezina, na rav jezika i sloga, te shi'not, priručba u njim i u proročih Jeremijinih. - O tradiciji židovskoj sastavio ih je Jeremija još u Jerusolimu. -

3. Prve 4 glave složene su akrostihčki redom alfabet. - U njima, u 3. glavi svakim pismenom u alfabetu počinje po 3 verse, dakle ima u toj glavi 66 versa. - Posljednja (5) glava ima dakle 22 versa, ali nije složena redom alfabetičkim. - Besjeda je kao što dolikuje tuzbalikam, njezinija mogla u proročih prinosi (kropi) su po sve prama vlastitoj sadržini, i jezik (Maledaismi pomiesan) takav je, kakav se može očekivati od Jeremije i njegova doba. -

4. Oplakujuć Jeremija Tuzbalicami nesreću svoju i naroda svojega, i je zajedno u njihov uzor sve tuge i nekore iz tih vremena. - Poista - kaže sv. Gregorij, "Tuzbalice su kao da su u rukama ovih knjiga i kao da su u njima, kakom se čuo glas, i suze na polju". -

Ali premda Jeremija v Tržbalicah v slovom smislu
oplačuje nesolje svojega vremena, da svin tim, buduc da
je on, patnjami svojimi bio tipus Krista krpcega, to je pra-
vedno pokva katolicka tržalike njegove posvetila uspo-
meni muke spasiljave.

§ 57. Knjige Samuelove.

1. **U**čest su ove dve knjige v Hebrejski sačinjava-
le samo jednu knjigo Samuelovu (svedoce s. Cyrille,
rusolem. Origen i Jeronim); na prevodici Alexandrijski
i Vulgata razdeliše jednu knjigo Samuelovu v Dve i
spojše ih sa knjigami kraljevskimi, nastajen svin ime
zajedničko „ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ“ (kraljestva) - Jeronim: Re-
gum, knjige kraljevske, jer pripoviedajo zgodjaje kra-
ljeva Judejskih i Israelskih od početka njihovega pa do
suzanistva babilonskoga. - Dve dve knjige kraljevske go-
vor se v Hebrejskom knjige Samuelove, jer počinjajo pripo-
viedanjem njegovega narodenja ili zato ^{stose} za dela Saulova i
vidova mogu se na neki način protezati na Samuela. Kje je
obojica pomagao za kralje. - 4 knjige, kaje se v hebrejskom
imenuje I: II Kraljevski - Vulgati takoj govore ^{Kraljev.} III i IV i V. I: II

2. **S**adržina. Dva knjiga pripovieda historijo

Helijasa i Samuelova (4-7) usudjenje kraljevstva (8), historija Saulova i pomagajanja Davidova (9-16) i događaji Saulove (17-31). - Druga knjiga pripovijeda historiju kralja Davida i o starosti njegove (1-24).

3. Ista je ovim knjigama pripovijetati razvoj theokracije od osvođenja Saba sudacškoga do smrti Davida; kako se je naima narod božji oprostio jama neprijateljskoga i kako se napisao nad otklonim i osvođenim Samuelom i Davidom, ova dva suda Božja, puna Saba njegova, kojih su život i djelo na pouku i na uzor čijemikom svih promena.

4. Nepoznat je pisac ovih dvaju knjiga; svatko je pozniji od Samuela; valjda ih je napisao koji proroč postaje razkola [u I. Sam. 27, 5 kaže se, da Doleg spada kraljevom fudijškim; u II Sam. 6, 5, čitamo, da je David 33 godine kraljevas nad svim Izraelom i Judom], ali pri je smjertstva, jer se o njemu i o propadanju kraljevstva ništa ni ne pita. - Pisac je upotriebio spise Događajem puvre mene t. j. ljetopise kralja Davida (I Sam. 27, 24), knjige Samuelove, Nathanove i Gadove (I Sam. 29, 24). - Da je jedan pisac obiju knjiga, vidio se iz jednoga načina pripovijetanja i skladnosti obiju knjiga; ako ima koja razlika, valja ih tražiti u izvoru, odakle je pisac pisao.

5. Knjige Samuelove sadržavaju također prijavu pro
rošća o masiji: kćeri Mathanove (I. S. 7. 12-14, (16 por. Hebr. 11))
kojini se proriče, da će Krist biti iz kćer Davidove; pjes-
ma Amina (I. S. 2, 10) i posljednje pjesmi Davidove (2 S. 23. 1-7), -
jezik je i slog čist, klasičan kao i u sliku vremena, kao
je književnost hebrejska najljepše evala. -

6. Da su knjige vjere doštajne, vidi se iz piščeva na-
čina pripovijedanja prava i iskrena, jer bez svake pristro-
nosti a prave otvoreno pripovijeda i takve stvari, koje su na
opramotu narodu pače njegovim najvećim ljudem. - Zato i
Drugi sveti pisci ove knjige drže doštajnim vjere i njima
se služe. - Tako pisac I. Dnev. što piše od II glave do 21. (od
pomazanja Davidova do popisa narodnoga i kuge) našio je iz
I. Sam. 16 - I Sam. 24. -

Pisac Crkvenice slavec u 46, 47, 48 Samuela, Natha-
na i Davida, čija su nam podatke iz naših knjiga. - In o-
vom gaopjetu n. pr. u Math. 12. 3. 4. navodi se događaj iz I. S.
21, 6, kako je naima David jeo hlebove izložene, kojih
ne bi bio smio jesti. -

proti savietu Jeremijinu u Misir, odvede se silom sa Jobom Jeremi-
ju i Barucha, i podase se idolopoklostou i avakojakoniu
bezakonju. ~ Na kraju je Nabuhodonosor Misir saulevao,
izginuše mnogi od prebjezlih: Judejaca što su gladi što od
mača; kao što je prorokao Jeremija (44. 27). Gaudas av-
Mifin, pokori sibi Nabuhodonosor filistejce, Idanejce,
Moabce, Arape i ostroa (?) (Is. 2. 4; Jer. 49; Ez. 21, 28,]. ~

2. Judejci kao tažnji u Babiloniju odvedeni težko
su mogli prestatati blagdana svojih, gospodstva tudjina
i izsmicivanja od neprijatelja. ~ On čini se, da im
se je žalostno stanje bilo poboljšalo; jer je Kralj Babilon-
ski Evilmersedah zaslužnoga Kralja Josahima 37 go-
dine njegova tažnjevanja izvadio iz tamnice, liepo o njim
govorio, promienio mu haljine i davao od svojega Kraljev-
skoga stola hranu svega vrsta njegova, do fructi njegove [II. Kr.
25, 27-30]. ~ Položim je dopušteno ne samo živjeti po ujeri svo-
joj, nego su pojedini njihovi skupovi imali starješine (sude)
svoje [po Ez. 14, 1: 20, 1, do još starješine Izraelke u Eze.
Kielu; i q. historiju Sufanima u Dan. 14]; k tomu su Da-
niel i Drugari njegovi ^{odboji} ~~obnoli~~ najveća dostojanstva u Babil-
loniji, odakle je jamačno mnogo dobra došlo Južnjem. ~ Ima-
li su takojer velikih proroka, koji su žalostne i očajne pjesi:
li nadom ^{kojih} ~~kojih~~ izbleuljenje, i ^{kojih} ~~kojih~~ su besjede pism više predile,
što su u pravećima proroštva sačinjavati zbilja izpunila. ~

Kako je cjelokupnost naroda hebrejskoga (jer su imali pri povratku iz sužanjstva) i spoljašni oblik theokracije (povratnici se nisu još mogli tuđih gospodara, niti su imali ni hramu ni kralja i znaka nezavisnosti Jehovine) bio pokinut, a sam zavjet theokracije i služba kraljevska i svećenička zajedno vrijeme prekinuta, to su proroci (osobito Ezekiel, koji je najteže posao Jeremijin) tim više nastojali, da se duge urešbe zakona Mojsijeva kao npr. svetkovanje subote, obilježavanje, te su frigidni i svjetujući [Ez. 8, 1; 11, 25.] čuvali je i u njihovom narodu i u njihovoj praksi pouda plodajućemu i idološkostima [izp. Jer. gl. 1. 3, 4].

3. Sužanjstvo babilonsko nije bilo u rukoh Božjih samo kazna za grjehe naroda Judejskoga, nego i jezik i ličnjazaj, da se poboljša i poboljšanom, da se iz pune obćanja zavjetom Dava, i ujedno, da se preko razpršena naroda poganom pripravlja put spasenja [prikladno i parti-kularizma na universalizam]. - U sužanjstvu i preko sužanjstva narod je Izraelčki očistio i iznobljen; tim su dom Božjim jedan s i s Judejaca nije se ni malo popravio, nego je pače podao idološkim i svakojakiim spasićima; i u njima pak su nevoljom nflućeni i povjerovavši u njem priroka, koji su proveli propast Babilona zamrzjivši na idološkim i pokorom i molitvom povratiti se k jedinomu

ponovniku svojemu Bogu, te opnevi se prinu ferdokornim
frigidit prou Dnšom njeni prou i jedoviti, tim više, što
su se i pogani stali Behova Boga fzaslova nungo cieni.
Ako su Judejci pošli sužanjstva službu Boga počeli tražiti
više u vanjskih oblicih nego li u unutarnosti, u Dahu, koji
nebijahu krivi proroci, koji su uz spoljašnje obdružavanje
zakona gubili i unutarnji sučest (Čr. II. 19; 18, 30; Dan 9, 4)

Proroci, koji su živjeli u sužanjstvu naroda Daniel, bili
su od Boga polni narodom, poganom. Objave Boga, pro
roštva i riječi prorocke imale su se u haldajci i slični
broda njustiti i bogostvojem poganskim, i zatanzem
haldajskim, kaqvom se je već nekoe Jehova bioio
preko Mojiza i Aona i idoli Misirskim. Bog je ho
tio da riječ njegova bude poznata na njeftu pamnome [E
Petr. i, 19]. Stanje Judejaca u sužanjstvu Babilonskom,
objašnjeni knjige Barukova, Ezechielova i Danielova.

Proroci u sužanjstvu

§. 59. Baruch

1. Baruch (Baruch) sin Merujin od plemena Jud
na bijaše sluga i pisar proroka Jeremije (Jer. 32. 12; 36. 4. 17)
koji gubiozna zbog nevolje svojih i naroda, tjeao (gl. 45) Prati Barukovo

Saraja bio je glavnik posteljnika kralja Sedekiję; pa kad pobje u Babylon 4. godine kraljevanja Sedekijina, postao Jeremija po njem prorokom o propasti Babylona, pisano u Knjizi za koju će Saraja Kamen povezati i baciti u Enfrat (Jer. 51.59-64). Iz toga se vidi, da je Baruk bio rođak plemenita. Mnogi mnogi, da je sa Sarajom u Babylon išao i Baruk. pa od zaslužjenih Judejaca donio poslanicu (Bar. 1.102, 23). Poslije razora grada Jerusolima, Baruk otkade uz Jeremiju i s njim bi prisiljen pobjeći u Misir (Jer. 43. 1, 55). Po smrti Jeremijinoj pobje u Babylon; jer kažu i, i kažu, knjigu je svoju napisao u Babylonijsi, 5. godine pošto su Haldejci grad Jerusolim zauzeli i popalili. -

2. **Baruk, židov.** - Baruk čita svoj spis pužnjem (1.19). koji žalosni žalju u Jerusolim sabranih novaca, da se pri-
nose žrtve i braci svojoj u Judeji pišu pobožnu knjigu (psala-
nec, molitve), koji neka čitaju, da umilostive Boga, da bi-
ju oprostene grieha i milost Božju (1.10; 2.23) - Ovoj posla-
nici Božje Baruk razmatranje svoje [2.24; 4.8], kojim opo-
minje pužje, da se, slaveći mudrost Božju, povrate k Boga
i zakonu njegovom, i pronicu, da se se Bog poštom pojačtina
zemlji [3.37. 38: Ille (Deus) adinvenit omnem viam David,
linae et tradidit illam Jacob puero suo et Israel dilectus. -
Post haec in foveis visus est, et cum hominibus conversa-
tus est.] -

his pisea Jeremijin, pak se je prije knjiga njegova i prorokstva
Jeremijini mi pisala u jednom sveztku. Ipak, gdje kažu sv.
otci kao Athan. Cyrill. Alex. navode ovu knjigu takogod po imenu
nam samoća Beruka i oči nicejski vele: Sicut scriptum
est in libro Beruch ex ore Jeremie prophetæ.

5.60. Ezekiel.

6
Ezekiel (עֶזְקִיֵּאל) - (Tulg. Eechiel) fere
njin suvremenik, mu ot njega nešto mlađji sin Buzija
svćenik. Iješe 11 god prije razora grada Jerusolima s kraljem
Zedonijom odveden u sužanjstvo, gdje uz potok Olabar bo
ravio, oženjen i imao svoju ženu (תִּצְתָּל) (1.3; 3.15:8.1; 24.12)
Godine 5^e svoega sužanjstva (a 30^e doli poje) pozvan bi k flj
bi prorokoj, koji je obavljao neznane, s 27 god. sužnjavanj
svoega. Iako barem 22 godine (29.17) a bio će mlađji sužnji
veoma ugledan (ps 8.4; 14.1; 20.1; dolazak k njemu ptajesi
ne izraelke; ps 33.21, dođje k njemu jedan, koji teče i Jeru
solima i reče: uzese grad). Od drugih oklovoština života
njegova neznano ništa jamačno. Po tradiciji židovskoj
nabog jedan Lido, (kristuraš), kojega je bio korio radi
i islopo klonstvo. -

2. Knjiga Ezechieva deli se u dva dela: - Al prvom delu nalaze se (gl. 1-32) prorokstva, koji su Ezechieh rekao pri izlazu iz grada, i to a) od gl. 1-24 proročtva namenjena Sionu;

opisavši svunje svoje. I slušali prorokoj (gl. 1-3).
Kori Lidove dosta oštro da opacim i idolopokloni-
kojini da kažu većinom u navedenih vijenih, proro-
če propast grada i sudanjestvo kralja i naroda; i
od 25-32 proriče protiv naroda i theokratiji i c.
prijeteljskim: Amoncem, Moabcem, Edomcem,
Filistajem, Sircem, Sidoncem i Misircem. U drugom
gl. (33-48) proročtva, koja je Ezechiel
rekao prošle, razara Jerusalema grada, a namie-
nio Lidovom; najprije ih kori, a onda opet. I
proriče konac sudanjestva i povratak u svet-
stvo; u ova proročtva upitice, upitice, razara i
i o idućem kraljevstvu messijskom i to o kraljev-
stvu (34, 23-31; 37, 24) i o blaženstvu doba, mes-
sijškoga [11, 17 ss; 16, 60 ss; 17, 22 ss; 34, 22 ss; 36, 33-
ss; 37, 1-14 (sube kosti oživjeće); 37, 22], napokon
(od 40-48 gl.) crtajući vječnostven grad i Jeru-
salem, novi, Duhovni Jerusalema t. j. celina i
stava, u koju će se svi narodi primiti.

3. U Ezechielu ima više proročkih vijenja i
simboličkih djela, nego li u drugim proročtva-
ma. To je dosta nejasno i teško razumjeti. E.
Jeronim (praef. in Ezech.) zove ga "oceana-
scripturarum, qui principia ad finem volumi-
nis magnis habet obscuritatibus involuta", s
ga je bilo Lidovom, kako sujevoći isti, i
zabrane citati knjigu Ezechielovu prije 100
godine dobi njihove. Proročtva su pretežno i
većinom redom kronologijskim (u drugom obli-
ku redom stvarnim), i obično razložna i jasna.
Koji su razara. Ezechiel ima, pored i raznih
Ez. 49.

...i u njegovu osobinu, kao n. pr. sine čovječji (2, 1. i 2, 6; 3, 4 etc.). i oni će priznati, da sam ja Gospo-
din (5, 13; 5, 10); i dodje nada me ruka Gospodnja (5,
5; 5, 22. itd.). Čina riječi haldejskih i osolutih obli-
ka, sv. Jeronim o njem kaže: nec sates disser-
tus, nec admodum rusticus est, sed ea utroque me-
dio temperatus. Da je knjige ove pisane abija E-
nakiel, držali su svi prajasniji vjekovi; a to
protvrđuje i sama sacrasna knjige; jer se sam
pisac Ezekielom zove i o sebi govori u prvoj o-
sobi (osim 1, 3; 24, 24), protvrđuje i pisac Eze-
kiele (49, 10): Ezechiel, qui vidit conspice-
tum gloriae, quam ostendit illi in curru Che-
rubim, kojimi se riečni anaučeje prvo vidjenje, što
je pisao Ezechiel (1, 4 ss.). -

§ 61. Daniel.

1. Daniel (587-539) ^{anđeo} iz plemena Judina, a
rova aka na kraljevskoga (po Jos. Flav. Ant. 10.
1. od roda Sedekijina) to svakako veoma oblično-
ga treće godine (ili 4^e ispr. Jer. 25, 1) kralja Jo-
akima odveden bi sa Ananijom (Sadrachom),
Misaelom (Misachom) i Azarijom (Abdenagom)
i s drugimi plemenitim mladici u sušanjstvo u
Babilon, gdje se je, navodivši ime Baltasar,
po zapoviedi Nabukodonosorovoj naučio jezik
i ananostem haldejskim i bio uvišen na častu
svare kraljevskom (kao patriarha Josif u
Misiru). Tri Danielova druga radi stalna pri-
znavanja vjere svoje baceni u peć ognjenu, i t.

bavljenu bjehu odanle na način čudesni. Dok je Daniel bio još mlad (13, 45. Vulg. puer junior z. j. od 20-30 god.) iabavi Susanu i aputku straju bezbožnih starješina [po svoj prilici Ahaba i Iedecije, koji su po Jer. 29, 1-23] zarobljenikom laž prorokovali i činihli gođilo u Israellu čineći prečubu sa ženami blišnjih svojih]. Tumačenjem snova i vidjenjem postavši slavan, velike časti obnašao sa raznih kraljeva (Nabuhodonosora, ^{Evilmerodona} Meriglissera, Labarossara, Nada, Naboneda, Darija Medijanina i Cyra). U lavsku jamu bačen [dva puta: 1. sa Darija, jer se je molio Jehovi (gl. 6), 2. sa Cyra? ako se savije veras gl. 13? spoji sa 14. glavom, jer je ubio Amajia gl. 14] iabavljen bi i a nje nepovrijeđen, i sa svim prilikama oslobođen (vjerom Hebr. 11, 33: vjerom... stvorivši usta lavovom), dođivi veliku starost (najmanje 90 god.) buduć još 3. godine Cyra kralja persijskoga imao vidjenje (10, 1).

2. Knjiga Danielova dieli se obično u 2. Djele:
1. Dio historijski (gl. 1-6) sadržava historiju Danielovu sa Nabuhodonosora (gl. 1-4), sa Baltasarom (Naboneda?) (gl. 5) i sa Darija Medijaninom (gl. 6), ter u gl. 13. historiju Susaninu i u 14. priporijeku s belu i Amaju (u Vulgati). Ova prva 6 glavah nije punka historija, nego su u nju upletena i vidjenja. 2. Dio (gl. 7-12) sadržava glasovita vidjenja o tom kako će velika, općetvra kraljevstva postajati i propadati i o odnositu njih njima napram narodu Božjemu, o kojemu medijinu proglasi 70 (godišnjih) sedmica (9, 24-27) i o vaskrsenju i posljednjem sudu (12, 1-5). K-

na isti način ponašao se Daniel braći medju
svim prorokima. (I. Kor. Pavij (2. Kor. II. 18) kaže o njem
da je kao jedan od najvećih proroka. Suvremeni Eze-
kiel stavlja ga uz Izoja i Eoba kao pravedna (Ez.
14, 14) kao čovjeka premudra (28, 3).

3. Knjiga je Danielova što hebrejski, a što kal-
dejski pisana. Haldzijski je pisana od 2, 4 do kra-
ja 7 glave, dakle gdje se opisuju događaji i pro-
roci spadajući na monarhiju haldzijsku; a he-
brejski od 2, 4 do 2, 4 i gl. 8-12, u kojih se govori o
kraljevstvu kraljevine Babiljona. Ostalim drugima,
kao što 3, 24-90 i gl. 13 i 14 došli su do nas samo u
grčkom jeziku. (Ist. knjiga, samo 12 glava)

4. Drugi je dio (gl. 7-12) pisao jamačno Daniel,
jer Daniel govori o sebi u 1. osobi (isp. 8, 1: proka-
zu se meni Danielu; 9, 2: Oči Daniel itd.) Izi-
skao drže, da je ovu Knjigu u stavanjem obliku
sastavio jevan pisac, po mnijenju nekajih neki
nepoznate, po mnijenju Eudova sinovij, jer da
je Daniel (1, 17. 19) slavi u prvom osobito dielu,
o njemu se govori kao o 3. osobi, pa je nepoznate
ili sinovij, u ovu Knjigu sastavio bilješke Danie-
love o vidjenjima, objavama i događajima doba svoga.
Ali sva je prilika, da je sam Daniel ovu
Knjigu ovako sastavio; jer je sva starodavnaost
u krala ovu Knjigu Danielovom, kao ti od njega
pisarom, a one potvrde toliko snažne, koliko slič-
ne potvrde pise o Knjizi u prstoknjižju ili o
sv. Pavlu u poslanicama Korinćanom (poslanica
I. 3 Kor. 15, 10; II. Kor. 11, 5; 12, 2 ss.) u trisjaj pako sa-
bi govori Daniel o sebi samo u objavi objekta,

nik (kao 6, 17; 5, 11; 6, 4 itd.).

5. Budući da je Knjiga Danielova veoma velika znamenitosti na dokaz božanstvenost vjere Kršć. mnogim su uglednost često (već u 3. v. ^{već u} Tarfirije) pro-
bijali i knjižali dokazati, da je napisana u doba
Makabejsko (g. 165) tim se obara proročki karakter,
ter vjerovanja u njoj i ruci ^{se} autentiteta njene historije,
pa se Knjiga baca medju apokrifne.

6. Autencijiu i istinitost Knjige Danielove po
Kanju:

a) predavanja Lidova, koji su poročuju medju sv.
Knjige; Jos. Flavije (Ant. 8. 5) prijavljuje da je
proročka Knjiga Danielova bila unčena Eleazar
dru Vel. kad je ulazio u Jerusaleu; proročki sta-
Karija (1. 18; 2, 1-4; ^{u četiri monarhije} 6, 1; 11, 3) i pisci: Ekvence (10, 8
isp. Dan. 4, 44; 17, 5 isp. Dan. 2, 21), Knjige Esdrine
(gl. 9) i Ekhemijine (gl. 9 isp. Dan. 9, 3-19), Knjige
Mudraci (3, 7 isp. Dan. 12, 3) i I. Makabejske (2, 59.
60 isp. Dan. 3, 50; 6, 22; 1, 57; ^{isp. Dan.} 9, 27) imade stvari i
izreka uzele iz Knjige Danielove.

b) U novom zavjetu Krist Gospodin (Mat. 24, 15
i Mark. 13, 14) proročtvo o spustošenju hrama pri-
pisuje Danielu (9, 27). Tada i drugdje u evanđeljih
i spisih apostolskih spomena na Knjigu Danielo-
vu; n. p. Mat. 24, 30: i ugledat će sin čovječiji i
ide na oblaci nebeskih sa silom i slavom i
likom isp. Dan. 7, 13. 14: i gle. Kao sin čovječiji i
djao se s oblaci nebeskim i dade mu se vlast i
slava. Kao iz ovoga Danielova mjesta uzeta
ona rečenica novoga zavjeta: i videt će i sličit će

c) što se u Knjizi Danielovoj proročilo o 4 monar-
hije i s masovni, to se je sve ispunilo; historijske vi-
sti u Knjizi i opisivane okolišne sudaraju se s do-
bom, u kojoj je živio Daniel; i nauke dogmatički
i moralni što se nalazi u Knjizi, proove je sukladan
s Knjigama drugim starijima svijeta. Što Dani-
el ovako jasno napred kaže o vremenih i djelih tih,
tako Epifana to se tumači sa karaktera proroč-
koga; jer Knjiga ne bi bila ništa svoji shodna,
da je napisana u doba Makabejsko na utjehu ši-
rovom od Antioha progorjenim.

d) Daniel navodi se u Knjizi govoreći o sebi u 1. os-
bi (7, 2; 8, 15; 2, 15; 9, 2; 10, 1) u 12, 4 čitamo: „Et ti Da-
niel, daj ovi pieći i naprečati ovu Knjigu do po-
stojnjega vremena“. Pisar je dakle jezikom haldajski
i hebrejski dokazuje, da je pisar bio vješt objem
jezikom, a takav je Daniel, rodom Hebrejin, a
naučen u jeziku haldajskom, u dvoru kraljev-
skom u Babilonu.

e) Napokon sadržaj i oblik proročtva u Knjizi
Danielovoj proove je prikladan vremenu nastan-
ja babilonskoga te službi i osobi Danielovoj.
Opisuje nam Knjiga borbu monarhija svjet-
skih s theokracijom i konačnu pobjedu ove, na-
vrimo. Št da Daniel sastadi mudrost haldej-
sku i pokaže namočnu mudrost Jehovinu, treba
lo je, da se objava Božja prikaže u obliku Hal-
dejske poznate, u symbolih i slikovnih besjeda.
Št buduć da je ta objava napokon za narod
Božji bila sadržana, Daniel je morao odnosaj
theokracije s svjetskim monarhijam jasno razlo-

čiti. Stoga se proročtva njegova oblikom i sadržinom razlikuju od drugih proročtava. Od njih možemo također razumjeti ona silna čudesa, koja je Daniel kao predstavnik naroda theokratije; a da nisu bili bez uspjeha, vidjeti je iz proglasa Cyrova I. Ead. 1, 1-4.

7. Dodatci drugokanonski (3, 24-90) ^{molitvankarijmai} pjesan triju dječaka, gl. 13 o Susani i gl. 14 o belu i sama, ju) ne nalaze se više u tekstu hebrejskom, nego u grčkim prevodima; ali da su prevedeni s hebrej; Stoga ili haldajstoga, svjedoči njihov jezični karakter, naime mnogi aramaismi.

8. Da su i ovi dodatci kanonski, dokazuje: a) odluka konc. Trid. (sess. IV. de can. s. script.): da se sa svete i kanonske knjige imaju primiti sve knjige st. i nov. zavjeta ciele da svime svojim čestmi, kako se običavaju čitati u crkvi Katol. i kako se nalaze u Staroj lat. Vulgati; b) staro, davni običaji u crkvi, da se ovi dodatci čitaju kod službe Božje; c) sv. oči, koji ih broje u sv. pismo; tako je Origen naročito branio historiju Suzaninu proti Julju Africainu; d) napokon i kodovi Helleniste spominju historiju, u ovih dodatcima sadržanu.

9. Ko je pisac ovih dodataka ka knjizi Danielovoj? Mnogi drže, da je sam Daniel; nego priličnije čini se ono mišljenje (Corn. a Lapide, Wiederhott, Rausch), po kojem ovi dodatci ne bili iz početka pripadali ka knjizi Danielovoj; nego ih napisao koji suvremenik Danielov, ili još kasniji pisac po tradiciji, a grčki prevodioci

dodati zbog sadržine. Za Knjige Danielove, kao što je bila Knjiga Baruchova dodana Knjigi Jeremijinoj i proširila Jeremijina Knjiga. Prema tome. Jesan i Malitva, što su djeca u sebi govorili, mogli su oni sami, ispravivši se sa febi, sastaviti, ili tko drugi probijati.
Za autenticiju Danielove Knjige vidi podatoka u. Lennant, „Die Magie u. Wahrsagekunst der Chaldäer“. Tena 1878. —

5.63. Knjige Kraljevske (III. i IV. Reg.)

1. Dve Knjige Kraljevske (nekoč 1. ova, i ova, i ova) historiju od pomazanja Salomona za kralja do propasti Kraljevstva Judejskoga, naznačito historiju kralja Salomona (3. Kr. gl. 1-11) i ova, i ova historiju kraljeva Judejskih i Izraelokih (III. Kr. gl. 12-14. Kr. gl. 17) i podli propasti Kraljevstva Izraelokoga historiju kraljeva Judejskih do rata Jerusalema (IV. Kr. 18-25); još se na koncu (IV. Kr. 25, 27-30) spominje, da je Cimerodah kralja Jehoniju 37. godine njegova sužnjavanja doveo iz tamnice. Dakle ove dve Knjige priopćavaju historiju od 453. po prilici godine, t. j. od god 1015-^{do 587. godine.} 587-36 godina — t. j.

2. Pisac nije bio nakon napisati političnu historiju oba Kraljevstva, nego ispraviti: ova, i ova stvari, hotio je pokazati, kako su se ispravili oba običaja Božja učinjena Davidu (II. Kr. 12) i gradjenju kralja i o sadržavanju kraljeva —

stva njegovim potomkom i u najburnijem vremenu (III. Kr. 2, 17; 8, 20; 11, 36; IV. Kr. 11, 1 ss.), kako je Bog nastojao preko proroka učiniti theokraciju i zakon u narodu, i kad je napokon besbožnost vruća i vladala, kako je bio prisiljen odigrati najprije u Izraelu, a kasnije i u Egiptu; svrha je dakle knjige proročko-historijska.

3. Otkriveno je pisac ovih knjiga i toba, u ko-
je su pisane; ali je pisac svakako različit od pi-
sa drugih knjiga Samuelovih, jer a) Samuelove
priповiedaju historiju više posebnu a to vrlo obila-
to, i Kraljevske više obćenitu a to samo u izvješću,
b) Samuelove ne navode izvora, niti nemaju bje-
žaka hronologijskih, a Kraljevske imaju jedno
i drugo; c) slog je u Samuelovih navišeniji i pro-
dan slogu knjige Sudske; u Kraljevskim je pro-
saičniji, prozaičniji; d) svrha je različita jednim i
drugim knjigam. Neki (Huet, Calmet) tvrde,
da je Kraljevskim knjigam pisac Esdra, drugi
(Calmadoite, Sextus Senensis, Haneberg), da je
knjiga sastavljena poslije razora grada Jerusa-
lema i brama, pače poslije 37. godine sužanj-
stva Jehonije i stopravn poslije smrti njegovog; a
li čini se, da je ipak pisana prije razaranja
čanstva babilonskoga, jer teško da bi bio pisac
priopustio spomenuti izbačjenje iz čanstva,
kad bi bio živio poslije. Izdući da je u obije
knjige jednaki način priповiedanja i pisanja,
jamačno je obije jedan pisac.

4. Karakter historijski ovih knjiga također
je se navodjajući izvora (ananka Salomona
Fol. 50.

...i. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

§. 54. Povratak iz sužanstva.

Lidovi pod vladom medijsko-persijskom.

1. Kralj je Cyr. (536-522) zavladao Babiloni, jer, jeršto se je napunilo 70 god. sužanstva, pro-
 diše Gospodin duh njegov, jer on 1te godine kra-
 ljevanja svojega (536-^{prve godine} 522) javnim proglasom
 dopusti Babilon, da se povrate u domovinu i
 sadijaju kram u Jerusalemu. Tim dopuštanjem
 poslužili se 42, 360 Lidova, većinom iz plemena
 Judina, Benjaminova i Levijeva, kojim se pri-
 družiše svi oni, što su se odvojili od naroda
 zemaljskih k zakonu Gospodnjemu (= preseliti
 Neh. 10, 28. 29), pa usamši sa sobom sudove doma
 Gospodnjega, koje ljubi Nabukodonosor odnio
 iz Jerusalema, podjaoše pod vodstvom Šarababe-
 la (5377) ~~umaknut~~ (= Šarabasar, 73777)
 potomka Jehonijasa iz kuće Davidove i Čau-
 sina Torsetkova, a unuka velikoga svećenika
 Saraje u Lidovsku. Ali se nisu ni povratili,

nojo stekavici imetati i šegristro u Babiloniji, ostali su ondje, i onko su po zapoviedi Kraljevoj prispomogli one, koji su se vraćali u domovinu.

Povrativši se Židovi zauzeše porušene grado-
ve, da ih sagrade; sedmi mjesec sagradiše na zi-
dina Jeruzalemskih otar, da prinosi na njem
žrtve, i pravnovali pravnik sjenica, po tom uze-
še graditi hram; kad su mu druge godine po po-
vratku polagali temelje, ^{jedni} pjevali su pjevali od re-
velja i slavili Gospodina, a drugi, koji narame bje-
hu vidjeli predjašnje dom, plakali su sa glava.
Kad Židovi odbiše Samantance, hoteci s njimi
graditi hram, onda ih ovi smetahu u gradnji i
sa Cyra (prijetelja Židovom) lukavošću, a sa Ham-
bija (Hadaverda) i Inerda (Htahnasta) javnom
silom dok Židovi sa Davija Histaspova (druge
godine njegova Kraljevanja g. 520 pr. Hr.) ne dobi-
še dozvolu, da nastave zidanje, nemarne i mltita-
ve u zidanju bostrahu u zidanju proroci Aggej
i Zaharija (Esd. gl. 4 i 5) tako bi napokon g. 516
hram dovradio i svecano posvećen, a poslije to-
ga pramovan pravnik pristin Hisekova (gl. 6).

3. Htahnast (I. Dugaruk g. 465 - 424) sed-
me godine Kraljevanja svojega (g. 458) posla Etda
(X738) svecnika i Knjizevika vijesti narodu
Hajsijevu s velikom slasću u Etdovsku domo-
kvu svim Židovom da se budu svom imanjem
preseli u Palestinu i da žive po zakonik Hajsije-
vih, dodavši jošte darove i one sudove zlata, ko-
jih Babilonci nisu jošte ^{imeli} (gl. 7). Kadra po-
tje s velikim novotrom osetu od rieke Ahave

(9. gl.) u Jeruzalemu, kam su svi oni pošli prepraviti
i ali su imali običaje, manjane, narocito jake
i razlicite. Zbog toga i ispostanili su (bojaci se
da je tužnja i navesti blagom na idola poklon-
stvo), a narod ga u ovom posluša (8-10).

4. Premašit govora sa toga, svadesete nai-
me od. Kraljevanja Artakserksa (445) prehar-
ni, moga Okeemija (17. 10. 11) doznarai sa sia-
losto stanje Okeemija (naroda), što se ljede povra-
ti u Palestinu i grada Jerusalema, rastuši se
moma, molu se Bogu i dobi od Kralja dopu-
stenje, da ide u Palestinu. Dobivši od Kralja
pismo, dođe u Jeruzalem i stane vidove grada
vidati (Ezk. 1-3). Opravljajući grada i naroda
smetase. Sanabaleh namjestnik persijski u Sa-
mariji i Samaritanici grijevoći se, što su odlije-
ni bili od zidanja, ne bez uspjeha, jer je polo-
vina mornaka Okeemijinih poslovala, i druga
polovina držala i kapija i kletove i lukove i o-
klope, i tezi su zidali i mnogi svaki mač pri-
kasan na boku (1. gl. 3); po tom kad je narod
glada radi, zalogio polja i vinograde svoje,
Okeemija nagovori rukodavce, da su ih po-
vratili dužnikom i davanje dala Kraljevskih
oblikaći narodu (gl. 5). U pokos svim spret-
kam, mjeriljatskim, opravljani bjehu grada, vi-
dovi, vrata i kule sa 52 stana (gl. 6 i 7). Za-
tim nastoja Okeemija zajedno s Exatom, da se
i življenje naroda zidovskoga udese po zakonu
Mojsijevu. Čim kad je Exata svemu narodu, tezi
se je u Jeruzalema stupio k pravniku sijnica

ovam dana čitao i tumačio zakon (gl. 8), svi Kaji-
ci se da grieh učinjene odpuštise i ne tudjinka i
maredise post; iia Kojega su govorili vrdiaonu onu
pokorničku molitvu (9, 5-37), a po tom su javno o-
čali vjernost i ponovili zavjet; Koji bude napisan
i pečatima glavara po 4 djeu (gl. 9 i 10). Tim si
Kehemija zaključio i ostao i... stao otadžbine i dan-
gi sagraditelj grada Jerusalema.

5. Kehemija boravio 12 god. u Jerusalemu,
povrati se (433) u Persiju ka Kralju, ali stoji
natrag u Jerusalemu (kada, ne zna se pravo, valj-
da ka Darija Velikoga (424-404) u Eke. 13, 5
kaže se: Π' 10; γ P. 5, Vulgata: in fine dierum), kad
je doznao, da se je narod da njegova ^{izlivanja} ~~preznanje~~
sto opet pokorio, kaoni svećenika Eliashaba,
Koji je pored počimo (13, 14 ss) povrati la i etom do
brodke i, ostro, zabrani skivniti subotu i pčiniti
se tudjinkami (13, 18 ss). Jednoga od sinova Jo-
jade sina Eliashaba, velikoga svećenika po Elov.
Elov. (Elov. II. 8, 2) imenom Manasseja, Koji se
je na sablašan svem narodu o čenio Kćenju Elov.
mabablotovom, otičera od sebe (13, 28. 29). Taj
Manasse (ili njegov istoimeni potomak ka Elov.
Alexandra Vel. ?) sagradi na brdu Farišimna Elov.
mantancem Kram.

Opazka. Kadra je po svjedocanstvu Elov. Darija
(Elov. XI. 5. 5) umro u Jerusalemu, po drugih na-
putu Kralju Persijskomu u 120. god. vjeka; grob
se njegov pokazuje kod Tigrida. Po ne je vjero-
jatno, što Jidovi u Elov. Kažu i prošle Eusebi-
ja i mn. Krišćani drže, da je naime on i Kram,

ali obuhvatao i... Jordana od njega, i... je nekoć pripadao i Galaciji i Basan; a u našem smislu Perea je ograničena Hermonom do Telle, sa istoka Kotarom Gerasim, Trachoth - Trachonitima i Arabskom. Poslije zauzimanja avala se je zemlja prekojardanska na prostu Galileje (I. Mat. 5.9; 17, 26; 20, 25) U vrijeme Kristovo stari Basan obližao je ova okruženja: a) Trachonitu prozvanu od Trachura, sina Ismaelova (Gen. 25, 45); na istok od Hermona; b) Trachonitidu na jug od Damaska; c) Gaulanitu (Džolan) od istoka jezera Genesaretskoga do izvora Jordanskog; d) Turanithidu (Hauran) na istok od Gaulanitide i na jug od Trachonitide; e) Bataneju (Džebel Hauran) na jug od Trachonitide i Turanitide. Perea je brkoviti i divlja, zato nije bila sa veću kulturu, ali je prikladna za stočarstvo.

Opazka. Po smrti Herodovoj (3. godine poslije Krista) Kraljevstvo se njegovo razdijeli u 4 etnarhije i 2 tetrarhije, tako da je etnarha Archelaj dobio Judeju, Samariju i Idumeju, tetrarha Filip Trachonitidu, a tetrarha Herod Antipa Galileju i Pereju. Pošto je Archelaj nakon 10 godina bio ispušten, njegovom su etnarhijom vladali prokuratori Rimski, koji su sjedili u Caesareji Palestinskoj. Poslije propasti države židovske Palestina se je razila k Siriji i upravljali su njom prokuratori Rimski. Početkom 5. vijeka dičila se Palestina: u prvu Palestinu obližnju najveći dio (sjeverni) Judeje s Filistinom i Samariju s

glavnom gradom Caesarejom Palestinskom; u drugu Palestinu t. j. Galileju s glavnom gradom Szejthopolisom, i u treću ili tu blagodatnu (salutaris) Palestinu obliuču juđmi dio Judeje i Perzije i R. rapoku, s glavnom gradom Petrom.

U naše doba spada Palestina s ove strane Jordana pod pašaluk (guberniju) Beirutski, a s one strane pod pašaluk Damaštanski.

S. 66. Jerusaleem posle sužanjenja.

1. Na razvalinama staroga Jerusalema gradili su Evidovi i nova prijestolnica svoju, koju opisuje Josip Flavij (Bell. Jud. V. 4). Gornji grad na sjeveroistočnom obronku brda Siona napram dolini sisarskoj, razdijeljen je bio na sjeverni istok od dolinjskog grada Etkre i na istok od brda Morije istočnom sisarskom (tyrapceon), koja se protezala od ribnjaka Esekijina naprijek na istok onda na isto do izvora Siloe. Etkra pak, na kojoj je bio i gornji i dolnji grad u obliku srpa, od koje je bila od Morije dolinom (Wady), koja prolazeći od grada Damaštanskih pa i dalje na jug i dolinom se je sisarskom sastala kod sjeveroistočnog jezera i sjeveroistočnog. Na brdu Etkre sagradio Antioh IV. i u tordju Etkre, po svoj prilici, na onom taktu, gdje su se one dvie doline sticale; on tordju konstantin mon Makabejac, pravio je i po njegovu mišljenju bi i samo brdo Etkre. Nećemo mi, da se zna, nada sve u vis dno. Razvalinama od tordje brda propunna bi one doline. Kad je razval. Fol. 51.

utjecajstva u gradu, dođa mu kralj Herod, nov
pridačel, koji je ležao na humu na sjever od Mo-
rije i od ove bio odvojen dubokom jamom; taj no-
vi pridačel ~~hum~~ se je od istoimenoga huma Be-
setha t. j. Káro'zohis, novi grad. Novi grad je da-
kle bio obkoljen s juga onom grabom, s istoka do-
nom Cedronskom, sa sjevera strminama i sa sa-
pada dolinom (Wady).

2. Zidine. Po svjedočanstvu Jos. Flavija (u m. m.)
grad je bio sa sjevera obkoljen trovrsnim zidom, o-
sim onih mjesta, gdje su bili nepristupni humovi. Ti
su najstariji zid, kojim je bio opasan Sion i gornji
grad, počinao je kod sjeverne kule Hippikove i
protežući se na Kyrtus dohmičao se kod zapadno-
ga triema od Hrama; s druge strane opet od Hip-
pikove kule počinajući obilazio je sa zapada, ju-
ga i istoka brdo Sion, onda skrenuvši na jug,
hrama iavom Siloi i opet na istok, tako, da
je opasao humi Ofel, spajao se s istočnim trie-
mom od Hrama. U kutu sjeverno-istočnom sa-
građen je bio Kyrtus, mjesto četverokuto, s pre-
krasnim podom i s triemovi mjesto prikladno za
sastanke, a bilo je spojeno mostom s Hramom; na
jug od toga, mosta bila su vrata skalinska, na ko-
ja se je silazilo s dvorišta od Hrama u dolinu je-
rarsku, gdje je također bilo kuća. Drugi opet
most, od kojega se još danas vide ostatke, spa-
jao je Sion sa Morijom. U sjevero-zapadnom
kutu brda Siona bili su dvorovi Herodovi opre-
sani zidom, među kojim bila su četališta i vs-
tovi. Pliću Kyta bila je palača Hasmonajaca.

Kojoj Agrippa doda tako visoku kulu, da se je odanle moglo vidjeti sve, što se radilo u Hramu; zato su Lidovi na zapadnoj zgradi, koja je bila na Hram savivali visok zid. Drugi zid počinjao je kod vrata Gennath (= vrtova) što su bila u s. di, a tu, i opasavši Otku, dopirao je do Antonije; čim je brdo Kalvarija ostalo iza zida. Treći zid protekao se od kule Hippikove do kule Iosefinas avane (u sjevero-zapadnom kutu grada), ^{daleko} onda na pram spomeniku Helene kraljice Adiabenske i kroz pčine kraljevske i na daleko protežući se, spajao se je sa starim zidom u dolini Cedronskoj. Ovaj treći zid počeo je graditi Herod Agrippa I. g. 44. poslije Krsta, da utvrdi Betsetu, koja bijaše prije bez zida. Stari zid imao je 60 kula (zobite: Hippikova, Pasacl^{ov} i Marijammir); drugi 14, a treći 90 kula; u nekoliko mjestoga grada bilo je 33 stadija Hoda.

3. Vrata. U doba Nehemijino imao je Jeru, salem jevanjestera vrata, koja se izbrojaju u Otk. gl. 3. Na istoku bila su vrata riblja i ovčja ili ti vrata od stada (vrata sv. Stefana), jer su ovdje stada bila herana u Hram; tu je bližu bio pčnjak i ovčji (piscina probatica, birket Toraia) vrata Hamnička, vrata Konjska i vrata vode, a napram Pofelu; na jugu vrata izvoroka (Siloe) i granina; na zapadu vrata dolinska (sada Toflička), na sjeveru: vrata od ugla, Efraimska, stara.

Kamen 3 lakata visok; nagnuću sa svih strana, vrata (pr. mišni trinaestora) a na vrata stupa, na kojoj je bila napisana dobronam, da pr. nom i precistom Eudorom nije slobodno pr. dom. Kamenom dalje unti. Od vrata nailazi se na 14 skalina na zidovima (577, antemuræ) 10 lakata širok, odakle se, opet po 5 (po Tos. Flav. mišna kaže 12) stuba penjalo do vrata drugoga zida, koji je ravna bio 40, a iznutra 25 lakata visok, a obukvatao je stobor, nutarnji; u ovaj stobor vodila su sa sjeverne i južne strane po cetro, na vrata, obložena pločami i srebrnini i zlatni, mi, a s istočne jedna sjajna od mjedi Korint, ske (u Djel. Ap. 3, 2 gov. se Korin. sje. i osv.). Ovdje na istočnoj strani bio je ženski stobor (u Tos. Flav. prav. hvre), od muškoga stobora, istim odvajen; plaću u nj bio je na vrata sa sjevera i s juga; u 11 kuta njegova bile su 4 kleti i sive (Euzophylacium, Mark. 12, 44); odanle nisu, nego le čene iti dalje, nego sa svodova pr. bot. t. m. bivali pri slušbi Božjoj; a muškovi i sivi stobor. Napram zapadu 15 stuba, više od ženskoga stobora bio je stobor Izraelki (pravo govoreći, od s istoka na zapad 11 lakata širok), koji je sa stoborom ženskim bio s istoka spojen, velikim i visokim vrati; a ogradom opet bio odvajen od sjevera svećeničkoga, koji je bio neposredno oko, sve, tinge. U ovom stoboru stajali su Izraelci, koji su sa sabavljeni bili pri slušbi Božjoj i sive i sjeveru i jugu; s nutarnje strane stobora, koji su obkolivali ovaj stobor. mnoga je bila kleta, koja

Krov je bio s triju strana (osim istočne) obložen
ogradami trokutnim bo lakata visokimi sa 38 klie-
ti i s prozori; Kat nad svetinjom i ^{nad} svetinjom nad
svetinjama imao je kletu sa čuvanje starinskih i
dragocinskih stvari, napinjalo se na nj pro stubah;
nad tim katom bio je pavan krov, ogradio, rešet-
kom, kajoj su bile metke poslaćene. Tako je dom
Gospodnji bio uvisen nad svimi drugim zgradama,
ma, i s daleka se je već vidio, gdje se sja od su-
hogla glata i beloga mramorja.

§. 68. Knjige Dnevnika.

1. Dve Knjige Dnevnika (sačinjavajuće se,
koč samo jednu) hebrejski zove se דְּבָרֵי הַיּוֹם
(riči i događaji dnevni - dnevni, letopisi, oda-
tle u sv. Jeronima Chronica) grčki ἀποστολή,
va (izostavljene stvari) odatle u Vulg. Libri Pa-
rolipomenon. U I. Knjizi (gl. 1-9) nalaze se po-
doslova naroda izostavljena od Adama do Ro-
sobabela s bilješkami historijskim, zemljopisni-
mi i mjestopisnim, onda se (od gl. 10-29) poči-
ma pripovijedanjem o smrti Saulovoj i nastavlja
historiju Davidovu. U drugoj Knjizi kazuje se
historija Salomonova (gl. 1-9) i Kraljeva Judejs-
kih do sužanjstva babilonskoga (10-36). Tada
samo mimogred govori o Kraljevih Izraelskih,
a popunjava mnoge stvari u Knjigah Kraljev-
skih izostavljene, osobito one, koje spadaju na
vjeru i službu Gospodnju. Na koncu napokon u
knjizkoj pri- povieća propast grada, sužanj

...je oči čira, da se sačinji vrata u
domaćinstvo.

...da su pisane prošle sačinjstva, po svojoj
prirodi. Tako Eshimudisti i mnogi pisci Ka-
...na su pisali, jer što pisac kaže na koncu II.
...na početku knjige Eshimud, a
...u knjizi bili pisani; o
...u Eshimud i u Eshimud knjizi nalaze
se jednake riječi, jednako citiranje zakona, opsi-
...jednaka podrobnost. Ali zato
...u knjizi Eshimud sačinjava
...Djelo. Da su knjige Eshimud opisivane
...u Eshimud i u Eshimud prije vreme,
...Alexandra Vel., svjedoče mjere i novci persijski
... (I. Dnev. 29, 70' 75' 77' 78', Kalg. solidi), sandači,
...mjere mjerila brojevi redoviti, i uvrštenje njihovo
...u Eshimud, koji je po svjedočanstvu Esh. Eshimud
... (Esh. Esh. 1, 8) već prije Aleksandra Vel. obsto-
jao.

3. Poruka pisca nije bila samo ona propisati što
su ljudi postavili, nego je osobito imjeras opsi-
sati Eshimud porodica [pismene, a pismena Eshimud
... Benjaminova i Eshimud] i razdijelu zemlje
prije i prošle sačinjstva, da dobiju povratiti se
oprat svoje. Stoga marljivo iskopava obitelji
... i Eshimud, da se ona na sačinji, služi,
... i marljivo i da se služba Gospodnja uspo-
....

4. Pismo služi se pouzdanimi izvorima: dnevni-
... Eshimud Eshimud (I. Dnev. 16, 11; 27, 7), Eshimud
... Eshimud (I. Dnev. 27, 24), historij Eshimud opisi

Samuelovimi, Nathanovimi, Gadovimi (I. Dn. 29, 29), Jeremijinimi (Jerem. 12, 15), Jeremijinimi (II. Dn. 26, 22; 32, 32) i to vidno, jer je izpušteno mnogo, što je na čast i slavu Zidovom, a spominje što sta prikovano, u Knjigah drugih izostavljeno.

5. Knjige Dnevnikâ, na mnogih se mjestih malo ne rade pro rječ sudaraju s Knjigami Samuelovimi i Kraljevskimi, ipak se od ovih razlikuju i u slovnicu i u pravopisnu i u tom, što mjesto nerazumljivih i neobičnih riječi među razumljivije, i u tom, što stvari u Knjigah Kraljevskih široko i daleko pripovijedane skraćuju ili drugom redom pripovijedaju. Primovih paralelnih mjesta Dnevni, imaju također svojih i povećih odujaka, iz kojih je vidjeti, da se je pisac izvorima služio po svojoj volji i prema svojoj svrsi.

6. Istinitost historijske ovih Knjiga, od koje kojih protestanti polijanu, dokazuju, što se u njih navode javna vrata, što se događajaji i javna djela u njih pripovijedana suvaraju s historijom Knjiga Kraljevskih, što su pozniji pisci sa njih više toga pozajmili i evanđelisti rodosloboje Kristovo načinili (Mat. 1. Luk. 3.); stoga su Zidovi i Krišćani ove Knjige vada prihvaćivali u kanon. Protuslova, što se navode među Knjigami Dnevnikâ i Kraljevskimi, ili su same prirode opuske ili su pisarske pogreške; što se naročito nalazi kod imena vlastitih i u brojevih. —

5. 59. Knjige Eadrina i Nehemijina.

1. Knjiga Eadrina (u Vulg. I. liber Esdrae) pripovijeda, kako su se Židovi pod vodstvom Zerobabelovim vratili iz sužanjstva i sagradili hram (gl. 1-6); kako se je opet mnoštvo Židova vratilo s Eadrom i što je ovaj činio, što obnovi državu židovsku (gl. 7-10); pripovijeda historiju od 80 po prilici godina. — Knjiga Nehemijina (Vulg. II. lib. Esdrae) razlaže trudbu Nehemijinu oko zidanja zidova Jerusalemskih (1-7), uređivanja službe Božje i popravljanja zidova u narodu (8-10), napokon razlaže druga djela Nehemijina i razne propise (11-13). Eadra i Nehemijina ovih Knjiga iskadašno obilutije go-
re u 5. 64.

2. Svaka je Knjiga Eadrinoj prokazati, kako je Bog, pravo se je sročilo, vieme sužanjstva sročije, no, izabrani narod pro sročanju svojem izveo iz Babilonije, uspostavio hram i službu, i ču, vao novu obćinu od povratka k idolopoklon, stvu. O Knjiga Nehemijina uči, kako je obno, va države i naroda dovršena. —

3. Knjiga Eadrina pisana je hebrejski, osim česti 4, 8-6, 15 (o zapriekah građjenju hrama) i 7, 12-26 (pripis pisma Artavazdova) koje su pisane graldejski. Po obćenitijem, mnienju pi, sae Knjigi je sam Eadra i to ne, samo onoga die la od Knjige (7, 27-9, 25), u kujem Eadra sebi

govori u 1. Knjizi nego ciele Knjige, čemu na do-
kaz nam je napis Knjige, savaa među jednim i
drugim dielom (7, 1), način pripovijevanja i styl, ko-
je jednake u cijeloj Knjizi i napokon tradicija šri-
dovska. Podjeka Chaldejke pro ovom mnienju pro-
crpao je Eadra iz starijih izvora i pridao svoje-
mu spisu.

4. Knjiga Nehemijina pisana je sva hebrejski.
Nego ne mislimo, da je ova Knjigu pisao sâm Ne-
hemija, jer a) ima rodoslovo svećeniko i Levitiko
do Todorke, koji je bio veliki svećenik sa Slesan-
dra Vel. (12, 10, 11. 22); b) o Nehemiji govori se ka-
o o čovjeku, koji je već odavna umro (m. pr. 12, 26).
Ovi bijahu u dnevih Joacima... i u dnevih Ne-
hemije vōdja i Eadre svećenika i Književnika). -
Nehemija je jamačno sastavio dnevnik svoje, ko-
ji su se sačuvali do vremena Makkabejskih (II.
Mak. 2, 13: *Inferstantur autem in descriptioni-
bus et commentariis Nehemiae haec. eadem*) i
iz kojih crpana je ova Knjiga, pridajući pisac
većinu i riječi Nehemijine; ovakle se tumači, što
se u prvom dielu (gl. 1-7) Nehemija navodi govo-
riti o sebi u prvoj osobi.

Opazka. Još se dvie Knjige nalaze kao Eadri-
ne, III. i IV. Knjiga Eadrina, ali su apokrifne. III^a
je kompilacija iz drugih Knjigi: Kanonskih,
stoga ju kadšto crkveni pisci cituju kao Knji-
gu Kanonsku, i mnoge ju istočne crkve broje me-
đu svete. IV^a Knjigu Eadrinu, u kojoj ima re-
đenja i jedno proročtvo Eadrino o dolasku mes-
sijinu, suču Božjem i propasti carstva rimskoga.

pisac je po svoj prilici Židov Palestinski u 1. vie.
 knj. po Kristu. -

§. 70. Knjiga Estherina.

1. Knjiga ova pripovieda epizodu iz historije
 je onih Židova, koji se nisu vratili u Palestinu,
 nego su ostali u kraljevstvu persijskom, i to po ime
 nu historiju Esthere (אֶסְתֵּר), djevojke Židovke,
 וּמִדְיָנִי (Vulg. Edissa, Mytova), prije zvane, koju
 se je Assuerus (אֲשֻׁרְוֶרְס), kralj persijski i
 medijski, pustivši kraljicu Vastriu, mao da se
 on i dionicom učinio kraljevanja. Kad je stman
 doglavljen kraljev rovio o propasti Židova, i
 k tomu već dobio kraljevski odpis, Mardokaj, tri-
 čavik Estherin, koji je bio već od prije otkrio u-
 rotu, učinjenju proti kralju, obavio Esthere o
 opasnoj namjeri stmanovoj. Stoga ova podje
 ka kralju i namoli, da se je odpis opozvao. St-
 man bi obješen, a Mardokaj uvršćen na njegovo
 mjesto. Na spomen, kako su Židovi tom sgo-
 dom izbačeni od propasti, uveden bi prdansk
 šarebava (שָׂרֵבָבָא, sortium). To je kratka sadr-
 žina Knjige Estherine po tekstu Hebrejskom
 (1-10, 3). U dodatkih drugokanonoskih, što se
 nalaze u Vulgati (10, 4-16, 24) pripovieda se, san
 Mardokajev, kako je on otkrio rotu, vglas st-
 manov proti Židovom, molitve Mardokajeve i
 Estherine, posjet Estherin kod kralja i pismo
 Assuerovo na spasenje Židova; ovi dodatci su
 stariji, kako se u tekstu Hebrejskom nalaze

stranom propunjavu, stranom objašnjivju ono, što se u njem samo kratko spominje.

2. Ako se pita, koji je to kralj Ahasveros u knjizi Estherinoj? mnijenja se veoma razlikuju. Ahasveros nije jamačno Astyages, koji se tako zove u Dan. 9, 1; jer Ahasveros Danielov nije kralj persijski, nego medijski, niti nema tako ogromna kraljevstva, kako se Ahasverosin pripisuje u Esth. 1, 1 („kraljeva od Indije do Etiopije nad 127 pokrajina“); niti nije Cambyses, koji se tako u Esdr. 4, 6 zove, jer Cambyses - Ahasveros 7^e je godine svojega kraljevanja bio u blizini i 8^e godine umro, dok je Ahasveros knjige Estherine 7^e godine svojega kraljevanja Estheru uzeo si za ženu (2, 16) i kraljevaio najmanje 12 godina (3, 7: godine 52^e kraljevanja Ahasverosova bačen bi ždrič pred stmenom). Otko po mnijenju sada već jednoglasnom u uč., njaka Ahasveros u knjizi Estherinoj je Xerxes I. koji je kraljevaio od g. 485 - 465; jer Ahasveros nije ništa drugo nego ponešto promijenjen oblik persijskoga imena Ahasiarsa, u Grčk. Xerxes; k tomu nam klasički pisci Xerxesu o, pisuju kao vladavca koliko razmašena i raz. kalasena toliko i okrutna i hirasta, a takav nam se prikazuje i Ahasveros u knjizi Estherinoj. A da svjetovni pisci o tom, što se u našoj knjizi pripovieva o Ahasverosu, ništa ne kažu o Xerxesu, ne može se navesti kao dokaz da neistinitost naše pripoviedke; jer snt. nja pisaca svjetovnih ne može se u obće smat-

trati kakvim dokazom, osobito kad nam je o onih stvarih učenih ostalo veoma malo spisa i isprava. Teškoću, koja se nalazi u 2, 6 i 11, 4 gdje se naima kaže da je Mardohej odveđen u sućanjstvo s Tehonijom kraljem, po čemu bi on sa Serassa I. imao već do 120 godina vie, ka svojega, riešio je već Bellarmin pelci, da Mardohej nije bio odveđen u osobi, nego u posredstvih svojih, a imamo tomu analognu u Gen. 46, 27 i Deut. 10, 22, gdje se o Josipovih sinovih kaže, da su sišli u Misir, dakako ne u osobah svojih, nego u otcu.

3. Mnogi oslanjajući se na Esth. 9, 20. 29. 31. 32, drže, da je Mardohej pisac knjige; nego budući da je na onih mjestih govor samo o poslanicah Mardohejevih, veća je prilika, da je knjigu napisao drugi koji židov u kraljevstvu persijskom živio, ne dugo iza samih događaja, ja u knjizi pripoviedanah, dok je još obitava, lo kraljevstvo persijsko, koji je upotriebio spise Mardohejeve (9, 20. 32) i letopise kraljevstva persijskoga i sastavio knjigu u tu svrhu, da se smade prostanak prazništva Purim i da se knjiga ova na taj praznik čita.

4. Glave 1-10, 3 pisane su hebrejski; dodatci drugo kanonski nalaze se samo u grčkom prievodu i u drugih prievodih po njemu učinjenih; i u to u grčkom su prevodu umetnuti i, namo, kamo po savršini svojoj spadaju, a u Vulg. metnuti su s traga. Ovi dodatci valjda su prevedeni s haldejskoga ili hebrejskoga tešta

i dometruti ka Knjizi od prevodioca grčkoga Aleksandrijskoga Knjige Estherine.

5. Da pripoviedka Estherina nije izmišljena parabolom nego prava historija, dokazuje svet, Kovanje proročnika Turim i Lidova (II. Mark. 15, 36) i celo pripovijevanje, koje je po svej pravda na, ravi osoba i običajem i uredbom starovjerskim. A da nema samo prva nego i druga čest ugled, most kanonsku i božanstvenu, iskazuje kom. Tim. torde sv. otc, koji navode dodatke kao rieči sv. pisma, slaše se Jos. Flavij (Ant. XI. 6, 4) koji ih upotrebljuje, i navoda u crkvi, da se citaju u službi crkvenoj. —

S. 71. Proroci poslije sešćestvica:
Aggej, Zaharija i Malahija.

1. Aggej.

1. Aggej (אֶגְגֵּי) Ἀγγαῖος, Vlg. Aggaeus, po svoj prilici jedan od onih, koji su se sa Horobabelom i Josuom povratile iz Babilonije i od onih riekih, koji su još prvi bram vidjeli (2, 3-4) po, xvan druge god. Darija Histaspora (250) k. služ, bi proročkom zajedno je s prorokom Zaharijom nagovarao Lidove, koji su sa Horobabela i Jos, su prešli i graditi bram, da granjenje nastā, ve (isp. Eadr. 5, 1.2); da su ga Lidovi slušali, svjedoči Eadr. 6, 14. 15 gdje se kaže, da su grad

počeli izdati kram i dovršili ga u iste godine kralja Daria. Kad je dom Gospodnji dovršen, dokazivao je prorok, da Gospodin neće odriču, ni običanja svoja da ispuni.

2. Nagovora prorok (gl. 1) kraljeve, da na-
stave graditi kram, pa oni pokoravajući se opo-
meni nastavljaju običaj gradjenja; u drugom govo-
ru prorok (2, 1-10) da će kram taj, ako pre-
ma nje veličanstven od Salomonova biti ipak do-
laskom messijimim slavniji; u trećem govoru
(2, 11-20) revnuje proti samom uvanjstvom i vr-
šavanju zakona; napokon u četvrtom (2, 21-24),
vođu Zerobabelu kao da jelačin običaje milost Bo-
žju i stalno protomstvo i sjemena njegova (Davi-
dova) do Krista vladavca. —

3. Govor mu je u sramenah obiljan, u proroč-
tvih messijskih svečan. Jerik mu je hebrejski,
bez halalaisama, ali ne dosiđe uvišenosti i či-
stoc starih proroka. Često dolazi u tom proro-
ku figura putanja.

2. Zaharija.

1. Zaharija, sin Barahije sina Adona sve-
ćenika (Neh. 12, 4) dva mjeseca kasnije od Hage-
ja pozvan bi k službi proročkoj i bijaše mu
drug u službi (Esd. 5, 1; 6, 14).

2. Knjiga može se razdijeliti u 2 diela: pr-
vi dio simbolički (gl. 1-8) govori nagovora na po-
koru (1, 1-16) sadržava 7 vidjenja što utječu na
prijetidbi i djelo simboličko, što se sve proteže na

buduću sudbinu naroda t. j. na doba prošle su-
 āanjstva kao pretečno vremenu messijskomu
 (1, 7-5, 15); onda (u gl. 7) odgovara na pitanja o pro-
 štu, napokon (u gl. 8) opisuje buduću sreću Jeru-
 salema i kraljevstva messijskoga. U drugom pro-
 ročkom dielu (gl. 9-14) prorice sudbinu naroda
 izabranoga, a propiast naroda ovomu neprija-
 teljskih i sreću kraljevstva messijskoga, i to u
 prvom osvjetu (gl. 9, 10-11; jer je 9, 1-10, napis),
 borbu i pobjedu theokratije nad neprijatelji, u
 drugom (gl. 12-14) njemu slavu i dovršenost, ko-
 ju će joj dati Messija. Govor je Zaharijin od
 svih manjih proroka najnerazgovjetniji, bez u-
 prelazih, zato veli o njem sv. Jeronim (prol. in Zah):
 „Obscurissimus liber Zachariae prophetae et inter
 duodecim longissimus; u prvom mu je dielu be-
 sjeda prozaična, u drugom metrična.

3. Da je Zaharija pisac prvoga diela (u Knji-
 zi, koja dolazi pod njegovim imenom, svi se sla-
 žu; nego drugi dio u, novije Doba - prošle Engle-
 sa 1653 - neki protestanti odriču Zahariji, pa ga pripisuju piscu poznijemu ili ko-
 jem proroku življšem prije suāanjstva (Če-
 reniji), jer da se besjeda u drugom dielu razli-
 keje od besjede u prvom dielu i da sv. Mat. 27, 9
 mjesto Zah. 11, 12 navodi pod imenom Jeremiji.
 Inim. Otk. da je i drugi dio Zaharijin dokazu-
 je a) tjesan svez obojga diela s prvim; jer Prve-
 čije ne nalazimo u jednoj Knjizi spojene s pri-
 raznih proroka; b) sastavljač kanona, tomu
 vremenu bliži, koji su ovaj drugi dio pri-
 Fot. 53.

u kancu sved imenom Zaharijinim, moralisu ona, ti i njegovi i svih tih, što, su se sačinjavala i i, mina ostalih jedanaest manjih proroka, pače i Elbdijino; a, uza sve, razliku među prvim i dru, gim dielom, opada se velika srodnost sadržine, je, zika, rečenica i stika s reči kraljevstva messijsko, ga u oba Diela; tako se promišao Božji narnacu, je osima Bežjima, theokratija domom Judinim i Teraclorim (Elaimorim ili Josiforim) itd. u oba diela rečenice, drugdje neobične dolaze: לְעָלְמָא

לְעָלְמָא (Vulg. transiens et revertens), a u anacanju ukloniti לְעָלְמָא itd.; napokon da je pisac Drugoga diela živio prošle sužanjstva, dokazuju: a) česti obriri na proroke, koji su živjeli i prije sužanjstva i u sužanjstvu, kao što su naročito Joel, Miheja, Jeremija i Ezechiel. —

Što se tiče razlike besjede, koja se opada u I. i II. dielu ona se osniva na različnosti sadržine, jer dok I. dio sadržava osobito viđenja i proročke govore namijenjene sadašnjemu vremenu, II. dio razvija objave o budućnosti; analogno je tomu Ps. 1-3-4-14; Is. 40-66 s prijašnjim glavama; Dan. 8, 10-12. A da Matej navodi Zah. 11, 12 pod imenom Jeremijinim, razlog je tomu, što se ono proročtvo Zaharijino osniva na Jerem. 18 i 19. Osim ovoga vanjskoga dokaza nemaju kritičari, jednoga drugoga historijskoga svjedočanstva.

3. Malahija.

1. Malahija (מַלְאְכִיָּה) posljednji prorok među

manjimi, dokonča u obli proročku svih proroka u starom zavjetu, jer je od njega, pa do rođenja Kristova saslušao glas proročki; zato ga Lidovi zovu priat proroka. Za Malakije je nam već bio dograđen (1, 10; 3, 1) dakle je taj prorok pozniji od Elzabeje i Zaharije, pravkovao je naime sa Nebe, nije (2, 8. 10-16 sp. Mkh. 13, 15. 23; 9, 7-12; Mkh. 13, 10 ss.) Kao je ovaj po drugi put došao iz Persije kako rici 'מַלְאֲכִיָּהּ = מַלְאֲכִיָּה znači anđio ili poslanik Gospodnji, to su IXX, Origen, Clemente st., Ieks. i Tertulijan mislili, da Malakija nije bi, o čovjek, nego utjelovljeni anđio. Lidovi frako, na koje prista sv. Jeronim, držali su, da je Malakija bistra svećenik i knjižurnik, koji kore, bi mane svojega (naroda) stališa, da si je dao to symboličko ime. Većina ipak pridaca drži, da je Malakija ime vlastito proroku, od kojega znamo samo ime, a ne znamo rada ni rodno, ga mjesta.

2. Prorok Kori (u t. o. 3 gl. u Vulg. 4, 6) mane svećenika i naroda, kudi neakvalnost Lidova prema Bogu i skvrnjenje Prama nečistimi žrtvami, prekorava odpuštenje žene i ženitbe s tudjinkami i nepravdaost u narodu, a na, govora na nutarnju pravdaost i obnovu, koja treba da se učini prije dara Gospodnjega. U to upliće anamna proračva o nekrvnoj žrtvi novoga zavjeta (1, 10. 11), o predteči Gospodnjem u duhu i sili Eljinoj (3, 1-6 sp. Luk. 1, 17; Mat. 11, 10), i o Elji predteči messijinom prije drugoga dolaska njegova, ili pravije o Ivanu K.

stihovima, predstavi messijinom prije (drugoga) prvoga
njegova dolaska 3.22-24) (Vulg. 4, 2-5 sp. Mat. 17,
17-18. Luk. 1, 17; Ćm. 1, 19).

3. Malakija prije citira čistom hebrejskim, na-
u, u kojoj se opazila tragova novijemu vremenu; besje-
da mu je lahka i rasgovorna, ne onako kanoni-
ta kao u starih proroka, sa svim tim nije bez
poeta pjesničkoga. O autentičnosti i kanonskoj
vrednosti Knjige Malakijine nikad se nije sum-
njalo. —

§ 72. Stanje političko i vjersko u Zidova posle povratka iz su- žanjstva.

1. Kad je sud Boga došao na kralja Sede-
ciju, kraljevstvo Davidovo bi obustavljeno, dok
ne dođe onaj, čiji je sud, kako kaže Ezekiel
(Vulg. 21, 25. 26. 27; t. o. 21, 30-32), i kojemu će Gospo-
din Bog dati prijestol Davida, oca njegova
(Luk. 1, 32); mjesto kralja rješavao je synedrij naj-
važnije stvari političke, građanske i vjerske.
Synedrij (60 vjetrov u Talm. Sanhedrin) bio je naj-
viši sud u Zidova, kojemu početak po kasivanju
rabbinском valja tražiti u Num. 11, 16. 17 gdje se
tamo, da je Gospodin rekao Mojsiju: Saberi mi
70 ljudi između starješina Izraelovih... da no-
se s tobom teret naroda i da ne nosiš ti sam;
nu po svoj prilici prvi se trag historijski syn-
edrij nalazi u genezi 32 i 33 (II. Mat.

1, 10; 4, 44; 11, 27 sp. Ant. XII. 3, 3; XIII. 5, 8) da Telen, vida. Rabini zovu to više synagogom velikom, ali drugi razlikuju od synedrija synagogu veliku, jer, jer Kaš, da su ovi sačinjavali proroci življeši prošle sušomjstva i drugi smatru ljudi onoga Goba, Eodra, Nehemija itd. Sud taj najprije je židovski (senatus, gerousia u Mark. 15, 43 / Bovšij) od vremena Hasmonejstkih sastojao se od predsjednika וְכָהֵן ili כֹהֵן וְכָהֵן, koji je bio gotovo svagda veliki svećenik, i 2 podpredsjednika, od kojih je jedan predsjedniku na desno sjedio (כֹהֵן וְכָהֵן) a drugi (וְכָהֵן) na lijevo i od te predsjednika. Tri sjednici su bili što svećenici, glavari 24 svećenika, njih klasa (ἀρχιερείς), što starijehine narodne, što pak od Književnika (סֵדֵרֵי הַכֹּהֲנִים, laici, koji su osim svećenika turnačili sv. pismo). Tri predsjednici sjedili su, kako vele thalmuisti, u polukrug, tako da je predsjednik i podpredsjednici bio tomu polukrugu u sredini. Sjednice su se držale u Hramu Jerusalemskom na mjestu, gdje su medjašili stobor svećenički i stobor Izraelčki, a poznije u prostorijah na istočnoj strani Hrama, i to prije podne svaki dan od pravnika. Za vlast synedrija spadalo je pravo naučenja, i pravljene unutarnjih stvari političkih i ekvencij (n. pr. odrediti mladje, mjesec prestojne itd.) i sudjenje i riešavanje utoka i unutarnjih parnica s pravom smetne osude (juz gladi), što su mu istina Rimljani 40 godina prije razoro Hrama Jerusalemskoga uzeli, nego čini se, da mu je ostavljeno da razpre spadojuće na rje-

su židovstvu, barem da synedrij smije izvrši
smrtu osuđen, a rimski namjestnik da ju izvrši,
jer je synedrij Kvarta sandis (Dj. 11, 47) pro-
stao iz dva ve Petra i Ivana (Dj. 1, 17) i dru-
ga iz petole (5, 27) paše Stefana proti zakonu
svetih Zakona (7, 56). Ovomu velikomu synedriju
su predloženi su bili drugi manji synedriji u
drugim manjim gradovima po Palestini sasto-
jeli se od 7 članova, koji su rješavali neznat-
nije parnice. Od ovih su različiti bili sudovi
synagoga od 23 člana, koji su samo stvarni
vjerne raspravljali i sa Zakonom mogli su sa-
mo 40 udaraca manje jedan krivcu odmeriti.
Opet su bili mirovni sudovi od 3 člana, od ko-
jih jednoga bi izabrao tužilac, drugoga tuže-
nik, a trećega (tuženik) obojica; ovakve sudove
ve mirovne ostavili su Rimljanima židovom da
manje građanske parnice.

2. Narod židovski vratio se iz sužanjstva ba-
bilonskoga i izričljivi mnogimi prorocima, koja
su se ispunila, uvjedočen, da je Jehova svemogući
i upravitelj ovoga svijeta, a tuđi bogovi da su
ništavila, zamrzli na idolopoklonstvo i vjeran
ostao Jehovi tako, da je za vjeru svoju bio gotov
sve muke ovoga svijeta podneti, pače prešao
i u drugu skrajnost, zakonu je Mojsijevu i
obredom pripisivao moć bezuvjetnu i vječnu
i držao se svakoga pismena u Zakonu, odakle
se izleže Feruta i skrajna orthodoxija, židov-
ski rabbinizam. Ova ova skrajnost izleže po-
malo drugu skrajnost t. j. hellenizam, od

Kojega se je bilo bojati, da će pro njem i židovstvo iahlapiti u maglovitu abstrakciju; ali valja priznati, da je na kruto palestinsko židovstvo i mao i sprasonasnu moć. I drugčije su se promacju filozofije osobito grčke, u ono doba bolje razvile ideje vjerske, kako nam svjedoče Knjige drugokanonske i apokrifne, premda se je k tim idejam gdješto primiešalo što kriva, što je trebalo u novom svijetu da se popravi, poboljša ili barem usavrši. I svećenstvo se je pomalo izrodilo, pa se je učenim svjetovnjastom dopuštalo razlaganje sv. pisma. Da se židovi pouče i utvrde u vjeri Majstijevoj, k tomu su mnogo Doprinyele sbornice, koje su se svugdje gratile. Nekada se pravo da pročetak sbornicam ili ti synagogam; pro svoj prilici počele su se u sužanjstvu Babilonskom, jer kad su prošle razara Trama prestale šetve zakonom propisane, sužnji, da ne budu bez svake službe Božje, sastali bi se kod proroka, ili drugoga kojega bogoljubca (Ez. 8, 1; 14, 1; 20, 1), koji bi ih poučavao u vjeri, nagovarao k bogoljubnosti i čitao im sv. Knjige (Ezk. 8, 1; 9, 1; 13, 1), pače čini se (po III. Ekr. 4, 22 s, gdje Sunamku putu muš, žasto da ide k Eliseju, kad nije nijmlaj ni subota?), da su se takovi sastanci držali veći i prije sužanjstva. Kad su se ovakovi pobožni sastanci držali u odredjenih mjestih, nastale su odatle sbornice בית המדרש = kuće sastanka, sbora בית התפלה = sbornice ili בית הכנסת = kuće molitvene = προβρυχαι = oratoria proavana (בבית u pislu = judicant; u hithe. = sud,

sem graditi se; onda: moliti se; שָׁמַר = skrupiti, sačuvati). Onda kadšto se i obavljali, oratoria, razlikujući od sbornica, jer nisu ništa drugo, nego mjesta pod vedrim nebom, gdje bi se Židovi okupili na molitve. (Iz. Djel. 16, 13). Sbornicom obavljali su: ižibovaggoz (Luk. 8, 41) i starješini ižibovaggoz, Luk. 7, 3, i ožibovaggoz ili ti ižibovaggoz; jeri sbornice. K tomu bio je jedan odaslanik sbornice ili ti štilac i jedan poslušnik (ižibovaggoz u Luk. 4, 20). Povrativši se Židovi iz sušanjstva, kad činili su ovu uredbu i onda, kad su htjeli i nova sagraditi; i toga su bile sbornice posagrađene ne samo u tudjozemskim židovskim naseljima i u gradovima Palestinskih, nego i u samom gradu Jerusalemu. Kažn, da je u Jerusalemu u doba njegova razora bilo 460-480 sbornica, jer je gotovo svaka naselbina židovska imala svoju sbornicu, tako čitamo u Djel. 16, 13 o sbornici Libertinskoj; Cirenackoj i Aleksandrijanskoj. - Sbornice su se obično gradile na povišenim mjestima a to po Kalu, jer Hrama Jerusalemskoga, tako da su imale dvorište s triemom; nasred dvorišta je bila svetiinja poduprta sa 4 stupova, jer u njoj na mjesto nešto povišeno (שָׁמַר) metala se žrtva sakona umotanac; Kad se na nje nije čitalo, činila se u ormaru (svetištu). Jedala u sbornicama činila su se ka' i u Hramu, da žrtvenike i ožibovaggoz (Mat 23, 6). U sbornicama sastajao se sabor (ženstee odvojem od muških) po subotah i praznicah i po drugim dnevih, jer mjesto žrtve, što se je primasilo u Hramu, obavljao molitve, pjesni i psalme.

me, dodavši još posebne molitve, kad su se, št, vam, u Hramu prinošenim, dodavale posebne molitve. Glavne molitve svakdanje (jutarnje i večer, nje) bijahu š'ma (Deut. 6, 4-9; 10, 13-21: „Gđj Israe, le, Jdin. Bog tvoj jedan je Jdin et c.) i š'moneh Esre (18 eulagija), prošie kojih u subotu bi se čitao odojek zakona (u farasē) i proroka (u haftare rasdiženih), ili megilloth, napokon bi se ra, lagao pročitani odojek. Da je ta raareoba u sbor, nicah starinska, svjedoči nam sv. Jakov veleć:

(2. J. 4. 15, 21) „Školsje ima od starih vremena u svih gradovih, koji ga propoviedaju, i po sbor, nicah čita se svake subote.“ Ta početka tumačili su svećenici sv. pismo (Mal. 2, 7; Neh. 8, 7 s; 9, 5), ka, sinje i književnici (pogledaj, et vopodš'brano u novom zavjetu. Uredbu sbornica nalazimo našlje, dovanu u starinskih kršćanskih basilikah.

3. Ideje su se religiozne u to doba razvijale u to:
1) što se tiče nauka o Bogu, moć grčke theosofije već se opasao u prievodu LXX., u kojem se uklanja, ju anthropomorfismi i anthropopathismi, da se ne bi svojstva čovječja Bogu pripisivala, nego da bude absolutna njegova misanjernost tim oče, vidnija; uka sve to nisu LXX. pantheisti; to na, stajanje, da se uklone anthropomorfismi i an, thropopathismi, opasao se i u haldejskih para, frasta, u Tos. Flavija i u nauci Soudicejskoj i Essenskoj.

2) Nauka o osobnoj mudrosti Božjoj (חכמה) moću theosofije Aleksandrijske, naročito plato, ničke (σοφία - λόγος) razvijala se je barem formal, Fol. 54.

u knjizi Henokovoj (očita - hōgoz 7, 22 ss. i 18, 1 i u thargumu (77 X 710'10)); dakle, po ne-
što naslućivale, da i u starom i Bogu, nije onakvo,
kao u razvijanju, različitost osoba, nego jače da i
u starom i boganstvu samom tajna, koje su se u starom
svijetu naslućivale, a u novom su objavljene; sv.
Ivan u gl. 1. kao da tumači gl. 1. Peneze, uči da
je Peci, jer kojoj je sve stvoreno, Bog koji postoji
osobom različitom od osobe Očeve. Jednaki-
m načinom, (ali bez utjecanja theosofije grčke) razvi-
jao se je u Palestini nauk o Duhu Božjem (777,
πνεῦμα) Gen. 1, 2; Joel. 3, 1; Vulg. 2, 16: effundat spi-
ritum meum super carnem; ps. 103, 20: Emitteres
spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem
terrae; Is. 48, 16. Dominus Deus misit me et spiri-
tus ejus; kao što svjedoče psalter Salomunov (17,
42 to πνεῦμα ἄγιον) i thargumi (77: 777: 710 777),
koji ovom rečenicom kažu, da je isti odnosaj me-
đu Jehovom i Peci, premda nije hypostasa Du-
ha i Peci, onda Lidovom bila još poznatija.

3. Nauk o anđelima i demonima već na početku
svjeta kao u jevreji objavljen, pomalo se je u Hebreja
razvijao (Gen. 16, 17; 18, 1; 28, 12; III. Kn. 22, 19; Job 1, 6),
probijun od Paduceja (Dj. Ap. 23, 8), prodoraen ta-
kodjer vanjskomu utjecanju (haldejskomu, persijs-
komu i grčkomu, naročito nauku platoničkomu
o gemijah i idejakh); prošle sučanjstva jasnije se
razlaže u Ekleziji (39, 33), u Thargumu k III. Kn.
9, 11 i u knjizi Henokovoj (18, 33 ss.). Po Danielu
(10, 4 ss.) svaki narod imađe svojega anđela čuva-
ra. Ujenu u anđele čuvare svjedoče: Takov bla-

gosioljajuci sinove Josifove (Gen. 48, 16: Anđeo, koji me je izbavljao od svakoga zla, blagoslovi djecu ovu!) i Knjiga Tobijina. U Knjigah apokrifnih, već se anđeli uvršćuju u redove i imena im se daju; 7 ima najviših: Rafael, Mikael, Gabriel, Uriel, Raguel, Sarakael i Samuel; najviši je demon Mastema (drugiji Belial, Asael, Sammael, Beelzebub. - Mastifat, Mastifam; libijsko božanstvo: masteman = sin neba). Kasnijoj demonologiji židovskoj primijećano bi Koješta Kriva, što čini se, kao da se ispravlja u novom svijetu, u II. Petr. 2, 4 i Jud 6. -

4. Besmrtnost duše i uskrsnuće mrtvih mnogo jasnije, nego li prije, razjasnjuje razjasnjuje se u Knjizi Mudrosti (2; 3 itd.), u II. Makabejskoj (6, 26; 7, 14; 12, 13; 15, 14) i u Prkvenici (46, 17; 48, 5. 10), u apokrifnih Knjizi Henohovoj i psalteru Salomonovom, i u Targumu Onkelosovu (k Levit. 18, 15; Deut. 39, 6 itd) razvijen ovaj nauk o besmrtnosti duše i uskrsnuću mrtvih bio je ustuk proti materijalizmu tada vladajućem.

5. Nauk o griehu istočnom jasno se uči u IV. Knjizi Ezechievoj. Čnaće je u starom svijetu, nauk o griehu prvih roditelja i posljedica njihovih, kao i odnošaj slobodne vođe čovječje napram pravednosti, nije ostao svejednako obasit nekom gustom maglom.

6. Tim, većma se je ispravljala ideja o messiji, jer je, budući u theokraciji najuči saveza medju religijom i državom, nada, religiozna u messiju postala, i politička; o toga čim je više propadala država, tim se više Židovi Palestinski čudjeli messiju

Kao silna Kraka, akoprim mesu mi oni židjerno, mu Messiji odricali svaki karakter religiozni; usuprot Krivi, mysticizam u Hellenista je odbaci, iao vidljiva i osobna messiju (tako naročito Fil^{on} iud.). A da je bilo židova, koji su sredinom stupajuci očekivali messiju, kako ga proroci opisu, i, svjedoči knjiga Henohova, u kojoj se messija zove sinom Božjim (105, 2), koji sjedi na prijesto, lu svoj veličanstva kod Boga (55, 4; 69, 29), kojemu se sve klanja (48, 5), koji će kraljevati nad svimi (62, 6; 69, 29), biti prorok i učitelj i suditi ljude i anđjele (55, 4 ss) itd.; to svjedoči pisatler Salo, monov, koji svojstva messije kralja Duhovno tuma, či (17, 29; 36, 41; 46, 48 ss).

7) Osobito se u „eschatologiji“ toga doba nalaze tragova utjecanja thesofije grčke na ideje religio, zne židovske, tako po II. Matk. 12, 43 črtre koru, ste pokojnikom, po II. Matk. 15, 11 ss. sveti mole se za žive (Juda Makabejac priporieva, kako je vi, dio gdje se Dnija i Jeremija mole za narod židov, ski); knjiga Henohova ima mnogo (analogno mythologiji grčkoj) o hadesu (čistilištu različi, tu od gehenne) i o mjestu gdje se nalaze pobožni (provisorni raj, limbus u sv. otaca); prije dana Gospodnjega (suda) da će doći anamenite ljudi staroga svijeta Henoh (Gen. 5, 24; Ekv. 44, 16; knj. Henoh. 12, 4 ss) i Elija (11. Pl. 2, 11; Mal. 3, 24) i da će biti strašni anaci na nebu i na zemlji (ps. 72, 7; 11. Ekd. 5, 9; 13, 37 spr. Is. 13, 9 ss.); onda će postati novo nebo i nova zemlja, u kojem se svjetlo sam Bog (Hen. 91, 16 spr. Is. 65, 17; 66, 22; 11. Ekd.

7, 39; Is. 24, 23; 30, 26). U apokrifih još se mnogo pri-
povieda o kraljevstvu tisućagodišnjem, koje da će
biti među prvim i među drugim uskrsnućem o ge-
neracijskim krahom u njoj, o blaženom stanju
pravednika protiv uskrsnuća itd.

4 Od Židova razpršenih svikuda našli su
pogani, monoteizam i nauku o messiji; a oni
od pogana znanosti, umjetnosti i jezike, osobito
grčki. Tada su se počele i sv. knjige skupljati; da
ne propadnu. Židovi iako u Palestini živući govorili
su asirsko-haldejski (aramijski) jezik, kojemu su sebi
li privuili u sučanjstvu i prihvatili su također pris-
mo haldejsko (asirsko, četveroglasno) i to po svoj-
prilici pročamši već od Eudre.

Period drugi.

Od prestanka proroka do Krista.

§. 13. Židovi pod monarhijom grčkom.

1. Aleksander Veliki, sin Filipa Makedon-
skoga, opisan u Daniela (gl. 8) pod simbolom jar-
ca, koji ide od zapada protiv svećenice, a ne dotiče
sećenice, zavladaoši medijsko-perzijskim kraljev-
stvom, kad je opsiedao Tyr, prozva velikoga sveće-
nika židovskoga Jadduja (3. 17.), da mu se jvudu-
je; mu kad ovaj toga ne učinio, Aleksander, zauzevši
Tyr, prođe s vojskom u Palestinu i na Jerusalem.
Kad mu je p. zapovjednik Božjoj veliki svećenik Jadd-
du u svećanoj odori s drugimi svećenicima došao se

su Židovi primitili u Kraljevski dvor, mnogi prozvan u nepotku, odlikovani su bili velikim pouzdanjem od Kralja. imali su svoje škole, skrbnice synodij u Aleksandriji; pače Onija (vel. svećenika Onija III. sin) g. 150 pr. Kr. sagradio u Leontopolsku hram. Tako postane Misir Židovom druga domovina.

3. Za Kralja Ptolomeja Filopatora (221-204) Antioh III. Veliki (223-186) Kralj Sirski zauze Palestinu, pa bijaše ta zemlja kroz nekoliko godina ugrožena svadji medju Ptolomeji i Seleucidami, dok nije pro smeti Filopatorovoj došla prosva u posjed Seleucida, pod kojimi ostade do 60 god a do toga, vremena imavjahu Židovi k. ješta pretrpjjeti Antioh bijaše još dosta prijatan i slade im neke pravice (Antiq. XII. 3, 3; Dan. 11, 11; III. Mat. 1, 1), nego sin njegov i nasljednik Seleuk II. Filopator (186-176), koji je na početku vladanja svojega spajnik darova dao Hramu Jerusalemskomu, posla Heliodora na, stojnika nad Kraljevskom riznicom, da uzme blago, što se nalazi u Hramu, a čem je ipak bio čudesnim načinom spriječen (II. Mat. 3, 3-7; 7 prikaza mu se u Hramu strašan konjanik i dva mladića, tučući ga, Dan. 11, 20). Kad je Seleuk ubijen bio, brat njegov Antioh IV. Epifanes (176-164) pravoga Božja mrsiteľ i progomiteľ, počeo grozno besniti na Židove, Hoteci ih silom od njihove vjere odvratiti i prisiliti k poganstvu. Kad su se tomu bezbožnomu načinu Židovi opirali, Antioh zauze Jerusalema, građanstvo (40,000) proubije, hram i grad oplieni, Židove prouči, sv. knjige propali, Kipr i Egiptov unese u hram, Židove, uze k idoloskim žrtvama,

susret; spjetujući se sna svojega prvi pozdravi velikog svećenika, prokloni se imenu Šehorinu, urezanom u zlatnoj ploči, što je bila na mitri svećenikovo; ušije u Jerusaleim, da se žrtve doprimiti, žita prorokstva, koja je Daniel onjerm bio prorokao (Dan. 10, 20; 11, 2-4) i doavoli Lidovom (također i u Babiloniji, živućim), da žive pro svojih zakonih.

Tako Jos. Flavij. Antig. XI. 8.

2. Po smrti Aleksandrovj (323) Kraljevstvo se njegovo razdijeli na 4 Kraljevstva (Dan. 11, 4), od kojih su dvatrinja: sirska pod Seleucidami i misirsko pod Ptolomejima. Palestinu dobi vojskovođa Laomedon, a li mu ju već na 3 godine ote Ptolomej I. sin Lagov, Soter prozvan (320-284) Kralj misiroki, koji smatrajući Palestinu tvrdjavom na Misir proti Kraljevstvu Egijskom, ode s vojskom na Jerusaleim, pa jerice, varom u subotu dan ušije u grad i sauze go. vel. svećenika Onije I. (Daddujeva sina), pa nebroje, mu mnošinu Evidova (preko 100,000) odvede u Misir, naročito u Aleksandriju gdje dolivši od njih prisegu pjeruati, daće im prava jednaka s Egi. G. 314. morade Palestinu prepustiti Antigonu Egijskomu, mu kad ovaj g. 301. kod Hipusa izgubi bitku i život, dobi Ptolomej Lidovsku natrag. U to doba li vel. svećenik Simon I. Pravedni, kome I. se, slav. Gen. u Ekr. gl. 50., naskin i utvodi Izrael. i ženi, otkin, otki se brini da narod svoj obnovi svojno služba Bo. i odlikova se bogošljubnošću. Za Ptolomeja Filadelfa (284-247, Dan. 11, 6) i Ptolomeja Euergeta (247-221, Dan. 11, 7) bijaše Lidovom u Misiru dobro; jer je sv. pismo Hebrejsko bilo prevajeno na grčki, nekaj

temikom, na čemu sagradi torijamu i službu Bo-
žju, obrezavanje i prđamike oštro zabrani, a nepro-
korne stratotami kazni. tako se postavi grijeso-
ba opuniteljna, koju proreče Daniel (11, 34). Mnogi
su se i tada ismijerali vjeri svojih otaca, među nji-
mi i sami svećenici, provodeći se sa Tasonom vel.
svećenika Onije III bratom, koji da novece dobi o-
bičanje od Antioha, da će Onije skinuti sa sve-
ćeništva i njega posaditi na stolac vel. svećenički.
Medju mudrim, koji su se svetom srećanošću o-
peli tyranu, odlikova se Eleazar, svećenik sta-
rac 90 godišnji i sedmero braće Makabejaca sa
junackom majkom, koji su radi vjere (valjda u
Antiochiji) dobili preslavnu krunu mučeničku.

§. 74. Makabejci.

1. U ono žalostno doba, kad je Antioh Epi-
fanos bio protiv vjeri židovskoj i mnogi se žido-
vi ismijerali zakonu Mojsijevu, Bog podigne
Mathathiju iz plemena svećeničkoga (od Taja,
riba I. Dri. 24, 7) i pet njegovih sinova: Ivana,
Simona, Judu, Eleazara i Jonathana, da i ba-
ve i obnove državu i vjku židovsku. Kad je u
Madinu, zavičaju Mathathijinu, jedan židov
pristupio k idološkomu oltaru, da žrtuje, Ma-
thathija, reknjući na zakon Božji, kao mekci
Finces, ubi onoga židova i poava sve revnitiše
za zakon, da idu s njim, pa probješe sa sinovi
u brda, kamo se počеше skupljati svi, koji su tra-
žili pravo i pravednost, i ovanle sa nemirivati

vstopi v Jeruzalem, braniti se od nje, oltare izsolihz rušiti i
 metnike ostro kazniti (1. Mak. 2). - To junaki stečaj (166)
Juda Makabejec (analiza PP - klerik) od kojega je i
 druga knjižica prozvana Makabejeci, silne čete Antiohove
 više pomoči nebeskom nego li svrženem razbi, zemlju od
 nečistočina očisti i žužon Božjo in hrano obnovi
 (165), čemu na pomem bi od sedem praznik posvetilo
 (latinskoizumitli dedicationi - dedikacija), što je imo juče
 godine svetkovati. Štana se do meseca zaliti žude
 na (1. Mak. 3). - Tudi je medjutim Antioch IV. Epifa-
nes umro, za njegova sina i naslednika Antiocha
V Eupatora (ibid. 162) Juda dobro upotrebil svojo
 njeno vojo, neprijatelje izcerivati iz sredine zemlje,
 iz tvojstah, koje su jošte oni dožali, a u tom jezju
 se tako pretan, da je razbi vojskovođe syroške,
 najprije Timoteja, a zatim Lysija, tako pa je o
 voj vodilji biu prisiljen da Židovi mir učiniti. Ali
 jo pojele miru prekršio naslednik Eupator, Antioch
VI. Doter (162-150). - Vojskovođa njegov Nikano-
ris navali na Židovsko sa strašnom silom, a miru
 njom na Doga pravoga. - Njega Nikano- ris dobi svojo
 plaču za svojo bezbožnost, vojska bi mu razbita, a
 sam poginul u bitci. - Kto Juda pošle po Klisore, da
 u Rim, da povez prijatelje in učine s Rimljani, kakobi

pod njihovom moćnom zaštitom, mogli živjeti sigurno,
 od navale susedih... Poznanstvo jetno slavi svoj posao,
 jer Rimljani primivši Židove u društvo svoje, obzna-
 niše to Demetriju, tražeći od njega, da preštane kani-
 ti Židove... Da svim tim Demetrij doznao za propast
 Nikanora i vojske njegove i prekrivši opomenu Rimljana
 novu vojsku pošlje u Židovsku pod vođjom Bacchidoni
 na broju 20.000 pješaka i 2000 konjika, proti kojoj
 vojsci nije mogao Juda više od 3.000 vojnika izvesti,
 pa i od ovih većina, spaziv silu neprijateljsku voj-
 sku, zaboraviv svoje prijašnje junaštva, razbjegeše se,
 a iz Judeau ostalo 800 samo junaka... Istom načinom Juda
 bitku poprimi, nu u nejednakoj borbi junački poje,
 da na vršku svoje slave i čino poginao g. 162. - Potom
 navele na Židovsku svačijeke nevalje, sva gotova zem-
 lja pada u ruke Demetriju, k tomu zavlada svikuda
 glad i pomor... Što je preostalo sudačnih ljudi među
 Židovi, postaviše na mjesto njegovog brata pun Jona-
 thana (161-144). - Ovaj s braćom Evanom i Si-
 monom, gledaše, da domovinu pošigne, što domaćom što
 tuđim pomoći... Sve se boljšom prometne, kad proti
 Demetriju i nastade kao takmac Aleksandar Ba-
 kros (154-146), gradivši se sinom Antiocha D. Epifana,

jer su se obadva natjecali, koji će biti Jonathana
 više na pomoć, samo da ga za sebe dobije i tako plemen
 i nehotice dizebi moć i čast. - Isto takmenje židovom
 koristno, bijaše među Aleksandrom i Seleukijem I.
 sinom Seleukijem II Nikatorom (146-141). - Jer Sele
 ukij II doзва Jonathana u Stolumaidu kraljevom pje
 mom potvrdi čast svećeničku, kneževsku i sve drugo.
 Jonathan također, da se država židovska utvrdi, posla
 poklisare u Rim, koji će savez s njimi ponoviti i na
 ložiti im, da uz put pozdrave Spartance i s njimi pri
 jateljstvo sklope (I. Mak. gl. 12). - On po židove pro
 miene se stvari na gore, kad se je Trifon vojske
 vođa Seleukija II od puga odmetnuo i gledao,
 da dobije u svoje šake kraljevstvo kao Herod i Antio
 h IV Theos prozvanoga sina Aleksandra
 Prave. - Jer kad se Jonathan nije htio iznevjeriti Se
 leukiju, odlučio ga Trifon smaknuti, što nemogao
 javnom silom naučiti izvesti prevaram. - Dozove dak
 le Jonathana neomauljudno u Stolumaidu tabož, da
 mu je voljan predati grad u zaštitu. - Jonathan povje
 rova Trifonovu obećanju, udje pakom židui u grad. -
 Masani znak stanovnici Stolumaide zatvore vrata
 grada St. Jonathanu iz grada ubiju a drugove uhvate. -

Dvije godine od sinova Matthathijinih. Simon, koga su svi
 izabrali za vel. svećenika, dok je
 Jonathan bio živ. Simon pošalje Trifonu za izkup
 Jonathanova 100 talenta srebra i dva Jonathanova sina za ta-
 oce, kao što je Trifon iskao; na ovaj način pouzdaću inak
 ubije Jonathan i sinove mu (g. 144). - Simon je sva-
 ti od Trifona i ponovi savez sa Demetrijem II i izhodi od po-
 ga potpunom samostalnost Jevrejske, koji pogodio je narodu po
 Jevrejske slobodje. - Na početak Simonov nje bio prema velikim
 izlom njegovim. - Jer Antioch III Sidetes, brat Demetrija
 Sinagoga protivio Trifona, (koji bijaše ujedinitelj bio poga-
 atičenika Antiocha) htijevši jošte poraziti Jevrejsku, jer
 kad nije mogao onajem silovati Simonova odlični po-
 varom je ga ukloniti sputa. - Stoga se i Jerihom zet Simo-
 nov Otolomij, koji je klerik za sliču veliko-svećeničkom,
 njega i Antioch III izabrao on njem svoje sputke na čast
 i et pogove i kasta sa sinovi na čast, jer koji same časti
 budu Simon sa dva sina svoja Matthathijona i Judom
 Samakant (g. 136). - Spasi se jedino sin Simonov
 Ivan Hirkani, koji oca svoja nasliedi na časti
 kneževskoj i veliko-svećeničkoj (135-107). Antioch
 III. Sidetes pošalje vojsku Simonova navesti jumah i
 vojskom u Jevrejsku i opustošiv polja, nasiera Ivana
 Hirkana u Jerusalem, gdje ga obzida. -

Hlykan bješe prisiljen mir učiniti s Antiohom koji
 uzeti veoma nepovoljnimi; morade namigne dati kase: 500
 talenta srebra, od kojih se 300 odmah isplati. Po
 ras Hlykan Antioha s porovinom vojskom posla u Tarsu
 Tolizmič Antioch posla vojsku u zimoviste, na koje se
 manji i hrana bježe. Tanceje, bude onaj od neznanja iz
 kasije ubijen. - Hlykan bio je smrt Antioha III, kojemu je
 nasljednik brat Demetrij II, vratio se iz perzije. Antioh
 ga, povratu počinu samostalnost Tarsu. - Od tada
 onče su vojska u gradove sjeverne Selektine i u
 gradove u Samariji, koji su bili bez vojske, na koje
 dove kao Licimu i Garizim potom su se Samarijci
 u Garizimu posve razori grad Samarijom.
 I grad Samariju predstbi i poruči. - Otvatio je na
 predstbi Judeje i Judeje naroda, da se prihvati
 tili pregovara, pa od onda bježe iz Judeje, nestaju
 Lidove. - Da se pak dojačinje stecanje Antioha
 ve Sabiji i Rimljani prihvati poštovanje Antioha
 novi savez prijateljski. - Otkle onemalo Antioha
 kaneva, pošto je obačen jeram Antioha III, koji
 u Lidovskoj podpun mir. - Ono onemalo Antioha
 telja manjškog, radi se Antioha III, koji
 namne Hlykan nasljednik od jednog kaneva, koji
 bio od Hlykan Antioha III kaneva, koji

n prijetini porpaljivali množicu na njega i si nasenje
gove. - Pošto je ne malo do god vladao Salestinom
re g. 107; bje čovjek bogoljubljan i kaho piše Jos. fla
nij, nadaren od Boga darom proročkim. -

Od 7 sinova Ivana Hirkana, nasljednikom mu bude
najstariji Juda prozvan Aristobul I 107-106;
ovaj se prvi od Sedekije prozva Kraljem Židovskim. -

Starjce u Cereji nacera, da su obrezavanje primili.
Mejha svoju pohlepnu za vlašom bracu u tamnicu,
gdje od gladi umre; brata Mutigomai, kojega bje
je imenovao drugom u kraljevanju dade ubiti, a dru
gu bracu zatvoriti. - Velik bijaše prijatelj Hirkonu,
jedn od nje. - Od Aristobula historija Hasmonej
ska puna je žalostnih zgoda, razdora i nesloge u

kuci vladavoj i borbe medju raznim strank
mi. - Kraljevsku i svećeničku čast obnašao je Aris
tobul samo godinu dana. - Po njegovoj smrti udova
Salome (Aleksandra) bracu svojega muža izpu
sti iz tamnice i kraljem dade proglasiti Helan,
bra Janneja (105-78) koji prieste oskromi kovi
bratovom. - Duga ratovna, mnoge je ratove po
sio, poimence proti Stobomai, Gazi, koji na

kon jednogodišnjeg opsiedanja zauze i poruči. - Proti
Socieniji, kralju Arapskome Obedi kralju Samasćanskom,

Arzeti, kajini ratovi većinom sretno, što su se vodili, razširili u veliko svoje kraljevstvo. - Drugije bijaše, pore čudi radi omražen u narodu i kod svećenstva, pa naftade budra i proti njemu, nječena farizeji. Svojom grad buntovnički Bethon 800 uhvaćenika sličnih na križ pribi, na očigled njihovej rodbini. - Od pijanstva dugo je bolovao i napokon umro, imeno, nav u oporuci upraviteljkom kraljevstva ženu si Aleksandru (78-69), koja po savjetu pokojnikovu mnogo popusti sjeđbi farizejskoj, tada već silnoj. - Na to samo prieme zasijano bi sjeme propajti kuće Hasmonejske. - Ter Aleksandra dade čast veliko-svećeničku starijemu sinu Hlykani II, koji je bio za tu čast manje sposoban; nu mlađji sin, Aristobul II, malo prije smrti materine proglasi se kraljem, pa kad je Aleksandra na umoru za nasljednika kraljevstvu pošliavila Hlykana, porodi se medju braćom za kraljevstvo borba, koja dade Rimljanom zgodu, da se umiješaju u stvari židovske. -

Ubiti Kod Jerihona Aristobul II polada dozuće brata si starijega i Hlykana i prisili, da se povuče u sukroman život; nu Hlykan pomagan i podpaljivan od Arzete, kralja Damaskanskoga i Arsapokoga

prokonzul sirske buntovníke vojakom
 narbiti, čím je podložníctvo židovské podvlásti
 Římské naravno jako povećano. Naproti moč
 i vglad Antipatru sve je više rasao, jer je vojvoda
 Římské pomagal živěšim; novcem i vojakom
 přistajne vada uz onoga, koji je bio jači. Arie
 tobit. Medjutim otrovati Pompejeve, Kleopatra
 Gora prako, sinu njegovu, ukvašeno odječuati
 glava Antipatra posle bitke Farsalske pri
 je na juanu Caesarovu pa dobi od njega prae
 sedaturnu u Judeji, a uo je čas velk svećenika
 Ioffala Hirkann. Vlast Antipatra bijaše dale
 u židovskoj glavi kraljevsko, k poveri
 upravu grada Jerusalema starijem sinu
 Hirkannu Farsalu, a pravu Jidilije mlu
 dji sinu Herodu. U tomeli Malik
 ugledan židov u Jerusalemu videti kako
 kako porodica Antipatrova sve više širi svoju
 moč, da teži da kraljevstvom, odlučiti po
 gnbiti, zato na gostbi, na koju Hirkann
 okupiti neznajne da odlatu. Malik
 pozna sakroge Antipatra i sinova Ma
 lika, ovaj pueko židovska priča nika
 strova Antipatra, u Malik dobi bra
 tlaču da hoje glavinu. Antipatrov pako
 sin Herod stupi u vlast sa Hermonje
 ženi i se sa Mariamom i m pukofo
 Hirkannom po kćeri Aleksandri.
 U velikoj pogibli dve porodice židov
 Kol m.

matrova. Kad je Antigon II pomagao Parca
 madaureo i oplienio Jerusaleim, Tyrkama i
 Tasacla bacio u Samnien, pa onom odra-
 zao nji; da ne bude više sposoban za ve-
 denika i onda ga predas Parcanom, koji
 ga odvećuše u Babylon, a Tasacl pogna-
 oš da mu je dosmrjena smrt, već se za svo-
 mrtu da pogine o neprijatelja, nam se glavni
 a živ razbi. Herod čuvši za smrt bratova
 i dvojivši o svojim stvarih pohjere u Rim.
 Ali od Antonija Oktavijana Dobrovoše,
 kan preko svoje nade bio u jednom senatskom
 proglašen kraljem Jevrejskim g. 30. On
 kraljevstvo o Rimljana Parcaus trebalo je
 istom prevobiti oruzjem izpod vlasti Anti-
 gonove, što mu tek za tri godine podje
 za rukom, ali Jerusaleim osta još u
 vlasti Antigonorovj. Tada Parcij sa se-
 tina Rimskim od Antonija Heroda
 u pomoć poslan žauze grad i Antigona
 okaoana posla u Antiohiju k Antoniju
 koji mu naveden novci Herodovim
 odjeće glavni. Kad je ovako g. 36 Anti-
 gon pogubljen, kraljevstvo Ma kakej
 ko prevješeno bi na Heroda prvoga
 Jevrejca. Zadoživši potom Herod svu
 vlast, da je umili Lidovom prozva iz
 Babylona Tyrkama kazeja u Parca
 ni pustili na slobodu, mu kakej

mn. bile nās. Olegare, nije mogao biti
 više vel. svećenik, zato Herod postavi
 za vel. svećenika nekoga Ananasa,
 nekoga čovjeka, mkađ on židovi, počeli
 na to vikati, skinu Ananasa pa vel.
 svećenikom postavi Aristobula III pa
 iz roda Makabjokoga brata svojegne
 Mariamne, ali i ovoga već za godinu da
 na kad vidje, kako je nlastio mlađim židovom
 Dade u kuparnici zatvoriti. Postaje tako
 postoljnj. svećenik, iz roda Hasmonij
 koga smaknu, od onda je Herod po svo
 joj volji vel. svećenik i imenovao i shi^{da}
 (zato je odšlo veliko-svećeničko Društvo u
 podjavi Parisu), a za njim i Antipatri.
 Po njemu Aristobulovj, bude opet Ana
 nel vel. svećenikom. U ostalom ako
 je tako, to je Herod bio jma u ratu, gra
 deć gajne grbove, kule, kramove, amfi
 teatre i polje pšavajne kram korobabel
 od slavan, živana, jetan, mlučanje
 gao, vlastohlepan, bio je u krvi svojoj
 prenesetaz. U sestre svoji Salome i
 sina puvorovjenoga Antipatra pođari
 van, ubi najmilij si žen Mariamnu
 krivo i preljubničevstva ocvadjen; ubi
 Jakobu Mariamnu Gila Hirkana
 majen njemu Aleksandru i smiove svoje

naselbine od južnjaka naimena kraljeva
 ta: Triguia, kraljevski naselbine na morju
 na predloženi more, naimena (Hidri
 Hidri vrbaci). Čini se, da on se židovi seli
 li najprije u Misir. Pa je uči prije na
 go li on Halači predohili. Činacolim
 bio Jacobača mlađi Misirci su jedne
 pučoci Izraela (30. 2: Koji glase u Misir
 neprijatelj što su za reči, da se obruše
 glom Farao novom; da se kraljeve pod
 genom Misirskim; Činacima (2. 13. 14
 sada što se ti put Misirski, pa prije u
 matne?) Kralje Godolija naimen polje
 židovi i Činacima u Palestini i Misir
 i nastanice u gradovima među Činacima
 om: Peluzijem (Jer. 43. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000. 1001. 1002. 1003. 1004. 1005. 1006. 1007. 1008. 1009. 1010. 1011. 1012. 1013. 1014. 1015. 1016. 1017. 1018. 1019. 1020. 1021. 1022. 1023. 1024. 1025. 1026. 1027. 1028. 1029. 1030. 1031. 1032. 1033. 1034. 1035. 1036. 1037. 1038. 1039. 1040. 1041. 1042. 1043. 1044. 1045. 1046. 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052. 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065. 1066. 1067. 1068. 1069. 1070. 1071. 1072. 1073. 1074. 1075. 1076. 1077. 1078. 1079. 1080. 1081. 1082. 1083. 1084. 1085. 1086. 1087. 1088. 1089. 1090. 1091. 1092. 1093. 1094. 1095. 1096. 1097. 1098. 1099. 1100. 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106. 1107. 1108. 1109. 1110. 1111. 1112. 1113. 1114. 1115. 1116. 1117. 1118. 1119. 1120. 1121. 1122. 1123. 1124. 1125. 1126. 1127. 1128. 1129. 1130. 1131. 1132. 1133. 1134. 1135. 1136. 1137. 1138. 1139. 1140. 1141. 1142. 1143. 1144. 1145. 1146. 1147. 1148. 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154. 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160. 1161. 1162. 1163. 1164. 1165. 1166. 1167. 1168. 1169. 1170. 1171. 1172. 1173. 1174. 1175. 1176. 1177. 1178. 1179. 1180. 1181. 1182. 1183. 1184. 1185. 1186. 1187. 1188. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214. 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226. 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232. 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244. 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262. 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268. 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274. 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280. 1281. 1282. 1283. 1284. 1285. 1286. 1287. 1288. 1289. 1290. 1291. 1292. 1293. 1294. 1295. 1296. 1297. 1298. 1299. 1300. 1301. 1302. 1303. 1304. 1305. 1306. 1307. 1308. 1309. 1310. 1311. 1312. 1313. 1314. 1315. 1316. 1317. 1318. 1319. 1320. 1321. 1322. 1323. 1324. 1325. 1326. 1327. 1328. 1329. 1330. 1331. 1332. 1333. 1334. 1335. 1336. 1337. 1338. 1339. 1340. 1341. 1342. 1343. 1344. 1345. 1346. 1347. 1348. 1349. 1350. 1351. 1352. 1353. 1354. 1355. 1356. 1357. 1358. 1359. 1360. 1361. 1362. 1363. 1364. 1365. 1366. 1367. 1368. 1369. 1370. 1371. 1372. 1373. 1374. 1375. 1376. 1377. 1378. 1379. 1380. 1381. 1382. 1383. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388. 1389. 1390. 1391. 1392. 1393. 1394. 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400. 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406. 1407. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412. 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418. 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424. 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430. 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436. 1437. 1438. 1439. 1440. 1441. 1442. 1443. 1444. 1445. 1446. 1447. 1448. 1449. 1450. 1451. 1452. 1453. 1454. 1455. 1456. 1457. 1458. 1459. 1460. 1461. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466. 1467. 1468. 1469. 1470. 1471. 1472. 1473. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478. 1479. 1480. 1481. 1482. 1483. 1484. 1485. 1486. 1487. 1488. 1489. 1490. 1491. 1492. 1493. 1494. 1495. 1496. 1497. 1498. 1499. 1500. 1501. 1502. 1503. 1504. 1505. 1506. 1507. 1508. 1509. 1510. 1511. 1512. 1513. 1514. 1515. 1516. 1517. 1518. 1519. 1520. 1521. 1522. 1523. 1524. 1525. 1526. 1527. 1528. 1529. 1530. 1531. 1532. 1533. 1534. 1535. 1536. 1537. 1538. 1539. 1540. 1541. 1542. 1543. 1544. 1545. 1546. 1547. 1548. 1549. 1550. 1551. 1552. 1553. 1554. 1555. 1556. 1557. 1558. 1559. 1560. 1561. 1562. 1563. 1564. 1565. 1566. 1567. 1568. 1569. 1570. 1571. 1572. 1573. 1574. 1575. 1576. 1577. 1578. 1579. 1580. 1581. 1582. 1583. 1584. 1585. 1586. 1587. 1588. 1589. 1590. 1591. 1592. 1593. 1594. 1595. 1596. 1597. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. 1604. 1605. 1606. 1607. 1608. 1609. 1610. 1611. 1612. 1613. 1614. 1615. 1616. 1617. 1618. 1619. 1620. 1621. 1622. 1623. 1624. 1625. 1626. 1627. 1628. 1629. 1630. 1631. 1632. 1633. 1634. 1635. 1636. 1637. 1638. 1639. 1640. 1641. 1642. 1643. 1644. 1645. 1646. 1647. 1648. 1649. 1650. 1651. 1652. 1653. 1654. 1655. 1656. 1657. 1658. 1659. 1660. 1661. 1662. 1663. 1664. 1665. 1666. 1667. 1668. 1669. 1670. 1671. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676. 1677. 1678. 1679. 1680. 1681. 1682. 1683. 1684. 1685. 1686. 1687. 1688. 1689. 1690. 1691. 1692. 1693. 1694. 1695. 1696. 1697. 1698. 1699. 1700. 1701. 1702. 1703. 1704. 1705. 1706. 1707. 1708. 1709. 1710. 1711. 1712. 1713. 1714. 1715. 1716. 1717. 1718. 1719. 1720. 1721. 1722. 1723. 1724. 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1730. 1731. 1732. 1733. 1734. 1735. 1736. 1737. 1738. 1739. 1740. 1741. 1742. 1743. 1744. 1745. 1746. 1747. 1748. 1749. 1750. 1751. 1752. 1753. 1754. 1755. 1756. 1757. 1758. 1759. 1760. 1761. 1762. 1763. 1764. 1765. 1766. 1767. 1768. 1769. 1770. 1771. 1772. 1773. 1774. 1775. 1776. 1777. 1778. 1779. 1780. 1781. 1782. 1783. 1784. 1785. 1786. 1787. 1788. 1789. 1790. 1791. 1792. 1793. 1794. 1795. 1796. 1797. 1798. 1799. 1800. 1801. 1802. 1803. 1804. 1805. 1806. 1807. 1808. 1809. 1810. 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821. 1822. 1823. 1824. 1825. 1826. 1827. 1828. 1829. 1830. 1831. 1832. 1833. 1834. 1835. 1836. 1837. 1838. 1839. 1840. 1841. 1842. 1843. 1844. 1845. 1846. 1847. 1848. 1849. 1850. 1851. 1852. 1853. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863. 1864. 1865. 1866. 1867. 1868. 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886. 1887. 1888. 1889. 1890. 1891. 1892. 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898. 1899. 1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133. 2134. 2135. 2136. 2137. 2138. 2139. 2140. 2141. 2142. 2143. 2144. 2145. 2146. 2147. 2148. 2149. 2150. 2151. 2152. 2153. 2154. 2155. 2156. 2157. 2158. 2159. 2160. 2161. 2162. 2163. 2164. 2165. 2166. 2167. 2168. 2169. 2170. 2171. 2172. 2173. 2174. 2175. 2176. 2177. 2178. 2179. 2180. 2181. 2182. 2183. 2184. 2185. 2186. 2187. 2188. 2189. 2190.

- Travenoga (200.), sagradi onđe Alon-
 nian, n kojij on se izvještka Dakeko pre-
 tizakom Doprinske žrtve. Onija W. za-
 konit vel. Juečenie, nu sa čaš. Jue-
 nut. Obliči od Stallemija W. Pilometo-
 ra (180-145.) Dorvolu, pletvoru hram
 božice Tonbaate n gradu Leontopolju
 (pa Haneberga n Likoopolju.) n okružju
 Helioopoljskom n hram židovski, pa
 preivajnci se ora Trajn (19. 18. 19): u taj
 će dan biti pet gradova n zemlj Misir-
 skoj, koji se govoreti jezikom Hanaan-
 skom i zaklinjati se Gelinom nad vo-
 skami; jedan će se zvati grad sunčan
 (S. D. D. 73.) U taj će dan biti ottar Gdnji
 n fried zemlje Misirске i spomeniti,
 Gdnji Traj medje njezine postavi juče
 nke iz svojega plemena i nvede služ-
 bu Božju; stoje sveclanarke židovski
 Palestinski, buduće nezakonito bilo
 odurno. Taj židovski hram n Misir-
 na, bijaše malen, svoimanan, ima-
 juć mjesto zlatnoga Juečnjoka visin
 zlatnu lamnu; za uzdržavanje Juečeni-
 kom pokloni Pilometor obličenja po-
 gja. Haneberg mije, da je Hrist bje-
 žić Djetetom n Misir svojom nazoc-
 nuću posvetio. -

Hram ovaj bijaše središte židovom
 Misirskim, pa budući da se je to središ-
 te pogibeljno činilo Vespasianu po nje-
 govu je nalogu Luf, predjednik, a
 Aleksandriji hram zatvorio (g. 70. posl.
 Krista.) a malo kasnije je Panlin prave
 porucio. - Grčka je kultura već u
 Darnu Doha prodirala u Misir, već
 je Psammetic (u 7. vijeku prije Krista)
 naselio Gitea a Bubastu, a Amasis
 (u 6. vijeku prije Krista) Dade mnogo
 gradova Gitem u sjevernom Misiru.
 U vremena Aleksandra Vel. grčka
 filozofija zavladala u Misiru, naročito
 u Aleksandriji, gdje Ptolemeji su gra-
 diše mnoge knjižnice, pa su kulture
 i filozofije grčke imali moći. U
 dobi Misirski Ptoljeti kao što su
 Jurevoci prevodili pisma hebrejska
 na grčki jezika i knjiga.

2. Iz Misira naselila se židovi u
 Duge zemlje i gradove u Cyreni i
 u Kanu i je preselio Ptolemej i
 oni su izgradili 4te dio i su se
 protiv glajevica grčkih došli
 cesala. Angusta prava i pismo
 na rimski i knjige Synagoga i
 Lenn (g. 2. 10. 8. 9).

Tako on svojim promislom svojim pogla-
 nom otvorena vrata za poručavanje svoje
 star. zavjete, što je dakako mnogo koris-
 tilo propovjedacem evanđelja. Pače
 In mnogi od pogana primili vjeru židov-
 sku, što je tim lakše bivalo, kad su ima-
 li židovi pravo rimskoga građanstva
 - takvi In se evanđ. (prosvjetlo - došlah)
 od kojih In jedni bili proseliti i u do-
 eli zakona, koji izjavivši da se iskreno
 obraćaju, najprije bi se obricali (mukarci)
 u da krestili, onda bi pristigli i u paže-
 nien; ovakvih proselita bilo je mnogo,
 osobito među ženskinjama. Drugi su
 bili proseliti vrata bogobojani i prosv-
 ni, koji su famozni bili kaunti se u
 lopuklonstva, obiljavati opovjedi T. sv.
 Najve (i slobodu), pa su imjeli u kući
 ci zajedno u gradovih stanovati. Žid-
 vi helenuiste, buduć da su od nau-
 ka farizejskih i gortava, radije su i lakše
 prihvatili evanđelje nego li židovi-
 Palestinski. Oni boravci među poga-
 ni upoznali su se s filozofijom i s filoz-
 nošću grčkom, koja u preročno upotrebi
 ljina i ne pretjerana vjeru je karikaturu
 uticala put i širila ju; nauprot gdje
 je filozofija grčka premanjula i
 ožeri židovskoj bila primješana, tu

se porodi eklecticisam ali: židovsko
 348 alexandrijska theosofija (glava joj Fi-
 lon židov), koja je bila dvanese živa
 opreca krntom židovstvu n Pales-
 tini, m kršćanstvo je bila od toli
 male koristi; kako ovo židovstvo.

S. 76. Knjige Makabejske.

1. Prva knjiga Makabejska pripisuje
 Joz (n glava) poljeve Makabejaca bor-
 ićih se sa selucidami za vjrm i glavo-
 Op, od početka kraljevanja Antiocha IV.
 Trifana do smrti vel. svećenika Sima-
 na, dakle historij 40 god.; od 175-135.

Druge knjiga Makabejaca ne nade-
 vlia historij predjačne knjige nego pri-
 povieda neke druge stvari: spavaj-
 ie na Makabejce, objašnjenje onih sta-
 ri, koje su n 1 knjizi napisane. Na po-
 četku najprije su tri poslanice (1. 1-2, 19)
 Židova Jerusalemskih pisane Židovom
 n Antiohu, n kojih medjnostahin obavje-
 ćuju ih o praznikn prosvetila; potom ima
 jedan odgovor (3, 20-33), n kojem kaže pisac,
 da je historij što je Jason Cyrenecjač
 napisao n 5 knjigaz, skratio n jednog knji-
 ga. Onda pripovieda pisac (gl. 3-15) o
 gonetva i patrova, koje su Židovi imali
 li za Antioha IV. Trifana, za

[illegible][illegible]

in 2 vikarje prije Hrista sačinjavaju i
sukobno prevećena na gregor. L

Duga farsa knjiga bješe grčki rivo-
no pisana, kao što dokazuje sam naziv
i nakit grčki; pa buvne da je Duga et-
slavica pisana 188. (t. j. ere Selencijske
9123 prije Hrista), i udimo, da je knji-
ga sastavljena koncem 2. vijeka pr. Hrista.

9. Triac I knjige upotrebio je da is-
pove kojih došne ne navodi, stavlj-
ivšave iz vremena Makabejskih, pa
se iz njih crpio ili rič po rič (8. 13-32; 10,
18-20.) ili samonaznačen (10, 6; 15, 22; 15,

Brodne Gafn da Ovcina Gyokana bili
 jizani Dnevici o njemu u Gafnu
 (I. M. 16, 23-24) su dino, Gafn da
 bili jizani dnovstolik Maslatsjaca.

Pisac 2 krajine osimone 2 jistomice
upoltrichio samo aris Gasonos krajine
oko q. 160. valde grčki bio jasaviti.

Oratbe se magahine historiyaka ichi nite
vish, shiroki koriga, shirigina, nishiro

vecinom scabellae. Incommodum
nimis spicari; postulatque, ad regem

mjesec Listopad g. 312. pr. Krista; nu
na razni način, je pisao prve knjige po
činu godina po načinu dionova palestini
skih mjesecom Nisanom 312, a pisao
II knjige dežeci se Sasona, počinu od
listopada iste godine. —

4. U pripremi da je različen se također
obje knjige; jer I. knjiga priprema
da objektivno dogoru protivim, običnim
slogu starijih knjiga starozavjetnih;
to je II. napisana počinu palestiničkih;
neke ljudi obilati je također priprema
i primjećuje svoje opazke u svim po
nu i parascetičnu. —

5. Knjige ove premda dogotkanonske, jesu
ipak, bezimene, jer ih LXX. zoveše me
đu ovih knjige; Jos. Flavij i Drugi
Lidori navode ih, sv. Pavlo (Hebr. 11,

35.) obriše se na Mark. 6. 19, i ako pre
m ih govori oči i smetaju ih kao i pravi
naobve kao svete, sv. Jeronim kaže:

Totius orbis in Ecclesiis Machabei frue
dicantur. Knjige su znamenite ne ja
mo, što sadržavaju historijsku leirada
u razvoju objave Božje, veoma važna
nego također u njih navode karbijen; na
mko bezimenošću Dne i o nekim mu
II. Mark. 6. 26 55; 7, 15 55) o mrtvost i o
pokojnici (12 42 55) i o posiedova,

njn svetaca zapokujnike (12. 42. 55)
 6. Druge knjige apokrifne. — Treća knji-
 ga Makabejaca skupljena prapovest
 koje su Židovi u Misirion brjili ka Stol-
 meja II. Filipatra (221-204) Kanoni apo-
 stolaki (85): istovna crkva broje ju među
 kanonske; on zapadna ne. Četvrti spis
 vjeđa mucišitvo Clearara i sedmero
 braće Makabejaca obibatje, negoli I.
 Makp. gl. 6. 7. Ova se knjiga nalazi kao
 apokrifna u Dvostan. k. LXX i među spi-
 si Sv. Slavija, kojemu jeferjisanju i
 sebij i sv. Veronim on knjižno. —

B. 77. Knjiga Crkvenica.
 i Knjiga, kojoj je grčkom prevođa
 naslov: *Βιβλίον τῶν κειμένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*
 kraće: *Βιβλία ἐκκλησίᾳ* i koji naslov na
 značije pisca i sadržinu knjige, u
 Latina u vremena sv. Cyrila na
 zove se *Ecclesiasticus*, knjiga crkvena
 ili Crkvenica, valjda stoga, što seje u
 crkvi pitala za ponku katekumenom.
 2) Po sadržini može se knjiga raz-
 dieliti na 2 diela od kojih prvi (glava
 1-42, 14), poput Treća Salamonovih
 sadržava obične priče, izričke, zapo-
 viedi, i opomena, koje se odnose na
 zapoviedi moralne i na dužnosti u

avtorov namig na groljinja, očitje pak
 glavi. mudišt i pkehorica za nastitje
 vanje. Na od pica Salamonovih Tim
 se rasličeje Ekumenica, što Liraš o
 froljinih slovarih govori, većinom
 nekrom savera nequekionno kion viš
 veraca i to primjetbe većina frolje
 nim okolnostim - groljinja primjenjuje.
 Ekumenica je daleko od froljini mudi
 Pricami i knjigom Turnoviti. Pricami
 om vider (44. 15-50) najviše se pica
 Divi Pogn i kvaliga. Pricami nje govori
 (42. 15-43), onda olavi glasvite i bide iz
 naroda odabrano, od Henka Doctmha
 amia Prizina. Pricami pica govori
 (41. 51) mudištom, Pricami se Pogn i
 kvalija, što ga je i valavo iz aviljela
 froljom na frolje, da i on ga mudištom.
 More pucne pucne pica nplje frol
 ročna o volajka Henkova i Pricami
 i obročnja frolja i Liraš na frol
 kion remena (44. 16; 48. 10), veličanstva
 pake govori mudištom Pricami (15. 25
 gl. 24) put nline novogavetnom nam
 kn o osob nojkač Pricami.
 3 Pica je knjigi čens i mudištom, gov
 janin Henkalemski; čovjekalemski, be
 groljinih i Pricami govori, kiji givio
 m vider i veličanstva Pricami amia

Knjiga (50, 1-25). Ali budu' da su bila dva vel.
sveteništa istoimeni: Simon I. sin Onije I. (310-291)
i Simon II. sin Onije II. (219-199), misle neki, da je
pisac knje na Simona I. Pravednoga, što je sva
prilika, jer velika ova hvala o Simonu prosv. Po-
likuje Simonu Pravednomu, u kojem slučaju bi
la bi 38^a godina, o kojoj govori prevodilac grč-
ki u predgovorbu, umuk pisčev, 38^a godina Po-
bi njedove, a kralj ondje spomenut bio bi Pto-
mej Evergetas Prvi; drugi pak misle, da je u
gl. 50. govor o Simonu II. pa u tom slučaju bila bi
ona godina 38^a godina Ptolomeja VII. Evergeta i,
li Tiskona prozvanoga (170-146). Pisac je, na-
pisao Knjigu Hebrejski, te ju je još sv. Jeronim
vidio u matrici Hebrejskoj (prae. in libr. Job.). I
Hebrejskoga jezika prevode na grčki umuk pisčev
u Eusebiju za Ptolomeja (1. ili 2.). Iz grčkoga
prevoda načinjen je stari latinski u Vulgati te ima
u njemu grčkih riječi kao n. p. lingua eucharis (6, 5),
forma eucharis (20, 21); te tomu su gl. 30-36 u Vul-
gati drugije prevodne, nego li su u grčkom prie-
vodu. U Vulgati proslje 3. Knjige Salomonove
sliede Knjiga Mudrosti i Preruben, što zna-
je na otkup svih 5 Knjiga muscovitih. Preruben
za pokloniti se u LXX. među bogovudnim Knjigami
i kornal Trientoki povući se sa drevnom preda-
jom novčiji su među svete i Kanonske.

378 Knjiga Mudrosti

1. Knjiga Mudrosti (1. Liber sapientiae m. 17)
fol 58

Говѣя Зѣдохуѣр или Зѣдохуѣртоз) моѣ се по sadr-
 žini, razdieliti u 3 diela: a) pisac (gl. 1-5) poxi-
 va ljude neka nastoje oko mudrosti; nju moć olavi
 i uanositi, pa ju preporuča ljudem, naročito kralje-
 vom i vladavcem. b) nadalje pisac (6-9) u osobi
 Salomonovoj razlaže početak, način, kako se dobi-
 va i koristi od prave mudrosti. c) naposlom (10-19)
 pokazuje učinak božanstvene mudrosti primjeri u
 četini iz historije patrijarha i naroda, isabra-
 noga od stvorenja svijeta do Mojsija; osim toga
 govori u tom 3^{ćem} dielu o postanku i gradobi i
 dolopoklonotva (13-15).

2. Mudrost o kojoj se govori u Knjigah mu-
 drostnih dvojaka je: nestvorena i stvorena.
 Nestvorena opet uzima se ili sućno kao svojstvo
 božanstva ili kao Rječ Božja (dōvoz) 9, 1; 10, 15;
 18, 14-16. Mudrost jako stvorena, koja se pomoću
 one nestvorene stvara u punu čovječjem, razumieva
 se i opsekuativna, kojom spoznajemo i stvari Bo-
 žje i stvari ljudske, i praktična; koja nas na-
 krepiost protiče. Radi sadržajne ove, kojom se raz-
 vija nauka o rječ (o anđelu Gospodnjem) u preto-
 Knjižju) i put utire tamni preost. kraljstva; zatim pa-
 di nauka o besmrtnosti i plavci po smrti (gl. 2-5)
 Knjiga Mudrosti doprema dosta važno mjesto me-
 đin st. pravjetrima dogmatičkim Knjigami.

3. Mnogi obožavajući se na naslov Knjige u
 nećkom tekstu i na gl. 2 i 3 gdje se Salomon navede
 kao govornik o sebi u 1. osobi, kaže, da je Salo-
 mon pisac Knjige, mi tomu mišljenju protusloviše
 već sv. Hieronim i Augustin. Ono je Knjiga o

originalno pisana grčki, kako se u njoj obzire na novija grčka filosofata (2, 8; 8, 7). Kako način sloga i govor Savaara po grčkoj rječitosti, to pisar Knjige mora Da je mnogo raniji od Salomona. Da je Knjiga Salomonova, jamučno bi se u kano, mu nalazila pod njegovim imenom. Pisac njezin je po svoj prilici Miserski Sid, koji je govorio grčki i grčki bio naobrađen, a nije živio prije god. 217. pa je djelo svoje (za Ptolomeja II. Filopatora 221-204?) za to napisao, da svoje zemljake nagovori ka mudrosti i pobožnosti u vjeri, da ih odvratne od bezvjerstva i idolopoklonstva, u nesreći utješi i nadom u izbačjenje prodigne.

4. Knjiga je pisana grčki. To kaže sv. Jeronim veli: Secundus (qui Sapientia Salomonis inscribitur) apud Hebraeos nusquam reperitur, quin et ipse stylus graecam eloquentiam redolit (praef. in lib. Sal.). Izbliza to potvrđuje mnoštvo rečenica čisto grčkih, rečenica sastavljenih, kao τεκνοφορος, ομολογας, γιδαρδωρια, ελεοςφοροτος itd. pojmovi apstraktnih, te umovanje dialektično, što se sve ne može pripisati moćda prevodiscu grčkomu. Prievod latinski u Vulgati stariji je od sv. Jeronima i akoprem imave gojekajih dodataka, posve je vjeran.

5. Uglednost kanonsku Knjige Mudrosti, dokazuju prevadioci LXX., navodi u nov. zavjetu is ov, akoprem se po imenu ne navodi, kao Rim. 1, 17-31 sp. Mudr. 13; Hebr. 1, 3 sp. Mudr. 7, 26, zatim sv. otcii kao sv. Athanasije (orat. fr. gent. 51); Hilarije (in ps. 127); Augustin (de praed. Sancto).

te Koncil Tridentski.

§. III. Zbirka sv. Knjige sv. Pisma.

Dia su Hebreji pomalo sabrali sv. Knjige u
jednu skrbku, o tom nema sumnje. Znamo da
Peto Knjižje ili Knjiga Povelja i Zakon Božji,
da je u Mojsiji predao svećenikom i čitavim na-
rod, u metru pobraj čitavoga naroda Gospodina
Boža (Levit. 31, 16); u ovoj Knjigi napisao Josua
riči ponovljenoga naroda (Jos. 24, 25, 26). I Samu-
el, napisao prava Kraljevska u Knjigu i metru je
pred Gospodinom (I. Sam. 10, 25). Knjiga Zako-
na još se je za Kralja Josije nalazila u Hramu
(II. Kr. 22, 8; II. Pm. 34, 15). Poput ove skrbke jo-
stadoše i druge, tako skrbke pjesama (Knjiga D-
cati Gospodnjem Num. 21, 14; Knjiga pravdnika
Jos. 10, 16; II. Sam. 1, 17, 18), skrbka priča (za kra-
ja Božije Prič. 25, 1). Zapisna Kralja Davida
(I. Pm. 27, 24), Kralja Salomona (II. Kr. 14, 15), Kral-
jeva Izraelitih (II. Kr. 14, 15 itd.) i Kraljeva Izu-
djskih (III. Kr. 14, 29 itd.), skrbka pjesnika
Knjiga (Samel u sužanjstvu pona Knjiga proroka
Jeremije Dan. 9, 2). Ove su skrbke skrbke, nisu
vaša čimbi i sami pisci, nego također drugi
theokratjski ljudi; pa, ovdje skrbke, ne se ja-
mačno česće prepisivale; da su se sv. Knjige već
prije sužanjstva prepisivale, dobit ćemo iz Levit.
17, 18, gdje se opovijeda, kada Kralj Afrah, na svo-
jstol, što prepisao selu u Knjigu, da su Gospodnjeg
je II. Pm. 17, 19 prava Knjig (Knjig) i pjesme

svoga Kraljevanja knezove i levite da uče narod
 po gradovima Judejskih imajući pri sebi Knjigu
 zakona Gospodnjega; dokad je tomu spominjanje
 i navođenje prijašnjih sv. spisova u spisih pro-
 ročkih n. pr. Jeremijinih; napokon kako su se
 psalmski pjevali kod službe Božje bilo je na pi-
 so sabrani psalmski. Po sušomjstvu jako lako
 lonskom Eadra, o kojem se kaže, da je bio knji-
 ževnik, vješt zakonu Mojsijevu... i bio upravo
 sudac svoje, da istražuje zakon Gospodnji i
 da ga dovršuje (7, 6. 10) i Okeemija, koji je po
 II. Knj. 2, 3 sastavio Knjižnicu, skupivši sv. Knji-
 ge, ova dvojica - rekoh - mnogo su si zasluga
 stekli oko sakupljanja sv. Knjige, kako drže Li-
 dovi u Thalmudu i stari ebr. otci. Ali se to ne
 može tako razumjeti kao da je Eadra ili velika
 sinagoga tako dokončala i dovršila skrb sv.
 Knjige ili ti Kanon, dajte ne bi mogle više primi-
 ti ni ni jednostavno Knjige bogodube. Da nije Eadra
 u tom smislu dokončao Kanon, vidi se a) što se
 u I. Knj. 3, 19-24 podslovi Horobabelovo produ-
 ženje do drugoga naraštaja poslije Okeemije; b)
 što se u Knjizi Okeemijinoj gl. 12 glavari levit-
 ski izbragaju do vremena Daria Ocha ili ti Ko-
 tha (424-404); c) što nije prilika da je Eadra,
 koji nije mogao smati, ne će li Bog proroke ili
 još koje ljude bogodube proci, absolutno do-
 končati ili dovršiti Kanon ili si tu vlast pripisati.

Da zbija i Eadovi u staro doba misu držali ka-
 non za prave dokončani i dovršeni, jer nisu bili
 složni, koje sve Knjige idu u Kanon; s toga Kanon.

onaj, koji ima samo prvokanonske knjige, a ne ima drugokanonskih i koji se nalaze u Talmudu i u sv. Jeronima, ne proizlazi iz staroga onoga doba nego iz vremena poslije Isukrista ili barem iz farizejske preauke 2. ili posljednjega vijeka pr. Krista; to se vidi iz ovoga: a) Kanon se židovski istina od najkada dielio u 3 diela: Zakon, proroke i pisma (hagiographa), što se već u Otkv. gl. 49 i Luk. 24, 44 objašnjava, ali se pisci u izbrajanju knjiga ne slažu (jedni broje 22, drugi 24 a treći 27 knjiga); b) u prvo doba kršćansko židovski su se učitelji prepirali također o vriednosti nekih prvokanonskih knjiga (kao što su pjesma nad pjesmami, Prosvjednik, Ezekiel, Trice i Esther); c) neke knjige drugokanonske pisci židovski ne samo navode, nego i poput sv. knjiga citiraju.

2) Osim ovoga Kanona Eodrina (Palestinskoga) mnogi, noviji učenjaci vele, bio je u Židova Helenista drugi još Kanon Aleksandrijski, u kojem su osim prvokanonskih bile i drugokanonske knjige, i koji da je u 2. vijeku dokončala synagoga velika tako, da je u pogledu obsega Kanona bila doduše različita među Židovi Palestinski i Helenistami, ali ta razlika da nije ni malo smetala jedinstva vjerskoga; jer prima, nje nekih knjiga i nekih dodataka neproutu, slovećih drugim knjigam, u Kanon nije se moglo smatrati bitnom razlikom; tim (više) manje, što su Heleniste, ne pušćajući toga jedinstva imali svoj hram i slušali se prievodom grčkim različitu.

čim se od matice Hebrejske.

§. 80. Sekte židovske,

Koje se u Jos. Flavija zovu sad *šar'it'us* sad *šar'it'us* proslavile su sušanjstva babilonskoga. Jer pošto je po smrti Malahijinoj u Jerusalemu prestalo proročtvo te nije bilo bogovubnih temeljaka zakona, te nastadoše prepirke o smislu sv. pisma, a od tih prepiraka lahko se porodile sekte. U tomu su Židovi, pretrpivši sušanjstvo onako tešku predepu da ometništvo svoje od zakona, proslavile su sušanjstva tim čvršće prijanjali sa vjeru svojih djedova i čim im je bila manja sila vanjska, tim im je više rasla unutarnja sila, život duhovni. Ubornice, kao prije sušanjstva škole proročke, gojile su margivo nauku zakona, nu ne, majuci nasljednici njihovi božanstvene uglednosti, gledali su ju nadomjestiti učenošću, umovanjem i duh. življenjem, isprva sve liepo i dobro, nu doskora predavši u revnosti svojoj preko pravih mjerja, nakon su ogradjivali ostroumnimi i sućušnjimi naukami, tumačenjima, da tim lakše sušabiju, koji je sa Mivira već u Palestinu samu prodirao.

Do ovih ljudskih nauka i tumačenja odviše su mnogo držali i predavali se askesi; odakle se porodila sekta Farisejska. Ona krajna ova ostronacela u manci i etnici stvorivši s druge strane protivna načela. Jer kako je mnogim Židovom došavšim u doticaj s drugim narodi, koji su st.

odlikovali su svojim umienjem i trgovinom i sa-
mim omiljela stranačka kultura, pa su one nara-
de, nadilazili u načinu mišljenja, osjećanja i živ-
ljenja, dakako proti duhu teokratije, a fariseji
malojali ovo prijanjanje sa tuđinstvom ostrimi sa-
stavi protiviti; to su se njimi farisejem, stoikom i
doktorom, opreli oni, kojim je omiljela sloboda i
helensizam, a dosadila kruta farisejska ortho-
doksija, sadduceji naime i esseni, od kojih su
se oni podali slobodi osjetljivaj, sensualnoj kao
Epikureji, a oni (esseni) slobodi umnoj i životu raz-
mišljavajućem, kontemplativnom, mysticismu
poput Pythagorejaca, u predini medju fariseji
i sadduceji, nastojeći spojiti židovstvo i hel-
lenstvo.

I. Fariseji (פְּרִישִׁי or פְּרִישִׁי; od פְּרִישׁ
oddiehiti, odvojiti, stoga Tuidas dobro prevo-
di ἀφαιρέσεις) bili su od svih sektaraca medju
Židovi najmoćniji i najproznatiji, tako prozva-
ni, što su se naukami, bistrinom etnikom i odie-
lom razlikovali od purka, a u I. Mak (2, 47; 7,
13 itd.) zove se ἀβδαρ, u Ling. Ossiodar, jamai-
no פְּרִישִׁי = probaam, svete abag toboćnje sve-
tosti njihove. Po svjedocanstvu Jos. Flavija
(Antiq. XIII. 5, 9; XVIII. 1-6) obstojale su vec sa Jona-
thana (161-143) brata Jude Makabeji sve tri
sekte, pa su narocito fariseji imali veliku ugled-
nost. Ivan Hirkkan velike je neprilike naroka-
vao kuci svojoj, što je od fariseja predao k.
sadducejem, a Hekkanidar Tannez je na, uma-
nu nalozi. Čini se, da poznati farisejem. Fare-

...između mnogih drugih, među kojima mnogo je priča, koja
...bi se u svojim knjigama opisuju; bili su ljudi
...Dava (Ist. XVII. 24), opisujući i govoreći o
...i sudbini imati u većinu.

...su pismari pisanoga zakona imali su:
...ustmeno predavanje, pače do njegova više dijela, ne
...do pisanoga zakona; postana su predavanja
...od Mojsija, što od igrička starijih pisma,
...traditio seniorum, (Ist. 15, 34);

B. učili su sa Moisi, da ima promisas Bogu (i.e. u
...fatum - sudbina), o kojem više djela govori, i
...da kod njih sudjeluje promisas Bogu a ne vi
...o pravima o ljudskoj slobodnoj volji;

C. učili su, da su duše bezmetne i da se nalaze u
...mjestu pod zemljom, i gdi da se kažu i ećni
...i predpsami, a dobi naplaciju pivotom ećni
...da mogu precizirati i ećni, dakle su
...metempsychon, i također, u ećni metrik
...od metempsychon;

D. učili su, da imaju anđeli i lići, vići duhovi,
...i ećni;

E. učili su, da su potomci i Abrahamovi i obre
...i ećni, pravni i ećni, pravni i ećni, pravni i ećni;

F. učili su, da su potomci i Abrahamovi i obre
...i ećni, pravni i ećni, pravni i ećni, pravni i ećni;

G. učili su, da su potomci i Abrahamovi i obre
...i ećni, pravni i ećni, pravni i ećni, pravni i ećni;
Pol. 59.

rekli su se samo varjete iz taštine, da ih svet slavi,
okupolovni su bili u pranju, nosili široke šimbrice, jav-
no se Bogu molili, rezali u jelakterija (tefillim) od
drva, ali se od drugih ljudi, često (dva puta, pet puta)
postili javno da valimilostinje, a usuprot zapovijedi
li putaraju ovetost, ne marili za oribu i gle pojude, na-
stojali dobiti proslita, a nisu gledali, da proslita po-
koljaju življenje svoje, pohlepni na blago sticali bi
ga pravim i krivim načinom, više su držali do za-
kona obrednih, nego do naravnih, neke zapovijedi, koje
sijove, poče su doslovno tumačiti kao zapovijedi o gu-
bavik blišnjemu, o prisezi, i t. d. Stoga ih spasi-
telj pravedno kore da su licemjere, izvana samo
pravedni, pobiegnu grobovi, itd. Oni bilo je, među
fariseji čestiti ljudi kao Otkodcon (Mt. 23, 1) i Sa-
mahel (Djel. ap. 5, 34); bilo je također među njimi
i nedoce, i pagdora, kao n. pr. Samajova, Djal Sa-
mahelov, i Hillelova. Talmud iznosi 600
stih fariseja.

U novom zavjetu iz fariseji spominju se trije:
1) javnici, 2) rabin, 3) fariseji. Rabinovi su 1) ro-
koi, koji su imali pravo da pravilno pokazuju
li; 2) rabinovi, koji su imali pravo da škole.
mi imali pravo da škole, 3) rabinovi, koji su imali pravo da škole.
mitojne, po pravici, rabinovi, koji su imali pravo da škole.

II. Otkodcon. Otkodcon je bio postalo,
negna se, rabinovi, koji su imali pravo da škole.
ka, Andronik, koji su imali pravo da škole.
(F 260), koji je bio rabin, po kome Simon a David.

zi, diobili su se u 4 reda, od kojih su mladiji sta-
 rijim odgovarali, veliku čast. Besvornji bili su
 zajedničko, pa su za život potrebite dobivali iz
 zajedničke blagajne, a najviše kandidati, mlađi,
 a i stariji ovjenu sagovornju pravljenu upravitelj;
 i ovi su stariji prenosili, a i diobili su imena;
 kom i putnikom. Izgornu molili su se Bogu, a
 potom su i na posao, napuštajući svom drugu
 jega orbičefu. U 10 sati došli bi svi u skupštinu
 i rano, onda bi opet išli na djelo. Na večer bi
 jaše zajednička večera; prije nje i poslije nje ma-
 lili su se Bogu. U subotu služali su u glavnici
 čitanje zakona; i privatno su čitali sv. knjige.
 Ljeto su ga bacivali, zato ipak hramu posiljali
 darove. Nastojeci živjeti u svetosti i neopafano-
 sti govorili su, pogledavajući, nikad ne puzigali
 i izgarnući kad su stigli u red, ga bacivali red,
 što ne ženili se, a to ne stoga, nego da bi ženitba
 bila za posvetu; nego zato, što su svežene držali za
 majubrinice, i da se ne otkrune; jidan se je i
 parnjikov razredjenio u stanovite obrede. Za
 uzdržavanje i čienje svojega reda primali su i
 općesku i odgovarali su po svojim načelima. U
 njima su se slavili i vaskrsnostim, ljubili rad
 i čienje; zato su bili štovani u namenu. I
 njih privlačili su se i dan, i noć.
 Čovjek, oživljujući novu svoj što, na čienje i
 na helenstvo, na čienje putihagorjstva, to
 majniše su štovali. Mojsija, na kojega

naok, prigrlili. Tosprije, agora grada Jerusaloma
 razgranila se u sve strane grane, pa kad su domaći
 natlovi nastali, oni su bežići mir, preselili se na za-
 padnu obalu mrtovoga mora i u pustinju, gdje su
 se, kako se čini, pomiješali s hećani (Kharari i Ebi-
 onci?), koji su namo pobjegli.

Čuvom vodni ljek Therapeute, kojih zadu-
 ga sastojale se od mužjaka i žena; žena i dje-
 vjke neudate i u već vremenine) onako živjahu
 kao i muškarci i pravu se degarotidog. Therapeu-
 te zadužavali su se u dolnjem Misiru, u blizini
 grada Aleksandrije i njenog Karcotis (sada bit-
 ket-el-Mariout kod Aleksandrije); o njima se
 nastanjuju na mjestima, pa stanovahu u pusti-
 njah, u toku i po god i bavljaču se razmišlja:
 njima i bavlja se i na dva stana: jednu spa-
 račuju i jednu bogomolnicu. Imali su kao
 biseri, bilo odieće, jedan ručak na dan, po ve-
 prestu (hljeba, soli, vode, kadšto hyssopa), dan
 su počivali i dočivali molitvom, a potom ba-
 vili se asketom tj. tumačenjem alegorijama
 i liči simbolizmom sv. pisma. Jedna prost ther-
 apeuta sastajala se svake subote, gdje mužjaci
 od žena odieženi sjedili su mućci i čedno slu-
 šajući riječi starijega. Svake sedme subote svi
 su se therapeute od jednoga kraja sastali u glas-
 nu skupštinu; poslije molitve, poredavši se po do-
 bi i staložu, slušali su mućci pitanje kakvo
 starih svetih i odgovor na nj; izjavljali su

mi je Bogje verna znamenitost

1. Lidovi po svem svijetu razasuti a u jedinjenju
gornje i donje vjere i oduravajući svaku dolopu-
kolnost (prvi i drugi dolopu, pravi i lažni), a i ja li
su osobito po glavnim vjerskim jednog Bogu,
stvoritelja neba i zemlje, i odanji mesiji i njego-
va zvanja i medju pogani, koji su takajuci u ta-
m i mnogobolstvi i bylostva željeli i jesti i
istom drugom i drugi dolopu, pravi i lažni, pa od
jednoga dobiti su zrele plodove i govoja, narav-
noga, plodove, naime duhovne, u rici, zna-
nje, i govia.

2. Postala su, istina, u ovom periodu pro-
roštva, jer je po svjedocanstvu posljednjega pro-
rona, Kabanije (gl. 3.) blizu bilo kraljevstvo Božje
i jer je slava i duciga Spasitelja bila veći dosti-
bista nametana, te su ga mogli poznati svi ko-
ji su htjeli i divna su djela Božja postala, rje-
ka, da budu tim djelodanijom o dolaznu Kaban-
nu; ali u ovom nena izvornostna, n. p. Kabanije
nije nestajalo, čudno.

3. Ključna teokratska podjela se je, istina, pravi-
znicima i protivarci; ino, mnogih je stvarjela,
isto su sate razne nastale; isto je razločno utvarlata
ka i isto su stvari politične svenagore izlepile; jer
kako je država židovska za poslednjih sto let
jaka, a narocito za poslednjih sto let, a židovski
svet je propadala, to je, pa za masojem u židova
istina sve više rasla; ali se je vse pečna izražala

§. 3. Grah naroditeljski	str. 129.
§. 4. Adamovo potomstvo	134.
Period treći. Od potopa do Abraham	
§. 5. Potop	137.
§. 6. Noe i sinovi njegovi	141.
§. 7. Kaganstvo naroda	143.
Period četvrti. Od Abraham do Mojsija	
§. 8. Doba patrijarško	146.
§. 9. Patrijarha Abraham	147.
§. 10. " Isak	155.
§. 11. " Jakov	157.
§. 12. Josif	159.
§. 13. Prvi na doba patrijarško	162.
II. doba. Od Mojsija do uzajanj. bak	
Period prvi. Od Mojsija do zauzeća 2. Zb.	
§. 14. Obćeniti pogled, ovoga perioda	169.
§. 15. Misir	170.
§. 16. 1. Izraelci u Misiru	174.
2. Izraelci u " "	175.
§. 17. Mojsije	176.
§. 18. Putovanje Izraelaca, iz Misira do Knaja	181.
§. 19. Zakon Knajski	184.
§. 20. Teokracija	187.
§. 21. Sveto mjesto	193.
§. 22. Svete osobe	196.
§. 23. Svetkovine	200.
§. 24. Zlatne	206.
§. 25. Bogovštija privatna	214.
§. 26. Zakoni politički	214.

1. 1. (Chapitel) ...	340.
1. 2. ...	341.
1. 3. ...	342.
1. 4. ...	343.
1. 5. ...	344.
1. 6. ...	345.
1. 7. ...	346.
1. 8. ...	347.
1. 9. ...	348.
1. 10. ...	349.
1. 11. ...	350.
1. 12. ...	351.
1. 13. ...	352.
1. 14. ...	353.
1. 15. ...	354.
1. 16. ...	355.
1. 17. ...	356.
1. 18. ...	357.
1. 19. ...	358.
1. 20. ...	359.
1. 21. ...	360.
1. 22. ...	361.
1. 23. ...	362.
1. 24. ...	363.
1. 25. ...	364.
1. 26. ...	365.
1. 27. ...	366.
1. 28. ...	367.
1. 29. ...	368.
1. 30. ...	369.
1. 31. ...	370.
1. 32. ...	371.
1. 33. ...	372.
1. 34. ...	373.
1. 35. ...	374.
1. 36. ...	375.
1. 37. ...	376.
1. 38. ...	377.
1. 39. ...	378.
1. 40. ...	379.
1. 41. ...	380.
1. 42. ...	381.
1. 43. ...	382.
1. 44. ...	383.
1. 45. ...	384.
1. 46. ...	385.
1. 47. ...	386.
1. 48. ...	387.
1. 49. ...	388.
1. 50. ...	389.
1. 51. ...	390.
1. 52. ...	391.
1. 53. ...	392.
1. 54. ...	393.
1. 55. ...	394.
1. 56. ...	395.
1. 57. ...	396.
1. 58. ...	397.
1. 59. ...	398.
1. 60. ...	399.
1. 61. ...	400.
1. 62. ...	401.
1. 63. ...	402.
1. 64. ...	403.
1. 65. ...	404.
1. 66. ...	405.
1. 67. ...	406.
1. 68. ...	407.
1. 69. ...	408.
1. 70. ...	409.
1. 71. ...	410.
1. 72. ...	411.
1. 73. ...	412.
1. 74. ...	413.
1. 75. ...	414.
1. 76. ...	415.
1. 77. ...	416.
1. 78. ...	417.
1. 79. ...	418.
1. 80. ...	419.
1. 81. ...	420.
1. 82. ...	421.
1. 83. ...	422.
1. 84. ...	423.
1. 85. ...	424.
1. 86. ...	425.
1. 87. ...	426.
1. 88. ...	427.
1. 89. ...	428.
1. 90. ...	429.
1. 91. ...	430.
1. 92. ...	431.
1. 93. ...	432.
1. 94. ...	433.
1. 95. ...	434.
1. 96. ...	435.
1. 97. ...	436.
1. 98. ...	437.
1. 99. ...	438.
1. 100. ...	439.

sladom medijeko-perzijskom.	397.
S. 65. Palestina posle sužanjstva	398.
S. 66. Jerusalem posle sužanjstva	401.
S. 67. Drugi hram	404.
S. 68. Knjige Inevnika	407.
S. 69. Knjige Izaiina, Okeemijina	410.
S. 70. Knjiga Estherina	412.
S. 71. Proroci posle sužanjstva: I. Agej	415.
II. Zakarija	416.
III. Malakija	418.
S. 72. Starije političko-pijerske u Židova posle povratka iz sužanjstva	420.
Period drugi. Prestanak poroka po H.	
S. 73. Židovi pod monarhijom grčkom	429.
S. 74. Makabejci	432.
S. 75. Naselbine židovske	
S. 76. Knjige Makabejske	
S. 77. Knjiga Ekvemica	
S. 78. Knjiga mudrosti	
S. 79. Zbirka v. knjiga staroga zavjeta	
S. 80. Sekte židovske	
S. 81. Pogled na prieme od povratka iz sužanj- stva do rođenja Hristova	442.

Metalline.

Amel. Bino.

pieno:

54. *mesianik*

napisanih

7/15/77

7. שני שנים

790. 26. 1711007D

קדש צלה נח

208. 27. prinos bi dva jaganjca itd. citaj: prinos bi jednoga jaganjca za žrtvu za grieh i jedan log ulja krupij jaganjca i logom ulja nama-
zao bi se gubavcu palasma desnoj ruci i mo-
zgi i donji dio uha desnoga. Zatim bi se pri-
nosila jedna ovca za grieh i jedan jaganjac
za paljenicu oba sa minhom. Mjesto ovoga
posljednjega mogao je siromah doprinijeti
dve golube ili dva golubića; višeput davao
je bogatac žrtvu za siromaha. -

5. 37. nema, a 40. 52. i 53. je dvaput.

40% i ostalih, čitaj mjesto, stobod, darovište:

405. H. ga, 4 kleti, čitaj: (za nazirje, za grubarce, za dr.
va i za vino i ufe), a na stupovih, na kojih
je počivala ženska galerija, bješe namješte-
no 13 štrabica, koje se kolektivno zovu itd.

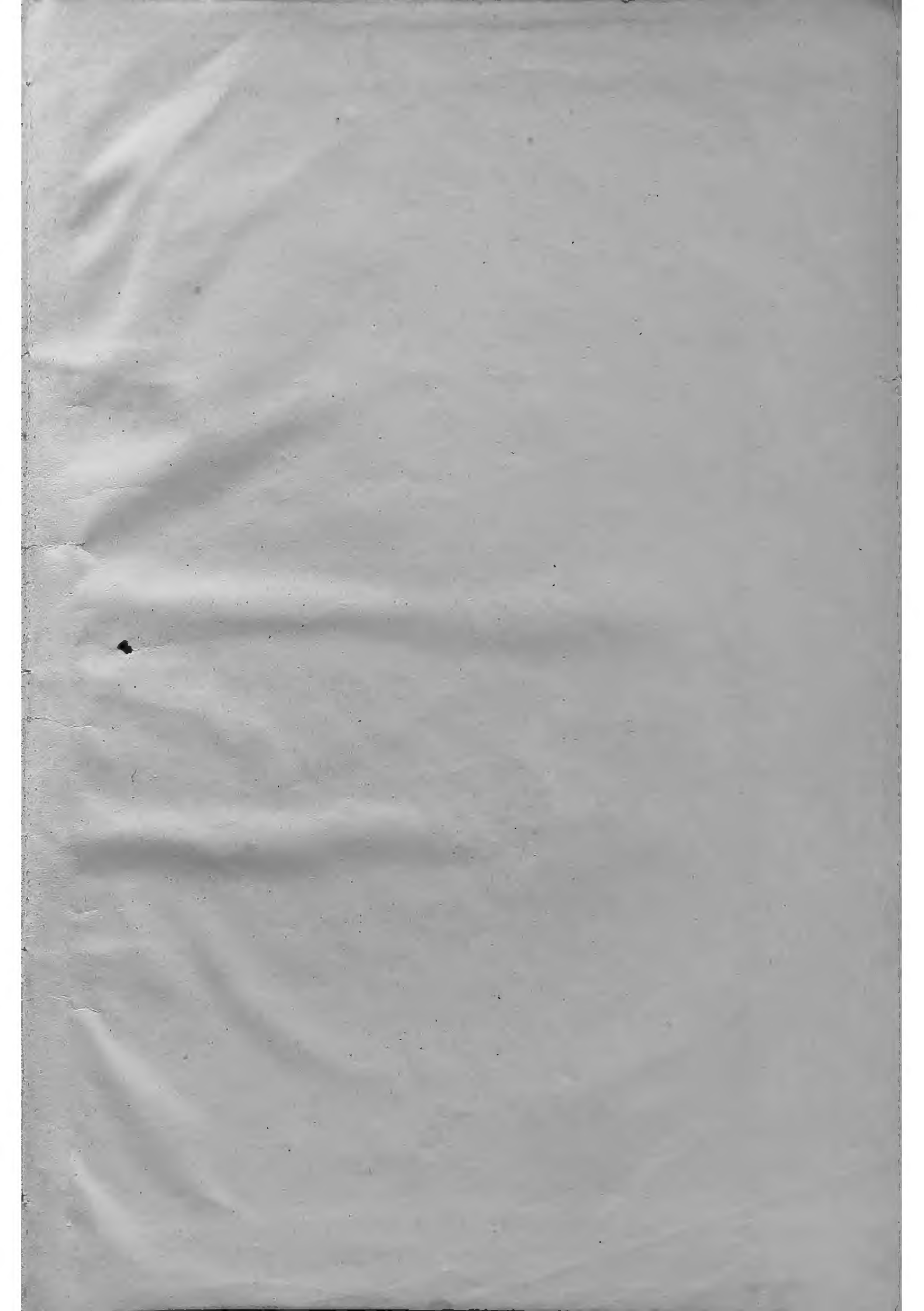
423. 31. izjava, pravna, izpusti, što je medju zavorkami.

426. n. i. a. Vulg. 2, 16. i. p. u. s. t. i. l. a. t. c. i. t. a. t. : e. f. f. u. n. d. a. r. e. t. c.

Imanje smetalice, neka izvoli čitalac sam igrati!

celi. 1000. - Leipziger Monatshefte Rahlinga kromuho foguie
ali. nje trazio od njez 10.000 Talira.

R 67

35

22

22

27

3

11

24

~~23~~

22

4

Dr. Kraschinsky

